Dünyaya ve Kendimize Dair

Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

İngilizceden Çeviren: Burcu Halaç

293

İnceleme

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR

• Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

1137

ZYGMUNT BAUMAN: 1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır.
Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: Socialism: The Active Utopia (1976; Sosyalizm: Aktif Ütopya, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science (1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

STANISLAW OBIREK: 1956 yılında Polonya'da doğan Stanislaw Obirek, günümüz kültüründe din, dinler arası diyalog, Nazi soykırımının sonuçları, dinler ve kültürler arasındaki çatışmaları aşmanın yolları üzerine düşünen ve çalışan bir teolog ve kültür tarihçisidir. 1975 yılında Jagiellonian Üniversitesi'nde tiyatro okumaya başlamıştır. Aradan bir yıl geçtikten sonra Stanislaw Musial'ın etkisiyle Cizvit Tarikatı'na katılan Obirek, 2005 yılında Tarikat'tan ayrıldığını ve papazlıktan istifa ettiğini açıklamıştır. Bu kararının ardında yatan nedenleri, Andrzej Brzeziecki ve Jaroslaw Makowski'yle gerçekleştirdiği nehir söyleşiden oluşan *Przed God* [Before God, Tanrının Huzurunda] kitabında açıklamıştır. Polonya'nın önde gelen entelektüel figürlerinden biri olan Obirek'in Zygmunt Bauman'la beraber günümüz dünyasında ve bireylerin gündelik yaşamlarında maneviyatın ve dinin yerini irdeledikleri ve aralarındaki diyalogun ilk dışavurumu olan *Of God and Man* kitabı, 2013 yılında Polonya'da, 2015 yılında İngiltere'de yayımlanmıştır. Söz konusu diyalogun serpilip gelişmesini takiben, Obirek ve Bauman'ın kendi kişisel tarihlerinden yola çıkarak günümüz dünyasında hâlâ canlılığını koruyan kimlik, iyi ve kötü, seçim ve sorumluluk, insan haysiyeti gibi kavram ve ikilikleri birlikte düşünüp tartıştıkları *On the World and Ourselves* (Dünyaya ve Kendimize Dair) kitabı ortaya çıkmıştır. Stanislaw Obirek, Varşova Üniversitesi'nde Teoloji ve Din Çalışmaları Kürsüsü'nde ders vermektedir.

Ayrıntı: 1137
İnceleme Dizisi: 293

Dünyaya ve Kendimize Dair
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

Kitabın Özgün Adı
On the World and Ourselves

İngilizceden Çeviren
Burcu Halaç

Yayıma Hazırlayan
Selin Aktuyun

Son Okuma
Ozan K. Dil

First published in 2015 by Polity Press

Kapak Fotoğrafı
Heath Korvola / UpperCut Images / Getty Images Turkey

Kapak Tasarım
Arslan Kahraman

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım *Ocak 2018*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-247-8
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

Dünyaya ve Kendimize Dair

Aleksandra Jasińska-Kania'nın Katkısıyla

İçindekiler

Önsöz

Bu, inançların ve dünya görüşlerinin dinamikleri, her şeyden çok da ruhani değişim sürecinin bir kez harekete geçtikten sonra duraklatılmasının olanaksızlığı üzerine bir kitaptır. Ancak kitabın ana fikri -birkaç kelimeyle özetlemek gerekirse-karşılaşmaların dönüştürücü gücüne odaklanmakta.

Yunanlar, merakı ya da hayreti bilgeliğin başlangıcı ve felsefi tutkunun en derin nedeni olarak görürdü. İnsan, hâlâ feyiz almaya devam ettiği Yunan ilmini sorgulamaktan kaçınıyor; ancak tarihsel deneyim onların bilgeliğine bir düzeltmenin eklenmesi gerektiğini akla getiriyor. Hayrete düşmek yeterli değil; insan, yeni deneyimler böyle bir durumun sonuçlarının gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu ima ettiğinde, bunu nasıl yapacağını da bilmeli. Bu tür bir düzeltme yirminci yüzyılda Avrupalılar

tarafından yapıldı. Avrupalı olmayan medeniyetlerin aynasında kendi suretlerine bakan Avrupalılar, kendi medeniyetlerinin sınırlarını algıladı. Benzer bir biçimde, inançlı kişiler kendilerini inançlı olmayanların başarılarına açtıklarında kendi kısıtlamalarının farkına varır; inançlı olmayanlar ise sayısız tasalı zihnin kaygısını yatıştıran dinlerin becerisine hayret eder.

Bu tür tarihi düşünce hareketleri, biyografik sorunlara dönüştükleri zaman özellikle büyüleyici hale gelir. Bu, benim gibi Katolik bir ailede büyümüş biri için farklı düşünen insanlarla karşılaşır karşılaşmaz gerçekleşti. Dindışı kaynaklardan beslenen insanlara açılmamla birlikte, onların hayattaki seçimlerine ne tür bir gücün yön verdiğini merak eder oldum. Bu seçimler, onları benimkilere rahatsız edici derecede benzeyen arayışlara itmişti; ayrıca dini mirasıma güvenimi de sarsmıştı. Uzun yıllar boyu edebiyatla yaşadığım gönül ilişkisi, yeniyetme hayal gücümü yakalayıp ele geçirdi: Öncelikle Witold Gombrowicz'in düşünceleri ve onun ardından da Tadeusz Rózewicz, Slawomir Mrozek ve Stanislaw Lem gibi diğerleri.

Bu maceranın kattığı zenginlikle, Loyolalı Ignatius ve onun on altıncı yüzyılda hayat verdiği Cizvit Tarikatı sayesinde çocukluğumun ülkesine döndüm. Sadece diğer dinlerin inananlarına değil ateistlere de saygı duyabilen, açık fikirli bir Katoliklik olduğunu keşfettim. Cizvitler, beni Gombrowicz ve Loyolalı Ignatius'un dünyalarının ille de birbiriyle ters düşmesi gerekmediği konusunda ikna etti; bu ikisi çelişkili bir biçimde birbirini tamamlıyor olabilirdi. Benim deneyimimin pek de yaygın olmadığının, bu deneyimi hâlihazırda sadece bir avuç insanla paylaştığımın farkındaydım; ancak bir müddet bunun Tarikat içerisinde yaygın bir deneyim olabileceğine inanmaya devam ettim. İnsanların tutarlı -bu nedenden dolayı da kapalı- bir hayat projesi oluşturmalarına olanak sağlayan verileri seçip hafızalarına almalarının daha çok insanlara özgü bir şey olduğunun tabii ki farkındaydım. Leh Katolikliğini köktendinci hâliyle benimseyen Polonyalı Cizvitlere olan da buydu. Bu nedenle 2005 yılında Tarikat'tan ayrıldım. Şimdi yeni bir dünyanın keşfinin

farklı, alışılmışın dışında bir tür mutluluk sunabileceğini biliyorum. Benim deneyimim bu olacaktı; bu kitap (bölük pörçük de olsa) bu deneyimin bir kaydıdır.

Zihnin kapanmasının kaygı ürettiğini ve bu kaygının başkalarını da benzer bir çıkmaza çekerek rahatlama arayışında olduğunu anlamaya başladım. Kaygının paylaşılması, başkalarını boyunduruk altına alma ve kendine tabi kılma arzusuna yol açıyor ve demagojiyi besliyor. Diyaloga açık olmak, demagoji ve manipülasyonun tam karşısında yer alır. Bunu seziyor olsak da her zaman sözcüklere dökemiyoruz. Zygmunt Bauman, beni bu çıkmaz sokaktan dışarı çıkmanın yolları olduğuna ikna eden kişilerden biriydi. Belki de bu nedenle, Bauman'ın metinlerinin bir Cizvit dergisinde yayımlanması benim için yeterli değildi. Daha fazlasını bilmek, yazarı sorguya çekmek istedim. Ümitlerim boşa çıkmadı. Bauman'ın mektuplarından birinde yazdığı üzere:

> ... alternatifler "bulunan nesneler"* değildir; alternatiflerin üretilmesi, yaratılması gerekir. Alternatifler kendi başlarına var olmaz, bizim girişimlerimizle ortaya çıkarlar. Alternatifler, şeylerin olduğu gibi kalmalarına izin vermeyi reddetmekle tasarlanır ve o şeyleri değiştirmeye yönelik çabalarımız süresince olgunlaşır. Diyalojik uğraş lehine argümanlar yığıp onun erdemlerini, getirilerini ve yararlarını sıralamak kâfi değil. Bu argümanlar kulağa ne kadar ikna edici gelirse gelsin, eğer hakiki bir diyaloğun -bizim reddettiğimiz görüşlere sahip kişilerle (bu tür bir diyalogdan şeytanın kutsal sudan kaçtığı gibi kaçanlar da dahil olmak üzere) kurulan bir diyaloğun- gerçekçi bir alternatif olmasını istiyorsak başka bir şeye daha ihtiyacımız var. Bu "başka bir şey" kesinlikle ehemmiyetsiz bir şey değil: Dünyada var olma şeklimizin gözden geçirilmesinden ve nevi şahsına münhasır bir kültürel devrimden aşağı kalır yanı yok.

Bu tür bir kültürel devrim -kısmen senin ve benim çabalarımızın verdiği ilhamla- gözlerimizin önünde gerçekleşiyor. Ayrıca sohbetlerimizin bu ikinci cildi için sana teşekkür ediyo-

---

* Buradaki "bulunan nesneler" [found object] ifadesi; hâlihazırda mevcut olan anlamında kullanılmıştır. (y.h.n.)

rum. Karşılaşma ve diyaloğun yararlarından biri de bu ve tam da bu nedenle, karşılaşma ve diyaloğun bizi nereye götüreceğini önceden bilemesek de ikisi de girdiğimiz zahmete değer.

Stanislaw Obirek

1
Tek Başına Yürüyenlerin Hülyaları

Zygmunt Bauman - *Unde malum* -kötülüğün kaynağı nedir? Ağ örmekte usta yılanın baştan çıkardığı Havva'nın, Âdem'i (kendisinin ağ örme iştahına dair neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz) iyiliği ve kötülüğü bilme ağacının meyvesini tatması için kışkırtıp insanlık tarihini başlatmasından beri erkek ve kız kardeşlerimizin başına musallat olmuş soru budur.

Bu aslında *insana* dair bir öyküydü (hâlâ öyle ve umalım ki daha uzun bir süre de öyle kalsın); bütün şeyler ve eylemlerdeki iyilik ve kötülük imkânının farkındalığı içinde yaşandığı sürece de insana dair bir öykü olmaya devam ediyor ve gelecekte de devam edecek. İyilik ve kötülüğün farkındalığı, her daim bir

seçim farkındalığı oldu ve öyle kalmaya devam ediyor. Şeylerin ve edimlerin her zaman olageldikleri gibi olmak zorunda olmadıklarına, daha farklı olabileceklerine dair bir farkındalık bu. Dolayısıyla yaşantımız ve hareket etme biçimimizin geçmişte, şimdide ve gelecekte niyetlendiğimiz suretinden daha farklı olabileceğine dair de bir farkındalık. Sonuç olarak iyiye ve kötüye ilişkin farkındalık seçeneklerin farkındalığı demek.

Seçeneklere dair farkındalık, seçme zorunluluğunun farkındalığı anlamına geliyor. Bu zorunluluğun farkındalığı da özgürlük bilinci demek. Ayrıca özgürlük bilinci seçme sorumluluğuna ilişkin bir bilinç demek. Ve sorumluluk bilinci de bizleri insan kılan şeydir.

Âdem ve Havva'nın soyundan gelenler, yasak meyveden alınan o uğursuz ısırıktan beri özgürler. Şeylerin olduğundan daha farklı olabileceğine, daha farklı davranabileceklerine -yani daha farklı seçimler yapabileceklerine- dair bilinçli oldukları için özgür olmayı bırakamazlar.

Üstelik bilirler ki seçme özgürlüklerinin ta kendisi olan iyilik ve kötülük arasındaki farka ilişkin farkındalıkları, onları söz konusu seçimden sorumlu kılar. Seçme özgürlüğü, kendi sonuçlarına yönelik sorumluluğu beraberinde getirir. Özgür olmak, kişinin seçimlerinden sorumlu olması demektir. Seçim ise -bildiğimiz ve unutamayacağımız üzere- iyilik ve kötülük, daha iyi ya da iyinin kötüsü veyahut da daha kötü ve kötünün iyisi arasındaki bir seçimdir. Bu nedenle sorumluluk ve özgürlük Siyam ikizleri gibidir; en becerikli cerrahların bile birini diğerinden ayırması mümkün değildir. Sorumluluk özgürlükle birlikte gelir ve özgürlük devam ettiği müddetçe sorumluluk da devam eder.

Unde malum sorusunun ıstırabı, son kertede devredilemez sorumluluğun yarattığı ıstıraptır. Özgür bir kişinin, özgürlüğü için ödemesi gereken bedeldir bu ve ancak özgürlükle birlikte ortadan kaldırılabilir. Ancak iyilik ve kötülük arasındaki farka ilişkin o mutlu cehalet durumuna geri dönmek (mutluluğun farkında olmamanın mutluluğu!), Âdem ve Havva'nın soyuna

–bildiğimiz üzere– kati olarak yasaklanmıştır. Bir kez kazanıldığında bir daha hiç unutulmayan iyi ve kötü arasındaki farkın farkındalığı ve ideal mutluluğun kapıları, her şeyden öte bir meleğin alev almış kılıcı olan Hamale-i Arş tarafından korunur. Ancak bu farkındalığı unutmak ve/ya onun iyi ya da kötü ama sonsuz eşlikçisi olan sorumluluğu da bu farkındalıkla beraber gözden çıkarmak bizlere esareti çağrıştırıyor. Özgürlüğü tatmış biri ondan mahrum bırakıldığında, cehennemin sülfür dolu, yakıcı kazanlarına atılmış gibi hissedecektir kendisini. Özetleyecek olursak, cennetin mutluluğuna geri dönüş bizlere kati biçimde yasaklanmıştır. Aramızdan bazıları kimi zaman o mutluluğa geri dönmenin hayalini kurabilir, ama bunu sadece dönmenin mesuliyetini üstlenerek yapabiliriz (er geç farkına varacağımız üzere –ne yazık ki çoğunlukla iş işten geçtiğinde).

Ne diyebilirim ki? Omuzlarınızda sorumluluğun ağırlığıyla hayatınızı sürdürmek zor; sorumluluğun yükü omuzlarınıza biniyor ve hareketlerinizi kısıtlıyor. Sorumluluk, sizi en ateşli dileklerinizi gerçekleştirmekten bile alıkoyabilir ve eğer bunu beceremezse, siz teslim bayrağını çekene kadar omuzlarınızdaki yükü ağırlaştırmaya devam eder. Sorumluluktan kaçış yoktur; üstelik sorumluluk, hakikat arayışı söz konusu olduğunda dört dörtlük, en bilgili ve kılı kırk yaran yüksek mahkeme yargıçlarından bile daha titiz, ayrıca verdiği hükümlerde de o yargıçlardan daha acımasızdır. Dünyevi mahkemelere başkanlık eden yargıçlar masum olduğunuza ikna edilebilir ve kimi zaman sizi aklamaları için rüşvet bile alabilirler ama farkına vardığınız andan itibaren sorumluluğunuzun yanı başına konuşlanmış olan bilincinizi –zihniniz ve kalbinizdeki o yorulmak nedir bilmeyen polis memurunu– en ikna edici savlar ya da en dolgun rüşvetler bile yerinden kıpırdatamaz. Bilinciniz kestirmez, gözlerini bir anlığına da olsa kapamaz ya da bakışlarını başka yöne çevirmez... İnsanlar naif ya da yozlaşmış olabilirler, ama ahlak öyle değildir.

Sevgili Staszek, "bilimsel" bir kanıtım olmasa da ikimizin de *unde malum* sorusuna karşı hissettiğimiz süregiden büyülenmenin ve bu soruya kesin bir yanıt bulmaktaki beceriksizliğimizin,

son tahlilde yukarıda özetlenen şartlara direncimizden ve karşı çıkışımızdan kaynaklandığını düşünmeden edemiyorum. Bu şartlar ister apaçık ister üstü kapalı, ister kasıtlı ister kasıtsız, ister bilinçli ya da bilinçaltı bir şekilde olsun, bizim mutlağın ve dolayısıyla istisnasız, ahlaki sorumluluğun devredilemez oluşuna yönelik uzlaşmaya yanaşmayan bir tutumumuz var. Sözü uzatan bahaneler, hile ve üçkâğıt işe yaramaz oldukları kadar yaygınlar da. Bunlar bizleri dinleyenlerin aklını çelebilir (özellikle de kendimizi, akıllarının bu şekilde çelinmesine hem istekli hem de minnettar olan, bizimle benzer düşünen ve benzer duyguları paylaşan muhataplarla çevrelemeye meyilli olduğumuz düşünülürse); ama içimizdeki polis memuru bunlara asla kanmaz. O yüzden bir şeylere daha ihtiyaç duyarız. Örneğin filozoflar, malumat ve aura sahibi bilgeler ya da karizmatik demagoglar.

Bazı filozoflar ve özellikle de en son araştırmalarıyla onların yardımına koşmuş olan biyogenetikçiler, biyokimyagerler ya da biyopsikologlar gibi insanlar kötülüğün kaynağını insani seçimlere tabi olan alanın dışında –"Doğa işte, aptal!" ortak bayrağı altında– arıyor. Bizleri kötülük yapabilmeye muktedir kılan ve belirli şartlar altında kötülüğe başvurmamızı sağlayan şeyin doğa olduğunu öne sürüyorlar. Ancak kötülüğe başvuran "biz" miyiz gerçekten? Her ne kadar biz zamirini özgür irade yanılsamasına yaslanarak hayal mahsulü terimlerden arındırılmış –dolayısıyla bilimsel olarak doğru– bir gündelik dilde kullanıyor olsak da aslında söylememiz gereken bu yetinin sinir sistemimizde gerçekleşen ve "bizim" üzerinde kontrol sahibi olmadığımız biyokimyasal süreçlerce harekete geçirildiğidir. Söz konusu bu süreçler incelenebilir, belgelenebilir, detaylı bir biçimde betimlenebilir, hatta matematiksel formüllere bile dökülebilir; ancak bu süreçlerin değiştirilmesi ya da engellenmesi, en azından hâlihazırdaki bilgi ve teknoloji düzeyi düşünüldüğünde, mümkün değildir. Bir başka deyişle, elden bir şey gelmez.

Radikal bir ifade değişikliğinin bile kıramadığı bu türden bir akıl yürütmenin sürekliliği seni de etkilemiyor mu? Kötülüğün esas sorumlusu ister şeytan ister biyokimyasal süreçler olsun,

sonuçta birbirine çarpıcı biçimde benzeyen çıkarımlar yapılır. Kötülüğün şu ana kadar sehven insan iradesine atfedilmiş suçunu, insan seçiminden azade olan insan dışı etmenlere atmak mümkün (işin doğrusunu söylemek gerekirse gerekli). Şu bir gerçek ki bu tür bir sorgulamanın ardındaki niyet ve bu niyetin sonuçlarının içerdiği mesaj, aslında bu ifade değişikliğinden faydalandı. Ne de olsa şeytanı ikna etmeye çalışmak, zekâyla alt etmek ya da üzerine kutsal su serperek uzaklaştırmak mümkündü; hatta şeytan kimi zaman edimleri için müritlerinden imzalı izin istemek zorunda bile kalırdı. Sinirlerin ve biyokimyasal süreçlerin sebep olduklarıyla başa çıkmak içinse bu tür yöntemler –en azından şu an için– mevcut değil.

Demagoglar, filozoflar ve biyopsikologlara nazaran daha pratik ve son tahlilde muhtemelen daha etkililer; en azından bu etkililik düzeyini, söyledikleri şeylere hevesle kulak kesilen ve muharebede savaşanların saflarına katılmak için koşturan acemi erlerin sayısıyla ölçecek olursak... Filozofların düşüncelerini didikleyecek insan sayısı pek de fazla değil. Hele biyokimyacıların neden bahsettiğini anlayabilecek insan sayısı daha da az. Herhalükârda, filozoflar da biyokimyagerler de bilgiye susamış ve daha derinlikli bir anlayışı arzulayan bir avuç insana hitaben konuşurlar.

Demagogların filozoflar ya da biyokimyagerlere kıyasla üstünlüğünden bahsederken, bilgiye susamış bir avuç insana değil de onlar dışındaki herkese yüzünü çeviren siyasetçileri kastediyorum. Bu siyasetçilerin ümit ettikleri şey, savundukları davanın çıkarı doğrultusunda hitap ettikleri insanların cehalet ve acizliklerine yaslanarak onların akıl karışıklığı, korku ve endişelerini istismar etmek.

Demagoglar incelikli ve karmaşık savlarla ilgilenmez. Onlar yolu kısaltır, kestirmeden gider, şahdamarı hedefler. Doğrudan, meselenin can alıcı noktasına gelirler; çünkü meselenin can alıcı noktası, hatırlatayım, kişinin kendi sorumluluğunun dayanılmaz yükünü taşımasının eziyetidir. Omuzlarında bu yükü taşıyanlara, sırtladıkları bu yükün onlardan alınacağı vaadinden daha iyi

bir devşirme sloganı ile yaklaşılamaz: Sorumluluğu müşterek kılma ya da bu sorumlulukla daha iyi başa çıkacağını vaat eden birine onu kırılmaz, korunaklı bir kutunun güvenliğinde kilit altında tutması ya da bir rehin dükkânında bozduruvermesi için devretme daveti. Bu ve benzeri önerilerin ortak bir özelliği var; hepsi de kişisel sorumluluk ıstırabına son vermeyi vaat eder. "Bana güven, iktidar ver bana, dediklerimi dinle, sana söylediklerimi yap; böylece dışlanma ve itaatsiz addedilme endişesi ve korkusundan kurtulacaksın. Hiç kimse seni bir şeyleri yeterince yapmadığın ya da gereğinden fazla yaptığın için azarlamayacak. Hiç kimse sana çıkışmayacak, seni aşağılayamayacak, senin üzerinde tahakküm kurmayacak ya da seni gücendirmeyecek. Şu andan itibaren senin -evet, sen buradaki ve sen ikinci sıradaki ve sen pencere kenarındaki ve emirlerime riayet eden her biriniz- yapacağın şeyler için bütün sorumluluğu omuzlarımda ben taşıyacağım." Söylev çeken kişi bazen bir ulak ya da elçi kılığına bürünerek kendi adına konuşmak yerine, daha çok "Dava" adına konuşup emir ve itaat meselelerini de es geçmiş olacak. Bu kişi, muhtemelen "ben" yerine "biz" zamirini kullanmayı tercih edecek ve her emri beraber ayakta durur ve beraber düşeriz düsturuyla pekiştirecek. Ancak ortaya çıkan etki aynıdır: Günahkâr herhangi bir eylem ya da ihlalden -söz konusu eylemler söylev çeken kişinin (bazı durumlarda) emirlerinin sonucu ya da (diğer durumlarda) haklı davanın talepleri olmak koşuluyla- *a priori* bir biçimde aklanma teklifi.

Bu baştan çıkarıcı, reddetmesi oldukça güç bir teklif -neredeyse hiçbir kötü edim için herhangi bir sorumluluk hayaletinin yakamıza yapışmadığı cennetten bir görüntü gibi. Özellikle de başkalarına zarar vermekten kaçınmanın kendilerine hiç de fayda sağlamadığını deneyimleri yoluyla öğrenmiş, saygın ve tatmin edici bir hayat edinme tarifi için aldığı ahlaki sorumluluğun hayal kırıklığına uğramış pek çok kişi için görmezden gelmesi daha da zor bir teklif.

Stanislaw Obirek - Havva ya da Âdem'in hareketini ilk defa ne zaman tekrarladığımı hatırlamaya çalışıyorum. İlk defa ne zaman mahcubiyet ya da iğneleyici bir utanç hissettiğimi ve böylece ahlaki sorumluluk duygusunun farkına vardığımı... Masumiyetin mutlu hâlinden uyanışa dair böyle bir an mutlaka bir noktada yaşanmış olmalı. Düşünüp taşınıyorum, ama aklıma bir şey gelmiyor.

Çocukluğumun en erken döneminden beri canavarlar ve garip hayaller –benden önce Aziz Antonio'da olduğu gibi– zihnimde kök salıp yuva yaptı. Bariz bir *unde malum* vakası. Okul öncesi günlerimden itibaren zihnime ve kalbime boşaltılan dini öğreti bilgileri, açık ve tartışmaya mahal bırakmayan bir yanıt sunuyor: Aziz Augustinus'un formüle ettiği biçimiyle *peccatum originale* (ilk günah) ve din bilginleri tarafından kuşkusuz daha incelikli hale getirilen *peccatum originale originans* (böylelikle günaha sebebiyet veren) ya da *peccatum originale originatum* (yani başlatılmış olan günah). Aziz Augustinus bunu nasıl adlandırmış olursa olsun, önemli olan kavrama verilen ad değil kavramın kendisiydi çünkü bu kavram yılan başlı Hidra'yı* alt etme olanağı sunuyordu. Günaha bir ad verilip sonuçlarının da herkes tarafından bilinir kılınmasından beri, bir çare –bu kötülüğü yenmek için etkili bir tedbir– de bulunabilirdi. Tüm yapmamız gereken onu kullanmaktı. Zihinde dönüp duran kuşkular ve kurtuluşun feragat edici biçimlerinin her daim güven telkin etmediği gerçeğine gelince... Bunun için de bir çözüm bulunmuştu; *ex opere operato*!** Her şeyi yoluna sokacak olan

* Yunan ve Roma mitolojilerinde yılan gibi bir deniz canavarı. Pek çok başı olan Hidra'nın nefesinin zehirli ve kanının da öldürücü olduğu düşünülürdü. Genel kabul gören Hidra mitine göre, Hidra Herkül tarafından, Herkül'ün yerine getirdiği ikinci görev olarak kılıç ve ateşle öldürülmüştür. (ç.n.)

** (Lat.) Yürütülen ayinden dolayı. Gücünü ve etkinliğini insanların rolünden ziyade İsa'nın ediminden alan dini ayinlere atıfta bulunan Latince deyim. Genellikle dini ayinlerin otomatik ve bu ayinlere katılan kişilerin inancından azade bir biçimde işlediği şeklinde yanlış anlaşılır. Ancak dini ayinlerin verimli bir biçimde işleyebilmesi için bu ayinlere katılan kişilerin inançlı olması gerektiğine inanılır. Katolik Kilise'si pratiklerine göre, bu ilke bir dini ayinin etkililiğinin papazın ya da vaizin kutsallığının değil, her bir dini ayinin (doğrudan ya da dolaylı) Yazarı olan İsa'nın kutsallığının sonucu olduğunu belirtir. (ç.n.)

insanoğlu ve onun ahlaki duruşunun niteliği değil, Tanrı'nın gizli hükmü vasıtasıyla söz konusu eylemin kendisidir. Şifa veren tedaviye uysalca boyun eğmek yeterlidir; her şey açıklık kazanacaktır. Dolayısıyla her şey basit olmalı, bütün kuşkular dağılmalı, bütün kaygılar yatışmalı. Leh dili (Latince kaynağına ne kadar yakın olduğunu kestiremiyorum) bizleri geri döndürülemez bir kopuştan, bir yırtılmadan haberdar ediyor. Bu durum günahkâr ana rahmine düşme anında (aksi takdirde adı geçen Aziz Augustinus bu gizli olaya nasıl atıfta bulunabilirdi ki?) ve aynı şekilde lanetli doğum esnasında -annemin mutlu rahminden ayrılıp düşmanca bir dünyanın içine atıldığımda- gerçekleşti. Bu iki olay var oluşumu geri döndürülemez bir biçimde mimledi. Hiç kimse ve hiçbir şey beni ilk günahın akıl sır ermez derinliklerinden, anne babamın beni -onların da kendi anne babalarının yaptığı gibi- teslim ettiği vaftiz kabının suları misali çıkaramazdı. Vaftiz henüz sona ermiş ve dünya, meraklı gözlerimin önünde kendisini göstermeye başlamışken sıra çocuksu kalbimi yatıştırmak için günah çıkarmaya ve İlk Komünyon'a gelmişti. Bunun yeterli olmaması durumunda, seçilmiş yolumun kabul edilmesi ve onaylanması vardı. En sonunda ise bir Hıristiyan'ın nihai hayali olan papazlık söz konusuydu; papaz olan kişi hem cennete giden açık bir yol kazanıyor hem de başkalarını da bu yola teşvik edip onlara yardım edebiliyor. Zygmunt, değindiğin sorunlara ve ikilemlere ilişkin elimin altında hazır cevaplarım vardı. Aslında, ilk günlerimden itibaren Kilise'nin garantisini verdiği hayırlı çarelere kendimi adamak dışında bir şey yapma ihtiyacım olmadı. Ancak kulağa doğru gelmeyen bir şeyler vardı ve kalbim başka yasalar arar oldu. Bu yüzden kurtuluş vaat eden dini ayinlerin sihirli, mucizevi güçlerine kendimi tam anlamıyla teslim etmedim. Sanırım en yakın arkadaşlarımın söylediği gibi, inancım çok azdı ve gereğinden fazla akılcı ve kuşkuluydum.

Böylelikle ortaya temel bir soru çıkıyor: Kutsal ayin ona bağlanan umutları karşılayamazsa kişi ne yapmalı? Çünkü bana hâlâ musallat olan şey o kopuş ve yırtılma; vaftizde vaat edilen hayırlı

mutluluk değil. Böylelikle sevgili Zygmunt, geçtiğimiz iki bin yıldan beri –en azından yukarıda bahsi geçen Augustinus'tan beri– sorunu ilk günah kavramını ortaya atarak ve bu günahı ortadan kaldırmanın yollarına işaret ederek çözen medeniyetimizin özüne dokunmuş oluyorsun. Eğer öyleyse Platon'u ve her mezhepten Hıristiyan için en büyük düşünür olan Sokrates'i vaftiz eden kişi, aslında işi daha da içinden çıkılmaz hale getiren ve daha derin bir uçurumun kıyısına itmiş olan kişiyse bu ne anlama geliyor? Başka türlü nasıl olur da sağırların önce cennette başlamış olan, uzayıp giden diyaloğunu –senin de esasen hâlâ yanıtsız kalmış soruna onunla beraber başladığın– açıklayabiliriz? *Yaradılış* (*Genesis*) Bölüm 3'deki ilk ayetleri –ki bunlar Augustinus'un sövdüğü ilk günahı çarpıcı bir kısalıkta betimleyen ayetlerdir– sanki son akordaymışçasına durmak için geçiyorum. Böylece Âdem ve Havva'nın garip davranışından kaygılanan Tanrı, Âdem'e döner ve ona yasak ağacın meyvesinden yiyip yemediğini sorar. Âdem bunun yaşandığını itiraf eder, ama aynı zamanda da suçu hayat arkadaşının üzerine atar. Havva'nın da bir açıklaması vardır: "Ve Âdem dedi ki: Önüme koyduğun Kadın bana ağaçtan meyve verdi ve ben o meyveyi yedim. Ve Ebedi Tanrı kadına dedi ki: Ne yaptın sen! Ve Kadın dedi ki: Yılan baştan çıkardı beni ve meyveyi yedim" (Tekvin 3:12-13). Bu diyalog muhakkak sorumluluktan kaçmaya dair bir kayıt; bizlerin bugünlerde aşina olduğumuz, suçu başkasına yıkma hikâyesidir –ben değildim, beni Havva baştan çıkardı! Ayrıca suçlu olan, baştan çıkarıcı kadın Havva'nın varlığıyla Âdem'i mutsuz kılmış olan Tanrı'dır. Havva sorumluluğu kabul etmez ve yılanı –Tanrı'nın yarattığı bir başka canlıyı– suçlar. Ve her şey başlangıcına döner: Bizler bizi nasıl yarattıysan öyleyiz! Ancak İncil'deki bu metnin ne tam ne de doğru bir yorumudur bu. Feministler bizleri Havva'nın oynadığı role karşı duyarlı kıldılar; gözlerimizi açan ve iyiyle kötü arasındaki ayrımı mümkün kılan o ilk ısırık için övdüler Havva'yı.

Dolayısıyla ahlaki farkındalığımızı ve eylemlerimizi değerlendirebilme yetimizi kadim annemize borçluyuz. Havva olmasaydı, bir otlaktaki inekler kadar düşüncesiz olur, seçimlerimizin so-

nuçlarını zerre düşünmeden en lezzetli otları arayıp dururduk. Burada ise teoloji, *felix culpa*'ya -yani Tanrı'ya harekete geçme ve tövbekâr ruhu mesut etme fırsatı veren uğurlu hatalara ve yoldan sapmalara- övgüler düzerek yardıma koşuyor. Ancak tövbekârlığa erişmek hiç de kolay değil. O yüzden merhamet de bizlerin istediği serbestlikte verilmiyor ve hataların sonuçları olduğu gibi kalıyor. Ama feminist yorumlamayı tereddütsüz bir biçimde izleyecek olursak, neyin iyi neyin kötü olduğuna ilişkin soruyla yüzleşme konusundaki cesareti ve olgunluğu için Havva'ya minnettar olurum. Peki ya baştan çıkarma mevzusu? Yılan muhtemelen Âdem'i de ayartmaya çalıştı; ancak Âdem pervasız bir mutluluk durumunda kalmayı seçti ve Âdem'i bu uyuşukluğundan çekip çıkarmak -çok daha sonra Königsberg'in yalnız figürünün de yakındığı üzere- Havva'nın girişimiyle oldu. Kant için David Hume'un temkinli sesi beklenmedik bir lütuftur. Merak, Havva için acı çekmenin başlangıç noktası; ama diğer taraftan da yeni bakış açılarının ortaya çıkması demekti. Bu yüzden her birimiz bu baştan çıkaran kadına minnettar olmalı ve fazlaca kasvetli teolojik düşüncelere kendini kaptırmış dindar düşünürlerin genellikle yaptığı gibi onu kötülememeliyiz.

İncil'e ait miti bir kenara bırakacak olursak, bence bu konunun büyük kısmı aslında bizlerle ilgili. Neticede bizlerin nasıl olduğumuzu açıklamak onun rolü. Gustave Flaubert, ortaçağ ressamlarının izinden giderek Aziz Antonio'nun baştan çıkarılışına ilişkin gizemi kendince açıkladı. Flaubert için bu baştan çıkarma, salt kutsal keşişe doğru ilerleyen bir grup canavardan ibaret değildi. Bütün on dokuzuncu yüzyıl bilimi, inancın hezeyanlarını ve yetersizliklerini ifşa ederek onun aleyhtarlığını yapıyordu. Büyüleyici, ama bir taraftan da son derece önemli bir anekdottan bildiğimiz üzere Flaubert, arkadaşlarını dört gün boyunca Aziz Antonio'ya ilişkin anlattığı öyküyü -onları araya girmekten ya da yorum yapmaktan men ederek-dinlemeye zorlamıştır. Bitap düşen arkadaşları, el yazmasının ateşe atılmasını salık vermiştir. Neyse ki yazar böyle bir şey yapmamış ve Leh bir çevirmen dini mitlerle hesaplaşılan bu garip dünyaya

girebilmemizi mümkün kılmıştır. Bu söylediklerim bir yanıt vermiş oluyor mu? On dokuzuncu yüzyılda kuşkusuz vermiş oluyordu. Bugün ise kendi sınavlarımıza girişmeliyiz. İçimdeki çelişkilerin karmaşasını, ortaçağdaki Felemenk ustaların yaptığı gibi resmedebilmemin yolu yok ya da kendimi Fransız yazarın yapmış olduğu gibi günümüze dair böylesi acımasız bir teşhis koymaya zorlayamam. Ancak dikkatsizliğimin, gittikçe artan dil karmaşasına katkıda bulunmayacağına güvenerek, olayların nasıl geliştiğini yakından takip edebilirim. Bu nedenle hem ortaçağda hem de on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında öncelikli önemin tensel arzuların terbiye edilmesine verildiğine dair güçlü bir izlenimim var. Bu durum büyük oranda Manişeist güvensizlikle bir araya gelmiş Hıristiyan çileciliğinin teşvikiyle oldu. Günümüzde, yani yirmi birinci yüzyılda, şeytanlarımız başka bir kılığa büründü. En azından bana öyle görünüyor. Benim kendi hayallerim ve arzularım farklı; başka birtakım yeni cezbedici şeyler sıkıntı veriyor bana. Bu cezbedici şeylere bir ad verebilir miyim ya da daha doğrusu buna cesaret edebilir miyim bilmiyorum. Teşhis koymak, hiç kuşkusuz iyileşmenin başlangıcı; ancak bizlere rahatsızlık veren şeyden kurtulmayı istemeyiz her zaman.

İçinde yaşadığımız zamanın birbiriyle çatışan eğilimlerini uzlaştırmak istediğim hissine kapılıyorum. Bir taraftan, her bireyin kendi uygun göreceği biçimde peşinden gidebileceği ve gitmesi de gereken bireycilik ve kendi hayatının senaryosunu yazma olasılığı cezbediyor beni; diğer taraftan ise bu tür senaryoların yoldaşlarımı ne kadar acı verici bir biçimde etkilediğinin farkındayım. En ateşli biçimde zulme uğrayanlar, yıllarca bir gruba ait olduktan sonra tek başlarına dolaşma riskini göze alan cesur kimselerdir. Bu riski, daha önce beraber yola çıktıkları arkadaşları nadiren paylaşır. "Revizyonist", "hain", "dönek" yakıştırmaları, göğüslemek zorunda oldukları en hafif yakıştırmalardır. Ancak hayatın hakikati bir gruba bağlılık değil kişinin kendisine bağlılığıdır ve bir grup her zaman ortak bir hayat planı üzerinde uzlaşamaz. Bu tuzaktan kaçmak mümkün

mü? Ben mümkün olduğuna inanıyorum. Eğer iyiye ve kötüye dair farkındalık size bir seçim sunuyorsa, o vakit ben ve kardeşlerim tarafından biriktirilen deneyim, bizleri birbirimizi incitme konusunda duyarlı hale getirmeli. Getirmeli ve getiriyor da. Bu ihtimale dair çok az şey biliyor olmamız ve medyanın büyük bir hevesle bizleri söz konusu ihtimalin var olmadığına ikna etmeye çalışması çok da mühim değil. Lech Nijakowski, yakın zamanda *The Pleasure of Revenge* [İntikamın Hazzı] başlıklı dikkate değer bir çalışma kaleme aldı.[1] Bu çalışma, başkalarını incitme ve onlara acı verme olasılığı üzerinden pek çok kişinin hissettiği, gittikçe artan iktidar hissi ve garip hazza ilişkin. Söz konusu olan ille de fiziksel acı değil; ne de olsa münasebetsiz yolculuk arkadaşlarım bertaraf edip onlardan kurtulmanın pek çok yolu var. İkimiz de sözcüklerin ne kadar acı verebileceğini, ne kadar derin yaralar açabileceklerini ve hatta insanın haysiyet duygusunu bile tahrip edebileceklerini biliyoruz. Ama kötülüğün bu ara yüzünde durmak kabul edilebilir mi? Kendimize rağmen daha da öteye gidip birbirimizi karşılıklı anlamanın iplerini dokumamalı mıyız?

Ne de olsa en büyük ihtiyaç sahipleri, başkalarına acı çektirenler ve palalarını savuranlardır. Bu kişiler, onların toplum içinde yaşadıkları hayal kırıklıklarından hevesle istifade eden her türlü kurnaz siyasetçi ve demagog tarafından değil de, en derinde yatan ihtiyaçlarına duygudaşlık ve anlayışla yaklaşan kişilerce çevrelenmiş olsalardı ne olurdu? Şiddet üreten ölüm mangalarının yerini istekli ve diğerkâm gönüllüler almaz mıydı? Örneğin Vatikan'ın uyarılarına rağmen, binlerce kurtuluş teoloğunun on yıllar boyunca başlıca cemaatlerle tabanda çalışarak, milyonlarca insana manevi ve entelektüel uyanış sağlamaya çalıştığı Latin Amerika ülkelerinde durum böyle değil mi? İmkânsız addedilen şey orada başarıldı; Marx ve İncil el ele tutuştu ve dünyanın dönüşümü için bir araç oldular. Ben de Polonya

1. *The Pleasure of Revenge: A Social History of Genocidal Mobilisation*, Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2013.

topraklarında benzer bir deneyimi düşlüyorum. Bunun ütopik bir hayal olduğunu biliyorum; ama eğer aramızdan yeterince kişi bunu hayal ederse gerçeğe dönüşebilir. Brezilya'da, Peru'da, Arjantin'de yaşandığına göre Polonya'da neden yaşanmasın? Hayır, iktidar istemiyorum. Dini ya da siyasi herhangi bir liderlik peşinde değilim. Ancak denemek için yeterli enerji sahibi olanları destekliyorum. Benim için zihinsel deneyler ve onların gelecekte bir noktada gerçekleşmesine ilişkin kurduğum hayaller yeterli.

Kişinin, eylemlerinin ahlaki sorumluluğunu almasına ilişkin yaptığın vurgunun benim için çok değerli olduğunu saklayamam. Aslında, bu ahlaki sorumluluğun insanlar arasında gittikçe keskinleşen ayrımları ve artan gerilimleri -sadece dini olanları da değil- aşmak için tek olanağı temsil ettiğine inanıyorum. Bunun somut dışavurumlarından bir tanesi şu inanıştır: "Dinler arasında barış olmadan dünyada barış olmaz; dinler arasında diyalog olmadan dinler arasında barış yoktur ve dinler arasında birbirini iyice tanımadan bir diyalog kurulamaz." Bu cümleler, Global Etik Vakfı'nın kurucusu Hans Kueng'in sıklıkla tekrarlanan tezi. Ayrıca mevcut ve her geçen gün daha da artan dinler arası gerilimlerin üstesinden gelme çabalarının da belirleyici temasıdır.[2] Bu İsviçreli teolog ve Katolik muhalif için dinler arası diyalog kurulmasının temel nedeni, barış için duyulan pragmatik arzudur. Bu arzuya erişmenin başlıca yolu ise, bütün dinlerin müritlerini kapsayan küresel etik standartlar geliştirmekten geçer. Bu eylemin din sınırlarının ötesine geçmesi gerekmez mi? Elbette kişinin ahlaki kararının ifadesiyle, aidiyet arzusunu dengelemek kendi sorumluluğundadır. Peki bu uzlaşının somut bir getirisi var mı? Nadiren ya da daha doğrusu hiçbir zaman. Ancak yalnızca dünyayı şekillendirmenin toplumsal olarak kabul görmüş böyle bir biçimi, bizim geleceğe bir tür iyimserlikle bakmamızı mümkün kılar.

---

2. Karş. "Dinler arasında barış olmadan ülkeler arasında barış olmaz:" Global Etik Vakfı, www.weltethos.org/data-en/c-10-stiftung/10a-definition.php.

Aleksandra Jasińska-Kania - Zygmunt, değerlendirmelerine kötülüğün kaynağı nedir sorusuyla başlamıştı. Bilgi ağacının yasak meyvesinin tadına bakmış atalarımızın, iyi ve kötü arasındaki seçime ve bu seçim ile birlikte gelen sorumluluklarına dair farkındalık kazanmalarına kafa yoran Zygmunt'un düşünceleri, beni iyi ve kötü nedir sorusunu sormaya itti. Ve her şeyden önce (kendi vicdanımızın en amansız ve zorlu hükmü dışında), sorumluluğumuz bizim iyimizi kötü olarak anlayan kişilere karşı değil mi?

Stanislaw şu satırları yazdığında bu soruya değinmiş oluyor: "İçinde yaşadığımız zamanın birbiriyle çatışan eğilimlerini uzlaştırmak istediğim hissine kapılıyorum. Bir taraftan, her bireyin kendi uygun göreceği biçimde peşinden gidebileceği ve gitmesi de gereken bireycilik ve kendi hayatının senaryosunu yazma olasılığı ayartıyor beni; diğer taraftansa bu tür senaryoların yoldaşlarımı ne kadar acı verici bir biçimde etkilediğinin farkındayım." Bu meselelerin üzerinde daha derin bir biçimde düşünülmesi gerek.

İncil'de bahsi geçen ilk sahneye atıfta bulunacak olursak, kötülük sorununu çoğu zaman önemsizleştirmek, onu salt itaatsizliğe -yani yasaklara ya da ihtarlara kulak asmamaya- indirgemek gibi bir eğilim var.

Özgürlük böylece Tanrı'nın, otoritelerin, liderlerin, meclislerin ve bütün kurumların emirlerine ve yasaklarına itaat ile sonucu cezalandırılmak ve ödüllerin geri alınması olan itaatsizlik arasında yapılacak bir seçime indirgeniyor. Bu durum, (Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg'e göre) ahlaki gelişim psikolojisi alanında geleneksel ya da dışa bağımlı ahlak olarak biliniyor.

Ancak İncil'in Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasının ardından gelen sonraki bölümünde, onların oğulları Kabil kardeşi Habil'i öldürür. Kabil'in Tanrı'ya adağı kabul edilmezken, kardeşi Habil'in adağı kabul edilir. Kabil'in işlediği kötülüğün geri dönüşü yoktur ve Tanrı onu lanetlemiştir. Kabil'in kendisi de "günahım bağışlanamayacak kadar büyük" demiştir; ancak yine de Kabil'in günlerce canını dişine takarak yetiştirdiği meyvelerin

takdir edilmemiş olması karşısında merhamet duymamak zor. Bu durumda tasvip edilme mücadelesi kötülüğün kaynağı olur ve Tanrı'nın hükmünü sorgulamak itaatsizliğe yol açar.

SO - Bu söylenenler İncil'den türeyen argümana önemli bir katkı sunuyor ve bu argümanı daha da karmaşık kılıyorlar. Üstelik Aleksandra, bizim dikkatimizden kaçmış olabilecek –söylenmeye ve kesinlikle hatırlanmaya değer– meselelere değiniyor. Bu meseleler arasında görünüşte aşikâr olan iyi ve kötü kavramlarının sorunsallaştırılması da var. Aleksandra, "İyi ve kötü nedir?" diye soruyor. Benim "iyi"m ne zaman kardeşlerim için "kötü" oluyor? Benim yaşadığım ikilemin ya da daha doğrusu kendi bildiklerimi başka insanlarınkiyle uzlaştırma yönündeki çözümsüz dramımın başka sorulara yol açtığını görmekten çok memnunum. Kötülük sorununun, salt otoriteye ve iktidara karşı bir itaatsizliğe ve şöyle böyle açık yasakların ve emirlerin çiğnenmesine indirgenmesinin utanç verici bir basitleştirme olduğu görüşüne katılıyorum. Ayrıca bugünün ahlak teolojisinin, büyük oranda sosyoloji, psikoloji, etnografi ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin başarıları sayesinde, yargılarında ve değerlendirmelerinde –özellikle halkın hayal gücündeki cehennem kavramlarını şekillendirenler daha da acımasızdır– eskiye nazaran çok daha ihtiyatlı olduğuna ilişkin bir izlenime kapılıyorum.

Kabil'in günahı, bu tür sorunlu vakalar arasında yer alıyor. Zygmunt'un bizlere hatırlattığı üzere, derdimiz geçmişteki olayları bir zaman çizelgesine oturtmak değil, bizlerin kim olduğumuz sorusunu açıklayan etiyolojik bir meseli anlamak. *Yaradılış*'ı (*Genesis*) yazanlar hiç kuşkusuz bu soru üzerine kendileri de eğildiler. Bu soru, muhtemelen geri dönüşü olmayan bir biçimde kaybolmuş pastoral bir yaşam şekline karşı duyulan bir nostalji ve üzüntüyle birlikte toprağı sonsuza dek ekip biçme ihtiyacını da barındırıyordu. Acaba çoban mı Tanrı'ya daha yakındı yoksa çiftçi mi? İncil'in bizleri Kabil'in suçuna ilişkin şüphe duyar hâlde bırakması belki de iyi bir şey. Kabil'in suçu, dini öğretinin iddia ettiği kadar aşikâr ve yadsınamaz mıydı, yoksa bu suç kısmen

kaprisli bir Tanrı'nın -sadece kendisinin bildiği nedenler yüzünden- bir tarafın adağını memnuniyetle kabul edip diğerine yüz vermemesi yüzünden mi gerçekleşmişti? Tanrı, Kabil'i reddederek onun öfkesine yol açmış ve böylece onun işlediği suça zemin hazırlamamış mıydı? Korkunç bir soru bu ve her inançlı kişi bu soru karşısında irkilir; ancak Aleksandra'nın bahsettiği gibi talihsiz olanlar için kalplerimizde merhamet filizlenir ve insanları koşulsuz bir biçimde mahkûm etmeyi reddeder. Bu -iyi bildiğimiz üzere- suçun kabulü ya da canice davranışlara methiyeler düzmekle aynı şey değil. Yalnızca insanları kesin bir surette iyi ve kötü olarak ayırmanın mümkün olup olmadığına ilişkin bir kuşku ortaya çıkıyor. Bir de belki kardeşlerimizin -açık olmayan nedenlerden ötürü indirgendikleri- garip ve aslında kimi zaman canice davranışlarını anlama çabası da bu kuşkuya eşlik ediyor. Belki de Kabil'in bu mutsuz macerası, aramızdaki Kabillere daha fazla ilgi göstermemiz, onları anlamaya çalışmamız ve kararmış kalplerindeki gizleri ortaya çıkarmamız için bir teşviktir. Böylelikle büyük hızla gelişen bellek ve bellek yitimi üzerine çalışmalarda yeni bir bölüm açılıyor. Ülkeler, neden bazı yerleri ve olayları titizlikle işlediklerinin nedenlerini hatırlarken başka yerleri ve olayları utanç verici bir sessizlikle es geçip bellekten siliyor ya da unutuşa terk ediyor? Burada sıradan bir çatışma ya da sözde "siyasi tarih"ten değil, kendimize ilişkin imgemizi kurtarma amacıyla tasarlanan bireysel müdahalelerden söz ediyorum. Paul Connerton, bu konuya benzersiz bir biçimde yaklaşıp, *Toplumlar Nasıl Anımsar* diye soruyor ve bu soruyu *Modernite Nasıl Unutturur* adlı başka bir kitabında tekrarlıyor.[3]

Bubi tuzaklı mayınlarla döşeli, her an patlamaya hazır, güvenilmez bir zeminde hareket ettiğimin tabii ki farkındayım; ancak söz konusu zeminin varlığını göz ardı etmek -hiç kuşkusuz- imkânsız. Hiçbir şey şu gerçeği değiştirmiyor: Tarih, kolaylıkla

3. Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, 1989; Connerton, *How Modernity Forgets*, Cambridge University Press, 2009. [Toplumlar Nasıl Anımsar, Çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014; Modernite Nasıl Unutturur, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yay., İstanbul, 2014.]

kolektif suçlara dönüşebilen kolektif tutkuların yakınında olmama izin vermeyerek beni kolladı.

Bu tür şeylerin bir parçası olma olasılığı, insanda korku yaratıyor ve başkalarını yargılama noktasında insana ihtiyatlı olmayı öğretiyor. Bu lüksten mahrum bırakılan çok insan oldu ve bu insanlar, kendi istekleri dışında kendilerinin ve torunlarının utanç duyduğu şeylerin bir parçası oldular.

ZB - Ortaçağ âlimleri *peccatum originale originans* kavramına hayat vermeden, hatta *peccatum originale* terimi Aziz Augustinus tarafından yaratılmadan önce, seçim yapma zorunluluğuyla birleşmiş ahlaki ıstırabın kökenlerine ilişkin hâlihazırda bir İncil meseli vardı. Bu seçim zorunluluğu, iyi ile kötü, yolundan sapmamak ve yolunu kaybedip kötü yola saplanmak, erdem ve günah arasındaydı. Diğer bir deyişle, o zamanlar yeni tasavvur edilen ama günümüze kadar gelmiş kötülük yapma olasılığından doğan ıstırap ve onunla ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş olan, insanoğlunun iyi ve kötü arasında seçim yapma sorumluluğu arasındaki seçim. Bu İncil meselinin -daha doğrusu kökenlere ilişkin bu mitin- öne sürdüğü üzere, şu an gelinen nokta bir ödül değil, *ceza*dır; itaatsizlik günahı için bir ceza. Bu noktadan geriye dönüş ve bu durum için bir çare yoktur (ve bu nedenle de insana hayatı boyunca sürekli ve geri dönüşsüz biçimde eşlik etmesi gerekir). Köken mitlerinin -"etiyolojik" mitlerin- pek de loş ve uzak bir geçmişte gerçekleşmiş bir şeylerin hikâyeleri değil (en azından sadece bundan ibaret değiller), sürekli sahneye konulan, her seferinde yeniden deneyimlenen, her birimizin (miti ve mitin talimatlarını içselleştirdiği doğrultuda) birer *dramatis personae** olarak katıldığı oyunların senaryoları olduklarını not edelim. Bu yüzden hepimiz kendimizi itaatsizlik etme cazibesiyle yüz yüze buluruz ve bulmaya da devam edeceğiz (çünkü buna karşı elden pek bir şey gelmez). Bir kez teslim olduğumuzda, ıstırabımızı tetikleyen ve sürdüren cezbedici şeyin ta kendisi

* (Lat.) Bir oyundaki karakterler ya da oyuncular (ç.n.)

bu. Bu yüzden hepimiz, senin hikâyelerden doğru bir biçimde kazıp çıkardığın olay örgüsünü takip edecek, başkalarının arkasına sığınarak kendi sorumluluğumuzdan saklanma arzusuna kapılıp, kabahatlerimizi mazur gösterme söz konusu olduğunda itaatkârlık erdemini kendimize siper edeceğiz.

Şunu not etmeme izin ver; insan hayatının anlamı ve amacına ilişkin muhtelif dini ve felsefi fikirler içerisindeki -Karl Jaspers'a[4] göre bu fikirler birbirinden bağımsız olarak ama nerdeyse birbiriyle eş zamanlı bir biçimde Akdeniz'de, İran'da, Hindistan'da ve Çin'de MÖ 800 ila 200 yılları arasında ortaya çıktı (bu döneme geriye dönük olarak "Eksenel Çağ" adı verildi) ve sırasıyla büyük medeniyetlerin çehresini belirledi– pek çok benzerlik arasında en çarpıcı olanı, "günah" kavramının hiçbirinde olmamasıydı. Budistlerde günah kavramı yoktur; günah kavramı yerine "üç zehir" (açgözlülük, öfke ve hezeyan/aldatma) kavramı vardır. Bu kavramı ihlal eden davranışları, otomatik olarak acı çekme cezası izler; yani günahkâr kişinin ihlal ettiği yasayı temsil eden bir Tanrı'nın dağıttığı bir ceza ya da bu tür yasaları yorumlamak ve itaatsizlik günahı için nasıl ve ne ölçüde tövbe edilmesine karar veren bir aracı ya da kurum söz konusu değildir. Bildiğiniz üzere Aziz Thomas (Aquinolu Thomas), günahı ahlaki bir kötülük -yani yasanın (anayasa hukukunun!) bilerek ya da bilmeden çiğnenmesinden doğan bir kötülük– olarak tanımladı. Meselenin can alıcı noktası da burada yatıyor gibi görünüyor. Kilise, Aquinas'ın hükmünü *comme il faut* ve *comme il ne faut pas** arasındaki çizgiyi çekme hususunda kendi tekelinin meşru kılınması olarak görüp sevinçle benimsedi. Günah, pratikte Kilise'nin emirlerine aykırı davranmak ve onun mutlak iktidarını sorgulamakla -kısacası sapkın davranışlar, başkalarına zarar veren eylemlerle yasanın ihlali ve böylece Tanrı'nın emirlerine karşı gelmekle– eş anlamlı hale geldi. Muhtemelen Papa Franciscus'un da seçilmesinin ardından kendisine nasıl hissettiği

4. Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Hamburg: Fischer Bucherei, 1955 [1949].
* (Fr.) Münasip olan ve olmayan (ç.n.)

sorulduğunda, bir günahkâr gibi hissediyorum yanıtını vermesi bu ikinci anlamla ilişkilidir. Kilise, Papa Franciscus'u henüz daha günahsızların en günahsızı olarak tanımışken, Papa'nın kendisini bu şekilde adlandırması daha da manidardır (ne de olsa Papa, Kardinaller Meclisi tarafından göreve çağrıldığında inanç meselelerinde yanılmaz olduğu düşünülür; bu nedenle de aynı Tanrı gibi kötülük yapmaya muktedir değildir).

Peccatum originale'deki *originans* –ilk günahın etiyolojik mitinin (en azından dolaylı olarak) bir sonucu– en başından beri zehirlenmiş ve muhtemelen iyi ahlaklı insanın ıstırabıyla sonsuza dek de zehirlenecek olan bir kendi kaderini tayin etme özgürlüğüdür. Kişinin eylemlerine yönelik sorumsuzluğundan doğan tasasız, vurdumduymaz aldırışsızlığı ve hâlihazırda deneyimlenmiş ya da büyük olasılıkla deneyimlenecek olan vicdan azaplarını birbirinden ayıran şey kölelik ve özgürlük, itaat ve kendi kaderini tayin etme arasındaki farktır. Senin dediğin gibi o "çare, yani kötülüğü alt etmek için" bulunan "etkili önlem" insanlık hâlini değiştirmek için bir tertibat değildi (Aziz Augustinus neticede ilk günahı geçersiz kılmak için bir yol sunmamıştı); tam tersine bir "çare"nin vazgeçilmezliğinin kendisi bu durumun sözüm ona değiştirilemezliğine bağlıydı (ilk günahtan kurtulmak ve nedamet getirmek mümkündür; ancak bu günah geri alınamaz). Bu değiştirilemezlik de mutlak itaat gerekliliğini meşrulaştırır. Sorumluluk ıstırabının çaresi (Montaigne'in Etienne de la Boétie'ye atfettiği bir terimle ifade etmek gerekirse) gönüllü köleliktir. Bizler gönüllü bir biçimde, yani bizi özgürlüğün kendisinden kurtaracak kadar kudretli ve bizler itaat ettiğimiz müddetçe de bu kudreti kullanacağını vaat eden bir güce teslim olmak için vazgeçme cezasına çarptırıldığımız bu seçim özgürlüğünü hâlâ kullanabiliyor olsak da, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasının ardından cennetin kapıları sıkıca kilitlendi ve kati bir biçimde sürgülendi. İtaat ettiğimiz müddetçe... Bu yüzden, belki de sonsuza dek devam edecek bu; çünkü sonuçta köleliği bir kez kabul ettiğinizde, kendinizi –isteyerek ya da istemeyerek, bilerek ya

da bilmeyerek– bu kölelikten çekilme olanağından mahrum bırakabilirsiniz.

Eğer kendini teslim ettiğin güç, ilişkini sonlandırma hakkını sadece ve sadece kendisi için ayırmamış olmasaydı, onun sağduyusu ve özenine boyun eğmene layık olmazdı. Teslim olduğun güç ne çıkış vizesi basar ne de mutlak itaat kuralından herhangi bir sapma olmasına izin verir. "En ateşli biçimde zulme uğrayanlar, yıllarca bir gruba ait olduktan sonra tek başlarına dolaşma riskini göze alan cesur kimselerdir. Bu riski, daha önce beraber yola çıktıkları arkadaşları nadiren paylaşır. 'Revizyonist', 'hain', 'dönek' yakıştırmaları, göğüslemek zorunda oldukları en hafif yakıştırmalardır." Bu gözlemin ne kadar da doğru. Bütün bunlar şu anlama geliyor: Sen köleliğe boyun eğerken (gönüllü olarak, unutma sakın, gönüllü olarak), sanki bir esarete girmişsin gibi hissettiriliyorsun. Bu esaret sözleşmesinde ne iptal etme ne de "fikrimi değiştirdim" ibaresi yer alıyor; çünkü boyun eğdiğin gücün güçlü kalabilmesi için itaatin alternatifi, kendi kaderini tayin etmenin tantanası ve sefaleti ya da senin haklı bir biçimde çağrıda bulunduğun tutarlı bir hayat programı değil ancak Cehennem olur (senin düşünceni izleyecek olursak, [tutarlılık derken] kendi muhakeme yetinin bütün sorumluluğunu üstlenerek belirlediğin bir tutarlılık bu: "Ancak hayatın hakikati bir gruba bağlılık değil kişinin kendisine bağlılığıdır"). İtaatsizliğin bedeli korkunç bir biçimde yüksek olmak zorundadır, öyledir de zaten. Böyle bir bedel bile bütün sapmaların önüne geçemeyecektir; ama en azından ilk etapta bu kararı alma olasılığını ciddi biçimde azaltacaktır. Georg Simmel'in değer kavramına işaret edecek olursak, hayatın tutarlılığı programına atfediyor göründüğümüz muazzam değer, onun için ödememiz gereken bedelin büyüklüğü karşısında epey artar. Üstün bir güç kişiye sorumluluktan muaf olma hediyesi verebilir; ancak aynı güç senin bu hediyeyi geri çevirme teşebbüslerini boşa çıkarmak için elinden geleni yapacaktır (ve elinden çok fazla şey gelir!).

Bir değişiklik yapıp haysiyet üzerine konuşalım. Tam olarak konuyu değiştirmek değil bu; çünkü öncelikli olarak şuna

inanıyorum ki bir insanın bir başka insana karşı işleyebileceği en büyük kötülük ona insanlık haysiyetini teslim etmemek ya da onu haysiyetini elde etme şansından mahrum bırakmaktır. İkinci olarak ise karşılıklı olarak tanınan kişisel haysiyet, senin o kadar değer verdiğin ve teşvik ettiğin "birleştirici hayat"ın hem *ön koşulu* hem de bu tür bir birleşmenin *sonuçların*dan belki de en soylu olanıdır.

Ancak daha fazla ilerlemeden önce "saygınlık/haysiyet" kavramıyla ne demek istediğimi açıklayayım. Kendimi bunu yapmakla yükümlü hissediyorum; çünkü bugünkü Lehçe'nin konuşma dilinde -sadece Lehçe'de de değil tabii- saygınlık/haysiyet kavramı geniş bir farklılık gösteren ve birbiriyle uyuşmayan alt metinler ve anlamlar için kullanılıyor. Herhangi bir yanlış anlaşılmanın olabildiğince önüne geçmek için kendimi "saygınlık/haysiyet" teriminin bazı gündelik kullanımlarından ayrı bir yerde konumlandırmak istiyorum.

Öncelikle aklımdaki "saygınlık/haysiyet" tanımı şu türden ifadelerin barındırdığı anlamı içermiyor: "X kişisine şu onur bahşedildi..." ya da "X kişisi şu onura sahip" (nerdeyse "yüksek ofis" ya da "yüksek rütbe" ifadelerinin yerine kullanılabilir). Bunun başlıca iki nedeni var. Öncelikle söz konusu ifadeler -açıkça ya da üstü kapalı bir biçimde- "saygınlığın/haysiyetin"* alınıp verilebileceğini ima ediyor; bu nedenle de bunu yapmaya yetkili bir kurumun olduğunu varsayıyor. Adayların edimlerini, alışkanlıklarını ve tercihlerini dikkatle gözden geçirip bir adayın saygın/haysiyetli bir konumu hak edip etmediğini (ya da artık hak etmediğini) bazen doğru şekilde, bazen hiçbir temeli olmaksızın, ancak her iki durumda da bağlayıcı bir tavırla belirleyen bir kurum bu. "Saygınlık/Haysiyet" her ne kadar bu anlamıyla kullanıldığında, adayın algılanan erdemleri ve eksiklikleriyle bir tür ilişki içinde olsa da, hâlâ bu erdemlerin ya da eksikliklerin

---

* Bauman'ın burada kullandığı anlamıyla "dignity" kelimesi, Türkçe'de hem saygınlık hem de haysiyet kelimeleriyle karşılanabilir. Bauman burada hem insanın saygınlığından hem de daha içsel, ahlaki bir noktaya işaret eden insan haysiyetinden bahsetmektedir. (ç.n.)

güçlülüğü ya da zayıflığı dolayısıyla değil de daha çok "dışarıdan" bir kurumun aldığı bir kararla kaybedilip kazanılan bir payedir. Üstelik bu konum beşikten mezara aktarılan kalıtsal bir hak da olabilir. Kraliyet aileleri ve "soylu" aristokraside olduğu gibi belli bir aileden gelenler kendi erdemleri ya da erdemsizlikleri söz konusu olmaksızın bu konumu miras alabilir. İşte bu yüzden Aiskhylos, Shakespeare, Corneille ya da Racine gibi yazarların tragedyalarında anlatılan kayda değer ve ortalamanın bir hayli üzerinde kardeş katli var. Bu ölümlerin nedeni, mirasla geçen unvanlar ve bu unvanlarla gelen ayrıcalıklar için çekişenlerin olduğu sülalelerde, cinayet, kafa uçurma ya da darağacına gönderme dışında, kişilerin bu haklarından mahrum edilemiyor olmalarıdır.

İkinci olarak ise "saygınlık/haysiyet" bu bahsi geçen anlamıyla kullanıldığında bir hiyerarşi –üstelik dikleşerek daralan bir hiyerarşi piramidi– varsayar. Böylelikle saygınlığın/haysiyetin sadece seçilmiş birkaç kişiye verilen bir paye olması amaçlanır ("payenin evrenselliği" çelişkili bir ifade, bir oksimorondur). Onursal ya da intikal eden bir unvanın işaret ettiği haysiyet, bu unvanı taşıyan kişiyi halk tabakasının üzerine çıkarır. Aynı "saygınlık/haysiyet", insanlar topluluğunu soylular ve ayaktakımı, beyefendiler ve avam, bir avuç hürmete layık insan ve hürmet edilmeye layık olmayan bir halk kitlesi diye ayırır. Ortaya çıkan üstün olma-aşağı olma ilişkisi toplumsal hiyerarşinin üst kısmından altına doğru orantısal bir biçimde tekrarlanır. Burada tartışıldığı anlamıyla "saygınlık/haysiyet" kavramının tekabül ettiği şeyin bu olduğunu ileri sürme isteğindeyim: Aslen kraliyet aileleri ve toprak sahibi aristokrasinin çıkarları için devreye sokulan, daha sonra gittikçe güçlenen ve hırslanan "üçüncü sınıf"ın devraldığı ve onu takip eden cisimleşme ve filizlenmelerin kullanımı için oluşturulmuş, sayısız tüzel ya da kurumsal hiyerarşilerce günümüze kadar sonsuz bir biçimde kopyalanıp gelmiş bir şey.

"Saygınlığın/Haysiyetin" benim kullanma niyetinde olduğum anlamından kati bir biçimde farklı olan bir başka anlamı da,

"insanın saygınlığı/haysiyeti" ya da "insani saygınlık/haysiyet" ifadelerinde işaret edilen anlam. Bu ikinci anlam, henüz tartıştığımız ilk anlamdan tamamen farklıdır ve bu tartışılan ilk anlamın kesin ve etkili bir biçimde yadsıdığı durumu bir ön koşul olarak koyar. "Saygınlık/Haysiyet" bu ikinci anlamıyla düşünüldüğünde, bütün insanlara insan olmalarının doğası gereği ve bütün bireylere de insan oldukları gerçeğinden ötürü hitap eden bir özellik. Bunu taşıyan kişinin başka hiçbir destekleyici özelliğe –kişiye şu veya bu özelliği atfeden herhangi bir sıfat ya da niteleyiciye– sahip olması gerekmez; salt insan olmasına binaen taşıdığı bir özelliktir saygınlık/haysiyet. Eğer saygınlık/haysiyet bu anlamıyla bir sınır çizgisi çekiyorsa bu sınır çizgisi sadece insanlar ve hayvanlar arasındadır (figüratif ya da doğrudan insanbiçimci bir anlamda kullanılmadığında "hayvanın saygınlığı/haysiyeti" çelişkili bir ifadedir; ancak Vercors'un *Les animaux dénaturés* adlı kitabını okuyarak özünde keyfi bir eylem olan bu sınır çizme durumunun duygusallığını kendimize hatırlatmakta fayda var). Dolayısıyla bu kavram, her insanın söz konusu niteliklerinden ortaya çıkan ve başkalarmınkilerden farklı olan nitelikleri ve eylemleri göz önünde bulundurulmaksızın saygınlığa/haysiyete layık olduğunu (ya da daha doğrusu *a priori* olarak saygınlığa/haysiyete hakkı olduğunu) varsayar. Böyle bir bireyin saygınlık/haysiyet elde etmek için herhangi bir şey yapmasına gerek yoktur. Bu durumu en uç şekliyle yorumlayacak olursak, *a priori*, ayrılamaz, insanı tanımlayan bir nitelik olarak saygınlık/haysiyet kavramı, mutlak bir insanlık dayanışması ve karşılıklı hoşgörüyü koyutlar.

İşte burada bir çapanoğlu var: Acı verici derecede tanıdık hem de ve ne zaman "mutlak" ya da "evrensel" olma niteliğinin –Levinas'ın tartıştığı mutlak sorumluluk ya da Edmund Husserl'in tartıştığı evrensel öz gibi– sözü geçse kendini gösteren bir çapanoğlu. Diğer bir deyişle, deneyimin kanıtını saf düşüncenin yapılarıyla eşleştirmenin imkânsız olması. Dünya, duyularla deneyimlendiği hâliyle çeşitli ve belirsiz, çok yönlü ve muğlak, sürekli değişir hâlde görünür; evrensel durumlar ya da mutlaklar

duyular tarafından kavranamaz. Düşüncenin mutlak ve evrensel olana ulaşması, dünyanın normal olarak deneyimlenen hâline mesafe kazanması ile olur; yani Platon'un buyruklarını izleyecek olursak düşünce, ayak takımının hayatını geçirdiği mağaradan ayrılır. Ancak bu buyruğu salık veren Platon bile düşüncenin saf düşünce dünyasından geri dönüşünde hiç de saf olmayan mağaraya getirdiği ganimetlerin, mağarada yaşayanlarca takdir edilip edilmeyeceğinden ya da daha doğrusu bu ganimetlerin onlara bir faydası olup olmayacağından kuşku duymuştur.

Bu düşüncenin hem ortak mantığın erişebileceği hem de ortak pratiğin kullanabileceği bir şey olması için bir şekilde mutlağın imkânlarına ve evrenselin gerekliliklerine uygun bir hale getirilmesi gerekir. Bunun başarılması -en azından potansiyel olarak- iki yoldan biriyle ya da aynı anda iki yolla birden mümkündür. Bunlardan biri bu önermenin menzilini sınırlamaktır ("evrensellik" kavramı içerisine dahil edilen nesneler gurubunu kırparak; örneğin hocası Platon'dan daha ampirik bir düşünür olan Aristoteles'in, köleleri "konuşan araçlar" kategorisine indirgeyerek onları özneler grubunun dışında bırakması gibi). Diğer yol da (mutlak ödev ilkesinin yasada listelenmemiş olanlar için geçerli olmadığına ilişkin örtülü bir varsayım altında) açıklığa kavuşturma yoluyla -ad verip listeleyerek ve onun gerekliliklerini sistemli hale getirerek- kapsamı sınırlamaktır. İki yöntem de gündelik hayatta sıklıkla kullanılır. Her ikisi de ilk defa Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde formüle edilmiş ve bundan kısa bir süre sonra da yeni kurulan devletin anayasasında yasalaşmış olan "insanın saygınlık/haysiyet hakkının evrensel olduğu" fikrini niteleyen uzlaşmazlık ilkesinden -bariz ve pragmatik nedenlerden ötürü- feragat eder.

Burada kullanacağım saygınlık/haysiyet kavramı, saygınlık/haysiyet olanağını sadece seçilmiş bir avuç kişiye değil, her insana açmasından ötürü bugün sıklıkla kullanılan ilk bahsettiğim anlamdan farklıdır. Bahsettiğim ikinci anlamdan da saygınlığın/haysiyetin kendisinin değil, ama saygınlık/haysiyet edinme olanağının her insanın -salt insanlıkları dolayısıyla- eşit

hakkı olduğunu varsayması açısından ayrılıyor. Ancak sözcüğü ete kemiğe büründürmek, olasılığı gerçekliğe dönüştürmek her insanın ayrı ayrı yüzleştiği bir görev ya da zorluktur. Bu görev olması gerektiği gibi tamamlanır ya da tamamlanamaz; insan bu görevi elini yüzüne bulaştırabilir ya da bu görevin sonunu getiremeyebilir.

Saygınlıkla/haysiyetle çok yakından ilişkili bir olguya adanmış, geçtiğimiz yıl [2013] yayımlanan garip bir kurguya sahip bir romana (romanın olay örgüsüne tefrikalar hâlinde sunulan felsefi bir deneme metni serpiştirilmiştir) dikkat çekmeme izin verin. Söz konusu bu roman/denemenin yazarı Boris Akunin[5] –roman ne yazık ki hâlâ sadece orijinal dili Rusça'da okunabiliyor– bu olguya *aristonomi* adını veriyor. Aristonomi ayrıca yazarın bu olgunun kurgusal ve aynı zamanda felsefi temsiline adanmış eserinin de başlığı. Akunin'in "aristonomi" olgusu ile benim kullanmak istediğim anlamıyla saygınlık/haysiyet kavramı arasındaki yakın ilişki, yazarın aristonomiye atfettiği iki özellikten ötürü şaşırttı beni. Birincisi, bütün insanlara açık olan ama her insanın ilgisini çekmeyen bir olasılık olması; ikinci olarak da tanımı gereği doğrudan bir meydan okumaya işaret etmese de taliplerinin yerine getirmesi imkânsız olmayan, ancak gerekli şartlar sağlandığı vakit büyük emek ve fedakârlıklar sonucu tamamlayabilecekleri bir görev olarak aristonomi ya da benim kullandığım anlamıyla saygınlık/haysiyet (Darwin "aristonomlar"ın hayatta kalma savaşı için yeterli donanımları olmadığını söylerdi; sinek gibi ölüyorlar, diye kaydediyor Akunin, mayhoşça ve acı bir biçimde).

Böylelikle Akunin'in aristonomisi ve benim burada ortaya koyduğum saygınlık/haysiyet kavramı arasındaki bir başka ilişkiyi daha sezebiliriz. Aristonomi de saygınlık/haysiyet de mutlu –hele hele kolay ve güvenli– bir hayatın reçetesi değildir. Tam tersine: Saygınlıklarını/haysiyetlerini korumak için bıkıp

5. "Akunin" Rus yazar Grigory Shalvovich Chkhartishvili'nin takma adıdır. Yazar ayrıca yazdığı metnin türüne bağlı olarak "Anatole Brusikin" ya da "Anna Borisova" takma adları altında da kitaplarını yayımlamaktadır.

usanmadan ve ısrarcı bir biçimde çabalayan insanlara olduğu gibi "aristonomlar"a karşı da kati surette sert ve düşmanca davranan bizimki gibi bir dünyada, "aristonomik" karakter de aynı saygınlık/haysiyet gibi mutluluk ya da rahat gezintilerle dolu bir hayata denk düşmez, düşemez. Daha doğrusu, [aristonomik ya da saygın/haysiyetli bir hayat] mutluluk vaat eder; ancak bu dünyanın anladığı, teşvik ettiği ve bizlerin arzulamasını sağladığı mutluluktan farklı bir manada.

Bu bağlamda (Akunin'in hiç tereddütsüz "aristonomi"nin vücut bulduğu tipik bir örnek kişilik olarak düşüneceği) Wolfgang Goethe'nin, hayatının sonlarına doğru, yaşadığı hayata ilişkin bir değerlendirme yapması istendiğinde verdiği iddia edilen yanıt geliyor aklıma. "Çok mutlu bir hayatım oldu" diyor Goethe ve sonrasında hemen ekliyor "ama tamamen mutlu geçen tek bir hafta hatırlamıyorum." Bu yanıtın barındırdığı mesajı, benim okuduğum gibi okuyabileceğine güveniyorum: Mutluluk hiçbir sıkıntının olmamasında değil; mevcut sıkıntılarla yüzleşme, mücadele etme ve onların üstesinden gelme eylemlerinde yatar. Bu mesaj günümüzün mutlulukla eş anlamlı görülen ve neredeyse evrensel bir külte dönüşmüş olan bedensel ve ruhsal rahatlık, endişe yokluğu ve emeğin (özellikle de sürdürülebilir emeğin) fuzuli hale gelmesi durumlarından ya da aynı şekilde yaygın olan mutluluğa giden bütün yolların alışveriş merkezlerinden geçtiği inancından ne kadar da farklıdır.

Burada beni rahatsız eden şey Akunin'in ön plana çıkarttığı gözde karakteri için seçtiği isim. Akunin, bu ismi eski Yunanca'da ruhsal ve bedensel mükemmeliyet anlamına gelen "arete" kavramı (bu kavramı gençlere öğretmek, zamanın eğitim ve yetiştirme modeli olan "paidea"nın ayrılmaz bir parçasıydı) ile "nomos" ya da yasa kavramını birbiriyle ilişkilendirerek oluşturdu. Akunin'e göre aristonom, hayatının en yüce yasası mükemmellik peşinde koşma uğraşı olan kişidir. Akunin seçtiği ismin kaçınılmaz bir biçimde "aristokrasi"yi çağrıştırmasına ilişkinse, "aristonomi"nin sadece aristokrasinin "ruh asilliği" kavramıyla sınırlı olarak düşünülmesini ve münhasırlıkları,

kibirleri ve ahlaki duyarsızlıklarıyla bilinen aristokratlar sınıfıyla ilişkilendirilmemesini şart koşar. Ancak ben bu şart koşmanın istenilen sonucu yaratacağından ve "aristonomi" teriminin yukarıda saygınlık/haysiyet kavramıyla ilişkili olarak bahsedilen anlamlardan ilkine içkin bazı ahlaksızlıklarla lekelenmesini engelleyebileceğinden kuşku duyuyorum. "Aristonomi" sözcüğü –isteyerek ya da istemeden, bilinçli olarak ya da olmayarak– toplumsal seçkin (kabileci ve çoğu zaman kalıtsal) tarafından sahiplenilme tehlikesiyle karşı karşıyadır; aynı "arete" ya da "soyluluk" sözcüklerinin bir nitelik olarak "aristokratlar" ya da "soylular"la –yani tanım gereği bu sıfatlara sahip kişilerle– etimolojik olarak bağlantılı olması gibi. Ve sözcük bir kez sahiplenilmeye görsün, doğal olduğu kadar topyekûn bir toplumsal üstünlük ve materyal ayrıcalık iddiasını meşrulaştırmak için de kullanılır. Ben Akunin'in yerinde olsaydım, bu nedenden ötürü sözcüğün sınıf çıkarlarınca sahiplenilmesinden sonra kazandığı çağrışımlardan hâlâ azade olan asıl etimolojisine bağlı kalır ve "aretonomi" başlığından şaşmazdım. Ben Akunin değilim tabii ve Akunin'in de bu önerimi memnuniyetle karşılayacağından şüpheliyim. Akunin ruhun soyluluğuna fazla düşkün görünüyor. Saydığı bütün zayıflıklarına rağmen bu soyluluk alanını insan ırkının niteliğini geliştirme, saldırgan, kana susamış eğilimlerini durdurma, gaddarlıklarını yumuşatma ve akıldan yoksun acımasızlığa eğilimini yok etmenin tek fırsatı olarak görüyor. Akunin, her halükârda Rusya'da sosyal haklardan yoksun olan kitleleri kendi seviyesine çıkarmaya çalışan yönetimdeki aristokrasiye tek alternatifin, kendisine ait olmayan her şeyi ve herkesi kendi vasatlığına çekme arzusu duyan güruhun yönetimi, "askıya alınanların rejimi" yani "arrestokrasi" olduğunu söylüyor.

Lütfen bu uzun arasöz için mazur gör beni. Bu konu beni yakından ilgilendiren meselelerle alakalı ve bir taraftan da insanların ortak var oluşu için ciddi sonuçlar barındırıyor. Muhtemelen bu meselelere ve "milyonların ruhsal ve entelektüel uyanışı"nda "temel topluluklar"ın ve "empati sahibi kişiler"in oynadığı role geri dönme fırsatımız olacak. Ayrıca senin son mektubunun

sonunda değindiğin Hans Kueng'in, dünya barışının sağlanması için gösterilen herhangi bir çabanın, çatışmalı taraflar arasındaki karşılıklı anlayışa yönelik daha derinlikli çabalarla başlaması gerektiği savına da döneceğiz. Bunları buraya not düşmüş olalım.

Bu arada hâlihazırdaki temayı bir tür geçici sonuca ulaştırmak için bana göre "aretonomik" kişiliği oluşturan bazı karakter özelliklerini ya da daha basit bir biçimde ifade etmek gerekirse, adil ve düzgün (bu nedenle de saygıyı hak eden) bir kişiliğin özelliklerini saymama izin ver. Bu özellikleri doğru bir sırada saymıyor olabileceğimi itiraf ediyorum.

Buna karşın, bence bu kişiliğin bir tür meta özellik diyebileceğim ilk ve belki de temel özelliği -kişiliğin diğer bütün unsurlarının çevresinde döndüğü ve onun tarafından harekete geçirilip hareket hâlinde tutulduğu özellik- *başarılması gereken bir görev* duygusu ile birlikte yaşıyor olmasıdır. Dünyevi bir hayatta kalma kaygısının üzerinde olan, bireyi şeylerin düzeninde vazgeçilmez, benzersiz ve yeri doldurulamaz bir halka olarak kurmaya muktedir bir görev. Bu görevi başarmak için baştan aşağı kendini adamışlık ve sürekli olarak ciddi bir çaba göstermek şarttır.

Bir diğer özellikse, Thorstein Veblen'in yüz yıl önce "ustalık içgüdüsü" adını verdiği duruştur. Bu duruş da fevkalade bir filozof ve prakseolojinin* kurucusu olan Tadeusz Kotarbinski'nin 1955 tarihli "Tract of Good Work" çalışmasında güvenilirlik (ya da güvenilebilirlik) özelliğiyle ilişkilendirdiği bir koşuldur. Güvenilebilir kişi kendisine verilen görevin peşinden sonuna kadar gideceğine, kendisine ve başkalarına verdiği sözleri tutacağına inanılan kişidir; güvenilir kişi, başkalarının ona gösterdiği güveni boşa çıkarmamak için gücü dahilindeki her şeyi yapacağı bilinen kişidir.

Saygınlık/Haysiyet ayrıca kişinin kendi kendini değerlendirirken iki uç noktadan da kaçınmasını gerektirir: Kendi üstünlü-

---

* Prakseloji, insan eylemlerinin *a priori* olarak kavranabilen yönlerinin çalışılmasıdır; diğer bir deyişle, tercih, seçim, neden-sonuç şemaları gibi şeylerin kavramsal analizi ve mantıksal çıkarımlarıyla ilgilenir. (ç.n.)

ğüne yönelik dogmatik bir inanç (çünkü bu durum başkalarının yetilerinin hiçe sayılmasına, önemsenmemesine yol açar ve onlara karşı lütufkârlık, küçük görme ve kibirle sonuçlanabilir) ve kendi becerilerini reddetmek ya da önemsizleştirmek (çünkü bu durum statüko söz konusu olduğunda kişinin kendi sorumluluk duygusunu azaltır ve son tahlilde bu sorumluluktan kaçınılması sonucunu beraberinde getirir).

Saygınlığın/Haysiyetin bir diğer özelliği ise onurdur. Onur, içeriğinin kapsamlı bir envanterinin yapılmasına yönelik her türlü çabaya meydan okuyan, özellikle karmaşık bir niteliktir; ancak onurun başlıca özellikleri arasında, verilen sözlere riayet etmek, eylemlerinde ve davranışlarında tutarlı olmak ve bunların kendisi ve başkaları için sonuçları söz konusu olduğunda devredilemez sorumluluğu kabul etmek yer alır. Bütün bunlar kararlılık ve çoğu zaman da hatırı sayılır bir cesaret gerektirir. Onur, alınan kararlara ve verilen sözlere riayet etmeyi, her türlü güçlük karşısında ve ihtimaller ne kadar ters olursa olsun bu karar ve sözlerin arkasında durmayı gerektirir. Onur, yenilgi anlarında kişinin ortamı terk edip silah arkadaşlarını yüz üstü bırakmasını yasaklar. İkiyüzlülük ve düzenbazlık onurun tam karşıtı kavramlardır. Onurlu bir kişi başkalarına öğütlediği yolda kendi de yürür; gerçi sırf bir kere bu yolu seçti diye orada kalmaya devam etmesi onurun gereklilikleriyle çatışabilir; çünkü onur yapılan hataları kabul etmeyi ve bu hataları düzeltmek için içten bir çaba göstermeyi gerektirir. Onur mahkemesinde *l'amour propre** sanığın sırasında –onurun hakikatin mahkemesinde sanık olduğu kadar– oturur. Erdemin kadim öğretmenleri "Amicus ego sed magic amica veritas"** derdi.

Bir başka nitelik ise belki onurdan bile daha önemli olan sorumluluktur (ikisi arasında bir çatışma söz konusu olduğunda –ki çatışma yaşanabilir ve genellikle de yaşanır– sorumluluk baş kemancı olmayı talep eder ve bunu hak eder de). Benim

* (Fr.) Onur, özsaygı, izzetinefis. (ç.n.)

** (Lat.) Ego benim arkadaşım, ancak hakikat ondan daha iyi bir arkadaş. (ç.n.)

ortak/paylaşılan refah için sorumluluğum, başkalarının benim refahım için olan sorumluluğundan -durumun böyle olduğu ve olması gerektiğine ilişkin sürekli bir farkındalıkla- her daim bir adım önde olmalıdır.

Saygınlığın/Haysiyetin en az diğer özellikler kadar önemli olan sonuncu özelliğiyse diğer insanlarla empati kurmaktır. Saygınlığın/Haysiyetin talep ettiği en zor sanatlardan biridir bu; ancak sürekli bir biçimde insanlarla empati kurma çabası olmaksızın saygınlık/haysiyet söz konusu olamaz. Bu tür bir çaba sürekli kılınmalı ve gerektiği her an kaldığı yerden devam etmelidir. Her karşılaşma, aretonomlara bir başkasının öznelliğini -ötekiliğini, başkalığını- tanıyıp ona duyduğu saygıyı ilerletmesi için fırsatlar verir. Ancak empatiyi toptan bir müsamahakârlık ya da farklılıkları huzur için hasır altı etme ya da boğma eylemleriyle veyahut da kayıtsızlıkla karıştırma tehlikesinin farkında olalım: Başkalarının eksiklik ya da kötülüklerinin sorumluluğunu üzerinden atmak. Burada *sapere aude, etiam curare aude...* ("Bilmeye cesaret et, ayrıca önemsemeye de cesaret et") ilkesinin çerçevelediği bir empati tanımından bahsediyoruz.

Saygınlığın/Haysiyetin bütün yönlerini/şartlarını sayıp düzgün bir biçimde tanımlayabilmeyi başardığımdan kuşkuluyum. Boşlukları doldurmak için sizin yardımınıza güveniyorum; ikinizi de tanıdığım kadarıyla hayal kırıklığına uğrayacağımı sanmıyorum.

Hâlihazırdaki tartışmaların bizi getirdiği nokta ve bu noktadan nereye gidebileceğimiz üzerine düşünmek için sadece birkaç şey daha söyleyeceğim. Yukarıda kabataslak anlatılmış anlamıyla saygınlığa/haysiyete erişmeyi herkes arzulayabilir. Ancak bunu kaç kişinin arzuladığı ve kaç kişinin bu arzuyu gerçekleştirmeye yetkin olduğu tamamen onlara değil (hiç olmazsa sadece onlara değil) "toplum" adını verdiğimiz şeye de bağlıdır. İyi bir toplumun pek çok niteliği vardır; ancak kanımca bunlardan en önemlisi toplumun, olabildiğince fazla üyesinin saygınlık/haysiyet arayışında olduğundan emin olmak için gösterdiği dikkatin miktarı ve tesiridir; ayrıca yine toplumun büyük bir

çoğunluğunun bu saygınlığı/haysiyeti elde etme yönünde bir dirayetle donatılmasıdır.

SO - Sorumluluğu en baştan öğrenme ihtiyacı, itaatin zincirlerinden kurtulmayı göze almış birinin karşılaştığı tek güçlük ve sıkıntı değildir. Sonuçta ne kadar donuk bir hâlde hatırlanırsa hatırlansın kişinin kendi bağımsız kararlarını alma yetisi vardır. Yeni tür bir özgürlük vaat eden itaatin tatlı boyunduruğu altına girmek bu türden bir karardır. Aziz Loyolalı Ignatius'a atfedilen vecizeyi –*non coerceri maximo, contineri tamen a minimo est**– nasıl bir adanmışlıkla öğrenmeye çalıştığımı hatırlıyorum. Bu vecizenin içerisinde özgürlük vaadi ve Tanrı'nın kendisiyle bir yakınlık kurmanın iması saklıydı. Bu vecizeyi yıllar boyunca bir mantra gibi tekrarlayıp durdum ve başkalarını da aynı şeyi yapmaya teşvik ettim. Seçim yapma zorunluluğunun kâbusundan özgür kalma anı, aslında yeni ve mutluluk verici bir bakış açısının keşfiydi –iyilik ve aydınlığın tarafındayım işte! Karar vermenin yeni dünyasına zahmetli bir yeniden giriş ve pek çok mutluluk vaadiyle mücadele ederek geçen yıllar, Cizvit Tarikatı'nın kurucusunun methiyeler düzülen tevazu ve alçakgönüllüğünü onaylar görünüyor sadece. Deneyim gösterdi ki çoğunluk ve hiç kuşkusuz hayatlarını daha büyük bir dava peşinde geçirenler –hatta feda edenler– için sorumluluğu kabul edip daha büyük hatta aşkın bir güce (Tanrı, Kilise, Parti teşkilatı, Ulus ya da artık bu güç her ne ise –yeter ki kişinin vicdanından uzak olsun) devretmek ne bir hata ne de bir felakettir. Tam tersine. Senin de dediğin gibi itaat etmek cennetin sürgülü kapılarından güvenli bir biçimde geçmenin ve ebedi mutluluğun elde edilmesinin yegâne koşuludur. Muhtelif dinlerin kutsal öykülerinden ya da dini mirasla mücadele eden hareketlerden bahsetmeme gerek var mı? Neden hâlâ günümüzde özgürce erişilebilir olan parlak bir gelecek ve diğer ayrıcalıkların vaadine rağmen, her daim

---

* (Lat.) En büyük girişimden bile gözü korkmamak, ama kendini en küçük girişime vermek, işte bu ilahidir. (ç.n.)

itaatin altın zincirlerini üzerinden silkip atacak kadar cesur insanlar var?

Buna verecek bir yanıtım yok. Aklıma gelen tek şey, çeşitli dinler için şehit düşmüşlerle beraber (bu dinlerin kurulma mitleri, müritlerinden itaat talep eden erken dönem dinlerince genellikle kutsal kitaplarının günlüklerine iftiharla nakşedilir) insanlık tarihinin pek uğranılmayan girintilerinde yaşayan (yukarıda bahsi geçen dava müritlerinin deneyimi kadar fikir verici) asilerin deneyimleri. Belki de bu nedenle onları bulmak ve sonuçta hem uysal hem de kafasının dikine gidenlerin paylaştığı tarihe tekrar bir bakmakta fayda var. Kim bilir, belki insan hayatının kavgacı boyutu, su ve ateşin, itaat ve isyanın uzlaşması için bir tür yasadır. Bir ihtimal.

İşte bu noktada senin saygınlıktan/haysiyetten bu bulmacanın çözümüne yönelik bir adım olarak bahsedişin -sorumluluk sorununa ilişkin incelememize uygun bir şekilde- imdadımıza yetişiyor. Bu yeni saygınlık/haysiyet okuması -alışkanlıklar ve geleneklerce biriktirilen sahte saygınlıkların/haysiyetlerin bir tür evrenselleştirilmesi- benim için hem değerli hem de gerçekten ilgi çekici. Boris Akunin'in merak uyandıran yorumuna aşina değilim. Ama senin dediklerinden Akunin'in aristonomi kavramıyla senin saygınlık/haysiyet anlayışın arasındaki bu uyuşma oldukça ümit verici görünüyor. Bu romana/denemeye bir göz atmaya çalışacağım; ne de olsa Polonya Halk Cumhuriyeti'ndeki okulum sayesinde büyük Rus romanının dili bana yabancı değil. Aslında Rusça'nın ikinci dilim olduğu bir dönem vardı. Rusça, ana dilimden sonra -Doğu sınırının ardındaki okul arkadaşlarımla bile- rahatça iletişim kurabildiğim ve salt Leh dilinin prizmasından görülen bir dünyanın göreliliğini öğrenebildiğim ikinci dilimdi kesinlikle. Ancak bu günler geçmişe karıştı ve üzerinden yılların biriktirdiği tabirler geçti. Belki o yüzden Akunin bunları hatırlamak ve canlandırmak için iyi bir fırsat olacak. Böylelikle erdem (*arete*) prizmasından görülen ve gönüllü bir biçimde yasanın (*nomos*) gereklilikleriyle sınırlandırılmış saygınlık/haysiyet meselesine geliyoruz. Senin de

Aristoteles'i alıntılayarak belirttiğin üzere bu hem yeni bir şey hem de pek yeni değil.

En önemlisi de saygınlığın/haysiyetin evrenselliği benim köylü –bu nedenle de bir şekilde tabiatı gereği demokratik olan– hassasiyetime yakın. Köylüler ne de olsa kendilerinden farklı hemcinslerini görmek için bakışlarını sadece yukarıya (malikâneye, papazın konutuna, kiliseye, en nihayetinde cennete doğru) dikebilirler; gözleri önündeki şeyse genelde bağlı oldukları yerküre ve toprak olmuştur.

Onların tek ilişkisi hayvanlar ve bitkilerleydi; kendilerini en çok hayvanların ve bitkilerin dünyasında evlerinde gibi hissederlerdi. Başka bir deyişle, dışlanmış kişilerdi; hem kazanılan hem de miras alınan her tür anlaşma ve ayrıcalık sayesinde saygınlık/haysiyetle taçlandırılmış halkanın dışında bırakılmışlardı. Bu nedenle evrensel saygınlığı/haysiyeti hevesle alkışlıyor ve memnuniyetle başkalarının huzuruna sunuyorum. Ancak bir soru hâlâ yanıtlanmayı bekliyor: Kim bu iyi evrensel saygınlık/haysiyet haberini dinlemek ister ki? Tabii ki kazanılmış ya da kendilerine takdim edilmiş saygınlıklarından/haysiyetlerinden feragat etmeleri gerekecek olanlar ya da "saygınlıkla/haysiyetle" taçlandırılmışlara karşı beğenileri ve hürmetleri artık birinci ya da ikinci doğaları olmuş ve onlar için haz veren bir kıvanç kaynağı hâline gelmiş olanlar değil. Dolayısıyla sadece bir kenara itilenler, dışlanmışlar, öfkeliler –senin son dönemde üzerine epey kalem oynattığın kişiler yani– bu yeni ve herkesi kucaklayan saygınlığın/haysiyetin hedef kitlesidir. Eğer bu kişilerin çok sayıda olduğunu ve halkalarının sürekli olarak genişlediğini kabul edersek, o zaman herkes için saygınlık/haysiyet havadisi verimli ve uygun bir zemine düşmüş olacak. Ayrıca saygınlıktan/haysiyetten mahrum bırakılmış bu gittikçe genişleyen grup (işsizler, evsizler, göçmenler, şiddet mağdurları vd.) söylemen gerekenleri dikkatle dinleyebilir.

Ancak birtakım şartlar koyuyorsun. İnsanı şaşırtıcı biçimde etkileyen bir eşitlikçilik anlayışından bahseden o meşhur evanjelist meselini çağrıştırıyor bahsettiğin şartlar (bakınız: Şenliklere

gelen kişiye giydiği kıyafet ile ilgili sorulan soru: "Arkadaşım, buraya kutlama kıyafetin olmaksızın nasıl geldin?", Matta 22:12). Akunin'in önerisi bu noktada terminolojisinin kabul edilmesinden bağımsız ya da bu terminoloji düzeltildiğinde her türlü aristokrasiyle olan hatalı ve yanlış çağrışımlardan azade olup olmamasına bakmaksızın ilginçleşiyor. Evrensel saygınlık/haysiyet topraklarına girişin tamamen serbest olmaması ve gönüllülerin beraberce bir topluluk yaratıp salt edilgen bir biçimde ondan yararlanmamalarının bekleniyor olması bence önemli. Ve bir başka şüphe daha geldi aklıma. Ne de olsa sosyal bilimlerin –seninki de dahil bunlara– *Homo sapiens* ve *Animal rationale* türleri arasındaki farkları vurguladığı ve soyutlama, fikir ve saf metafizik kurallarına şüpheyle yaklaşmamız gerektiğini söylediği bir dünya içinde hareket hâlindeyiz. Benzersizliğimizden gurur duyuyoruz ve tarihsel başarının zirvesindeki yerimizin her daim farkındayız; ancak bilgeliğimizin ve mantığımızın ne kadar az olduğunu ve benzersizlik için argüman ikmalimizin ne kadar azaldığını çok iyi biliyoruz. Ama Platon ve Aristoteles'in adımlarını takip eden filozoflar, insanın benzersizliğine ilişkin inancımızı ve güvenimizi tazelemeye devam ediyorlar. Belki de insanın kötülüğüne ilişkin kanıt sunan sezgimizin bizi sakatlamasına izin vermemeli ve fikirler dünyasının içine sızıp kalbin telkinlerine ve mantıksal sorgulamaya kulak vermeliyiz; çünkü, hepimizin takip ettiği Amerika Birleşik Devletleri Anayasası dahil, anayasa hukukunda bile her bireyin kendi benzersiz saygınlığına/haysiyetine ve mutluluğu arama hakkına sahip olduğu yazılıdır; o zaman belki de durum bundan ibarettir?

Şimdi Akunin'in "aristonomi" kavramına ve bu kavramla ilişkili olan gayret ve özveriye dönüyorum. Kim bilinçli saygınlığa/haysiyete giden yolun ve –son modalar ve toplumsal trendlerin hızlı akıntısına karşı ilerleme ihtiyacı ile birlikte– onun zahmetli inşasının başlangıcı için bilindik alışkanlıklarından vazgeçmeye hazır olur ki? Goethe'nin dile getirdiği mutluluğun mutlu bir varoluş hâlinde değil de daha çok sürekli yığılan engellerin günden güne aşılması yoluyla bulunabileceği mesajının albenisi ne

kadar popüler olabilir ki? Aslında Goethe'nin vurgusunu yaptığı mutluluk engellerden kaçınarak değil, bu engellerle sürekli mücadele ederek ortaya çıkar. Tatmin edici bir hayatın tarifi de budur. Ciddi kuşkularım olmasına ve şüphecilikle inançsızlığın zihnimi işgal etmesine rağmen, bu alternatif yaşam biçimini kabul ediyorum. Ancak bu kabul sadece Pascal'ın meydan okumasının yeniden canlandırılması değil, aynı zamanda akilane tek çözümün bu kabulden geçtiğine yönelik sahici bir inançtır da.

Bu durumda senin hatlarını çizdiğin "aretonomik" kişilik portresini minnettarlıkla kabul ediyorum. İdeal kahramanına atfettiğin nitelik ve özelliklerden her biri bende şefkat ve yalın bir yakınlık hissi uyandırıyor. İçimde o kişiyi kolundan çekiverip onunla arkadaş olma arzusu ateşleniyor. Bu nitelikleri hatırlamak ve pekiştirmek için onları senin bahsettiğin sırayla hatırlamama ve en sonunda da –bir tamlık iddiasında bulunmadan– kendimden bir şeyler eklememe izin ver. Bahsettiğin ilk niteliği çok beğeniyorum: Can sıkıntısını ve başkalarının verdiği rahatsızlığı bertaraf eden, yerine getirilmesi gereken bir görev hissi. Keza onun ardından gelen diğer niteliği de: İyi ustalık sezgisi, Tadeusz Kotarbinski tarafından oldukça ikna edici biçimde tartışılan ve hayata geçirilen en değerli nitelik olan güvenilirliği anıştırıyor. Kişinin kendini değerlendirirken gözetmesi gereken denge de çok önemli. Bir tarafta aşırı ürkeklikten diğer tarafta da kibirden kaçınma. Ve son olarak da kişiyi ikiyüzlülük ve düzenbazlığa karşı koruyan, hayatta yaygın olan kaçınılmaz hatalar ve yanlışları itiraf edebilmesi için ona cesaret ve istek sağlayan, doğru biçimde anlaşılan anlamıyla onur kavramı var.

Hakkında hâlihazırda pek çok kelam ettiğimiz sorumluluk da, önemli ve son özellik olan empati de insan toplulukları için tam anlamıyla vazgeçilmez görünüyor. Listeyi tamamladığına inandığım bir başka özellik daha eklemek istiyorum. Söz konusu bu özellik Aristoteles'ten Çiçero'ya kadar, eskilerin üzerinde uzun uzadıya yazmış olduğu arkadaşlık meselesi. Ancak benim üzerine yazmak istediğim şey arkadaşlık üzerine yazılmış bu kadim eserler değil. Ben Ignacy Karpowicz'in usta kaleminin genel

hatlarıyla çizdiği, oldukça güncel -hatta oldukça tartışmalı- bir konu üzerine yazmak istiyorum. Aklımda Karpowicz'in hevesle okunan ve hakkında düzülen övgüleri fazlasıyla hak eden son romanı *Bones* [Kemikler][6] var. Karpowicz bu kitapta en nadir rastlanılan -Polonya'da ise nerdeyse tamamen unutulmuş- edebi başarılardan birine imza atıyor: Birbirinden apayrı, ancak diğerlerinin öngörülemezliğini ve şaşırtıcı zenginliğini kabul etme yetisine sahip karakterler yaratmak. Bu yüzden ben de Karpowicz gibi arkadaşlığı en yüksek erdem mertebesine çıkarmak ve arkadaşlıklarını sürdürebilme, kendileri ve başkaları için bir güven hissi yaratabilme becerisine sahip kişilere methiyeler düzmek istiyorum. Ve son olarak felsefeye, özellikle de Alasdair MacIntyre'in zamanında filozoflar arasında epey çalkantı yaratan *After Virtue* [*Erdemden Sonra*] kitabıyla başlayan ve sonraki ciltlerde hatları çizilen ahlak teorisine dönmek istiyorum. Senin sırf doğum gerçeğinden ötürü insanlarda doğal olarak bulunan koşulsuz saygınlığı/haysiyeti takdir etmen üzerine düşünürken aklıma MacIntyre ve onun erdemin (*arete*) kaynağını keşfetme gerekliliğine ilişkin çağrısı geldi. Sen her insanın saygınlığının/haysiyetinin eşitlikçi boyutuna duyulan hassasiyetin kaybının yasını tutarken MacIntyre da şöyle diyor: "Halbuki halkın büyük bir çoğunluğu -gittikçe daha fazla ötekileştirmeye maruz kalan toplumsal gruplar dışında- benim erdemler geleneği adını verdiğim düşünce ve pratik geleneğini kaybettiler."[7] İşte burada yine erdemli bir hayat yaşama becerisini ellerinde tutanların dışlanmış kişiler olduğunu söyleyen düşüncenle bir akrabalık buluyorum. Aristoteles'teki erdem kavramının inceliklerine ya da kavramın ortaçağ yorumlarına -özellikle de Thomas Aquinas'ın yorumlarına- girmeden MacIntyre'in söyleminin son kısmını alıntılamak istiyorum. Bence bu kısım bizim insan saygınlığı/haysiyeti kavramını evrenselleştirme çabamıza tekabül ediyor. Bunun yanı sıra burada Akunin'in alternatif toplulukların oluş-

---

6. Ignacy Karpowicz, *Bones*, Krakow, 2013.
7. Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A Study in the Theory of Morality*, Üçüncü Baskı, Unviersity of Notre Dame Press, 2007.

masını sağlayan aristonomi kavramıyla da dikkate değer bir benzerlik fark ediyorum. Barbarlar sadece dışarıdan değil her yerden geldikleri için önemli bir nokta bu:

> Bu aşamada hâlihazırda zaten üzerimize çökmekte olan yeni bir barbarlık dönemi karşısında iyi alışkanlıklarla beraber entelektüel ve ahlaki bir yaşamı sürdürmeye muktedir toplumlar inşa etmek zaruri. Erdemler geleneği, karanlık çağların geçmiş dönemlerindeki korkunçlukları atlatabildiği için umutlarımız tamamen temelsiz de değil. Ancak bu sefer barbarlar sınırlarımıza yığılmıyor; bir süredir üzerimizde baskı kurmuş durumdalar. Bunu fark etmiyor oluşumuz, kendimizi içerisinde bulduğumuz karmaşık durumun bir parçası. "Bizler Godot'yu değil, bir başkasını, bir sonraki -kuşkusuz çok daha farklı olan- Aziz Benedikt'i bekliyoruz."[8]

Böylece neticede bir alternatif var. Bunun yeni bir Aziz Benedikt mi yoksa yeni bir Aziz Francesco mu olacağı ille de konumuzla alakalı değil. Önemli olan değişim beklentisinin bir şekilde gündelik hayatımıza kazınmış olması.

Yeni ve iyi bir toplum inşa etmenin yolu buradan mı geçiyor? Bilmiyorum. Ama şundan eminim ki "toplumun olabildiğince çok üyesinin saygınlık/haysiyet arayışında olması ve olabildiğince çok üyesinin bu saygınlığı/haysiyeti elde etmeleri için bir beceriyle donatılması" konusundan bahsederken gösterdiğin özen, böylesi bir toplumun başarısı için olmazsa olmaz bir koşuldur. Postmodern dünyanın çalılıklarında kaybolmuş, bir başına dolananların gördüğü bir rüya mı bu? Ben de bilmiyorum. Polonya'daki önemli bir gazete ve aylık dergide editörlük ve yazarlık deneyimi olan, yazar Hanna Malewska *Passing Away of the World* adlı harika bir roman yazdı. Malewska bu romanın sayfalarında, Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde alternatif bir Hıristiyan medeniyetinin temelini inşa eden Aziz Benedikt figürüne hayat verdi. İçinde yaşadığımız zaman da böyle öngörülü birini çıkaracak mı? Kayıp yollarımızın akıbetini görmeyi merakla bekliyorum.

---

8. A.g.e.

Son olarak senin nerdeyse hiç masaya yatırmadığın ama diyaloğumuz adına çok temel bir yerde duran günah meselesine dönmek istiyorum. Bu mesele sadece Papa Franciscus'un konuşmalarını çevreleyen tartışmalarla alakalı değil; Papa'nın muhatabı Eugenio Scalfari bu konuşmaları Katolik öğretisinde günahın rolünün doğrudan reddi olarak yorumladı ve buna karşılık olarak bir Vatikan sözcüsü de düzeltme yapmayı gerekli gördü. Bu tartışmanın benim için kişisel bir tarafı da var. Hikâye şu ki 1980'li yıllarda genç bir Cizvit iken, hem teolojinin hem de Vatikan bürokrasisinin iç mekanizmasının ayrıntılarını irdeliyordum; bu süreçte senin de bahsini ettiğin Thomas'ın öğretilerinin Vatikan'da hangi noktaya kadar uygulandığının ve hangi noktada kenara bırakıldığının farkına vardım. O zamandan bu zamana çok bir şey değişmedi.

Geniş bir bürokrasi aygıtına sahip olan Vatikan Kutsal Makamı tam da buna hizmet ediyor, yani lütuflar dağıtıyor, suça uygun ceza biçiyor, bağışlayıcılığını bahşediyor ya da geri çekiyor. Var olan en iktidarlı dini örgütün patronunda bir aparatçik* gibi değil de alelade bir adam gibi konuşan birini bulan Scalfari için, yüzyıllardır muhalifleri korkutmaya hizmet etmiş olan günah kavramı, geleneksel yorumuyla düşünüldüğünde artık mevcut değildi. Ortodoksluğun koruyucusu olan bir Vatikan sözcüsü tahtaya çıkıp şunu söylemeyi kendine görev bilmişti: "Papa'nın aslında demek istediği..." Bu esnada yine Papa Franciscus sayesinde geleneksel kavramlar gerçekliği aktarma güçlerini kaybetmişti ve yeniden tanımlanmaları, hatta belki de en baştan icat edilmeleri gerekiyordu. Muhtemelen bu noktada senin alıntılamış olduğun ve içinde günah kavramı bulunmayan Jasper'ın "eksen çağı"ndan bahsetmek faydalı olabilir. Katolik teolojisinin asli işlevini iade ettiğine (Tanrı'ya yakınlık) inandığım takdire şayan Peter Phan, yakın zamanda dikkatimi Amerikalı teolog Ewert H. Cousins'e, özellikle de onun *Christ of the 21st Century* [21. Yüzyılda İsa] (1992) adlı eserine çekti. Cousins'ın bu eserde

* Sovyet Komünist Parti üyesi bürokratlar için kullanılan bir terim. (y.h.n.)

belirttiğine göre içinde yaşadığımız yirmi birinci yüzyıl, onun "İkinci Eksen Çağı" adını verdiği bir dönemi başlattı ve belki de bu anlamda düşünecek olursak "günahsız" bir zamana geri dönüyor olabiliriz. Bu meseleyi halletmek benim üzerime vazife değil; ancak bu mesele içerisinde ilgi çekici ve rahatlatıcı bir gerçek görüyorum. Basitçe söylemek gerekirse, aynı Jasper'in tartıştığı dönemde olduğu gibi, şimdi de küreselleşme ve bilgi devrimi yeni bir uyanışa işaret ediyor. Yerel bir uyanış değil, küresel bir uyanış aslında bu; dolayısıyla "İkinci Eksen Çağı"ndan bahsedebiliyoruz ve Papa Franciscus'un yeni dünya görüşüyle bu küresel uyanış arasındaki uyum mümkün görünüyor.

ZB - Ah keşke insanı sorumsuzluğun mutlu uykusundan uyandıran şeyin ne olduğunun yanıtını bulabilsem... Böyle bir uyanışı sağlayan şartlar nelerdir? Bu uyanışın nedenleri nelerdir? Neden bazı insanlar bu uyanışı yaşar da bazıları yaşamaz? Anlamsız bir genelgeçerliğe ya da şu sık rastlanan -kanıtlanması gereken şeyi kanıt olarak alan- mantık hatası *petitio principii*'ye* düşmeden bu tür şeylere karar verebilen genel bir kural var mı? Martin Luther'in Worms Kurulu'nda, sapkın olarak nitelenen doksan beş tezini yalanlaması talebi karşısında söyleyiverdiği "Ich kann nicht anders" ("başka türlü yapamam") ibaresi dışında bir şey eklenebilir mi itaatsizlik gerekçesine?

"Başka türlü yapamam" -ne anlama geliyor bu cümle? Luther'in sapkınlığından caymasını olanaksız kılan kim ya da daha doğrusu nedir? (Ne de olsa Luther, ağırlıklı görüşün ardına saklanamazdı!) Ne zaman bu tür sorular belirse, düşüncelerim Nehama Tec'in bir çalışmasına dönüyor. Tec, (kural gereği işgal kuvvetleri tarafından ölüm cezasının verildiği bir suç işleme ve üstelik kişinin komşuları tarafından kınanıp topluluktan aforoz edilmesi sonucunu göze alarak) toplu katliam için bir kenara ayrılmış Yahudilere sığınak sağlama kararlılığıyla, sosyologların insanlar tarafından yapılan seçimlerde belirleyici etken olarak

* (Lat.) Döngüsel düşünme. (ç.n.)

düşündükleri muhtelif değişkenler arasındaki bağlantıları büyük bir titizlikle incelemiş, ancak aralarında istatistiksel olarak anlamlı tek bir ilişki bile bulamamıştır. Başkalarının hayatını kurtarmak için kendi hayatlarını tehlikeye atmış bütün bu insanlarca paylaşılan tek ortak "değişken" tam da Martin Luther'in zamanının otoritelerine kafa tutmasını gerekçelendirmek için seçtiği şeydi. Kişi böyle bir itaatsizlik yoluna bir kez girdi mi artık kendi vicdanıyla baş başadır ve sadece onun desteğine güvenebilir. Bir insanı gerçek anlamda eşsiz kılan, onu bir birey ve kendi içinde bir özne yapan da bu itaatsizlik eylemi değil midir? Sanırım bu varsayım salt bir varsayım olmaya ve böyle kalmaya mahkûm. "Sonuçta ne kadar donuk bir hâlde hatırlanırsa hatırlansın kişinin kendi bağımsız kararlarını alma yetisi"ni (bu yeti onu boğmaya çalışan her türlü çabaya karşı ne kadar boyun eğmez, ne kadar dirençli olursa olsun) vurguladıktan sonra, bu ifadeyi son derece haklı bir biçimde, bu türden özerk kararların arasında "yeni bir tür özgürlük vaat eden itaatin tatlı boyunduruğuna teslim olma" gibi bir kararın olduğu gözleminle sürdürüyorsun. Diğer bir deyişle: "seçim yapma zorunluluğu kâbusundan kurtulma" kararı.

Luther sadece bir itaatsizlik eylemi gerçekleştirmedi, bu eylemini mahkeme karşısında savunmak durumunda da bırakıldı. Ayrıca bu eylem üzerinde düşünmeye mecbur edildi ve itaatsizliğinin gerekçesi olaraksa, inancın bir özgürlük meselesi olup dayatılamayacağında ve sapkınlığın (yani inancın nesnesine ilişkin alternatif bir yoruma direncin) hiçbir gücün ezemeyeceği, hiçbir ateşin yakamayacağı ve hiçbir suyun boğamayacağı ruhani bir mesele olduğunda ısrar etti. Ve yine Luther'in doğumunun 500. yılında (1984) II. John Paul, hem Protestan hem de Katolik âlimlerinin araştırmalarının Luther'in koyu dindarlığını ikna edici bir biçimde ortaya koyduğunu belirtti. Luther tam da bu koyu dindarlığından, inancından aldığı kuvvetle o inancın resmi versiyonuna karşı çıkabildi. Luther, bu dinin resmi yorumlayıcılarına göre diğer herkesin karşısında sessiz kalması gerektiği İncil'in tek otorite olmasına karşı çıktı. Peki öyleyse burada

tanıklık ettiğimiz şey nedir? İnanç ve inancın yokluğu arasında cereyan eden bir çatışma mı, yoksa bir inançla bir başka inanç arasında gelişen bir çatışma mı? Kurcalanmaya gittikçe daha fazla direnç gösteren ve koyulaştıkça sığlaşan inançlar mı? Bu aslında bir Gordion kördüğümü ve bildiğimiz üzere bu düğümü çözmek imkânsız; İskender bile -ki kendisine boş yere "Büyük" denmemiştir- bu düğümü çözülebilecek hale getirememiş ve onun yerine düğümü kılıcıyla kesmek zorunda kalmıştır.

İnsanın saygınlığına/haysiyetine inanmak bir inanç meselesidir. İnsan, inancın hakikatini bilimsel anlamda "kanıtlayamaz." Luther inancı demir, ateş ya da suyla yok etmenin imkânsız olduğunu söylemekte haklıydı; ancak şunu da eklememiz gerekir ki ne kızgın bir demir, ne alevler içindeki bir kazık ne de bir tufan inancın mevcut olmadığı bir yerde onu zorla kabul ettirebilir. Bütün bunlara bir tane daha -oldukça ehemmiyetsiz- bir gözlemin de eklenmesi gerekir: Akılcı argümanlar inancı yok etmek ya da doğrulamak çabasıyla kullanıldıklarında acizdirler. Böylelikle yine başımızın etini yiyen *unde*? sorusuna geldik: Bu sefer, *unde fides*?* ("inancın kaynağı nedir?")

Yukarıdaki soruyu yanıtlamaktaki yetersizliğimi, harika bir şair ve fevkalade bir ahlaki sezgi ve etik hayal gücü donanımı olan, üstelik ihtiyaç sahiplerine karşı da olağanüstü bir ruh zenginliğine sahip Urszula Koziol'a yazdığım bir mektupta itiraf ettim. Urszula benim soruma başka bir soruyla karşılık verdi: "Dört kısa dizeye sıkıştırılmış hâlde işin özü, hakikatin çekirdeği armağan olarak sunulmadı mı bize ('Başkalarına sana davranılmasını istediğin gibi davran' ve 'Komşunu kendin gibi sev')? Bu cümleler içlerinde her şeyi barındırıyor öyle değil mi? Terbiye, saygınlık/haysiyet, diğerkâmlık biçimleri ve sorumluluk duygusu. Ne dersin?" İyi sorulmuş, can alıcı soruların kusuru (ya da erdemi mi demeliyim?) hemen başka soruları çağır-

* Bauman kitabın en başında *unde malum* -kötülüğün kaynağı nedir? sorusunu ortaya atmış ve bu soruyla birlikte iyi ve kötüyü nasıl tanımladığımız, seçim yapmak, sorumluluk ve farkındalık arasındaki ilişkiyi nasıl düşündüğümüz konularını tartışmaya açmıştı, (ç.n.)

malarıdır. Urszula Koziol'un yöneltti̇ği sorular da bu açıdan bilhassa bereketliydi. Öncelikle şunu sormak gerekiyor: Bir armağan aldık -ama kimden? Bizler o zaman orada değildik ve bizlere gerçekte bunun nasıl olduğunu anlatacak görgü tanıklarının da hiçbiri hayatta değil. Hikâyenin durmadan farklı versiyonlarını dinlemeye mahkûm olan bizler, hiçbir zaman hangi hikâyenin hakikati anlattığına ve hangisinin sadece ilgi çekici ama gerçekdışı bir hikâyeden ibaret olduğuna ilişkin tartışmayı sonlandıramayacağız.

Bu tartışma yukarıdan bir yerden etkili (ama geçici) bir biçimde engellenmezse uzun bir süre daha arada alev alma tehdidinde bulunarak için için yanmaya devam edecek. Son tahlilde kısır bir tartışma üzerinde vakit harcamamak için gelin en sık kullanılan bahaneye başvuralım: "Gökten düştü." Yani genellikle anlaşılan hâliyle "Nereden geldiğine dair hiçbir fikrim yok" ibaresi, ağız dalaşının karşılıklı anlaşma yoluyla -bir bakıma sansür ya da cehennem azabı tehditlerinden çok daha medeni ve haysiyetli bir biçimde- askıya alınmasını sağlıyor. (Sonuçta Kant'ın dehası bile "içimdeki ahlak yasası"nın gizemini çözemedi ve onu özünde bilinemez olan *numen* alanına sevk etmek zorunda kaldı.) Bir sonraki soru bir yan projeye kaydırılmaya garip bir biçimde uygun değil: Biz insanlara nasıl oldu da belirsiz ve uzak bir geçmişte "dört kısa satıra sıkıştırılmış bir öz" armağan edildi ve böylelikle kadim zamanlardan beri onu elimizde tutar olduk? Ve buna rağmen nasıl olur da çoğumuz çoğu zaman komşularımızı kendimizi sevdiğimiz gibi *sevmiyor* ve başkalarına bize davranmalarını istediğimiz gibi *davranmıyoruz*? Beni pratikteki öneminin büyüklüğü nedeniyle en derin ve acı verici biçimde tedirgin eden soru bu; "hakikatin özü"nün, sesi çok çıkan bazı kudretli rakipleri olmalı ki yaptıkları gürültü onu yüzyıllardır ve bin yıldır bu kadar etkili bir biçimde bastırabiliyor. Peki öyleyse bu ezici güçteki rakipler kimler?!

Buradaki çelişki, saygınlıkları/haysiyetleri ellerinden alınan ve çalınan insanların saygınlık/haysiyet için pek de yaygara koparmıyor oluşuydu; yani devrim ateşlerinin onlar adına ve

onlar yüzünden (ama muhtemelen onların rızası olmaksızın), kendilerinden çalınan saygınlığı/haysiyeti onlara iade etmek uğruna yakıldığı insanların ta kendileri. Tarih bu tezat örnekleriyle doludur; ancak izin verirsen bu örneklerden en göze batan ve nispeten daha yakın bir tarihte gerçekleşmiş olan iki tanesi üzerinde duracağım. Tarihteki en korkunç totaliter rejimlerden ikisi, ezilenlerin ve aşağılananların istekle ve hevesle öznelliklerinden geriye ne kaldıysa ondan kurtulmaya çalışma eğilimlerinden doğdu, gelişti ve genişledi. Bunun Alman totaliterliği durumunda bu şekilde olmuş olması şaşırtıcı değil ve hiçbir şekilde aretonomik karakterin üzerine titrediği ve onun kalbinde yer alan vizyonla çelişmez; ancak bu durum "aretonom" entelijansiya tarafından kitlelerin özgürleştirilmesi ve yetkelendirilmesi –yani ezilenlere ve aşağılananlara çok uzun süredir mahrum bırakıldıkları saygınlıklarının/haysiyetlerinin iade edilmesi– amacı çerçevesinde gerçekleştirilen Rus Devrimi için de geçerliydi (iki amaç da tek bir solukta ifade edilip pratikte tam bir amaca dönüşüyordu). Sen de benim gibi şunu soruyorsun: "Kim bu iyi evrensel saygınlık/haysiyet havadisini dinlemek ister ki?" Ancak "sadece kenara itilmişlerin, dışlanmışların, öfkelilerin" bu herkesi kucaklayan yeni saygınlığın/haysiyetin hedefi olduğunu varsayıyorsun. "Eğer bu kişilerin çok sayıda olduğunu ve halkalarının sürekli olarak genişlediğini kabul edersek, o zaman herkes için saygınlık/haysiyet havadisi verimli ve uygun bir zemine düşmüş olacak. Ayrıca saygınlıktan/haysiyetten mahrum bırakılmış bu gittikçe genişleyen grup (işsizler, evsizler, göçmenler, şiddet mağdurları vb.)" burada önerdiğimiz şeyi dikkatle dinleyebilir. Keşke senin koyduğun teşhise katılabilsem ve umutlarını paylaşabilsem... Ne yazık ki gerçekler bu umutlara karşı komplo kuruyor gibi görünüyor.

Profesör Andrzej Werblan, dört sene önce yayımlanan *Stalinism in Poland* [Polonya'da Stalinizm] adlı çalışmasında Stanislaw Kozyr-Kowalski'nin yaptığı ayrıntılı araştırmayı alıntılıyor (s. 33-6):

Liderlere tapınmanın filizleri, anlaşmazlıklar ve tartışmalara yönelik sabırsızlık ve anlaşılır, doğrudan kararlara ilişkin bir susamışlık nispeten rahat bir havada geçen parti konferanslarında, tabanda örgütlenmiş heyetler, fabrikalar, asker kışlaları, taşra kasabaları arasından boy göstermeye başladı. Stalin basitleştirme ve keyfiliğe olan eğilimi, yabanıl gaddarlığı ve girişkenliğiyle, ekonomi ve politikanın karmaşıklıkları içerisinde kaybolurken öfkeli mücadelelere karışan bu basit insanlara entelektüel rakiplerinden çok daha iyi bir biçimde ulaştı.[9]

Werblan ayrıca Waclaw Mejbaum'un şu genellemesini de onaylar bir şekilde alıntılıyor; "Devrim Rus halkım özgürleştirdi, ancak onları özgür kılmadı... Devrim sonrası halk tabakası özgür olmaktan ziyade istemli hareket ya da karar verme yeteneği azalmış bir gruptu. Bu tabaka yeni hükümdarların elinde kolaylıkla kitlelere dönüşür." Werblan şunu hatırlatıyor bize: "Avam kitlelerinin en eski ve en derine kök salmış mitleri arasında fakire vermek için zenginden çalan, iyi bilinen adil haydut miti ve iyi, yardımsever ve güçlü yönetici miti bulunmaktaydı" (Devrimin yürüttüğü dava için "insanların arasına karışıp" onları kendi yanlarına çekmeye çalışan Rus Popülistlerinin, köylüler tarafından isyankâr avlayan Çarlık polisine düzenli olarak raporlandığı yaygın olarak bilinir). "Dolayısıyla basitleştirilmiş ütopyacı toplumsal vizyon ve topyekûn toplumsal mühendislik politikalarınca" -ya da basitçe ifade etmek gerekirse kestirme yollar ve totaliter iktidarın baştan çıkarıcılıklarıyla- kışkırtılmaya meyilli nüfus grupları ve kategorileri ortaya çıktı. Bu tür vizyonlar söz konusu olduğunda incelikli ahlaki vicdan sahibi aretonomlara yer yoktur.

Öğrenciler ve devrim teorisyenleri, bu tarz toplumsal reflekslerin etkilerinin genellikle mevcut toplumsal yapıların ve dolayısıyla grup kimliklerinin, bağlılıklarının ve dayanışmalarının çöküşü olduğunu ileri sürer. Bunun akabinde toplumsal

9. Andrej Werblan, *Stalinism w Polsce (Stalinism in Poland)*. Warsaw: Towarzystwo Wydawnicze i Literackie, 2009.

hiyerarşi kartlarının tekrar karılıp dağıtılması gerçekleşir –bütün toplumsal tabakanın hareketliliğinden ziyade büyük oranda bireysel hareketlilik dolayısıyla yaşanır bu. Bireyin terfi etmesi grupları birleştiren bağları ya ciddi biçimde zorlar ya da onları tamamen kırar; liderlik vasıflarıyla donanmış –dolayısıyla geldikleri sınıfta sıkışmış– becerikli bireyler arkalarına nadiren bir bakış atarak bu sınıftan ayrılır. Tamamen bambaşka bir ölçekteki görevlere çağrılan, tümden farklı gelecek beklentileriyle kendilerine roller verilen bu kişiler artık sınıf yönelimli değildirler; yani Marx'ın Hegel'den yola çıkarak inandığı üzere "kendinde sınıfı" (yani sınıf olduğunun farkında olmayan sınıfı) "kendi için sınıfa" –üyelerinin ortak çıkarlarının bilincinde olup onlar adına savaşmaya hazır bir sınıfa– döndürebilecek potansiyel bir seçkin grup olmaktan uzaklaşmışlardır artık.

Kendi seçkinlerine ve bu seçkinlerin yarattığı ve sağladığı bağa sahip olmayan sınıflar altüst olur. Düşünce ve edimde birleşen potansiyel sınıf bunun yerine bir "kitle"ye dönüşür: Her ne kadar her gün kıskançlık ve rekabet adına yeni nedenler bulsalar da ortak bir pusuladan yoksun, birbirinden izole, kendilerine işaret eden, didişip duran grupçukların bir toplamı hâline gelir.

Werblan, Kozyr-Kowalski ve Mejbaum'un mercek altına aldıkları Rus Bolşevik Devrimi sonrası "proletarya"nın kaderi böyleydi işte. Bu kaderin, yoğun sermaye temerküzü döneminin –sanayi tesislerinin başka ne üretirlerse üretsinler işçi dayanışmasının da fabrikası olduğu dönemin– sanayi proletaryasının başına geldiğini de not düşelim. Bolşevik yönetimi altında "basitleştirilmiş bir toplumsal vizyonun baştan çıkarmalarına açık", biçimsiz, omurgasız bir "kitleye" dönüştürülen –diğer bir deyişle (daha önce kullanılmış bir terime dönmek gerekirse) "gönüllü köleliğe" hazır olan– sınıf, söz konusu dönüşümden önce kendi çıkarlarının birliğine dair bilinçli, dayanışma eylemlerinde deneyimli ve pişmiş bir sınıftı. Ve bu dönüşüm devlet akademilerinden, gazete köşelerinden, sinema ve televizyon ekranlarından, hatta rejim karşıtlarının ve muhaliflerin dudaklarından dökülen bitmek bilmez –edimlerde değilse bile sözlerdeki– dalkavuk-

luğa ve işçi sınıfında yaygın olarak görülen ve adil bir biçimde kazanılan saygınlığın/haysiyetin sürekli olarak ve gündelik bir biçimde resmi övgü almasına rağmen gerçekleşti.

Bu tür bir "proletarya" -en azından dünyanın bizim yaşadığımız kısmında artık mevcut değil. Burada sanayi işçi sınıfından geriye ne kaldıysa bütün Avrupa'da yeni ama hızla genişleyen "prekarya" toplumsal kategorisine karışıp eriyor. Dışlanmış ve öfkeli bir hâlde toplumun sınırlarına havale edilme özelliği işte bu yeni kategoriye işaret ediyor; ayrıca senin aretonomların saflarına muazzam bir gönüllü katılım umudu beslediğin kategori de bu... Bu yeni toplumsal gerçeklikler ışığında, umudu bu şekilde bir yerde konumlandırmanın bir nebze anakronistik olduğundan şüpheleniyorum.

Bazı gözlemciler, sınırlarının belirsizliği ve varsayılan içeriğinin heterojenliği nedeniyle "prekarya" fikrini yetersiz buluyor. Ancak söz konusu bu belirsizlik ve heterojenlik -bahsi geçen toplumsal bileşimin genel anlamdaki akışkanlığı- tam da prekarya olgusunu tanımlayan özellikler ve ancak prekarya kavramı analitik olarak işlevini kaybettiği zaman bu özellikler bertaraf edilebilirler. "Prekarya" teriminin semantik alanı içerisinde toplumsal konumlarının güvencesizliği ve belirsizliğinden etkilenen ve bu konumun yadsınmasına dair -işini, kazancını, malını mülkünü kaybetme, daha düşük bir konuma indirilme, dışlanma, reddedilme vb- korkuların peşini bırakmadığı bir insanlar kategorisi bulunur. Bu kategorinin üyeleri günümüzde en yukarıda yer alan seçkinler grubu dışında, toplumdaki her tabakadan devşirilebilir; ama bu kategoriyi oluşturan toplumsal kesim büyük oranda -hâlihazırda bu kategorinin hızla genişlemekte olan bir kesimini oluşturan- sözde "orta sınıflar"dır. Hepsi yüz yüze kaldıkları görevler karşısında kullanabilecekleri imkânların yetersizliğinden mustariptir: Deregülasyon, özelleştirme ve bireyselleştirme gibi akışkan-modern süreçlerden kaynaklanan hayat sorunlarıyla birey olarak, tek başlarına uğraşma görevleri. "Prekarya"da eski usul proletaryada olduğu gibi, bu bireysel olarak çekilen sıkıntılar birikmez; prekaryada herkes kendi başına

–ayrı olarak ve yalnızlık içinde– acı çeker. "Kaderin hükmü"yle bireylerin çektikleri acılar bir çıkarlar topluluğu vizyonuna doğru seyrelmez. Prekaryanın "kendinde sınıf" statüsünden (eğer bu bazıları tarafından böyle algılanabilecekse) "kendi için sınıf" statüsüne –yani kendi çıkarlarının ve çağrısının bilincinde olan birbirine bağlı bir siyasi güce– yükselmesinin pek de muhtemel olmadığı söylenebilir. Prekarya kategorisine atanmış bireylerin karşılıklı ilişkilerinin tipik özelliği (geçimlerini hangi kaynaktan sağlıyor olurlarsa olsunlar) dayanışmadan ziyade rekabettir.

"Prekarya" benim dağarcığımda bir *sınıf* değil, toplumsal bir *kategori*dir. Max Weber'in uzun zaman önce fark ettiği üzere, benzer bir durumda olmak bir insan kümesini bir sınıfa –ortak çıkarlarının farkındalığıyla birleşmiş ve dolayısıyla dayanışma ve eşgüdümlü eyleme muktedir bir topluluğa– dönüştürmek için yeterli değildir. Eğer "katı modernite" zamanındaki sanayi tesisleri –ürünlerinin doğasına bakılmaksızın– toplumsal dayanışmanın da üreticisi konumundaysa; akışkan-modern istihdam yerleri yine ürünlerine bakılmaksızın karşılıklı şüphe, rekabet ve kıskançlığın üreticisidir.

Belirttiğim gibi "prekarya" kategorisinin ortaya çıkışında büyük oranda etkili olan şey, daha önce devletin yasalaştırdığı ve denetlediği toplumsal işlevlerin deregülasyonu, özellikle de bireyselleştirme süreciyle ilişkili olan emek piyasalarının deregüle edilmesidir. Bu iki süreç de kişinin içinde bulunduğu zor durumu, tamamen kendi becerileri ve kaynaklarına bağlı kılıyor ve aynı zamanda da sıklaşan saflar ve omuz omuza yürüme fikirlerini çekici olmaktan ya da daha doğrusu akilane olmaktan çıkarıyor. Bir araya getirme ve birleştirmenin yerini deregülasyon ve bireyselleştirmenin bölüp ayırması alıyor. Bu durumun pek çok yan etkisinden biri de işverenlerin alışıldığı biçimiyle birbirine bağlı olan sermaye ve emeği tek taraflı olarak feshidir. Sermayenin yeni kazanılmış hareket özgürlüğü, artık yerel ücretli emeğe bağımlı olmayan sermaye sahipleri, girişimciler ve potansiyel işverenlerce ayrılmaya (ya da onun sürekli tehdidine) neden olur. Böyle bir seçeneğin sürekli olarak kullanılabilir olması, pratikte

diğer tarafı -yani çalışanı- sendika aracılığıyla yürütülen toplu görüşme ya da grev yapma hakkı -bu hakkın hâlihazırdaki şartlar altında kullanımı eğer doğrudan intihar anlamına gelmiyorsa o zaman bir kural olarak hükümsüzdür- gibi meşru müdafaanın geleneksel araçlarından mahrum bırakıyor.

"Prekarya"yı gelecekte başka şeylerin de beklediğinden şüpheleniyorum: Toplumun, ürettiği sorunları çözme konusundaki acizliğinin daha da kötü hale gelmesi mesela. "Prekarya"nın ortaya çıkışı ve hızla yayılmasıyla "bahçıvanlar ütopyası"nın gözden düşerek onun yerini *sui generis** "avcı ütopyası"nm alması arasında yakın bir ilişki var gibi görünüyor. İlk tür ütopyada amaçlanan ve insanın niyetlerine ve eylemlerine yol göstermesi umulan şey "iyi bir toplum" vizyonuydu. Bu vizyon, onları müşterekçe ekip biçtikleri ellerindeki toprak parçasının kusursuz olmayan gerçekliğine dayanarak, bahçıvanın tahayyülünde canlanan "ideal uyum" modeline daha yakın olacak bir biçimde sistematik çalışmaya ve sonuçların sorumluluğunu omuzlamaya teşvik ediyordu. Avcıların ütopyalarındaysa avladıkları hayvanların esenliğine daha az önem verilemezdi. Bu ütopyada başarının ölçütü av çantasının içinin ne kadar dolu olduğudur. Avcı türü ütopyalar bir bütün olarak toplumun biçimini ve onun gelişimini çok az önemserler ya da hiç önemsemezler; toplumun içinde bulunduğu hâliyle kurtarılma ve kurtarılışın ötesinde olduğunu kabul eder ve onu kendi endişelerine bırakmış bir şekilde, tamiri hiç mümkün olmayan, rahatsızlık verici bu toplumda kendilerine nispeten rahat, özel bir niş oluşturmaya verirler dikkatlerini. Bu durum yakın zamanda nükleer bir savaşın kaçınılmazlığına ilişkin algı nedeniyle aile için nükleer karşıtı sığınaklar alma telaşına benziyor. Ya da gezegenin ve onun yaşam kaynaklarının durmaksızın talan edildiği bir zamanda insan toplumunun hayatta kalması, güvenliği ve esenliği için tüm ilgisini kaybeden ya da ardında bırakan bir toplumda, özel sigorta poliçeleri ya da bireysel emeklilik planlarına bağlanan umuda.

---

* (Lat.) Nevi şahsına münhasır, kendine özgü. (ç.n.)

Aziz Benedikt, senin öne sürdüğün üzere, kesinlikle bizleri dertten kurtarması için beklediğimiz Godot mu ya da olabilir mi? Sonuçta Vladimir ve Estragon'un Godot'nun kim olduğuna, ondan ne beklediklerine ve onu kimin talimatlarına ya da teşvikine binaen beklediklerine dair hiçbir fikirleri yoktu. Bizler onlardan daha mı bilgiliyiz? Ve en tedirgin edici olan da Beckett'in *Godot'yu Beklerken* senaryosundaki son sahne: "Gidiyor muyuz?" diye sorar biri. "Hadi gidelim" diye yanıtlar diğeri. Ama yerlerinden kıpırdamazlar. Görünen o ki sıkıntı da burada yatıyor (her ne kadar Beckett bunu açık açık söylemese de): Yerlerinden kıpırdamış olsalardı bile Godot'yu sözde Godot'dan –Godot rolü yapan bir sahtekârdan– ayırt edip edemeyecekleri bir şüphe konusu olurdu hâlâ. Bildiğimiz üzere Godot, Beckett'in hikâyesinin sonuna kadar hiç gelmedi. Kim bilir belki o da Vladimir ve Estragon'un ilk hamleyi yapmasını bekledi boşu boşuna. Ve muhtemelen hâlâ da bekliyor.

SO - Evet, Samuel Beckett'in vizyonu akla birtakım şeyler getiriyor, hatta insanda merak uyandırıyor. Üzerimizdeki güçlü etkisi şaşırtıcı değil. Bu konuya en sonda geri döneceğim. Ancak öncelikle hayal gücümüzü hâlâ güçlü bir biçimde cezbeden, esasında bizlerin din ve inanç meseleleri üzerine düşüncelerimizde kişiliğiyle geri dönülemez bir biçimde iz bırakmış olan Martin Luther'e geri dönerek başlamak istiyorum. İncil'i Almancaya çevirmiş bu emsalsiz çevirmenin önerdiği dini yaşantıya yaklaşmanın farklı yollarına ilişkin duyduğum ekümenik sevinç ve Luther'in Avrupalıların zihinlerine getirdiği –II. John Paul'un bile kabul etmiş olduğu– canlanma için duyduğum saygı bir yana, Luther'e dair bazı şikâyetlerim var ve onun düşüncesinin bazı yönlerini düpedüz reddediyorum.

Luther, Worms Kurulu'nda sadece yalınlıkla "Başka türlü yapamam" itirafını dillendirmekle kalmadı, ayrıca V. Charles'ın temsilcilerine daha az tevazu ile ve üzerine basa basa "ich stene hier" ("işte burada duruyorum"; ve hiç kimse ve hiçbir şey beni buradan kıpırdatamaz) dedi. Böylece hem bir başkasının

bakış açısını tanımıyordu hem de kendi görüşlerinin haklılığı ve doğruluğunun papalık otoritesinin haklılık ve doğruluğunu (kabul etmek gerekir ki o zamanlar, özellikle de Almanya'da pek de iç açıcı değildi) bir hayli aştığına da kati bir biçimde iknaydı. Senin de belirttiğin gibi Luther'in kanaati İncil'den, en azından onun İncil'i kavrayış biçiminden geliyordu. Büyük Kitap Luther'e kesinlik verdi ve Augustunisçu keşişin ruhuna böylesi bir ıstırap veren şüpheyi ortadan kaldırdı. Bu tür bir kesinlik bana hitap etmiyor.

Belki de bu kesinliğin Luther'i nereye götürdüğünü, onun heveslerini paylaşmayanlar hakkında ne tür aşırı yargılarda (özellikle de Yahudiler ve papalığın diğer düşmanları hakkında) bulunmasına neden olduğunu bildiğim için bana hitap etmiyor. Luther kendi dini inançlarının peşinden gittiği keskinlikle muhaliflerinden nefret etti ve onları acımasız bir şekilde yok etti. Luther'in Yahudi karşıtı sert eleştirilerinin Hitler'e ilham kaynağı olduğuna işaret eden ve Yahudi soykırımı tarihçilerinin bugün artık göz ardı edilemeyecek olan argümanlarında haklılık payı yok değil. Diğer taraftan senin bahsettiğin Nechama Tec'in araştırması, içlerinden gelen bir zorunluluk hissiyle hareket eden bu insanlardan mesafelenme meselesine dikkatle yaklaşılması gerektiğini öğütlüyor. Burada akla uygun herhangi bir parametre ortaya koymak mümkün mü? Bence mümkün ve tam olarak Nechama Tec'in yolunu takip ediyorum (parantez içinde şunu da eklemeliyim; çocuk yaşında Polonyalı komşuları sayesinde Yahudi soykırımından kurtulup hayatta kalabilen Tec, o zamanlardaki tutumları hatırı sayılır bir berraklıkla teşhis edip tanımladı). O içten gelen zorunluluk ya da vicdanın sesi sadece tek bir şey emrediyordu: Yoksulları kurtarmak, hayatta kalmak için umudu tazelemek. Kısacası saf ve tarafsız bir iyiliğin sesiydi bu. "Ülkeler arasında hakkaniyetli olan" ifadesi benim anlayışıma göre, kin gütme zamanlarında nefretin ve kayıtsızlığın baştan çıkarıcılığına boyun eğmeyerek buna saf iyi adına karşı çıkanları ayırt eden ve ödüllendiren bu kıstastır. Başka bir deyişle, burada belirleyici olan şey söz konusu buyruğa (Luther'in dediğini

tekrarlayacak olursam "İşte burada duruyorum") itaat etmekten ziyade başka bir insanı kurtarma arzusudur. Bence iyi ve kötüye ilişkin daha kapsamlı bir tanım isterken Aleksandra'nın aklmda olan buydu: Hem iyiyi hem de kötüyü oldukları biçimde Tanrı'dan ayırma ihtiyacı ve bunları insanlığın belirli bir kıstası ve mihenk taşı yapmak. Doğru anlamış mıyım?

Bu bağlamda bir başkasını kurtarma (ya da mahkûm etme) olasılığını düşünmek, vicdanın mutlak buyruğunun dini yaşantıya istinaden sorgulanmasını gerektiriyor.

Neticede dindar fanatiklerin inançlarını paylaşmayanların dışlanmasına ve yıkımına yol açan şey kimi zaman huşu verici kahramanlık eylemlerinin kaynağı olurken, başka zamanlarda ise aynı oranda korkunç (genellikle eyleme dönüşen) kindar tutumların kaynağıdır. Dinin etik bir düzeltmeyi kabul etme yönündeki gönülsüzlüğü çok eski bir sorun olarak karşımıza çıkıyor; ancak ben burada bahsi geçen kördüğümü çözme olasılığı görüyorum. Kılıçla ya da inancın ateşiyle değil de insan –en iyi insan– anlayışıyla çözülebilir bu kördüğüm: Hiç sesini çıkarmayan birine ne yapıyorsan bana da yapmış sayılırsın. Eğer Tanrı'yı bir nebze de olsa anlıyorsam (ve itiraf ediyorum bunu yapmakta gittikçe zorlanıyorum) Tanrı'nın tek muteber özelliği bu insani duyarlılıktır. Belki de Hıristiyan tarikatının ve kökeninin oldukça olağandışı başarısı buradan geliyor. Nasıralı İsa'nın ufak bir grup takipçisi Tanrı'nın ete kemiğe büründüğünü –insan olduğunu– vaaz etmediler mi? Böylece her kişi kendi vücudunda tecessüd ettiğine inandığı Tanrı'nın bir parçası gibi hissetmeyecek miydi? Ben böyle tahayyül ediyorum. Kişi tek bir Tanrı'ya inancı ikrar eden bir Yahudi ya da pek çok Tanrı'ya tapan bir Roma İmparatorluğu vatandaşı olmasına bakılmaksızın bunun kendisi için de geçerli olduğunu, Tanrı tarafından onun vücut bulmuş hâli olarak seçilmiş olduğunu hissedebilirdi. MÖ 70 yılında Yahudi tapınağı, işte bu yüzden yerle bir edilmişti ve tanrılar bu yüzden insanların kaderine olan ilgilerini kaybetti; çünkü artık sadece O –tek Kurtarıcı İsa Mesih vardı. Bazı şüpheci Yunanların bile bu Nasıralı marangozun olağandışı mesajına ya da daha doğrusu

bu mesajın takipçilerince yorumlanışına kayıtsız kalamamış olduğunu biliyoruz. Bunun Tarsuslu Pavlus tarafından sadık bir biçimde tekrarlanıp tekrarlanmadığı başka –ve şu an için alakasız– bir mesele. Önemli olan şey devrimci mesajdı: İnsanın Tanrı olabilmesi için Tanrı'nın insan olmasıydı. Bunu herkes anladı. Hakiki dini ve insani deneyimce (Tanrı böyledir işte ve bizler de O'na benzer biçimde yaratıldık) tasdiklenen bu kalpten gelen eşitlikçi dürtünün süratle bürokratların (ait olmanın hüküm ve koşullarını daha da kati biçimde belirtenler), siyasetçilerin (tek doğru dinin teşviki ve ayrıcalıklarının çoğaltılmasından elle tutulur menfaatler devşirenler) ve ruhban sınıfının (kurtuluşun kilit vurulmuş kapılarının anahtarlarını elinde bulunduranlar) diline çevrilmiş olması ne kötü. Demokrasi etkin bir şekilde infaz edildi ve hızla gerçek inananlar ve gerçek inanca ikna edilmesi –çoğunlukla da bu inanca zorlanması– gerekenler ortaya çıktı. Eğer bu kişiler ikna edilemiyor ve inanmaya zorlanamıyorlarsa, inanç topluluğundan düpedüz dışlanır ve mümkünse tamamen bertaraf edilirlerdi.

İnancın ya da inançsızlığın dayatılamayacağı ya da bunların zor kullanarak def edilemeyeceği konusunda seninle tabii ki tamamen aynı fikirdeyim. Karşı tarafın bakış açısının yakışıksızlığını ya da apaçık kötülüğünü göstermek amacında olan, gittikçe daha da karmaşıklaşan karşılıklı kapana kıstırma yöntemlerini ve gizli stratejileri bu durumda daha da şaşırtıcı buluyorum. Dolayısıyla bu savaşta belirleyici olan inanç ya da inancın yokluğu değil; bu anlamda iyiyi yok etmekle kalmayıp onun ortaya çıkması için gerekli koşulları da doğrudan felç eden bu yakışıksız ayrımın zincirlerinden azade bir biçimde, iyinin canlanma olasılığıdır. Bu açıdan senin yardımına koşan Ursula Koziol'a ikilemlerimizdeki insani boyutun farkına vardığı ve inancın gerçek kaynağına işaret ettiği için minnettarım. Aynı zamanda bu kadar basit, aşikârlığı bu kadar su götürmez bir yanıtın tanınmamasının nedenlerine ilişkin de ilaveten ve yararı olmayan sorular sormak gerektiğine katılmak durumundayım. Çünkü çok az insanın bu yanıta rast geldiği ve hatta daha da

azının bunu umursadığı bariz gerçeğini de öylece kabul edemeyiz. Bu durum insan kalbinin ve onun telafisiz bir biçimde yitmiş masumiyetinin –daha doğrusu onun bariz günahkârlığının– gizemi mi? Eğer geleneklere bağlı bir teolog olsaydım bu açıklama beni tatmin ederdi. Ancak öyle bir teolog değilim ve dahası hiçbir zaman da olmadım; çünkü böyle bir yanıtın papazlığımın ilk zamanlarında bile bana tatmin edici geldiğini hatırlamıyorum.

Aslında teolojik eserlerin sayfalarında bulduğum neredeyse çözümsüz sorulardan kaçmanın kolaylığı karşısında oldukça şaşkındım. Belki de bana daha az kesinlik ve daha fazla soru sunan edebiyat ve tiyatroya bu nedenle firar etmişimdir. Belki de bu yüzden belirsizlikten yola çıkarak, teolojik düşüncenin insanı kendine bağlayan ipliğini ilmik ilmik örmüş olan Çek Katolik papaz Tomasz Halik'in kitaplarının, Polonya'da popülerleşmesini hoşnutlukla karşılıyorum. Halik bunda yalnız da değildi. Daha önce, Hint kökenli bir Cizvit olan Anthony de Mello'da da benzer bir güven sarsılması fark etmiştim. Bu durum de Mello için Tarikat ve Kilise'yle olan ilişkisinde bir sıkıntı kaynağına dönüşmüştü. Ancak araştırmalarının nereye gittiği daha net görünür olsaydı burada andığımız âlimler bunca sıkıntıyı umursar mıydı?

Haklı bir biçimde, benim saygınlıktan/haysiyetten men edilen ve mahrum bırakılan dışlanmış kişilerin yetkelendirilmesi, özgürleşmesi ve mutluluğuna ilişkin fazla güven dolu vizyonumun üzerine bir soru işareti koyarak bu saygınlık/haysiyet meselesine geri dönüyorsun. Bunu hem faşist hem de komünist totaliterlik bağlamlarını hatırlayarak yapıyorsun. İki bağlama da tabii ki yakinen aşinalığım var ve bu aşinalık ile birlikte itidalli davranmamız, yanılsamaları dağıtmamız gerekiyor. Ancak yine benim bu iki totaliter bağlama dair aşinalığım yanılsamaları dağıtmıyor ve daha iyi bir gelecek için beslenen umudu yok etmiyor. Acaba geçmişteki pek çok kuşak gibi ben de tüm insanların uzlaşması gibi ütopik bir vizyona, ilerlemeye duyulan tedavisi olmayan bir inanç hastalığına mı teslim oluyorum?

Belki de. Bu nahoş olasılığın üzerini çizmiyorum, ama itiraf etmeliyim ki karşıma çıkan çirkin gerçekliği lanetlememe ve şiddeti bir çözüm olarak kabul etmeme ve kötünün amansız gücünü reddetmeme neden olan bu inancın kendisi sadece. Hayır, gözlerimi Andrzej Werblan ve onun destekçileri Waclaw Mejbaul ve Stanislaw Kowalski'nin, Rusya'daki, hür olmasalar da başkaları tarafından özgürleştirilmiş proleter kitlelerin, net ve dolambaçsız cevap taleplerini ikna edici biçimde bize aktardıkları gözlemlere kapamıyorum. Bizim komünist proletarya daha mı farklıydı? Bizim kendi işçi-köylü kitlelerimiz, haklarında en ufak bir fikirlerinin olmadığı revizyonistlerin ve Siyonistlerin topyekûn bir biçimde mahkûm edilmesinde birbirlerini galeyana getirmediler mi? Bu arada Werblan'ın 2009 yılında yayımlanan *Stalinism in Poland* adlı kitabı, son yıllarda 1950'li yıllara dair okuduğum en ilginç kitaplardan bir tanesi. Werblan, kendisinin de ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu zamanların sadece zeki bir vakanüvisi değil, bu hayli mitolojize edilmiş zamanlarda bireysel kararların karmaşıklığını gözler önüne seren eleştirel bir zihin de ayrıca. Ne diyebilirim ki? Çok da farklı olmamakla birlikte başka bir kurumsal alanda benzer karmaşıklıkların olduğunu biliyorum. Muhtemelen tahmin etmişsindir: Papa'yla tartışmanın papaz bir yana papaz yardımcısıyla tartışmaktan bile daha kolay olduğu Katolik Kilisesi'nden bahsediyorum. İnanç meselelerinde yanılmazlığı ikrar edenin Papa değil de, o meşhur papaz yardımcısı olduğuna dair bastıramadığım bir izlenimim var. Bu tür vakalara aşinayım –acı verici bir biçimde defalarca temasta bulundum onlarla– yine de anakronistik ve onulmaz bir biçimde umutluyum. Bana Guy Standing'in *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*[10] kitabını hatırlattın; ancak prekaryanın içerisine düşmüş kişilerin ne kadar trajik koşullarda yaşadığını benim için açık hale getiren aslında senin prekarya tarifin oldu. Ama sen bu geç moderniteye ait insanlık durumunu daha adı konulmadan çok uzun zaman önce tasvir etmekteydin.

10. Guy Standing, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, Çev. Ergin Bulut, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Ancak sen de aynı Standing gibi insanlara, prekarya sınıfına ait olmanın umutsuzluğundan kurtulmalarında yardımcı olmak için elinden geleni yapıyorsun. Ne de olsa tanı koymak tedavinin başlangıcı. Piyasanın insanlığımızı bütünüyle tanımlamıyor olduğunu çok iyi biliyorsun. Aslına bakacak olursak, piyasanın ötesine geçmek insanlığın gerçek ölçütü; çünkü eğer İngiliz iktisatçıyı doğru anlıyorsam, onun alternatif çözümler ortaya koyabilmesini ve insanoğlunun devredilemez saygınlık/haysiyet hakkını savunan bir söylem oluşturmasını mümkün kılan şey tam da prekaryanm kimliğinin tespit edilmesidir.

Buraya kadar iyi. Peki şimdi aynı fikirde olmadığımı haykırmak ve meselenin bundan ibaret olduğunu belirtmek dışında ne yapabilirim? Kendi yaşantıma ve bana yakın olanların yaşantılarına başvurmak dışında bir yol göremiyorum. Senin çok açık bir biçimde teşhis ve tasvir ettiğin üzere aynı prekaryanın temsilcileriyiz; ancak hayatlarımızı başarısızlık olarak görmüyoruz, aslında hâlâ başarabileceğimize inanıyoruz. Detaya girmeden -çok fazla tekrarlandığında bayat görünecektir- senin daha önce çizdiğin dürüst insan portresinin bu inancın tazelenmesinde çok yardımcı olduğunu söylemeliyim. Bu, gerçek insanlığın nadir ama oldukça somut tezahürlerini bulmanın yolunun, daha iyi bir gelecek için umut getiren -Beckett'e geri dönmek gerekirse- Godot'nun vaadinden değil de komşumuzun içten, gülümseyen yüzündeki bakıştan geçtiği anlamına geliyor. Peki bizler hangi tarafa gideceğimizi biliyor muyuz? Tabii ki bilmiyoruz, ama bunun bizi korkutmasına ya da şu an ve burada sahip olduklarımızı aksatmasına lüzum yok.

Aradığımızın mitik Aziz Benedikt ya da Aziz Francesco olmayacağına katılıyorum; ama neden aradığımızı yakınlarımızdakilerin yüzlerinde bulacak olmayalım? Hiçbir şekilde azizlerin yüzleri değil, hatta belki zayıf ve günahkâr olanların yüzleri bile olabilir onlar; ama yine de bizleri gerçeklik karşısında rahatlatan ve her günü çok fazla soru sormadan selamlamanın buna değer olduğuna inanmamızı sağlayan yüzler.

Naifliğimden ve dikkatsizliğimden korktum; bir gerçeklik dozu için internette birkaç gazetenin sayfasını taradım. Olan bitenler çok korkunç, çok kötü. Savaşların sonu gelmiyor; havada yeni çatışmaların tohumları asılı. İtham edilen suçlularda suçluluk duygusunun emaresi yok; hatta işledikleri suçlarla övünür görünüyorlar. Siyasetçiler insan aptallığını kendi çıkarları için kullanmaya devam ediyor; kendi istedikleri biçimde yorumladıkları, göz göre göre kendi menfaatleri için yanlış temsil ettikleri ve çarpıttıkları tarihe rahat vermiyorlar. Birkaç dolandırıcı bana telefon üzerinden, istemediğim ve ihtiyaç da duymadığım gerzekçe eşyaları ve hizmetleri kakalamaya çalıştı. Ciddi bir hastalık başlangıcının habercisi olabilecek türlü türlü rahatsızlıktan mustarip olmaya başladım. Kaldı ki bir başkası da yanıtlayamadığım ama boş yere harcanan zamanın kemirici duygusuyla yanıtlamaya çalıştığım garip bir soru gönderdi. Bu, Vladimir ve Estragon'un yerlerinden kıpırdamama kararının geçerliliğini doğrulayan sonsuz uzunlukta bir listenin, pek de düşünmeden çiziktirilmiş bir başlangıcı sadece; çünkü başka bir yerde de aynısı -aynı oranda kötü- olacak. Beckett'e ve onun Godot'yu beklemesine atıfta bulunacağımı belirttim. Ama aklıma bir şey gelmedi. Ben de bekliyorum, kıpırdamıyorum. Ama biliyorum. Belki Beckett de biliyordu. Neticede Beckett 1952 yılında *Godot'yu Beklerken*'i yazdıktan sonra yazmaya devam etti, gerçekliği etkiledi ve her halükârda bu dünyanın büyüklerine tabi olmayı kabul etmedi. Beckett'in hayatında sevginin anlamına ilişkin bir şeyler söyleyip söylemediğini bilmiyorum; ama benim için en önemli olan şeyin sevgi olduğunu biliyorum. Kulağa modası geçmiş geliyor biliyorum ama; benim için İncil'deki en önemli kitap Ezgiler Ezgisi'dir (bu konuda özgün değilim; Haham Akiwa da böyle düşünmüş ve bu kısmı bizler için aşırı katı olan sansürcülerin elinden kurtarmış). Özellikle de şu cümle; "çünkü ölüm kadar güçlüdür sevgi, tutku ölüler diyarı kadar katı. Alev alev yanar, kudretli bir ateş gibi" (8.6-7). Bu cümleyi okuyup da etkilenmemek mümkün mü?

ZB - "Ich kann nicht anders" (Başka türlü yapamam), "Seçenek yok" anlamına gelmiyor. "Seçenek Yok" ifadesi Margaret Thatcher'ın ağzından çıktı ve bu ifadeyi Luther'in ifadesinden ayıran okyanus, ahlaksızlık, ahlaki olarak nötr ya da kayıtsız kalma ve kötülük takımadasını ahlak kıtasıyla ayıranla aynı okyanus. "Seçenek Yok" korkaklıkla ahlaksızlığın bir karışımı: Kişinin edimlerinin kötülüğü için sorumluluk alması yerine yüce hükümlerin ya da tarihin yahut piyasanın Bronz Çağ yasalarının ardına saklanması. Eğer Luther bu formüle katılıyor olsaydı, onu bu yüzden takdir etmek hiçbir zaman aklıma gelmezdi ve onun bildirisini övgüye ve öykünmeye değer bir saygınlık/haysiyet örneği olarak kabul etmezdim. Bu arada Luther'in ortaya koyduğu her şeyi onaylamıyorum. Luther ne de olsa Yahudiler ve "die schlechteste aller Nationen" (bütün ulusların en kötüsü) dediği, komşu "Lausitzer Serben" (Saksonya ve Branderburg topraklarının belirli kısımlarında yerleşmiş olan "Sorblar") halklarına soykırım yapılmasını teşvik eden metinlerin yazarı olmasının yanı sıra, sapkınlık günahına ölüm cezası verilmesi taraftarıydı da (ancak hayatının sonunda; inancın seçiminin dayatılamayacağı ya da yanan odun yığınlarıyla yayılamayacağına inandığı gençlik yıllarından çok sonra). Luther'in ortaya koyduklarını hiçbir şekilde uygun bir ahlaki model olarak görmüyorum. Luther'i ayrıca oldukça haklı bir biçimde sadece kendi görüşlerini doğru görerek (eğer böyle yapmamış olsaydı hakikat arayışına hiçbir katkıda bulunamazdı; hemcinsleriyle paylaşacak hiçbir şeyi olmazdı ve kamusal alanda egosu için alkış ve pohpohlanma dışında pek bir şey bulamazdı) başkalarının argümanlarına kulaklarını tıkamakla suçluyorsun; ancak Luther kendi görüşlerini tek doğru, nihai doğru ve sorgulanamaz addediyordu. Dolayısıyla Luther'in öğretilerinin büyük bir kısmını ya da farklılığa yönelik müzmin tahammülsüzlüğünü veyahut diyalog kurma konusunda muhtemelen doğuştan gelen beceriksizliğini desteklemiyorum. Ancak benim Luther'in ölümsüz ifadesi "Ich kann nich anders"i kullanışımı sorguluyor olmanı sorgularken aklımda olan şey bu değil.

"Ich kann nicht anders", "Seçenek yok" anlamına gelmiyor; "Elimden başka türlüsü gelmez" anlamına geliyor. Ayrıca bu BENİM seçimim ve bu seçimin sonuçlarının bütün sorumluluğunu üstleniyorum anlamına da geliyor. Ahlaki benlik sorumluluğun kabul edilmesiyle doğar (Seçenek Yok düsturuyla ölür). Söyleyeceğini söylemiş olan Luther, her ahlaki benliğin geçmek zorunda olduğu –ve insan saygınlığına/haysiyetine doğru giden her yolun geçmek durumunda olduğu noktayı geçti. "Başka türlü yapamam", "Seçenek yok" ifadesinin bir türevi ya da sonucu değil, tam tersine: Başka türlü yapamam, çünkü başka türlüsü mümkün*dür*.

İlk izlenimlerin tersine "Başka türlü yapamam" ifadesi kişinin halka ve sözümona "kamuoyuna" sırtını çevirdiğine dair bir işaret değildir, aksine: Görüşlerimden, ısrarcı olduğum her şeyden sorumluyum; çünkü "halkı", halkın kaderini, halkın sıkıntısını ya da refahını umursuyorum. Dolayısıyla halkın görüşüne kayıtsız değilim; görüşler hem yararlı hem zararlı olabilir. Albert Camus'nün doğru ve öz bir biçimde belirttiği üzere: "İsyan ediyorum, öyleyse varız." Eğer böyle hissetmeseydim, herhangi bir tartışmayı kısa keser ya da bu tartışmalara girmeyi reddederdim; başkalarının ne düşündüğüne dair endişelenmeyi bırakır ve kendi işime gücüme bakardım. Aslında bu gittikçe artan ahlaksızlık, toplumsal eşitsizlik ve parçalanma, karşılıklı şüphe, kıskançlık ve rekabet, zafer düşkünü bencillik çağında insanların çoğunluğu böyle düşünüyor. Durumun böyle olduğu ve daha farklı olamayacağı, kısacası başkalarının gerçekliğinin başka seçenek bırakmadığı –"Seçenek yok"– düşüncesi Margaret Thatcher'ın ruhani rehberlerinin salık verdiği bir şey (Milton Friedman toplumun temel psikolojik ilkesinin açgözlülük olduğunda ısrar ederken Ayn Rand da "rasyonel egoizm" dediği, kişinin kendi amaçlarına en iyi şekilde hizmet eden araçları seçmesi anlamına gelen şiarı teşvik ediyordu). Onların hevesli öğrencisi Margaret Thatcher ise toplum diye bir şeyin olmadığı, yalnızca Devlet ve ailenin var olduğu sonucuna vararak, onla-

rın ilkelerini noktası virgülüne kadar yerine getirdi. Margaret Thatcher'ı "Seçenek Yok" düsturundan ayıran sadece ufak bir adımdı. Thatcher ile Reagan'ın "kültürel devrim"inden ortaya çıkacak olan toplumsa, Cornelius Castoriadis'in Christopher Lasch'la yaptığı ve 27 Mart 1986'da Kanal 4'te yayınlanan tartışma programında şöyle tarif edilmişti: "İnsanlar tabiri caizse kamu yararına sırtlarını dönüyor, bunun için herhangi bir sorumluluk almayı reddediyor ve aile üyeleri ve sınırlı sayıda bir arkadaş çevresinden oluşan küçük 'özel bir dünya'ya kendilerini kapatıyor." Kişisel çıkarlarla kamu çıkarları arasındaki uçurum ve bağlantısızlık gittikçe aksiyomatik bir hâl alıyor ve kamusal olarak ilan edilen bütün önermelerde zımnen kabul ediliyordu. Mesela, Polonya'da emeklilik maaşlarıyla ilgili süregiden tartışmada olduğu gibi. Profesör Leokadia Oreziak'ın bu konuda ne söylediğini alıntılamama izin ver (Leh gazetesi *Gazeta Wyborcza*'da 2 Ağustos 2013 tarihinde yayımlanan, Grzegorz Sroczynski'yle olan bir söyleşiden):

> Emeklilik maaşları nedir? Çalışan nesil kazançlarının bir bölümünü artık çalışmayanlara vermeyi kabul eder. İnsanlar yüzyıl boyunca müşterek bir sandığa para ödedi. Bu sandık 1934 yılından beri "ZUS" –Sosyal Sigorta Kurumları– olarak bilinegeldi ve sandıktan cari kârlar ödendi. Günümüzde ise bu tür soylu jestlerin gereksiz ve zararlı olduğuna ikna ediliyoruz. Ortaya konan paraya katkıda bulunmak yerine, paranızı kişisel bir banka hesabında tutmak ve onunla borsada kumar oynamak daha iyi. Bunun topluma dair düşünme biçimimizde kökten bir değişikliğe neden olduğuna inanıyorum. Durum kötüleşiyor. Kuşaklararası dayanışma, güçlü bir toplumsal bağdı. Bugünse bencil bireycilik kazanıyor.
>
> İnsanlara bizlerin bir topluluk olduğumuzu ve yüklerimizi birlikte omuzlamamız gerektiğini anlatmak yerine şunu söylüyorlar: "Vatandaş! Uyuma! Bireysel emeklilik fonunda ne kadar para biriktiğini kontrol et." Attığımız her adımda –emeklilik maaşı gibi çok temel meselelerde bile– toplumsal dayanışmaya pek bel bağlamamamız öğretiliyor.

Emeklilik maaşları hakkında koparılan patırtı önemli bir durum. Yorumcuların çoğunluğunun aksine bu mesele içinde genellikle göz ardı edilen seçimlerin, daha genel ama toplumun ahlaki ve zihinsel sağlığı için sıklıkla tartışılan şeylerden çok daha mühim olan ikilemlerin farkına vardığı için Profesör Oreziak'a hakkını vermek gerek. Ve bu hiçbir şekilde istisnai bir vaka değil; tam tersine gittikçe daha da yaygınlaşıyor. Bugün eğer müttefik arıyorsak bunu kendi ayrılığımızı ve tecrit edilmişliğimizi pekiştirmek için yapıyoruz. Belirli amaçlar için ittifaklar kuruyor ve bu ittifakları kurmamızın nedeni olan amaca ulaşıldığı anda onları terk ediyoruz. Eğer dayanışma çağrısında bulunuyorsak bu ilk etapta (ve genellikle ikinci, üçüncü ve nihai etaplarda da) özel hak ya da tazminatımız üzerindeki hak iddiamızı güçlendirmek için. Christopher Lasch biraz önce bahsettiğim tartışmada, Martin Luther King'ten esinlenen ırk ayrımına karşı hareketin "pastadan kendi payını almak isteyen, ama şeylerin düzenine ilişkin hiçbir itirazda bulunmayan pek çok çıkar grubundan biri"[11] olduğunu üzüntüyle belirtti (eğer açıklayacak olursam, söz konusu bu düzen, ekmek somunundan daha kalın dilimler almak için süregiden bir çekişmeden ibaret). Lasch aynı sohbette, Castoriadis'in Aristoteles'in *Politika*'sında yer alan, sınır bölgelerinde yaşayanları sınırın öteki tarafında yaşayan komşularına karşı savaş oyu kullanma haklarından men eden bir Atina yasasından bahsettiğini (s. 34) hatırlatmasına karşılık, benzer bir üzüntüyle "bugün bunun tam zıddı" dedi.

Lasch'ın atıfta bulunduğu "bu zıt" durum -kısaca belirtmek gerekirse- komşularımız için endişe duymuyor oluşumuz ve bizim bilgimiz dahilinde olsun ya da olmasın başkalarının kaderi söz konusu olduğunda eylemlerimizin sonuçlarını umursamıyor olmamızdan müteşekkil (Hans Jonas'ın kısa ve öz bir şekilde belirttiği üzere: Hiçbir zaman böyle büyük bir iktidar, bu iktidarın kullanımının sonuçlarına ilişkin bu kadar az bir

11. Christopher Lasch ve Cornelius Castoriadis, *La culture de l'égoisme*, Paris: Flammarion, 2012, s. 29-30.

kavrayışla ilişkilenmedi... Bilgeliğe en az inandığımız vakit ona en çok ihtiyaç duyduğumuz vakittir").[12] Bu da ahlaki benliği ve böylece insan ilişkilerinin ahlakını emekliye ayırmak anlamına geliyor. Modern ruhun icat ettiği ve modern pratiğin inşa ettiği bürokrasi tam da bunu başarmaya çalıştı; ama onun ihtirasları "iş saatleri" ya da "iş meseleleri"yle -yani ofis ya da fabrika katıyla- sınırlıydı. Ahlakın sabahları vestiyerde bırakılması gerekiyordu, ama iş gününün sonunda oradan tekrar alınmasına izin veriliyordu. Üreticiler toplumu olan sanayi toplumundaysa işçiler, seçim yapmanın ahlaki eziyetinden özgür kılındılar ve vicdanları *Homo faber*in* yerine getirmesi istenen görevlerin (giysilerin üretiminde, onların üretimi için gerekli makinelerin üretiminde ya da artık onlara ihtiyaç duymayan ölü bedenlerin üretiminde) önüne taş koymalarını engellemeye yetecek kadar susturuldu; bizim toplumumuzda durum böyle değil; bizim toplumumuz ahlakı -ötekine duyulan alakayı- kısmen başarılı bir biçimde hayat boyu sürgüne ya da en azından dört duvar ardına göndermeye çalışıyor.

İdeal *Homo faber*in aksine, ideal *Homo consumens* ahlaki benliğinin her şeye burnunu sokan gözetimi/müdahalesi/denetimi olmaksızın işlevsel olabilir/olmalı; o ahlaki benlik ki başkalarının refahı için ilgi talep eder, kişiye bir günün yirmi dört saati, haftanın yedi günü boyunca bu konudaki sorumluluklarını hatırlatır. Konuşma hakkı sadece özel -bireysel ya da grup- çıkarlarına lütfediliyor. Aristoteles bizim kültürümüze ya da medeniyetimize beden veren politik makineyi tasvir edecek olsaydı, bir ampirist olarak dürüstlüğü, onu bizim toplumumuzda sadece sınır bölgelerinde yaşayanların komşulara karşı savaş konusunda konuşma ve oy kullanma hakkına sahip olduğunu belirtmeye zorlayacaktı. Diğer herkes -her ne kadar tam olarak ilişiklerini kesmeyip "kendi işlerine güçlerine" bakmayı tercih ederek beladan uzak dursa da- kendilerini bir "mantık

12. Hans Jonas, *Philosophical Essays: From Ancient Creed to Technological Man*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974, s. 176, 178.
* (Lat.) Alet yapan insan. (ç.n.)

evliliği"yle (daha doğrusu geçici olarak birlikte yaşamayla) -ganimetleri bölüşme ortaklığıyla- sınırlandırmayı tercih eder. Ancak ganimetleri paylaşma vaadi -mesela Polonya'nın Afganistan ve Irak'ın işgaline katılmasında ilgi çekici bir biçimde görüldüğü üzere- epey hayal kırıklığı yaratan bir şey olabilir. Bu da kalıcı olmak bir yana her tür uzun soluklu bağlılık ve sadakat yeminine duyulan güvensizlik ve ihtiyatın bilgeliğini bir kez daha haklı çıkarıyor.

Öteki'nin çıkarları için sorumluluğu üzerinden atmak (küresel bir karşılıklı bağımlılık çağında ayrıca uzun vadede ortak çıkarlar için de) salık veriliyor ve bu günümüzde devletler arası ve uluslararası ilişkilerden başlayıp komşular ve ortaklar arasındaki kişisel ilişkilerle sona eren ilişkilerin her düzeyinde uygulanıyor. "Benim bu işten ne çıkarım olacak" sorusu "Bunun benimle ne alakası var" sorusuyla birlikte zamanımızın bütün hesaplarının ve kararlarının başat telakkisi durumunda. Ahlak ya da Öteki'nin refahı ve haysiyeti için sorumluluk, "Benimle bir alakası yok" kategorisine havale edilen meselelerin en tepesinde olmayı arzuluyor -ya da daha doğrusu buna zorlanıyor. Kişinin kendi menfaatinin peşinden koşmasının başkalarına verebileceği zarar ve acıya gelince (eğer bunu göz önünde bulundurmak olur da birilerinin aklına gelirse tabii), bunlar büyük ihtimalle "ikincil hasarlar" (yaklaşık 100.000 Iraklının ölümünü açıklamak için askeri çevrelerce üretilmiş bir terim) olarak adlandırılacak -yani planlanmamış hasarlar ve ölümler; ama stratejiyi planlarken göz önünde bulundurulacak ve hiç kuşkusuz bu hasarlardan kaçınmak için planların bir kenara bırakılmasına neden olacak kadar önemli olmayan hasarlar.

Bütün bunlar Ayn Rand ve onun gibi pek çok kişinin toplumu düzenlemek için mantıklı ve tümüyle kazançlı bir ilke olarak kabul ettikleri ve onayladıkları "rasyonel egoizm"in üzücü ama kaçınılmaz sonuçları. Bu sonuçların farkına varmak ve farkına vardıktan sonra da insan vicdanından arta kalanlara saygı göstererek onları kınamak nispeten kolaydır. Eğer başkalarına verilen ve çektirilen bundan daha az olma-

yan bir zarar ve acıyla karşılaştırılacak olursa, nedeni ortadan kaldırılmayan ya da kaldırılmaması hatta yatıştırılmaması gereken zararlar ve acılar, görece kolaydır. Hepimizin hiç kuşkusuz hemfikir olduğu ve başkalarını -binlerce, belki de milyonlarca kişiyi- bizimle aynı fikirde olmaya ikna etmekte zorlanmayacağımız bir şey. Aklımdaki şey sevgi! Hem yakın ilişkilerdeki sevgi -sana olan sevgim, senin bana olan sevgin, ana babaların çocuklarına olan sevgisi ve bir çocuğun anne babasına olan sevgisi- hem de kiliseler, uluslar ve aslında bir bütün olarak insanlık gibi hayali müşterek topluluklar için duyulan alegorik sevgi. Evet, senin çok doğru bir biçimde en yüce erdem kaidesine oturttuğun, güzelliğini, soyluluğunu ve en derin insanlığını Ezgilerin Ezgisi'ni alıntılayarak övdüğün ve Shoshana gibi "ikilemlerin ve kırılganlık sarmalları"nın ve internet siteleriyle gazete sayfalarından akan gündelik dehşetlerin çözümü olarak gördüğün sevgi tam da.

Büyük Engizisyoncu kurbanlarını sevmedi mi? Onları, ruhlarını kurtarma gibi soylu bir amaç uğruna işkenceye tabi tutmadı mı? Onları ebedi lanet ve cehenneme giden yoldan geri döndürmek için elinden geleni yapmadı mı? Onlara hediyelerin en büyüğünü -kefaret ve kurtuluşu- sunmadı mı? Ben bu tür niyet beyanlarını ikiyüzlülüğe atfetmezdim. Belki yalan söyledi, ama buna yemin edemem... Engizisyoncu'nun yaptıklarını, kayıp ve ele geçirilmiş olanlara duyduğu sevgi ve onların ruhlarının kurtuluşu için hissettiği endişeden ötürü yapmış olduğu fikri bana saçma görünmüyor -ya da dehşetin dehşeti, bu fikir sevginin mantığına aykırı değil. Aydınlanma felsefesi -başka pek çok şeyin yanı sıra (ya da belki de esasen) *insanlara* duyulan sevginin beyanıydı: Bütün ezilenler ve aşağılananlar, umursamadan terk edilenler, tek bilgelik ve yaşam sanatı kaynağı olarak avanak papazlara ve kaçık yaşlı eşlerin merhametine kalmış olanlar; kendi kaderlerini tayin etme fırsatından ve son kertede insanlık şansından mahrum bırakılan herkese duyulan sevgi. Ancak d'Alambert'in felsefi yoldaşlarının çoğunluğuyla tam bir fikir birliği içinde belirteceği üzere "ayaktakımı bilgi-

siz ve aptaldır... bağımsız bir iyiliksever eylemi yerine getirme yetisinden yoksundur."

"Ayaktakımı"nı cehaletin karanlığından kurtarmak, onları insanlar için amaçlanan "kendi kaderlerini tayin etme" ve "kendi kendilerini yaratma" durumuna çıkarmak –ve bunu onların kendileri için neyin iyi olduğuna dair en ufak bir fikirleri olmamasına ve bu kendilerine sunulduğunda farkına varmayacak olmalarına rağmen onların iyiliği için yapmak– felsefecilerin görevidir. Jean-Jacques Rousseau halkın özgürlüğe zorlanması gerekeceğini belirtmişti. İnsanları şiddetten azade kılmak için şiddetin gerekli olduğuna inanılıyordu: İnsanlar, kurtarıcılarını sevinçle karşılamak ve onların öğretilerine hevesle kulak kesilmek yerine, zincirlerine sımsıkı tutunup kendi tanıdık –bu nedenle de güvenli ve konforlu– bataklarında debelenmeyi, bilinmeyene –dolayısıyla korkutucu olana– doğru bir özgürlük macerasına çıkmaya tercih etmiştir. Onları bu bataktan çıkarmak için güç kullanmak gerekmiş, kendi ayakları üzerinde durmaya zorlamak için enselerinden kavrayıp kulaklarından sıkıca çekmek icap etmiştir. Ve bütün bunlar onların kendi iyiliği içindir! Filozofların pek çoğu o zamana dek insanlıktan çıkarılmış olan ayaktakımının insanlaştırılması uğruna savundukları *vivre et laissez vivre** ilkesinin ilgilerine mazhar olan nesnelerin, kulaklarına daha çok "vivre [onlar için] et laissez mourir [bizim için]"[13] gibi geleceğinden şüphe duymadı. Koruyucularının halkın iyiliği için zincirleri ortadan kaldırmayı arzulaması, korudukları kişilere (tamamen mesnetsiz değildir bu) duyarsız, yabancılaşmış bir toplumun alameti farikası gibi görünebilir.

Ancak bir anlığına, tarihin destansı dramlarından uzaklaşarak daha dünyevi ve mahrem –ama bu nedenden ötürü daha az acı verici olarak deneyimlenmeyen–gündelik hayatın dramlarına dönelim. Şu pek bilindik durumu düşünün: Seni seviyorum ve

---

* (Fr.) Yaşa ve yaşat. (ç.n.)

13. Bkz. Jean Claude Michea, *Lempire du moindre mal: essai sur la civilisation liberale*, Paris: Flammarion, 2007, s. 54.

bu yüzden senin iyiliğin için gücüm dahilindeki her şeyi, belki de daha fazlasını yapmak istiyorum. Ama bunu yapabilmem için "senin iyi"nin ne olduğunu ya da senin için neyin iyi olduğunu bilmem lazım. Bu bilgiyi, seni sürekli ve dikkatle izleyerek, yakından gözlemleyerek ediniyorum ve yavaşça gerçekten iyi bir hayat için hâlâ neye ihtiyacın olduğuna dair bir sonuca ulaşıyorum. Ne de olsa hayatı mutlu kılan şeyin ne olduğunu, tam olarak bizzat bir incelemeyle olmasa da, görüşlerine saygı duyduğum insanlardan duyduklarım (onların iyi bir hayat olarak gördükleri ve talihsizlik ya da noksanlık sayarak dövündükleri) ve bu soruyu benden, senden yahut diğer herkesten daha iyi anlayanların söylediklerinden biliyorum. Bu bilgiyle donanmış bir şekilde senin hayatını daha iyi hale getireceğim.

Ama o da ne? Senin için yaptıklarımdan hoşlanmıyor musun? Hayatını daha iyi hale getirmediğimi, onu mahvettiğimi mi düşünüyorsun? Senin için neyin iyi olduğunu benden daha iyi bildiğini mi düşünüyorsun? İyi bir hayat için kendi geliştirdiğin bir formül olduğunu mu söylüyorsun? Benim fikrimi sevmediğini ve istifimi bozmadan senin hayatım heder etmeni öylece izleyerek, arzu ettiğin biçimde yaşamana izin vermem gerektiğini mi düşünüyorsun? Seni, kendisini sevdiğinden çok daha fazla seven bana bunu mu söylüyorsun?! Öteki için sorumluluk aldığımızda –ki bunun en bütünlüklü ve kusursuz dışavurumu sevgidir– pusulamız olmaksızın bir tekneye biner ve şiddetle kayıtsızlığın ateşi arasında manevra yapmaya zorlanırız.

Ya da başka bir vaka üzerine düşünelim. Aleksandra ve Staszek'in zaten belirttiği üzere, âlimler bugüne dek Tanrı'nın Kabil'in adağını neden reddettiğine –Kabil'in niye haksızlığa uğradığına– ilişkin nedenleri tartışıp durdular. Bugüne kadar hepsini tatmin edecek bir yanıt bulamadılar. Muhtemelen onları, sadece bizlere şunları hatırlatan Leszek Kolakowski uzlaştırabilirdi: Tanrı'nın Eyüp Kitabı'nda açık bir biçimde beyan ettiği üzere O bize hiçbir şey, özellikle de eylemleri söz konusu olduğunda bir açıklama ya da gerekçe borçlu değildir. Ancak Kabil'in işlediği suçun hikâyesinden öğrendiğimiz şey, adaletsizliğin –nereden

gelirse gelsin– Kabil'i derin bir biçimde, onu kurbandan infazcıya dönüştürecek kadar derin bir biçimde yaralamış olduğudur. Kabil eğer bir adaletsizliğe kurban gitmeseydi muhtemelen bu suçu işlemeyecekti. Kurban gittiği bu adaletsizlik Kabil'i kardeş katli suçundan aklamıyor ve aldığı ceza meşru; ancak onu bu suçu işlemeye iten hınç duygusu suçlanabilir. Kabil'in işlediği kötülüğün beşiğinde, insan –muhtemelen her kötülüğün beşiğinde olduğu gibi– söz konusu kötülükten önce gelen bir başka kötülüğü gözlemleyebilir. Kötülük nereden gelirse gelsin ve hangi nedenlerden kaynaklanırsa kaynaklansın kötülük yapılmasına son vermek yerine genellikle daha fazla kötülüğü tetikler. Kötülük kötülüğü peydahlar; kötülüğün çocuksuz ölmesi nadirdir. Belki de kardeş katlinin kökenine ilişkin bu dini hikâyenin amaçladığı uyarı budur: Eğer intikam zincirini (Gregory Bateson'ın adlandırdığı üzere "bölünerek çoğalan zincir"i) kırmak istiyorsak, adaletsizliğin kendi kendini tekrar üreten ve pekiştiren potansiyeline karşı dikkatli olmalıyız. Cezaları sertleştirerek kötülüğün kökünü kazımayı ya da gelenek göreneklerin katılığını cezaların katılığıyla eşleştirmeyi arzulayan yasa koyucular, dikkat edin –Habil ile Kabil meselindeki mesajı bir kez daha düşünün. Kötülüğe geri dönüşü olmayan bir biçimde –kati olarak– son vermeyi arzulayanlar için suç ve ceza arasındaki denge sorunu, kusursuz bir yanıt için uzun ve muhtemelen son tahlilde nafile bir arayışla karşı karşıya kalacaktır.

Senin de onaylar biçimde belirttiğin üzere Rahip Thomasz Halik, belirsizliği teolojik düşüncenin insanı kendine bağlayan ipliğine dönüştürdü. Etik düşünceye dair de benzer bir şey söyleyebilirdi (belki de söyledi; eğer öyleyse beni düzelt, farkında değilim çünkü). Öteki için sorumluluk –ahlakın o sarsılmaz temeli– iki tarafı keskin kılıçtır. Bu sorumluluk kendi başına iyiyi garanti etmeyecektir; aynı kolaylıkla kötülük de doğurabilir. Kant'ın bahsettiği "içimdeki ahlak yasası"na, "bana söze dökülmeden ulaşır" diye ekleme yapıyor Knud Logstrup. Bir buyruk olduğunu, bu buyruğun bizleri eyleme çağırdığını biliyoruz ama bu eylemin ne olması gerektiği bize söylenmiyor. Söz konusu

buyruk açık ve doğrudan, belirsizliğe mahal tanımayan tarifler iletmiyor bize; bizleri -her birimizi- bunları kendi sorumluluğumuzla oluşturma ve seçme göreviyle baş başa bırakıyor. Böyle bir görev -her seçme eyleminin doğasında olduğu üzere- önümüze hata olasılığını çıkarıyor. Kendinden emin bir ahlaki benlik, esasen çelişkili bir ifadedir; belirsizlik, ahlaki benliğin hem kaderi hem anne ya da babasıdır; üstelik ahlakın da doğal yaşam alanıdır. Bizleri seçim yapmaya zorlayan şey belirsizliktir. Bu seçim için sorumluluk yükünü ve onun bütün sonuçlarını sırtımıza yükleyen belirsizliktir; böylece bizleri ahlaki eyleyenler safına çıkarmış olur.

SO - Luther'in seçimlerine ilişkin açıklamanla beni kesinlikle şaşırttın. Kendi kendini gerçekleştiren kehanetinin -Seçenek Yok- bir yankısını Amerikan Başkanı'nda bulmuş olan İngiltere Başbakanı'nın beyanında yer alan bugünün belirlenimciliğinin, Reform hareketinin liderine atfedilemeyeceğini söylemekte haklısın. Martin Luther, iktisadi belirlenimcilikleriyle hem kendi ülkelerinde hem de dünyanın pek çok yerinde sayısız vatandaşın korkunç bir yoksulluğa itilmesine neden olmuş Margaret Thatcher ve onun yardımcısı Ronald Reagan'dan çok farklı bir yerde duruyordu. Martin Luther, burada anlaşıldığı biçimiyle belirlenimciliğin ve sorumluluktan kaçışın tam bir antitezidir. Luther, başkalarının belirlediği kurala boyun eğmedi; kendi kuralını dikte etti ve bunun sayesinde dünya değişti. Böylelikle -tartışmaya son noktayı koyarcasına- bir seçeneğin olduğunu ve dahası bu seçeneğin aslında iyi bir seçenek olduğunu kanıtlamış oldu. Senin haklı olarak vurguladığın üzere "Başka türlü yapamam" ve böylelikle doğru olduğuna inandığım bir seçim yaparım. Kendimi bir isyankâr olarak görmesem de Luther bu açıdan örnek aldığım biri. Ancak ben de Luther gibi inançlarımı bilinir kılma ya da siyasetçiler yahut Tanrı'nın görevlilerinin aptallıklarına karşı öfkemi ifade etme olanağına sahip olmak istiyorum.

Bu açıdan ben de Luther'in torunlarından biriyim, öznelliği kendi yöntemiyle deneyimlemiş olan Loyolalı Ignatius'un onun

kardeşi olması gibi. Çıraklık dönemi günlerimden -yani Cizvit okulundaki toplumsallaşmamdan- beri Luther'in Loyolalı Ignatius'a zıt konumlandırılmasından hoşlanmadım; çünkü ikisi birbirine çok benziyordu. Aynı şey aslında onların manevi ataları için de geçerli. Bu nedenle tarihçilerin, bu ikisinin ortak kaynaklarını ortaya koyan son dönem bulgularını keşfetmem üzerine büyük bir tatmin duygusu hissettim. Biri papalığa şiddetle karşı çıkarken diğeri de aynı tutkuyla papalığı savunuyordu; her ikisi de aslında öznelliği -seçim olasılığını- ortaya çıkarmaya yardımcı olmak için! Ve kendi zamanlarının çocukları olan bu figürlerin bizlerin rol modelleri olmaya ihtiyaçları yok. Aslında bizler onların fanatik eğilimlerinden sakınmalıyız; ama aynı zamanda hem ahlaki benliğimizin uyanışını hem de bilincimizin tamlığını onlara borçluyuz: Kararlarımın sorumluluğunu sadece ve sadece ben üstleneceğim. Ve burada bahsettiğimiz sorumluluk otoriteye bağlılık (Ignatius) demek de olabilir, tam tersine onun reddi (Luther) de.

Demagojik Thatcher ve onun aynı oranda demagojik muadili Ronald Reagan'dan bahsettiğin için çok memnunum. Bu figürler Polonya'da, komünizmi alt eden ve bizlerin özgürlüklerimizi kazanmamıza yardımı dokunmuş hayli seçkin siyasetçiler olarak görülüyor. Her nasılsa bu iki siyasetçinin toplumun en zayıf ve en yoksul gruplarını etkilemiş olan politikalarının bedelleri üzerine pek de yazılıp çizilmedi. Ben bir iktisatçı ya da bir siyasetbilimci değilim; o yüzden onlarla aşık atmayacağım ama burada biyografik bir arasöz etmeme izin ver. Ayaktakımından gelen bir adam olarak, herhangi birinin -özellikle de yoksul ve zayıfların- tarihin ve özellikle de serbest piyasa ekonomisi yasalarının sunağında neden feda edilmeleri gerektiğini anlayamıyorum. Ancak ne Thatcher ne de Reagan bunda bir sorun gördü. Bu yüzden Zygmunt, dikkatimi Profesör Leokadia'nın argümanlarına çektiğin için sana minnettarım. Kamusal tartışmalara bilinçli bir biçimde katılıyor olsam da (ya da öyle olduğumu düşünsem de) emeklilik maaşlarının düzenlenmesi

gibi görünürde teknik bir meseleyi ideolojik olarak belirleyen şeylerin farkında olmayışım epey kayda değer.

Bu arada Profesör Oreziak şu basit gerçeğe gözlerimi açmamı sağladı: Sosyal Sigorta kuşaklararası bir dayanışmayken, OFE (Açık Emeklilik Fonu) saldırgan egoizmin bir tezahürüdür. İkincisinden kaçınılmalıdır. Ne kadar da basit; ama tabii ki Sosyal Sigorta'nın dahi dikkatlice gözlenmesi, kontrol edilmesi ve diğer güvence türlerini içerecek şekilde, mantıklı bir biçimde genişletilmesi gerekir. Argümanlar yerine hakaretler duyuyor olmamız utanç verici ve en kötüsü de karşı tarafın argümanlarına karşı şeffaf ve açık olmamak.

Bu bağlamda, Cornelius Castoriadis ve Christopher Lasch arasındaki tartışmadan bahsediyorsun. Bu tartışmaya aşina değilim, ama söz konusu tartışmanın pek çok kişinin –muhtemelen konuşmacıların hitap ettiği Batı Avrupa'daki kişilerin değil sadece– hissettiği şeyi ne kadar isabetli bir biçimde resmettiğini hayal edebiliyorum. Birinin "özel dünyasına" –ya da basitçe ifade etmek gerekirse egoizmin diğerkâmlık üzerindeki hâkimiyetine– odaklanmak bugün artık gündelik bir hadise. Ancak bu her daim böyle değildi ve böyle olması da gerekmiyor. Polonya'da 1989'daki siyasi devrimden sonra yaşanan gelişmeler, bu durumu en iyi biçimde açıklıyor. Ireneusz Krzeminski, Dayanışma'nın ideallerinin kaybolması hakkında fikir veren kitabında bu konuya değiniyor. Krzeminski'nin kanaatine göre ülkemizin yakın tarihindeki en önemli deneyimlerden biri –toplumsal dayanışmanın ya da ortak sorumluluğun uyanışı– garip bir bellek yitimi ile pek de hatırlanmaz olmuştu. Bu nasıl oldu? Bu durum pratik ve teorinin nadir ve tesadüfi bir birlikteliğidir. Ireneusz Krzeminski sadece yakın dönem Polonya tarihinin keskin bir gözlemcisi değil, ayrıca bu tarih içerisinde aktif bir katılımcı da. Böyle bir birleşimin her zaman hayırlı olmadığını çok iyi biliyoruz. Kişisel deneyim, genel olarak hem olaylardaki temel aktörlere dair değerlendirmemizde, hem de değerlendirecek gerçekleri seçmemizde belirleyici etken oluyor. Krzeminski muhtemelen en güvenli rotayı, yani fikirlerin

analizini ve bu fikirlerin toplumsal yapıdaki değişimler sonucu dönüşümünü seçti.

Solidarity: The Unfulfilled Project of Polish Democracy [Dayanışma: Polonya Demokrasisinin Yerine Getirilmemiş Projesi] kitabını okumak hem bazı anıları geri getirdi, hem de bir sosyoloğun titiz tasvirleri dolayımıyla bu anılarla yüzleşme fırsatı doğdu. Hemen belirtmeliyim ki bu yüzleşmeden sosyolog galip çıktı ve benim anılarımın kapsamlı bir tashihe uğraması gerekti.

Bununla birlikte bu anıların bazılarında en azından Krzeminski'nin temel tezine katılıyorum: 13 Aralık 1981 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmesi, aslında toplumsal hevesin ve uyanmış öznelliğin bir tür toplumsal cinayete uğramasıydı. Ancak ikna olmak için nerdeyse 600 sayfa uzunluğundaki kapsamlı cildi dikkatli bir şekilde okumak gerekiyor.

Giriş mahiyetinde, kitabın sonundaki şu cümleleri alıntılamak muhtemelen yeterli olacaktır:

> Kişinin kendi görüşünün olması ve bunu ifade hakkıyla, kendi çıkarları ve ortak çıkarların peşinden gitmesi hakkına değer vermek, Dayanışma hareketinin esas temelidir. Dolayısıyla Dayanışma'nın barış hareketi -her daim vurgulanması gerekir- hem birey hem de bir bütün olarak topluluk için en iyi sonuçları beraberinde getirebilecek müzakere ve tartışmanın önemine ilişkin en derin inancını ifade etti. Silahlı parti devletiyle bile bir tartışma yürütmenin mümkün olduğuna inanılıyordu. Sıkıyönetim ilanı, Lehlere karşı işlenmiş bir suçtu; çünkü Lehlerin yurttaşlık bilinçlerini öldürdü.[14]

Birbirine yardım etme ve açık olmaya yönelik bu isteklilik kesintiye uğratıldı, bastırıldı. "Bu isteklilik geri gelecek mi?" sorusunun ucu açık. Ben geri geleceğine inanıyorum.

Bu bağlamda Afganistan ve Irak seferleriyle alakalı olarak "ganimet vaadi"nden bahsediyor olman önemli. Bu ayrıca "bizim ve sizin özgürlüğünüz" için verilen, güya kadim Leh mücadele

14. Ireneusz Krzeminski, *Solidarity: The Unfulfilled Project of Polish Democracy*, Gdansk, 2013, s. 560.

geleneklerinin de yadsınmasıydı. Büyük bir şevk ve inançla "bizim Leh Papa"nın öğretilerinden medet ummuş olan aynı siyasetçilerin, II. John Paul'un çatışma ve lüzumsuz zayiatlarına son verme haykırışlarına bu kadar kör ve sağır kalmaları ne kadar da garip ve tarihsel bir şakaya ne kadar da yakın. Daha da kötüsü baş din işleri subayı, general -ve Piskopos, hepsi birbirine girmiş vaziyette- Slawoj Leszek Glodz'un adil olduğuna inandığı bir savaşa katılmayı savunmuş olması. Kötü niyetli olmak istemiyorum, ama olacağım; çünkü tatsız olmakla beraber karşı konulamaz bir fırsat bu.

Henry Sienkiewicz'in göz bebeği olan Sarmatlı on yedinci yüzyıl günlükçüsü Jan Chryzostom Pasek, dini fanatizmin benzer bir mantığını -çok daha edebi bir dille- sunar. İsveçlilere karşı kazanılan bir zafer sonrasında, dindar Pasek kendisini şükran günü Kutsal Ayininde hizmet vermeye hazırlar ama vicdanı rahat değildir. Bu durumu ordunun din işleri subayı olan Cizvit papazı Adrian Piekarski şu şekilde halleder: "Ayin'e hazırlık amacıyla papaz Piekarski'nin önünde diz çöktüm ve Voivod diyordu ki: 'Kardeşim, en azından ellerini yıka.' Papaz şöyle karşılık verdi: 'Önemli değil, Tanrı onun adına dökülmüş kandan iğrenmez.'[15] Bugün orduda görev alan papazlar bu model temel alınarak yetiştiriliyor işte."

Postmodern dünyamızın içler acısı hâlini açıklayan iki kavram ortaya atıyorsun. Bunlardan biri dünyadaki en güçlü ordunun askeri liderlerinin sadece kendi vicdanlarını değil, Hıristiyan müttefiklerinin vicdanlarını da yatıştırdığı "ikincil hasarlar" kavramı. Özgürlük ve demokrasi adına yürütülen haklı bir mücadelede katledilen binlerce düşman askeri ve potansiyel terörist için neden kaygılanalım ki? Onların zihinlerinde sonucun kullanılan yöntemleri meşrulaştırdığına dair hiçbir şüphe yoktu. Ve kazananların -yenilgiye uğrayanların hikâyelerine sağır bir biçimde- kendi tarih anlatılarını yazması şaşırtıcı mı? İnsanoğlu hikâyeler anlatmayı ve geçmişi hatırlamayı öğrendi-

---

15. Jan Pasek, *Diaries*, Wroclaw, 1979, s. 38.

ğinden beri, aynı olayların uygunsuz ya da utanç verici yönlerini özenle dışarıda bırakarak, vakanüvisin merceği altında tutmaya değer bulduğu şeyleri kaydediyor sadece. Tarihimizi birlikte inşa ettiğimiz Yahudilerin, Ukraynalıların, Litvanyalıların, Rusların, Almanların, Ermenilerin, Çingenelerin ve diğer grupların Polonya tarihi anlatılarında yer almayışına hayret ediyorum.

Bu gruplar, hatırlandıkları vakit de sadece soluk bir biçimde, sırf bir arka plan ve bizlerin yabancıyı buyur etmekteki alicenaplığımızın, onlara başlarını sokacak bir yer vermemizin bir ifadesi olarak hatırlanıyorlar. Yirminci yüzyıla geldiğimizde hikâye anlatıcılığımızda o kadar ustalaştık ki, artık ötekiler bu hikâyelerde arka plan olarak bile yer almaz oldu. Ülkedeki siyasi değişim hiçbir şeyi değiştirmedi. Görünür bir biçimde sergilenen plakalar sadece Leh savaşçıları gösteriyor; mezarlıklarda sadece Katoliklerin mezarlarına özen gösteriliyor. Tanrı sadece bizim Katolik kiliselerimizin yüzüne gülüyor sanki. Gerçi Doğu ya da Batı fark etmez, başka ülkelerde de benzer gündemlere rastlıyoruz.

"Rasyonel egoizm" meselesinde de benzer bir durum ile karşı karşıyayız. Neden sadece benim menfaatim önemli ve komşumun kaybı ve sefaleti anlamsız? Richard Dawkins şeylerin bu düzeni için bencil geni suçluyor. Bunu yaparken değişen koşullara ayak uydurabilen türlerin, vahşi doğada hayatta kalabilmelerinin mantığını vurguluyor. Doğa, ilginç bir şekilde topluluğun iyiliği için kendi hayatını feda eden (karıncalar, arılar) bireylerin diğerkâm davranışlarına da örnek sunuyor. Ancak insanların dünyası hayatta kalmaktan daha fazlasını gerektiriyor. Tanrı tarafından arkadaşlık ve diyalog kurmaya davet edilen İnsan, İncil'de haklı bir biçimde Tanrı'nın yaratıları arasındaki en parlak başarı olarak övülür. Ancak söz konusu bu canlı, gittikçe daha da karmaşıklaşan yıkım teknikleri geliştirdi: Hem kendi komşularına hem de egemenliği dahilinde olduğunu düşündüğü bütün evrene karşı. Bu tutum Tanrı'nın ebedi rakibinin Lucifervari bir isyanı mı, yoksa kötü biçimde anlaşılmış "rasyonel egoizm"in bir virüs misali yoluna çıkan her

şeyi yok edip kirletmesi mi? İster rasyonel ister günahkâr olarak tanımlayın, ister Ayn Rand'ın o etkili kitaplarında övülsün ya da kendinden geçmiş Savanarola* usulü bir vaiz tarafından yerden yere vurulsun, egoizmin doğası budur işte. Bunlardan ilki, yani Randcı anlamda rasyonalizm, bütün bir Amerikan nesline sahip oldukları elden gidiyormuş mesajı vererek, tedavisi zor bir mücadele virüsü bulaştırmıştır; bu nesil bugün bile elindekini muhafaza etmekten başka bir şey düşünmez, çünkü o insanlar için durum bunu gerektirir. İkincisi, günahkârlık ise insani olan her şeyi öldüren bir dinin meşum bir yadigârı olarak kaldı. Başka bir seçenek var mı? Yakın zamanda hem bu dünyaya dair insani algımızın merak uyandırıcı boyutuna teşhis koyan, hem de buna yönelik bir çözüm öneren William Ophuls'un kitaplarına rast geldim. Ophuls'un bakış açısına göre dünyanın ilerleyen yıkımına karşı bir seçenek var ancak bu seçenek hayat felsefesinde tümden bir değişime gidilmesini gerektiriyor. Birilerinin Ophuls'un fikirlerini hayata geçireceğine dair bir emare yok ama bu durum söz konusu fikirlerin geçerliliğini değiştirmiyor. Sesi duyulmamış tek peygamber o değil.

Bu nedenle ben modası geçmiş çözüme –sevgiye– sadık kalacağım. Sevgiyi, Büyük Engizisyoncu'nun kurbanlarına karşı beslediği kaygının yanına koyarak ve ona benzeterek esaslı bir teste tabi tutuyorsun. Kurtuluşa yönelik kaygısının yol göstericiliğinde ilerleyen Engizisyoncu, insanları zorlamaya yönelik usta işi bir cephane –ya da teolojik terimlerle ifade etmek gerekirse kurtuluşa erişme yolları– icat ediyor. Engizisyoncu ve onun türünden olanların –kurumsal zorla mutluluk ya da kurtuluşun destekçilerinin– kötücül niyetlerinden ya da ikiyüzlülüklerinden şüphelenmek bana düşmez. Tam tersine: eylemlerini güdüleyen şeyin kurtuluş fikrine yönelik saf ve diğerkâm bir hizmet olduğuna son derece iknayım. Ancak benim bu kabulüm, İsa'nın sitemkâr bakışıyla sınırlı. Bu açıdan Dostoyevski

---

* Girolama Savonarola (1452-1498): Dominiken din adamı ve Floransa kentinin 1494-98 yılları arasındaki hükümdarı. Rönesans karşıtı vaazları, günah olarak gördüğü kitap ve sanat eserlerini yaktırmasıyla tanınır. (ç.n.)

ya da kahramanı Ivan Karamazov, Engizisyoncu'nun büyük bir aldatmaca ve iğrençlik abidesi olduğundan kuşkulanmakta haklı. Engizisyoncu hizmet ettiği Tanrı'dan daha iyi bildiğini ileri sürmeye başladığında mesele ciddileşiyor, hatta şüpheli hale geliyor. Ve sonra da istifini bozmadan durup olanı biteni edilgen bir biçimde seyredemezsin. Aslına bakarsan yüksek sesle protesto etmeli ve "Yeter" demelisin.

Bu tür pratiklerin sevgiyle bir alakası olmadığı için bu pratikler sevginin mutlak ve kökten zıddıdır. Filozofların insan güruhunu -kendi fikirleri doğrultusunda- cebir ve şiddet kullanarak mutlu etmek için yola koyulduklarında benzer hezeyanlardan mustarip olup olmadıklarını yargılamak benim vazifem değil. Onlara dair çok az şey biliyorum. Ancak giyotin bir kez harekete geçirildiğinde onu durdurmak çok zordu. Giyotinin argümanı incelikli entelektüel ikilemlere, dönemin herhangi bir salon tartışmasından daha etkili bir biçimde son veriyor gibi görünüyordu. Hangisinin daha kötü olduğunu artık bilmiyorum: Sıradan insana kurtuluş sağlama sürecini karmaşıklaştırdığı için İsa'yı kovalayan Engizisyoncu mu, yoksa söylem kalemini giyotin bıçağının bir anlık parıltısıyla değiş tokuş eden filozof mu?

Seçim yapmamayı tercih ederim. İdeal bir dünyada ikisini de kibutzumdan* def eder, yeni yasalar çıkarır ve yukarıda bahsi geçen reformculara giriş vizesi vermeyi reddederdim. Ne de olsa tahammül ve anlayışın da bir sınırı var.

Cidden öyle. Ancak bunlar dış düşman ve rakipler; bunları tanımak, foyalarını meydana çıkarmak ve reddetmek görece kolay. Aynı Dostoyevski'nin Büyük Engizisyoncu'suna ve bir grup Fransız ekolü şüphecinin, filozofların dayattığı fikirlere yaptığı gibi. Onların suçluluk duygusu hâlihazırda eni konu tasvir edilip tasniflendi; onlara tekrar geri dönmenin lüzumu yok.

Böylelikle tartışmanın hararetine rağmen (ne de olsa Engizisyoncu'yu ya da herkesin kapı dışarı ettiği filozofları destekleyen-

* Kibutz İsrail'de ortaklaşa kullanılan, bir nevi komün şeklinde yaşanılan yerleşim bölgelerine verilen isimdir. (y.h.n.)

lerin eksikliği çekilmiyor) roller nispeten kolayca bölüştürülüyor ve iyiyle kötü arasındaki sınırlar çiziliyor. Peki bu sınır tam da benim içimden geçiyorsa, bir yanım diğer yanımı suçluyorsa ne yapmam gerek? İçimdeki beni suçlayan yan genellikle en asil olduğunu, beni en bütünlüklü biçimde ifade ettiğini düşündüğüm yan –bir başka deyişle kimliğimi oluşturan yan. Muhtemelen çözümsüz olan bu ikilemi çözmeye teşebbüs etmeyeceğim. O, bir davet, bir açık kapı olarak kalıyor. En azından nasıl yaşadığımı, evimi nasıl döşediğimi, günlerimi, haftalarımı, aylarımı ve yıllarımı yaşamayı nasıl becerdiğimi ya da beceremediğimi gör. Ve bunların içinde ne kadar çok yenilgi ve küçük düşürücü başarısızlık olduğunu ve kendimle olan mücadelemde ne kadar mütevazı ama şüphe götürmez zaferler olduğunu gör. İncil'de – özellikle de ikimiz için de değerli olan Yaradılış Kitabı'nda– Tanrı bir karar ya da seçim öncesi değil, ancak söz konusu karar ya da seçimden sonra tanınır. Karar ya da seçim anında yalnızız. İyiliğin kaynağı olduğum gibi kötülük de benim içimde doğar. Tanrı ancak sonrasında pişmanlık ya da içsel tatmin olarak görünür. Leszek Kolakowski'nin Tanrı'yı seçimlerimiz ve kararlarımızın sorumluluğundan azat ettiğinde ne söylemek istediğini bilmiyorum. Bildiğim kadarıyla Kolakowski'nin kendisi de Tanrı'yı güvenli bir mesafede tuttu. Belki de bu yüzden onunla uzlaşmayı daha kolay buldu. Benim Tanrı'yla ve onun adına çalışanlarla daha büyük bir sorunum var. Doğruyu söylemek gerekirse asıl onun adına çalışanlarla bir sorunum var (Tanrı kendisini bana da güvenli bir mesafeden görünür kılıyor ve benim işlerime çok fazla karışmayarak bana serbestlik tanıyor). Bu kişilerin kendi dinlerinin dışında olarak algıladıkları kötülüğü bu kadar kolaylıkla tanımlamaları bana güven vermiyor.

Bunun nedeni belki de bunlardan birine çok uzun bir süre boyunca gırtlağıma kadar dalmış olmam. Söz konusu bu tanımlamalar o vakitler bana önerilir hatta benden beklenirdi. Bu benim gücümün ötesindeydi ve hâlâ da öyle. Belki de bu yüzden İncil'e ait mitler ve hikâyeler yeterli olmamaya başladı. Masum Habil ve kötü Kabil'in hikâyesi bile bana muğlak geliyor;

Babil kulesini inşa edenlere ilişkin metaforik mesele (kültürel bir teşebbüs neden kibrin bir dışavurumu olarak görüldü ki?) ya da Tanrı'nın acımasızlığını gösteren tufan mitine direniyorum. Evet doğru, Tanrı'nın Nuh'la olan ahdinin bir parçası olarak gökkuşağının güzel imgesi, cennette oluşan yarığı iyileştirme vaadi var; ama bedeli niye bu kadar yüksek? Ben de ustam Walter Ong gibi yanıtları dini anlatıların ötesinde aramaya başladım. Belki de dinin ötesine; biyolojiye, fiziğe, astronomiye daha yakın alanlara -basitçe yaşamın kendisine- şöyle bir bakmakta fayda var.

ZB - Mektubunun sonunda bahsettiğin kimlik konusunu ele almadan önce ileri sürdüğün bazı diğer meselelere dönmeme izin ver.

William Ophuls'ü alıntılayarak "dünyanın ilerleyen yıkımına karşı bir seçenek var; ancak bu seçenek hayat felsefesinde tümden bir değişime gidilmesini gerektiriyor" diyorsun. Evet, sana tamamen katılıyorum: "Hayat felsefesinde tümden bir değişim" olmaksızın dünyanın ilerleyen yıkımının önüne geçilemez ya da bu süreç yavaşlatılamaz bile. Bu alternatifi "kültürel devrim" olarak adlandırarak -her ne kadar aynı kapıya çıksa da- bu mesele üzerine senelerdir takıntılı bir şekilde yazıyorum. Bence şu an hegemonik konumda olan "hayat felsefesi"nin -kökeni oldukça yakın zamana dayanan ve gerçek anlamda devrimci ölçekte ve sonuçlarda radikal bir gözden geçirme gerektiren kültürel bir seçimin- iki açık ya da örtülü varsayımı var. Bu varsayımlar hem bizim *felsefemiz* hem de yaşama *pratiğimiz* için asli konumda; aslına bakılacak olursa dünyada-var-olma hâlimizin bütünü için öyle. İlk varsayıma "iktisadi ilerlemenin metafiziği", ikicisine ise "tüketici fetişizmi" denebilir.

Günümüz beraber yaşama pratiklerinin hassas noktalarıyla başa çıkma konusundaki düşünme biçimimiz, ekmek somununun daha mantıklı (daha sağduyulu ve daha az müsrif) ve daha adil dağıtımı fikrinin karşısında, neredeyse tamamen "ekmek somununu genişletmek" kavramının egemenliği altındadır.

Ekmek somununu genişletmek, muhtemelen toplumsal çatış-

malar ve ayrıca çok sayıda hemcinsimizin yoksulluk, yoksunluk ve sefaleti için mantıklı ve pek çok açıdan çekici bir çaredir ("Onlara balık değil olta verelim"). Ancak ekmek somununu sonsuz bir biçimde "genişletmek" mümkün değil. Buradaki çapanoğlu şu: Yeryüzündeki ve gökyüzündeki her işaret böyle bir olasılığın varlığını yadsıyor. Gezegenin kaynakları sınırlı; ihtiyatlı hesaplara göre bile şu an tüketilmekte olan somunu pişirmek için, gezegenin hayatı sürdürülebilir kılan potansiyelini yenileme yetisini kaybetmeden sağlayabileceği kaynakların yüzde elli daha fazlasını tüketiyoruz. Yetkin pek çok araştırmacı, "en gelişmiş" ülkelerin (yukarıda bahsi geçen iktisadi ilerlemenin metafiziği bağlamında "gelişmiş" terimine atfedilen anlamla) maddi refah düzeyine çıkarılmış insanlığın tümünün beklentilerini tatmin etmek için beş küsur gezegene ihtiyacımız olacağından endişe duyuyor; ancak zamanla kendimize dört gezegen daha bulacağımıza dair hiçbir emare yok.

Bizim kapitalist-piyasa toplumumuzda üstü örtülü biçimde benimsenen "iktisadi ilerleme" fikrinde bile bir tuzak yatıyor. Böyle bir toplumda *mal* (yani insan ihtiyaçlarını karşılayan ve bu nedenle kullanım değerlerine göre fiyatlandırılan nesneler) değil, daha çok *meta* (yani değişim değeri vasıtasıyla kâr üreten nesneler) üretiriz. John Ruskin daha on dokuzuncu yüzyılda, kederli bir biçimde ürünlerimizin kullanılmak için değil satılmak için yapıldığını belirtti. Ve Guy Debord'un yakın zamanda (*Gösteri Toplumu*[16]'nun 46. tezinde) net bir şekilde belirttiği üzere esasen kullanım değerinin "paralı askeri" olan değişim değeri, kendi savaşlarını çıkarmaya başladı. Mübadele değerinin maksimizasyonu, bugün malların üretimi ve dağıtımının ardındaki tek itici güçtür: Kapitalist-pazar üretiminin bilinen amacı "pazar doygunluğu", potansiyel olarak kârlı bir talebin yaratılması ve sömürülmesine odaklanarak "ihtiyaçların doyurulması"ndan temelde farklılaşır ve bu esnada hâlihazırda mevcut olan ama

16. Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. Okşan Taşkent ve Ayşen Ekmekçi, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996.

kâr getirmeyen ihtiyaçları göz ardı eder. En sefil durumdaki insanların ihtiyaç duyduğu şeyler, nasıl oluyorsa (muhtemelen şans eseri değil) bu malların satıcılarına en sefil kârları getiren şeyler oluyor. GSYİH*–"iktisadi ilerleme"nin resmi indeksi– el değiştiren paranın miktarı yoluyla bir toplumun refahını ölçerek, gidişata dair düşüncelerimizi yanlış bir zemine yönlendiriyor ve sıkıca orada tutuyor. "İktisadi büyüme", GSYİH'nm büyüme oranıyla saptandığında pazar işlemlerinin yoğunluğunu ifade ediyor. Bu, teoride –ama illa böyle olmak zorunda değil– insan ihtiyaçlarının tatmin edilme düzeyiyle koordine olabilir ancak kapitalist pratikte bu nadiren gerçekleşir ve bu durum yeryüzünün kaynaklarını tüketme hızıyla oldukça yakın bir biçimde koordineli ilerler. Şu anki hâliyle "iktisadi ilerlemenin metafiziği", gezegenin ilerleyen yıkımında en fazla sorumluluk sahibi olan olgudur; sınırlandırılmaya ve durdurulmaya pek yanaşmaz. Soyguncu bir iktisat tarifidir; alameti farikası, kurbanlarının geleceğine dair –bu geleceği korumak şöyle dursun– hiçbir ilgi göstermeyişidir.

"Hayat felsefesi" ya da "kültürel devrim"in acil olarak ihtiyaç duyulan tashihinin öncelikli bir mesele olarak ele alması gereken ikinci varsayım da tüketici fetişizmidir. "Fetişizm" terimini kullanıyorum, çünkü bu terim, saygıyı, hayali bir tanrıdan o tanrıya tapanların ürettiği bir benzerliğe aktaran bir pratikten ortaya çıkıyor; tüketici fetişizmi olgusunun ortaya çıkışı tam da böyle. Modern dönem, her insanın "mutluluk peşinde koşma" hakkının ilan edilmesiyle başladı (ya da en azından ortaya çıktı ve kendi ivmesini yarattı). İtiraf edelim ki mutluluk tek bir tanıma karşı kuvvetli bir biçimde direnmesiyle nam salmış çok geniş bir kavram: Ne anlama geldiğinin anlaşılır biçimde açıklanmasını talep etmediğimiz sürece, derhal anlaşılmaya eğilimli ve daha fazla tartışma gerektirmeyen bir kavram. Modern dönem, insanların mutluluk fikriyle ilişkilendirebilecekleri ve

* Bir ülkenin ekonomisinin büyüklüğüne ilişkin başlıca ölçütlerinden biri olan gayrisafi yurtiçi hasıla, bir ülke sınırları içerisinde belirli bir zaman içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam piyasa değeridir. (ç.n.)

ilişkilendirdikleri koşulların geniş çeşitliliğine bakmaksızın, onları eşi görülmemiş ve devamlı olarak artan bir miktarda güven altına almayı vaat etti. Bu muhtemelen modernitenin evrensellik amacı/iddiasının üzerinde bulunduğu zemindi –en azından en popüler yorumlardan birine göre. Hayat felsefesinin en modern çeşitlemelerinden biri olan faydacılık, mutluluk miktarının (teoride hesaplanabilir bir şey), ahlaki olarak doğru seçimlerin temel ve tek geçerli ölçütü olduğunu bile öne sürdü. Bu esnada bizim kapitalist-piyasacı versiyondaki hayat felsefemiz, mutluluğu onu vaat eden eşyaların edinimi/sahipliğiyle ilişkilendirmekle kalmaz, ahlaki bir eylemi de başkaları için satın alınabilir eşyaların armağan edilmesiyle özdeşleştirir. Her iki durumda da mutluluğun hacmi ve ahlaki erdemin derecesi, söz konusu metanın satış fiyatıyla ölçülür. Böylelikle mutluluk kültü tüketim malları kültüne, alışveriş merkezleri tapmaklara ve dolayısıyla elde edilen eşyalar da kült kalıntılara ve ikonlara dönüştü. Mutluluğu elde etmenin modası geçmiş yolları –yeni külte geçişten önce uygulanan putperest yollar– tedavülden kalktı, unutuldu ya da pagan batıl inançlarına uygun biçimde, ilkellikleri ve avam kökenleri yüzünden saf değiştirenler bu inançlarla dalga geçti ve onları bir kenara attı. Olayların bu şekilde gelişmesi, karşılıklı ilişkilerimizin ahlakı ya da ortak yuvamız olan Dünya'nın geleceği için hayra alamet olmadı.

Bu arada gezegenimizi, kendimizi ve henüz doğmamış torunlarımızı kurtarmak için "başka bir yere, dinin ötesine" bakmamız gerektiği konusunda sana hiç çekincesiz katılıyor olsam da, senin önerdiğin olası seçenekler listesinden ("biyoloji, fizik, astronomi –basitçe yaşamın kendisine") sadece sonuncuyu seçerdim. Bizlerin ve gezegenimizin kurtuluşuna ilişkin sorunun yanıtının, bilim ya da dinden hangisinin öncelikli olması gerektiğine dair bir tartışmaya girmeden ya da ikisinin de başarılarını sorgulamadan, tam da burada "basitçe hayatın kendisinde" aranması gerektiğine inanıyorum.

Ve senin daha önce etraflıca tartıştığın bir başka mesele, ilaveten birkaç yorum gerektiriyor. Büyük Engizisyoncu hakkında

(sadece Dostoyevski'nin öyküsündeki Engizisyoncu'yu değil, Dostoyevski'ye ve onun çeşitli varislerine de örnek olmuş olan asıl Engizisyoncu'yu kastettiğini varsayıyorum) "hizmet ettiği Tanrı'dan daha iyi bildiğini iddia etmeye başladığında, mesele ciddileşiyor, hatta şüpheli hale geliyor" diyorsun; burada eklenmesi gereken şey bu türden bir iddianın sırf Engizisyoncu'nun profesyonel bir kusuru olmayışı. Albert Camus, iktidar konumunda olan herkesin iyi ve kötü arasındaki çizgiyi çekmesine dair benzer endişeler dile getirdi. Camus için bizim zamanların en canavarca kötülüğü, en yüksek idealler adına işlenen mezalimler ve zalimliklerdi; dahası bu kötülük, tutkusu kötülük yapmak olan şeytan tarafından değil, aydınlık ve iyilik ideallerine canı gönülden kendini adamış insanlarca gerçekleştirildi. Ancak en büyük sorun bu da değil; çünkü senin de yazdığın gibi ilkinin (Engizisyoncu'nun) ve ikincinin (dolaylı yoldan da olsa devrimci terörün kötü şöhretinin müsebbibi olan filozofların) hatalarının kapsamlı bir biçimde belgelendiği ve tekrara lüzumun olmadığı doğru. Senin de birkaç cümle sonra haklı bir biçimde vurguladığın üzere, en büyük sıkıntı şu iki konuda: "[iyi ve kötü arasındaki] bu sınır tam da benim içimden geçiyor; bir yanım diğer yanımı suçluyor", (buradaki "ben"in herhangi bir ben olduğuna inanıyorum); "İçimdeki beni suçlayan yan genellikle en asil olduğunu, beni en bütünlüklü biçimde ifade ettiğini düşündüğüm yan."

Amin. Yüzleşilmeyi bekleyen en müthiş zorluk bu.

2
Birbirine Dolanmış Kimlikler

Stanislaw Obirek - İyi ve kötü, sorumluluk ve sevgi üzerine yaptığımız tartışmayı bir süreliğine askıya alalım ve [insanoğlu olarak] kim olduğumuzu seninle tartışalım istiyorum. Ya da daha doğru bir biçimde ifade etmek gerekirse *hinc et nunc* (burada ve şimdi) kim olduğumuzu bize düşündüren bir tartışma. "Burada ve şimdi" ibaresi önemli çünkü "orada ve o zaman" bu soruya farklı bir yanıt verirdik gibi geliyor bana. Kimlik konusundaki düşüncelerimin itici gücü Biaowieza Ormanı'nda –bu bakir ormanın kelimenin tam anlamıyla kalbinde, insanlara nazaran ağaçlara ve hayvanlara daha yakın– geçirdiğim son birkaç gün oldu. Ancak Polonya'nın bu bölgesinin güzelliğini

göklere çıkarmak yerine, doğayla bir olan ve sanki ağaçlara kazınmış oradaki insanlar üzerine yazmak istiyorum. Bu benim Bialowieza'ya ilk gidişimdi. (Paha biçilemez internet sayesinde) Bialowieza'nın tarihi açıdan hem Kral IV. Wladyslaw'ın hem de III. August'un favori mekânlarından biri, ayrıca kasabanın muhtemelen II. Zygmunt August'un ve Stefan Batory'nin av sahası olduğunu ve burada Çar III. Aleksandr tarafından binalar inşa edildiğini öğrendim. Kasabada bir Rus kilisesi, bir şapel, bir vakitler restoranın sahibi olan Yahudi'yi yâd eden ve Yahudi mutfağı lezzetleri sunan muhteşem bir restoran var.

Lehlerin, Beyaz Rusların ve Yahudilerin yüzyıllar boyunca, bölgedeki Tatarları da bu karışıma ekleyerek ve başka uluslar gibi kendilerini yerel nüfustan sayarken bireyselliklerini de devam ettirmeyi başararak uyum içinde yaşamış oldukları bu bölgeye özgü bir çok-kültürlülük görüyoruz. Kısacası, etnisite ve milliyete dair tartışmaların Bialowiezalılar için kabalık ve patavatsızlıktan başka bir anlamı yoktu. Bu tartışmaları beraberinde getiren ve böylece yerel nüfus için hayatı karmaşıklaştıran büyük oranda ötekiler –genellikle dışarıdan gelenler– oldu.

Belki de bu durum sadece Podlasie bölgesinde değil her yerde böyledir. Bu kısa deneyim, beni mevcut sınırların meşruluğunu, hatta onların yasallığını sorgulamaya teşvik ediyor. Ne de olsa bu sınırlara sahip olmanın pek bir getirisi yok; yol açtıkları büyük sıkıntılar dışında hiçbir hükümleri yok. Tarihin benzer aşırılıkları, 1945 yılından sonra Leh, Beyaz Rus, Ukraynalı, Litvanyalı "hissetmeye" zorlanan aileleri böldü. Bu mirasla nasıl başa çıkarsın? Onu kabul mü edersin, onunla fikir çatışmasına mı girersin ya da belki de hiç düşünmeden onu ret mi edersin? Öyleyse benim köklerim nerede? Bialowieze'de yaşayanların geçmişi ve bugünü bizlerin burada ve şimdisi için bir metafor olarak değerlendirilebilir.

Zygmunt Bauman - Öyle görünüyor ki "kimlik" meselesinden bahsetme şeklin "ulus inşa etme" çılgınlığının (insanlık tarihinin yüzde 99'u boyunca sürmüş bir dönem) öncesine

rastlayan zamanlardan ilham alıyor. Bu ilhamın Bialowieza'da gelmiş olmasına şaşmamak gerek; burası hâlâ Yahudi mutfaklarının aromalarını hatırlatan kokulara, müezzinin ezan çağrısı seslerine ve her biri devletin krallıkları olan ve tarihçiler tarafından geriye dönük bir biçimde "İki Ulus" (Litvanya ve Polonya kastediliyor) olarak tanımlanan Litvanyalıların, İsveçlilerin, Saksonların, Macarların av seslerinin yankısına sahip. Sen, son zamanlarda gittikçe daha da az bahsi geçen ve daha az ilgi duyulan bu geleneği canlandırırken, Milosz bu bölge hakkında çok güzel şeyler yazdı. 1931 yılının Aralık ayındaki İkinci Nüfus Sayımı'nda "yerel nüfus" olarak listelenen, çünkü "hangi milletten olduklarına" dair soruyu anlayamayan 707.088 İkinci Leh Cumhuriyeti vatandaşının büyük bir kısmı bu bölgede ikamet ediyordu. Orta Avrupalı büyük romancı Josepth Roth, Bialowieza'da değil de bu kasabanın 200 kilometre güneyinde Habsburg Hanedanı'na bağlı bir noktadan kaleme aldığı kısa öyküsü *The Bust of the Emperor*'da [İmparator'un Büstü] Kont Morstin'den bahseder. Atalarından kalma mülke yerleşmiş olan Kont'u "hiç kimse sarhoş hâlde ya da kumar oynarken yahut kadın peşinde koşarken" görmemiştir çünkü Kont'un tek tutkusu "millet meselesi"ne olan muhalefetidir. Roth'un fark ettiği üzere millet meselesi o zaman bütün İmparatorluk içerisinde belirginlik kazanıyordu: "Herkes isteyerek ya da rol yaparak eski monarşide yaşayan pek çok etnik gruptan birine katıldı." Roth bu bağlamda etnik milliyetçiliğin yükselişini şöyle açıklıyor: "Tam teşekküllü bir vatandaş olmak isteyen kişinin, öncelikle belirli bir ırkın ya da ulusun üyesi olması gerektiği fikri 19. yüzyılda keşfedildi." O dönem birçok kesim tarafından sevilen Avusturyalı şair ve oyun yazarı Franz Grillparzer'in öngörüsüne göre bu hikâyenin sonu, dünyanın farklı kıtalarına rastgele serpilmiş savaş alanlarındaki Avrupalıların "milliyetçilik vasıtasıyla insanlıktan canavarlığa doğru yol aldığı" muazzam kıyıma bağlanmak üzereydi. Roth'un kendisi bu gerçeğin akabinde (ve bir diğerinin -daha da korkunç olanın- öncesinde) 1935 yılında şu yorumda bulundu: "Milliyetçilik: Barbarlığa girişin alameti."

Aslında içinde yaşadığımız modern döneme özgü "uluslara bölünme" hadisesi, kitlesel katliamların en büyük nedeni ve bahanesi olan "dinlere göre bölünme"nin yerini ve aynı zamanda yüzyıllardır süren soykırımların bayrak yarışının da sorumluluğunu devralmış oldu. Birbirinden farklı uluslar anlayışının ırk meselesine girişi bir bakıma 1555 yılında, Avrupa'nın en iktidarlı hanedan hükümdarlarının delegelerinin katıldığı Augsburg toplantısında tertip edilmeye başlanmış oldu. Bu hükümdarlar mülklerini yakıp yıkan ve tebaalarını kırıp geçiren sonu gelmez din savaşlarına bir son vermek için çaresizce bir yol arıyorlardı. Müzakereyi yürütenler *cuius regio eius religio* formülüne (bu ifadenin özünü iyi kavrayan şöyle bir çeviri yapılabilir: "iktidarda olan kim ise tebaasının hangi tanrıya inanması gerektiğine de o karar verir") ulaştılar; ancak delegelerini bu kez Münster ve Osnabrück'e göndermiş olan Avrupa'nın iktidar sahibi hanedanlarının, Augsburg formülünü sadece sözde değil pratikte de kabul etmeleri ve uygulamaya koymaları için kanlı çatışmalarla dolu bir yüzyılın daha geçmesi –1648 yılının gelmesi– gerekti. Tarihe "Vestfalya Anlaşması" olarak geçen bu sözleşme, bugün resmi olarak halen yürürlükte olan "bölgesel egemenlik" (*territorial sovereignty*) kavramını tanımlamış oldu. Bu tanıma göre "bölgesel egemen güç" kavramı, hükümdar ister irsiyet yoluyla başa gelsin ister seçilmiş ya da ister kral ister halk olsun, ister Tanrı tarafından atanmış biri olsun, ister (özellikle de 1848'teki "Halkların Baharı"ndan sonra gittikçe artan bir biçimde) ulusal iradenin yetki verdiği biri olarak devletin gerçek sahibini temsil ettiği düşünülsün, yine de hükmeden kişinin kendi bölgesel sınırları içerisindeki nüfus üzerinde yekpare, devredilemez ve bölünemez bir gücü olduğuna işaret eder. Stanford Felsefe Ansiklopedisi'ne göre "egemen iktidar bölgesel sınırlar içerisinde uygulanırken, tanımı gereği egemen otoritenin alanına müdahale etmesi yasaklanmış olan diğer güçler ile ilişkisellik hâlindedir." Burada "diğerleri" olarak bahsedilenler de aynı biçimde bölgesel olarak tanımlanmış güçlerdir; ancak onların bölgeleri, sınırın öbür tarafında başlar. Bir egemenin kurduğu

statükoya müdahale etme yönündeki herhangi bir çaba *a priori* olarak yasadışı, aşağılayıcı bir şey olarak değerlendirilir ve savaş nedeni (*casus belli*) sayılırdı.

Düzen kurmak için tahayyül edilebilecek, elverişli ve güvenilir pek çok örüntü arasından seçilip tarihsel olarak çerçevelenmiş bu örüntü, sonraki yüzyıllar boyunca yavaş yavaş –ama görünen o ki geri döndürülemez bir biçimde– "doğallaştı." Bu örüntüye Avrupa'nın çok büyük bir kısmında sağlam, artık sorgulanması mümkün olmayan bir statü verilmişti. Ayrıca zaman içinde istikrarlı bir biçimde, Avrupa merkezli dünya imparatorluklarının belirleyici etkisi altında ve yerel, genellikle inatla dirençli gerçekliklere karşı yürütülen savaşlar silsilesiyle gezegenin geri kalanına da dayatıldı (kabileler arası savaşı yatıştırmak bir yana bu durumu kaynama noktasına getiren sömürge sonrası ülkelerin bariz bir biçimde uydurulmuş, yapay "ulusal sınırlar"ım ya da eski Yugoslavya Cumhuriyeti'nin çok etnik yapılı nüfuslarının kan dondurucu kaderini düşün).

Yirminci yüzyılın otuz yıl süren savaş kâbusundan sonra makul ve karşılıklı mutabakata dayalı, küresel ölçekte barışçıl bir beraber yaşama düzeni kurmak için bir teşebbüste bulunuldu. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin temelini oluşturan işte bu Vestfalya modeli egemenlik anlayışıydı. Bu sözleşme, bölgesel egemenlik ilkelerini beraberce denetlemek, gözetlemek ve dişini tırnağına takarak savunmak için bir araya gelmeleri istenen ülkelerin liderlerinin bu çağrıya uymasının bir sonucuydu. Sözleşmenin Madde 2(4)'si "siyasi bağımsızlık ve bölgesel bütünlüğe" yönelik herhangi bir saldırıyı yasaklarken, Madde 2(7) ise durum ne kadar endişe verici olabilecek olursa olsun dış bir gücün egemen bir ülkenin iç işlerine müdahale etme olasılığını açık bir biçimde sınırlandırır. Ancak bir anlığına en başa dönmeme izin ver... Egemen güce ilişkin daha önce verilen son derece basitleştirilmiş tanım ve bu tanımın öne sürdüğü egemen yönetime dair stratejiler, ulus inşası döneminin ortaya çıkışını teşvik etti. Bu dönem Vestfalya buluşmasından kısa bir süre sonra başladı ve sonraki iki yüzyıl boyunca hız ve yoğunluk kazandı.

Bu esnada egemenlik kavramının ilk etaptaki odak noktası olan özneden –Tanrı'nın ya da ulusun takdirindeki yönetici kişiden– yeni oluşturulan, daha doğrusu yeni ortaya konulan bir nesne olan "halk"a ("Le peuple", "das Volk") doğru bir kayma yaşandı. "Halk" olarak addedilen bu nesne de ulus inşası sürecinde (ya da bu sürecin sonucu olarak) "ulus" olarak yeniden adlandırıldı. Buradaki mesele ulus inşa sürecinin modern devletin inşasına paralel bir biçimde gerçekleşiyor olmasıydı; her iki süreç ve ikisi arasındaki karşılıklı yakın ilişki de bölgesel egemenliğe ilişkin Vestfalya usulü formülün uluslararası ilişkilerdeki yol gösterici ilke olarak kabul edilmesinin sonucuydu. Formülden faydalanabilmek için "din" kelimesini "ulus" kelimesiyle değiştirmek yeterliydi. Modern ulus teorisinin önde gelen otoritelerinden Anthony Smith'i takiben Vikipedi'de tanımlandığı üzere "ulus", ortak bir miras, dil ve kültür mitiyle bir araya gelen etnik bir grup ya da topluluğa nazaran çok daha kişiler üstü, soyut ve açık siyasi bir kurgudur. "Ulus" kendi çıkarlarının kaynaştırıcılığı, birliği ve farklılığı/bireyselliği konusunda bilinç sahibi kültürel siyasi bir topluluktur. Muhtemelen teoride önemli olan söz konusu terminolojik ayrım, pratikte sıklıkla göz ardı edilir. Bu ayrım son tahlilde bir "etnisite"nin zamanda öncelik, siyaset ve hukuktan *önce gelen* bir varlık iddiasında bulunmasına tekabül ederken, "ulus" kavramıysa hem ortaya çıkışında hem de varlığını devam ettirmesinde siyasetle birbirlerine karşılıklı olarak bağlı olduklarını kabul ediyor. Ancak pratikte bir ulusun siyasi emellerini –yani kendi devleti vasıtasıyla bölgesel egemenlik elde etmeyi– başarma şansı, kendisini algılama ve başkalarının onu algılama biçiminin siyaset öncesi "etnisite" modeline yaklaşmasıyla birlikte artıyor.

Ancak iki "ulusal topluluk" kavramını da birleştiren şey bu kavramların tanımlarında devlet egemenliğine atfedilen roldür. Devletin doğası nasıl anlaşılırsa anlaşılsın, egemen devletlerden oluşan bölgelere ayrılmış bir dünyada her bölgenin –yani ulus-devletin– kendi yasaları ve yasaları idame ettirici güçleri vasıtasıyla ulusun birliğini devam ettirme, güçlendirme ve ulusal

topluluğun varlığının bekasını temin etme yetisine sahip olması gerekmektedir. Diğer taraftan devlet de ulusa aynı oranda ihtiyaç duyar. Ulusal topluluk çağrısı, onun çıkarları ve ortaya çıkan vatanseverlik vazifesi, modern devletin itaat ve sivil disipline yönelik taleplerinin meşru kılınmasını sağlamıştır. Bu meşruiyete, hanedan hükümdarların "uhrevi yasalar"ının çöküşüyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak için acilen ihtiyaç duyuluyordu. Bu karşılıklı bağımlılık, bugün İngilizce'de ve ayrıca sosyoloji dünyasında da yaygın bir kavram olan "ulus-devlet" (*nation-state*) ifadesinde karşılığını buldu. Ulus ve devlet tek ve bölünmez bir organizmadır; iki bileşen de birbiriyle yakın bir işbirliği içerisine girmeden ortaya çıkamaz.

Ancak pek çok kişi "etnisite"nin "ulus" safına terfi ettirilmesinin -etnik grupların bir nevi (daha doğrusu bu grupların bazılarının, çoğunun değil: Büyük Çek antropolog Ernst Gellner'a göre on adaydan yaklaşık bir tanesinin) egemen devletlere ayrılmasının- eskiden yöneticilerin Tanrı'nın emirleri ve O'nun dünyevi temsilcisi olan Kilise'nin lütufları yoluyla yönetme imtiyazını meşru kılan "ancien régime"in* çöküşünün gerekli bir sonucu olduğunu fark edince şaşıracaktır.

"Vestfalya sonrası" dönemin gölgesinde yaşamaya devam ediyoruz. "Vestfalya egemenliği"nin gölgesinden çıkabilmek zaman alıyor; süreç hiç de eşgüdümlü bir zamansallık ile ilerlemiyor. Bazı *güçler* (mali durum, ticari işletme çıkarları, bilgi, suç dünyası, terör, silahlar ve uyuşturucu ticareti gibi) hâlihazırda ülkelerin bölünmüşlük durumunu göz ardı etme becerisine sahip; ancak siyaset (bu güçlerin nasıl ve hangi amaçla kullanılacağına karar verme yetisi) daha önce olduğu gibi bölgesel olarak sınırlı kalmaya devam ediyor. Bölgesel bir ulus-devletin özerklik ve öz yönetimine hizmet etmek için geliştirilmiş demokratik kurumların küresel ölçekte bir muadili yok. Bu kurumlar iktidar ve siyaset arasında, bu kez gezegen çapında başka bir yeniden evliliği elde etmek için gerekli. Mevcut siyasi kurumlar,

* (Fr.) Eski rejim, eski düzen. Fransız Devrimi'nden önceki sosyal ve politik sistemin adı. (ç.n.)

gezegendeki birbirine bağımlılık ve uzam-zaman sıkışmasının yeni koşulları altında etkili bir biçimde işlemek için son derece yetersizler ve bu amaç için uyarlanabilmeleri tamamen olasılık dışı. Ne de olsa bu kurumlar, Avrupa'nın Hıristiyan hanedanlarına Kutsal Makam Vatikan'ın uluslar-üstü siyasi statü iddiasını engellemek ve bu iddia ile savaşmak ve bölgesel olarak çitle çevrilmiş mülklerini denetleme haklarında bu hanedanlara yardımcı olmak için inşa edilmişti.

SO - Ulus-devletin kısa tarihini yeniden inşa ederken "geçmişte" diyerek bunun iyi mi yoksa kötü mü olduğu meselesini yanıtsız bırakıyorsun. Bu bana epey çelişkili görünüyor; ancak senin tekrar yarattığın geleneksel formülün tükenmişliğinin beraberinde getirdiği şey mitik ulus-devletlerin bugün gözlendiği üzere hummalı bir biçimde yeniden inşa edilmeleri; bu sefer sözde "tarihsel hakikatler"le de alakalı değiller. Ayrıca "pek çok kişi 'etnisite'nin 'ulus' safına terfi ettirilmesinin -etnik grupların bir nevi egemen devletlere ayrılmasının- eskiden yöneticilerin Tanrı'nın emirleri ve O'nun dünyevi temsilcisi olan Kilise'nin lütufları yoluyla yönetme imtiyazını meşru kılan 'ancien régime'in çöküşünün gerekli bir sonucu olarak gerçekleştiğini fark edince şaşıracaktır" diyorsun. Buna katılamıyorum; aslına bakacak olursan senin görüşüne hararetli bir biçimde karşı çıkıyorum. Bunun geçmişte olduğunu düşünmüyorum; özellikle de 2013 yılında yaşayan ve daha henüz kendi yerini bu ulus-devletin tek, Tanrı'nın seçtiği vatandaşı olarak keşfetmeye başlamış bir Leh olarak. Ayrıca Polonya'ya gittikçe tanrısızlaşan dünyayı dine döndürme gibi özel bir misyon emanet eden havarilerin eksikliği hiç çekilmiyor. Bu tablo, bulduğu her fırsatı Leh piskoposlara Leh Katolikliğinin kaleleri olarak sahip oldukları özel rolü hatırlatmak için kullanmış olan II. John Paul'un papa olduğu dönemde özellikle belirgindi. Doğal olarak Papa'nın kendisini tekrarlamasına gerek yoktu; piskoposlar kendilerinin Tanrı tarafından Hıristiyan Avrupa'nın köklerini kurtarma misyonuyla görevlendirilmiş kişiler olduklarına ikna olmuşlardı

zaten. Pratikte yaşananlar ise kendi içinde anlatılmaya değer bambaşka bir mevzu.

Polonya'da, özellikle de Varşova'da yaşarken bu romantik hayallerin patlak verdiği bir yaradılış sürecine tanıklık ettim gibi geliyor bana. Bu günlerde, günümüzün ulus-devlet kurucularının amaçlarına uyması için kesip biçtiği kumaş artık geçmiş değil, gözlerimizin önünde yaratılmakta olan tarihtir. Burada tarihe çok az ihtiyaç duyulduğuna dair bir hissiyatım var; çünkü tarih burada söz konusu -iyi ve kötü rollerinin tartışmasız bir biçimde herhangi bir tarihsel belirsizlik olmaksızın atfedildiği- resmin netliğini gizlemeye hizmet ediyor. Yagellonian Üniversitesi'nden Slav öğretim görevlisi Maria Bobrownicka, yıllar önce bu konu hakkında oldukça sağduyulu metinler kaleme aldı. Karol Wojtyla'nın (Wojytla onun çağdaşıydı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Krakow'da beraber Leh dili okudular) arkadaşı olan Bobrownicka'nın, Papa'nın Avrupa'nın bizim bulunduğumuz kısmına bu kadar kötü bir biçimde hizmet eden o romantik mitleri canlandırmış olması gerçeğine yönelik olumsuz bir bakış açısı vardı (bu bakış açısını yaptığımız özel sohbetlerde belirtiyordu, çünkü kamusal alanda "bizim Leh Papamız"ı eleştirmeye cesaret edemiyordu). Bobrownicka kitabı *The Myth Drug*'ta romantik fikirlerin bütün Slavlar için olan yıkıcı sonuçlarına dikkat çekti: "Slav mitinin ulusal kültürün müşterek fikirleri üzerindeki olumsuz etkisi, yerli Slav geleneklerinin kaynaklarını ve karakterini tahrif etmeye ve toplumsal tabakanın bir kısmından ayrılmasının sonucu olarak fakirleşmesine dayalıydı."[1]

Katolik Kilisesi'nin bu romantik mitle ne kadar şevkle oynadığını ve bu miti kendi istediği biçimde yorumladığını eklememe gerek yok. Bobrownicka bu nedenle o zamanın kültürel kategorilerinin yeni bir yorumunu talep etmekte haklı: "Komünizmin

1. Maria Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o swiadomosci narodowej i kulturowej Slowian zachodnich i poludniowych* (*The Myth Drug: Studies of National and Cultural Consciousness of Western and Southern Slavs*), Kraków: Universitas, 1995, s. 24.

çöküşüyle ilişkili kavramsal karmaşa, bu durumun ilham verdiği kültürel teorilerin değersizleşmesi, Slav uluslarının toplumsal bilinçlerini mitolojik unsurlardan arındırma yönünde acil bir ihtiyaca yol açıyor; ancak mitolojik unsurlardan arındırma ilk etapta siyasi düşünce kategorilerini içeriyor. Bu kavramı milli kültür alanında gözden geçirme çabaları hâlâ olgunlaşmamış bir aşamada."[2] Bu talep, romantik ya da yeni romantik ruh içerisinde anlaşıldığı hâliyle "tarihsel politika"nın olgunlaşması düşünüldüğünde, günümüzde, ortaya konulmuş olduğu 1990'lı yılların ortalarında olduğundan daha bile güncel.

Bobrownicka, ayrıca en parlak dönemini iki savaş arasında yaşamış olan ulusal ideolojinin, komünizm sonrasını yaşayan ülkelerde tekerrür etmesine de dikkat çekti ve *Pathologies of National Identity in Post-Communist Slav Countries* [Komünizm Sonrası Slav Ülkelerinde Ulusal Kimliğin Patolojileri] adlı kitabında Ulusal Demokrat Parti'nin siyasi söylemine geri dönülmesi üzerine yazdı:

> Ama kaynağı hem Ulusal Demokratik geleneğe hem de bu geleneğin başarısızlıkları için bir günah keçisi arayışındaki hayal kırıklığına dayandırılabilecek olan milli düşüncenin çocuksu Sarmatyan milliyetçiliğinin bu olumlu ifadeler hattındaki azgın yayılışını görmezden gelemezsiniz.
>
> İki dünya savaşı arasındaki dönemde sesi gür, Sovyetler zamanında sesi kısmen boğuk çıkan bu söylem, Üçüncü Cumhuriyet yıllarında kafasını tekrar çıkararak bu dönemi, iktisadi gerilikten daha çok tanımlar hale gelmiştir. Bu söylem kolay yanıtlar veriyor ve kişinin kendi görüşlerinden emin olmasını sağlıyor, kişiyi düşünme gerekliliğinden azat ediyor, siyah beyaz çözümler ve kendi çemberi dışında bir günah keçisi varsayıyor. Bu söylem, günümüz toplumsal hayatının en tehlikeli olgularından biridir.[3]

---

2. *A.g.e.*, s. 90.
3. Maria Bobrownicka, *Patologie tozsamosci marodowej w postkomunistyczych krajach slowianskich* (*Pathologies of National Identity in Post-Communist Slav Countries*), Kraków: Universitas, 2006, s. 121.

Borownicka'nın koyduğu teşhis, henüz son sözünü söylememiş olan sözde "Dördüncü Cumhuriyet" ideologlarının yönetimi altında gerçekleşen bir kehanete dönüştü. Siyasetçilerin imdadına koşanlar, vaiz verme kürsüsünü garip bir şekilde anlaşılmış dini bir öğretiyi popüler kılmak için kullanan papazlar arasından çıkar. Söz konusu bu öğretinin en açık bileşeni Katoliklik bağlamında anlamlandırılan Lehliktir; dolayısıyla "Leh Katolik" ifadesi günümüzde eşi benzeri olmayan bir serpilip gelişme deneyimliyor gibi görünüyor.

Ancak Maria Bobrownicka bile romantik mitlerin garip biçimlerde yeniden etkin hale getirilmelerini kesinlikle öngörmedi. Aklımda, her geçen gün daha da fazla kişinin katıldığı, hatta okul öncesi yaşlardaki çocukların bile dahil olduğu sözde "tarihsel yeniden canlandırmalar" var. Eğer bunu kendi gözlerimle görmemiş olsaydım inanmazdım. Böylece romantik hikâye anlatıcılarının soyundan gelenler, bağımsızlık savaşçıları ya da 1944 Varşova İsyanı'ndaki savaşçılar veyahut 1410 Grunewald Savaşı'ndaki cesur şövalyeler gibi giyiniyor ya da Volyn'deki soykırımın kurbanları oluyorlar. Hatta son dönemde kendilerini 1920'deki Bolşevik saldırısına karşı Hıristiyan Avrupa'nın savunucularına bile dönüştürür oldular. Her an Jasna Gora'yı* İsveçliler'e karşı savunuyor olabiliriz. Yukarıda bahsi geçen 1920 yılındaki Varşova Savaşı 15 Ağustos tarihinde –Kutsanmış Bakire Meryem'in göğe kabulü sırasında– yaşandığı sürece ve dolayısıyla Meryem Ana'nın [Polonya Kraliçesi'nin*], Başpiskopos Henryk Hoser'in yakın zamanda açıkladığı üzere tümden katılımı tartışmasız olduğu müddetçe bu oldukça olasıdır. Ancak sadece Hoser değil, tek bir kişi olarak neredeyse bütün Leh piskoposları, dinleyicilere yakın tarihin ve içinde bulunduğumuz zamanların en akıl almaz yorumlarını sunmak amacıyla, vaiz

---

* Jasna Gora, Polonya'nın güneyindeki Chestochowa şehrinde bulunan, ülkedeki en önemli hac yerlerinden biri olan bir manastırdır. Jasna Gora kuşatması, 1655 yılında İkinci Kuzey Savaşı esnasında gerçekleşmiştir. (ç.n.)

** *The Mother of God, Queen of Poland* [Meryem Ana, Polonya'nın Kraliçesi], Polonya'da en çok hürmet duyulan beş koruyucu azizden biridir. (ç.n.)

kürsülerini kullandıkları tarih tahtı ile takas ettiler. Bütün bu yeniden canlandırılan hikâyelerin tarihsel olarak doğrulukla uzaktan yakından alakası olmadığını eklememe lüzum yok; tam tersine narkotik bir sarhoşluktan aşağı kalır bir yanı olmayan duygularla dolu hikâyeler bunlar.

Ukraynalıların Volyn soykırımını kendi açılarından yeniden kurgulamayı düşündüklerine dair söylentiler var zaten ve Ruslar da Meryem Ana'nın [Polonya Kraliçesi'nin] bölücü Lehleri Kremlin'den püskürtmek konusunda onlara yardım ettiği 1612 yılındaki zaferlerini hatırlıyor. 1389 yılında Kosova Savaşı'nda yaşanan felaketin, yakın zamanda Kosova'da yaşanan katliamı açıklamak için kullanılan sağlam bir argümana dönüşebilmesinde gördüğümüz gibi, eski Yugoslavya'nın çok da uzak olmayan tarihi, bizlere geçmişin hayaletlerinin şimdiki zamanı oldukça somut bir biçimde cehenneme döndürebileceğini açık bir biçimde hatırlatıyor.

O zaman böyle bir bağlamda ulus-devletlerin ortadan kayboluşu hakkında nasıl konuşuruz? Siyasetçiler bu tür sağlıksız dürtüleri, kendi yöntemleriyle hevesle sömürüyor ve oya dönüştürüyorlar. Bir paradigma kaymasından ve küreselleşmenin ulusal aidiyet duygusunun kaybolması ile birlikte, kendi küçük arkaik ulus-devletini küçümseyen bir kozmopolit dünya vatandaşının doğuşundan bahsetmek mümkün mü? "Öteki" ya da "yabancı"ya yönelik tereddüt, hatta doğrudan düşmanlık, Polonya'nın Avrupa Birliği'ne girmesinden beri en büyük zaferini elde etti. Boş ver şimdi bunu; 2004 yılından beri yaklaşık 2 milyon Leh kendilerini Polonya sınırları ötesinde buldu.

Bu tarihteki en büyük göç ve bu göçün sebebi daha çok siyasi değil ekonomik meselelere dayanıyor. Dolayısıyla bu göçmenlerin Batı Avrupa ülkelerindeki kaderi, kahramanca bağımsızlık mücadeleleri tarihin sayfalarına nakşolmuyor ve bu nedenle kararlılık ve utançla sessizlik içinde geçiştiriliyor; çünkü birileri onların kaderine dikkatle bakacak olsa, "gerçek" İngilizlerin, Almanların ya da Felemenklerin tıpatıp aynı argümanları onların varlığına karşı kullanmış olduklarını görecek. Bu geçer akçenin

tıpatıp aynısı yeni gelen Polonyalılara karşı kullanılıyor, aynı geride kalan Polonyalıların Ukraynalılar, Çeçenler ya da Afrika'yla Asya'dan gelen göçmenlere karşı yaklaşımları gibi. Bizim için dışarıda haksız bir soruşturmaya mı tabi tutulduğumuza ya da evimizde meşru haklarımızı mı koruduğumuza karar vermek güç. Söz konusu bu ikilemi, diğer bütün ulus-devletlerin de deneyimlediğini bilmek bir nebze de olsa teselli veriyor.

Bu mesele bana çok ciddi görünüyor ve üzerinde derin bir biçimde düşünülmeyi hak ediyor. Bu olayların ne derece planlı ve kasıtlı olduğu ya da ne dereceye kadar Berlin Duvarı'nın çöküşü ve Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan boşluğu doldurmaya yönelik düşüncesiz girişimler olduğunu kestirmek kolay değil. Sorunların son bulması ve ufak kıtamızın beraberliğinin mutlu keşfi yerine, durumun iyiye gitmesine yardımcı olacak siyasi sistemler olmaksızın gittikçe artan bir düşmanlık ve güvensizlik gözlemliyoruz. Her grup, diğer gruba neden güvenilemeyeceğine dair bir nedenler listesi kaleme alıyor. Bu meseleyi tekelimizde tutmanın şaibeli ayrıcalığına sahip olup olmadığımızdan emin değilim; ama benim en aşina olduğum ve beni belli açılardan gündelik olarak etkileyen şeyler Polonya'da yaşanıyor. Şu an bir faşizm tehdidi olup olmadığına ya da futbol holiganları ve hüsrana uğramış dazlaklar grubunun salt geçici bir heves olup olmadığına dair süregiden bir tartışma var. Ben üzülmektense tedbirli olmayı tercih edenlerdenim ve yakın zamana kadar göz ardı edilen muhtelif grupların gittikçe artan cüretini endişeyle gözlemliyorum.

Bu esnada, söz konusu gruplar her zamankinden daha da ısrarcı bir biçimde medyadan ilgi talep etmeye başladılar ve tahminleri gerçekliğe dönüşünce onlara siyasi iktidar ve yeni bir düzen vaadinde bulundular. Daha önce bahsetmiş olduğum çok ilginç bir kitaba kendimi tekrar kaptırmam bu şartlar altında oldu. Paul Connerton yıllardır halkın neleri hatırladığına ve neleri unutmayı seçtiğine dair sorular soruyor. Connerton'm gözlemleri bizleri de ilgilendiren kimlik sorununa yeni bir ışık tutan olağandışı gözlemler. Daha önce radikal milliyetçilik (1930'ların

kahverengi gömleklileri gibi) ve Katolik ruhban sınıfıyla Katolik gazeteciliğinin oldukça geniş bir yelpazede seyreden hallerinin garip –ve bu zamanda şaşırtıcı– birlikteliğinden bahsetmiştim. Nazi Almanyası, Connerton'ın analizine göre, din ve politikanın bu birlikteliğini muhteşem bir biçimde kullanmış gibi görünüyor.

Üstelik bu gruplar ideolojilerini de sadece Hıristiyan geleneğine kazımakla kalmayıp Hıristiyanların kutsal günlerinin takvimine de nakşettiler. Burada ilginç olan şey, düşüncemizi biçimlendiren şeyin akademik söylem değil bir ritüel olması. Connerton, Nazilerin bunun etkisini güçlendirme yöntemlerine dair şunu söylüyor:

> Üçüncü Reich'ın Ocak 1933'te iktidarı devralması ve savaşın patlak vermesi arasında geçen süreçte, Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi ve onun ideolojisi İmparatorluğun vatandaşlarına birtakım anma pratikleri yoluyla sürekli hatırlatılıyordu. Bu seremoni günlerinin sayısı, düzeni ve performatif yapısı hızlı bir biçimde geleneksel hale geldi ve Üçüncü Reich'ın çöküşüne kadar da sürdürüldü. Bu yeni icat edilmiş geleneklerin etkisi, hayatın tüm alanlarına nüfuz etti. İmparatorluğun seremoni günleri, kendisi döngüsel ve yıllık pagan ritüellerine dayanan Hıristiyan takvimindeki seremonilere dayanıyordu. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin takvim ayini düzenli ve toptandı.[4]

Benden daha bilge olanlar Dördüncü Cumhuriyet ve Nazi Almanyası arasında benzerlikler görüyor (bu argümanda en ısrarcı olan muhtemelen Stefan Bratkowski). Şahsen oldukça bariz olan bu mukayeseyi devam ettirmek istemiyorum. Ancak itiraf etmeliyim ki söz konusu benzerlikler bana düşünecek bir şeyler ve hatta endişelenmemem için bir neden veriyor. Karamsar olmak istemiyorum; ulus-devletin gücüne meydan okuyan ve bir bakıma senin teşhisini doğrulayarak benim çekincelerimin bir kısmını geçersiz kılar görünen, daha az aşikâr ve aynı

---

4. Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, 1989, s. 41. [*Toplumlar Nasıl Hatırlar*, Çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014].

derecede önemli olguları da göz önünde bulundurmak istiyorum. Bu çekinceleri kendi gönül rahatlığım için ifade etmem gerekiyordu. İçimde neden böyle bir ikilik var? İtiraf etmem gerekirse istediğim vakit taraf değiştiriyorum. O yüzden şimdi çekince duymadan Bialowieza'nın sende böyle güçlü bir tepki uyandırmış olmasına sevindiğimi söyleyebilirim. Ancak çok kabileli geçmişi tekrar canlandıran ben değilim; bunu benden önce başkaları yaptı ve çok geçmeden onlara yenileri eklenecek. Şimdilik Czeslaw Milosz ve arkadaşı Herzy Giedroyc'in ve özellikle de ikisinden de önce gelen ve pek çok kişiye çok-kültürlü düşünme konusunda ilham vermiş olan Stanislaw Vincenz'in haklarını teslim etmek istiyorum.

Unutulmaz *Bust of Emperor*'u anımsatarak bana sonsuz bir mutluluk verdin. Bu öykü, Vincenz'in birkaç ciltten oluşan destanı *On the High Pastures*'m [Yüksek Otlaklarda] sayfalarında kayıp bir dünyayı tekrar bir araya getirme çabalarına muhteşem bir geçiş noktası sağlıyor. Öyküde Kont Morstin'in parçalanmış dünyası bir araya getiriliyordu. Morstin ne de olsa kendisini zor kullanarak "ötekiler"i dışarıda bırakmış, bölünmüş bir Polonya vatandaşındansa, daha çok Avusturyalı gibi hissediyordu muhtemelen. Grillparzer'in bu öyküsünden bir parça daha hatırlayalım; senin alıntıladığın kısmın hemen arkasından şöyle deniyor: "Ternopil'de, Saraybosna'da, Viyana'da, Brno'da, Prag'da, Çernivsti'de, Bogumin'de, Opawa'da her zaman Avusturyalı olagelmiş herkes, şimdilerde 'zamanın ruhu'na hürmetlerinden Leh, Çek, Ukraynalı, Alman, Romen, Sloven, Hırvat olarak asıl milliyetlerini kabul etmeye başladılar." Neden sadece Avusturyalı ya da Avrupalı değil peki? Aidiyetin, son tahlilde birbirinden ayrılması mümkün olmayan farklı taraflarını bölüp ayırmak neden? Aklıma senin Prag'da yaşadığın mahcubiyet geliyor; geldiğin ülkenin milli marşını seçmek durumunda bırakılmıştın ve eşin Janina senin kimliğini en iyi tanımlayan şeyin, Avrupa milli marşı olduğunu ileri sürerek senin bu açmazdan kurtulmana yardımcı olmuştu.

Ancak Roth gibi Avrupa'nın doğusundan gelen ve bu nedenle de bölünmelerin artmasını onaylamayı güç bulan Vincenz'e dönelim. Vincenz'e en yakın olanlar onun siyasi aktivizme düşkün olmadığını; "çünkü herhangi bir siyasi parti ya da Katolikliğin aşınmış yolları arasında seçim yapmak istemediğini" hatırlardı. Oğlu Andrej şöyle anımsıyordu: "Hatırladığım kadarıyla babamın reformlarla ilişkisi en iyi ihtimalle gönülsüzceydi -özellikle de Brest ve daha sonra da Bereza'ya istinaden." Stanislaw Vincenz'in kendisi buna dair neredeyse hiçbir şey söylemedi; ama bazı göstergeler onun siyasi aktivizmden neden hoşlanmadığını açıklayan kısmi bir tablo sunuyor. Bence Vincenz'in politikadan haz etmemesi, Mayıs 1926'daki darbeye damga vuran milliyetçi ve faşist eğilimlere ilişkin kaygılarının bir dışavurumuydu. Kabaca yazılmış ufak bir nota sığdırılmış şöyle yoğun bir ifade buluyoruz: "Ulusların katı sınırlara ihtiyacı yoktur ve ulusların katı sınırları yoktur. Uluslar birbirleri içine girerler." Etnik gruplara ve milliyetlere yönelik bu türden gevşek bir anlayış benim için çok değerli. Alexander Hertz 1930'lar gibi erken bir tarihte Vincenz'le buluşmaları yoluyla kendi Yahudiliğini keşfetmişti. Yıllar sonra bu mesele hakkında şunları yazdı: "Yahudiliğimi keşfetmem büyük oranda o Yahudi olmayan adam sayesindedir. Onun etkisiyle, daha önce biraz küçümseyerek baktığım ve bana tamamen yabancı olan bir dünyayla dayanışmaya ilişkin ilk kalıcı bağımı elde ettim."[5] Bunu deneyimleyen tek kişi Hertz değildi. Mektuplaşmaların bolluğu -neyse ki bu mektuplar korunmuştur- Vincenz'in çeşitli azınlık gruplarına mensup arkadaşları üzerindeki etkisinin kanıtı niteliğindedir. Bence Vincenz çalışmaları ve etnografik araştırmaları sayesinde, ulus ve devlet hakkında açık ve net fikirler geliştirdi. Bu fikirleri kamusal olarak ifade edemediği için kendisini tamamen edebi ve bilimsel faaliyetlere verdi. Görünen o ki Vincenz'in bölünmelere dair mirasla ilgili tartışmasının ana unsurlarından bir tanesi,

5. Aleksandr Hertz, *Wyznania starego czlowieka* (*Confessions of an Old Man*), Warsaw: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1991, s. 169.

dinin siyasette algılanan rolüne ilişkindi. Bu rol ulusal ve etnik azınlıklarla savaşmada çok kullanışlı bir araç oldu. Vincenz bu nedenle Gandi'ye ulaştı; Gandi'nin fikirlerinde kendi fikirleri için destek buldu. Ancak siyasetin kendisi ona çekici gelmiyordu; Andrzej Vincenz'e göre, "Babam Polonya'dan ayrılıp Fransa'ya taşınmayı bile düşündü. Çocukluk yıllarımdan, Fransa'da bir ev ya da mülk alma fikirlerine bağlı olarak Paris banliyölerinin bazı haritalarını hatırlıyorum." Ulus-devletin inşasına katılmayı reddetmenin görüp görülebilecek en nazik jestlerinden biridir bu. Ve şimdi Vincenz'in manevi mirasını devralanların sayıca hiç de az olmadığı günümüze dönüyorum.

Dostane bir biçimde iç içe geçmiş çok etnisiteli geçmişin keşfine dair ilginç olan şey, 1870'lerden beri Polonya'nın Doğu sınırlarında kurulmuş olan ve başarılı bir yeraltı faaliyetine başlayarak milliyetçi eğilimlere sahip siyasetçilerin oyunlarını püskürten tiyatronun rolüdür. Senin Lublin'in Brama Grodzka Merkezi'nin (Teatr NN) yaratıcısı olarak aşina olduğun Tomasz Pietraszewicz, yakın zamanda *Gazeta Wyborcza*'dan bir muhabirle bu konu hakkında konuştu. Tomasz kültürel girişimlerinin zayıf bir tepki ya da yanlış anlaşılma veyahut da doğrudan düşmanlıkla karşılanmasından şikâyet ediyor değildi. Ancak Tomasz özellikle de gençlere içerisinde farklılık ya da çeşitliliğe yer olmayan farklı bir geçmiş vizyonu sunulmasından dolayı efkârlı bir biçimde şöyle diyor: "Bugün basite indirgenmiş bir vizyonla zehirlenen gençler adına üzgün hissediyorum. Kaybolmuş, reddedilmiş gençler yaşanan değişimlerden fayda görmedi; dolayısıyla kendilerini tehdit altında hissedip dünyaya kapanıyorlar. Onlara göz kulak olanlarsa, kolay reçeteler sunan ama onları bir amaca ulaşmak için araç olarak gören kişiler. Onları kesinlikle bugünün dünyasına hazırlamıyorlar. Ve bu karmaşık bir durum."[6] Ama kültürel antropologlar, bölgedeki merkezlerin düşük profiline rağmen (medya ve siyaset açısın-

6. Maciej Stasinski, "The Gate Keeper from Lublin", *Gazeta Wyborcza*, 8 Ağustos 2013.

dan), tavırların şekillendirilmesinde bu merkezlere büyük bir rol atfediyorlar. Poznánlı Izabela Skórzyńska senin bulgularını da alıntılayarak bu konu üzerine defalarca yazdı: "Batı bugün pek çok sanatçı için seçim yapmanın -diyaloğun Baumanvari kaynağının- anavatanı. Seçim yapma şansı olanlar uzlaşmaya daha yatkınken, seçim şansı olmayanlar gerçekçi anlamda üzerinde hiçbir etkilerinin olmadığı sorunları çözüme kavuşturmak için genellikle saldırganlığa başvururlar." Skorzynska ayrıca şunu da ekliyor:

> Avrupa'daki düzen bir kez daha çatırdamaya başladığında, Doğu Polonya'da tiyatro kuruldu ve bölgenin kültürel hayatını canlandırdı. Kültür insanları buraya siyaset ya da Avrupa Birliği'nden önce vardı ve özellikle Doğu ve Orta Avrupalı bir kimlik inşa etmeye başladılar. Kendi çeşitlilik ve zenginlikleri bağlamında (diller, kiliseler, gelenekler, milliyetler) Slavlar için taşıdığı önem bir yanda; diğer yandan da Slav ve Semitik kültürlerin, yani Karaiteler, Tatarlar ve Yahudilerin (onların inançları, geleneklerinin) beraberliklerinden ve son olarak da Baltık kültürleri, yani Roma, Almanya, Romanya ve hatta Macaristan'dan ortaya çıkan çeşitlilik ve zenginlik de vardı.[7]

Ve eğer durum böyleyse, o zaman belki de ulus-devletin büyük bir sorunu vardır ve kültürle ciddi bir rekabet hâlindedir. Seni Skorzynska'nın alıntıladığı düşünceyi ilerletmen için ikna etmek istiyorum. Küçük bir anavatan fikri gerçekten de bir diyalog kaynağı mıdır? Eğer öyleyse ne dereceye kadar? Ve bu kimlik belirlemenin postmodern bir yöntemi olabilir mi? Çünkü günümüzdeki milliyetçi güruhun gürültü patırtısının belirsizlikten ve desteğin olmayışından kaynakladığı izlenimindeyim; bu nedenle de farklı düşünenlere karşı bu mazur

---

7. Izabela Skórzyńska, "Teatr -bohater pogranicza wschodniego doby transformacji ("Theatre -its Role in the Transformation of the Eastern Borderland")", *in Historia-Pamiec-Tozsamosc: postaci upamietmiane przez wspolczesnych mieszkancow roznych czesci Europy (History-Memory-Identity: Character Commemorated by the Modern Inhabitants of Different Parts of Europe)*, (der.) Maria Kujawska ve Bogumil Jewsiewski, Poznán: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2006, s. 155.

görülemez saldırı var. Ayrıca, bu durum kendi içinde söz etmeye değer bir kontrolün olmadığı medyaya sınırsız erişim yoluyla da güçleniyor. Görünen o ki, eli kalem tutabilen herkes kendi geçici heveslerini ve hayallerini dile getirme ve gerçek ya da (büyük oranda) hayali düşmanlar hakkında dedikodu yayma fırsatına sahip. Sanki herkesin bir otorite, yasa koyucu, tarihçi, peygamber hâline geldiği bir durum değil mi bu? François Hartog, bugün devlet kontrolünden sıyrılan ve sadece kendisinin bildiği bir yolu izleyen yeni bir rejim hakkında şöyle yazıyor hatta: "Bugün ulusal tarihi\belleği tanımlamanın asil ayrıcalığı, gittikçe adaletsiz, kısmi, bağnaz ve kişisel bir bakış açısı ve anma alanları kurma takıntısıyla yarışıyor. Bu alanlar, bu tür yerlerin kurulması eyleminde kendi meşruiyetlerini yaratma ya da güçlendirmenin bir yolunu arayan grupların, derneklerin, takımların ve toplulukların belirlenebilmesi için önemli."[8]

Öyleyse milliyetçi hayallerin tiyatro ve sanatçılar tarafından hoş karşılanan yıkımıyla, yeni ulus-devletlerin takıntılı kurucularının korku veren gayelerini nasıl uzlaştıracağız? Bunları uzlaştırmak bir yana, bu birbirini dışlayan yönelimlerden kurtulmak için gerçekten bir yol göremiyorum.

ZB - "O zaman böyle bir bağlamda ulus-devletlerin ortadan kayboluşu hakkında nasıl konuşuruz? Siyasetçiler bu tür sağlıksız dürtüleri, kendi yöntemleriyle hevesle sömürüyor ve oya dönüştürüyorlar. Bir paradigma kaymasından ve küreselleşmenin ulusal aidiyet duygusunun kaybolması ile birlikte kendi küçük arkaik ulus-devletini küçümseyen bir kozmopolit dünya vatandaşının doğuşundan bahsetmek mümkün mü?" Buna dair konuşmanın bir yolu yok; sana tamamen katılıyorum ve çığlığının altına can-ı gönülden imzamı atıyorum.

8. François Hartog, *Regime d'historicité: Présentisme et expérience du temps*, Paris: Seuil, 2003; burada alıntılanan Lehçe çevirisidir "Rezimy historycnosci", in *Historia-Pamiec-Tozsamosc: postaci upamietniane przez wspolczesnych mieszkancow roznych czesci Europy*, (der.) Maria Kujawska ve Bogumil Jewsiewski, Poznán: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2006, s. 25.

Senin gibi çaresiz hissettiğim ve yine senin gibi buna dair ne yapacağımı bilmediğim için bu mesele hakkında konuşmuyorum. "Ulus-devlet yok oluyor" ibaresi ağzımdan hiç çıkmadı. Uzun senelerdir takıntılı bir biçimde hakkında yazdığım şey, bölgesel ulus-devlet modeli ve "menfi biçimde küreselleşmiş dünya"nın gerçeklikleri arasındaki gittikçe büyüyen uçurumdur (şu anlamda menfi: küreselleşen şey egemenlik karşıtı güçler, siyaset –yani eylemleri kapsama, kontrol etme ve yönetme becerisi değil. Bunun sonucu olarak siyaset kendisini bu güçlerin maskaralıkları karşısında gittikçe daha güçsüz ve çaresiz buluyor). Örneğin bu durumda *Nationalökonomie* fikri yüzyıl önce ulus-devlet düzeyinde iktidar ve siyasetin ortaklığından kaynaklanıyor idiyse, günümüzde bu ortakların birbirinden ayrılmasından sonra bu milli ekonomi fikri gerçeklik zeminini kaybetti. Ancak bu fikir sadece boşlukta bırakılmakla kalmadı. Bölgesel ulus-devletin siyasi egemenliği, kendi kendine yetiyor olmanın ekonomik, askeri ve kültürel olmak üzere üç ayağına konuşlandırılmıştı. Günümüzde hiçbir ülke –yönetimi altındaki topraklar ne kadar geniş ve nüfusu ne kadar çok olursa olsun– bu üç alandan herhangi birinde kendi kendine yeter durumda olduğuna dair övünemez. Bugün bu üçayaklı sehpanın bacaklarından her biri oynak ve kırılgan; o yüzden –gerçeğe ters düşecek biçimde yüzyıl önceki kadar geçerli olduğu addedilen– ulus-devletin siyasi egemenliği de artık büyük oranda (ve gittikçe artarak) kurgusallaştı. Siyasi egemenlik (bir ülkenin topraklarında neler olduğuna ilişkin tek taraflı ve bağımsız bir şekilde karar verme pratik becerisi) böylesi dengesiz ve güvenilmez bir zemin üzerinde varlığını sürdürememektedir.

Etkili eylemin araçlarına dair bugünkü küresel kafa karışıklığının temel nedeni, ulus-devletin ortadan kaybolması gerçeği değildir. Ulus-devlet, tam tersine, siyasi kontrolden kurtarılmış güçler ve her geçen yıl daha da pervasızlaşan, kronik bir iktidar eksikliğinden (ve sonuç olarak yetersizliğinden) mustarip bir siyaset arasında kalakalmış bir dünyadaki anakronizme rağmen eski şekliyle varlığını sürdürmektedir. Yanıltıcı bir egemenlikle

sonuçlanan bölgesel ulus-devletin anakronizmi, herhangi bir yerde olduğu gibi Polonya'da da insanların liderlerinin verdikleri vaatleri yerine getirdiklerini görmek bir yana, hükümetlerinden gittikçe daha az şey bekler hale gelmelerine neden oluyor. Neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde, seçmen kitlesini yönlendiren şey –ideolojik profili ne olursa olsun– iktidardaki son partinin yarattığı hayal kırıklığıdır. Bazı gözlemciler İspanya'daki son seçim sonuçlarını "sağa yöneliş" ve Fransa'daki başkanlık seçimlerini de "sola yöneliş" olarak yorumladı. İki durumda da yanılıyorlardı: Eğer Signor Rajoy krediye dayalı ekonominin çöktüğü yıllarda başbakan olsaydı, Signor Zapatero bugün muhtemelen İspanyol hükümetinin başında olurdu. Mösyö Hollande da o vakit cumhurbaşkanı olsaydı, Mösyö Sarkozy bugün Élysée Sarayı'nın (ondan önceki ve sonrakilerde olduğu gibi geçici) kiracısı olurdu. Eğer günümüzde sol ve sağın politikalarını birbirinden ayırt etmek gittikçe daha güç hale geliyorsa, bunun nedeni büyük oranda bakanlıklarda çalışan kişilerin acizliğidir, bu kişilerin ideolojileri ya da parti programlarının kendileri değil. Bugün parlamenter muhaliflerin altın çağında yaşıyoruz; iktidardan uzak kaldıkları sürece kelimeleri güçlüdür, ama bakanlıktaki ofislerine taşındıklarında güçsüzleşirler. Bugün bu durum istisnası çok az olan genel bir kaidedir.

Reagan\Thatcher'ın devamlı olarak artan toplumsal eşitsizliğin nahoş ve potansiyel olarak patlayıcı etkilerini ve orta sınıfların alışılagelmiş iyimserliklerinin ve kendilerine güvenlerinin dayandığı temelin gittikçe artan kırılganlığını maskeleyen kredi ve kazanılmamış paranın harcanmasına dayalı otuz yıllık tüketim cümbüşü vahşice acı bir uyanışa yol açtı: Bugün hâlâ sersem ve şaşırmış bir hâlde, akşamdan kalmış olmanın etkilerini üzerimizden atamıyoruz. Piyasadaki uydurma "canlılık" yılları boyunca güvenir hale geldiğimiz tedavi reçeteleri ve önlemlerin ebedi etkililiği işe yaramaz hale geldi; yeni reçeteler ve önlemleri –özellikle de güven aşılayabilecek olanları– ise elde etmek güç. Sıkılmış bir kemerle (bu genellikle kemere yeni delikler açmak anlamına geliyor) nasıl başa çıkılacağına dair yukarıdan

gelen nasihatin, insanların "yukarıdakiler"e güvenini tazeleme konusunda pek şansı yok.

Ancak doğruyu söylemek gerekirse -tekrarlamama izin verirsen- bütün bunların altında yatan hükümetin beceriksizliği ya da kötü niyeti değil, iktidar ve siyaset arasındaki ciddi biçimde ilerlemiş ve ilerlemeye de devam eden ayrışma ve bunun sonucunda mevcut siyasi kurumların kronik iktidar eksikliğinden mustarip olmasıdır. İktidar ve siyasetin yolları birbirinden ayrılırken, hükümete ait vaatlerin yerine getirilmesi olasılığı da azalıyor. Bu durum hükümet karşıtı muhalefet için iyi haber, ancak hükümete dönüşmek üzere olan hükümetler ve muhalefetler için ise meşum bir haber.

Kısacası, senin kısmen Maria Bobrownicka'yı alıntılayarak kısa ve öz bir biçimde betimlediğin olgular tam olarak "ulus-devlet"in hayaletimsi (*spectral*) yönteminden ortaya çıkıyor. Oradaymış gibi görünüyor, ama iş oraya geldiğinde aslında orada değil. Hüsrana uğramış hâlde kendini tasaların ve korkularınla, yardım eli uzatacak\uzatabilecek herhangi biri olmaksızın, bir başına buluyorsun. Neyse ki memnuniyetsizlik korosuna beraber katılabileceğin başkaları da var; ama neticede bütün bağırış çağırış ve yumruk sallamadan sonra kamusal alanlardan evine dönüyorsan bundan ne çıkar ki? Orada da kısacık birkaç saat için halının altına süpürülen aynı endişeler ve korkular önceden olduğu kadar tatsız ve zehirli bir biçimde seni tekrar kuşatacak...

Stanislaw Vincenz'e dair -çok hoş bir biçimde- yazıyorsun. Karşılık olarak izin ver ben de Czeslaw Milosz'un Vincenz'in yetmişinci doğum günü için kaleme aldığı hürmet yazısını alıntılayayım: "O herkesin geldiği yerden geliyor" -Batı'da entelektüel olarak en faal olan insanlar şaka yollu böyle tanımlanırdı. Yüzdelerle oynamayalım. İster Amerika'da ister Fransa'da olsun, şöyle bir çevreye baktığımızda yerlilerin yabancıları yadırgamamak için gereken niteliklere sahip olmadıkları sonucuna ulaşmamak zor. "Herkesin geldiği yer", Almanya ve Rusya arasında bulunan alanlar anlamına geliyor: Viyana, Budapeşte, Prag, Südetler, Karpat Rutenya, Eski Cumhuriyet'in toprakları. Burada önemli

olan şey esasen birinci ya da ikinci kuşak Yahudi göçüdür; bu göç olmaksızın muhtemelen yazarlar ya da sanatçılar için soluyacak oksijen olmazdı, ama durum yalnızca bununla da sınırlı değil. Belirsiz kan bağları, muhtemelen sadece ikiliğin keskinleştirebileceği ve kendilerini sadece tek bir medeniyete kaptırmış olanların her nasılsa bunun için daha yoksul olduklarına yönelik sezgiye dayanarak farklı ülkelerin vatandaşlarını birbiriyle ilişkilendiriyor. İşte bunlar Vincenz'in müşterileri. İyi komşuluk pratiğini hayata geçirmiş olan biri herhangi bir komşuyla empati kurabilir.

Jeanne Hersch de, Vincenz'e dair şöyle yazdı: "Vincenz pek çok kayıp dünyanın ruhunu ve bilgeliğini hayata döndürdü." İşte mesele buydu: Kayıp dünyalar. "Herkesin geldiği yer" ibaresi artık yok. "İyi komşuluğu hayatında bir kez olsun pratiğe dökmüş" kişilerin sayısı ise günbegün azalıyor. Bu kayıp, savaş sonrası dünyanın "Barış Konferansı" olarak bilinen ve Devlet Başkanı Wilson tarafından Versay'da toplanan belirli bir "yasama meclisi"nin aktif katılımıyla sürdürülebilir kılındı. Devlet Başkanı Wilson ulus-devletlere ayrılmanın insanların küresel ölçekte birlikte yaşamalarının evrensel ilkesi olduğunu duyurmuştu (Hannah Arendt'in bu tür "evrensel bir ilke"nin, "etnik karışım bölgeleri"nden oluşan nüfuslara dayatılmasının sonuçları karşısında ne kadar dehşete düştüğünü hatırla: Arendt'in bir kâhin gibi öngördüğü üzere kardeş katli ve soykırım). "Her daim Avusturyalı olmuş insanlar" ve Vincenz gibi herkesin Avusturyalı olduğu zamanların hatırasını belleklerinde taşıyabilen insanlar artık yoktu.

Yaklaşık bir asır süren karşılıklı düşmanlık, zorunlu ya da gönüllü ayrılıklar, etnik temizlikler ve soykırımlar, bir zamanlar farklı gelenekleri olan, farklı kültürlerden, inançlardan ya da "etnisiteler"den gelen insanlarla, "iyi komşuluğu" pratiğe dökmüş kişilerin bugün çok azının hayatta olduğu anlamına geliyor. Stanislaw Vincenz pek çok açıdan emsalsizdi. Neredeyse benzersiz bir *genius loci** ve onunla bir araya gelen aynı şekilde benzersiz

* (Lat.) Klasik Roma dininde, bir yerin koruyucu ruhu (ç.n.)

bir *genius tempori*'yle doğmuştu. Bu iki *koruyucu meleğin* işbirliği olmaksızın, Vincenz'e benzer başka "aretonomlar"ın doğması, olgunlaşması ve yetmişinci doğum günlerinde Milosz'un ya da onun itibarında birinin Vincenz gibi "... bizlere hediyeler ihsan ettiler. Eğer her birimiz sonuç olarak bir şekilde değişmiş ve karşılığında ötekilere bir şeyler aktarmışsak, peki, onlar da sıra kendilerine geldiğinde aynısını yaptı mı?" demesi imkânsız olmasa da oldukça olasılık dışıdır. Bu tür sorular bugün ne yazık ki kulağa retorik geliyor.

İnsan nasıl suya girmeden yüzmeyi öğrenemezse, komşuların da masumiyetlerini ispatlayana, yani başarılamaz olanı başarana kadar suçlu addedilmelerine ilişkin bir eğilimin olduğu toplumda da iyi komşuluğu öğrenmek neredeyse imkânsızdır. Kafka'nın *Dava*'sında K.'nın anladığı üzere suçlanan kişinin yaşadığı suçluluk duygusu, suçlu olma/durma gerçeğine tekabül eder. Dolayısıyla 21. yüzyıl Avrupası'nda Vincenz'e benzer pek çok kişi dünyaya gelecek gibi görünmüyor ya da tam anlamıyla aretonomik olgunluğa erişen bir avuç kişinin sesi, neredeyse hiç kimsenin dikkate almadığı bir uyarıdan öte gidemez. Milosz'un öne sürdüğü gibi bizlerin "yüzdelerle oynaması" değil bu. Yüzdeler bizlerle oynuyor.

Peki, "tarihsel belleğin" bütün bunlarda oynadığı rol nedir? Genç bir adamken aynı yaşıtlarım gibi geçmiş ve gelecek arasındaki farkın şu olduğunu düşünüyordum: Geçmişteki hiçbir şey değiştirilemezken gelecekte her şey mümkündü. Ne kadar da naifmişim. Ölüleri gömmek onları rahata erdirmiyor; onları sadece mezar taşlarının üzerine basıp geçen ya da naaşlarını farklı mezarlara koymak için çıkaranlara karşı savunmasız kılıyor. Hem "geçmiş" hem "gelecek" aynı şimdinin izdüşümleri: Her iki durumda da et ve kemik hâliyle beden söze dönüşebilir ve bu bedenlerin doğumlarının eşzamanlılığı ve/veya ebeveynlerinin ortak vasıfları, onlara muamele edilme biçimlerindeki farklılıkları hükümsüz kılabilir. Hatırlatmama izin ver, bizim şimdimiz birbirinden şüphe duyan ve kendilerinden emin olmayan, hangi zaman dilimi olursa olsun çaresiz bir biçimde

tutunacak bir dal ve güvenli bir liman arayan yalnızların toplamından oluşuyor. Geçmiş ise erişilmez eskiliğe dair (her gün reddedilecek olsa bile sağlam bir biçimde devam eden) ünü ve dolayısıyla hükümlerinin sözde katiyeti sayesinde, bu tür dalavere için ümitsizce uhrevi olan gelecek ya da sinir bozucu biçimde geçici olan şimdiden daha fazla başarı habercisidir. Öyleyse bugünün kanaat üreticilerinin cephane silahlarının çoğunun geçmiş doğrultusunda, düşüncenin savaş alanlarında olması şaşırtıcı değil. Bu savaş alanlarının sayısı arttıkça, bu tür silahlar çoğaldıkça, biz de cephanenin yaylım ateşlerinin gürültüsünü daha sık duymuyor muyuz? Orwell'in keşfettiği -bizlerinse halen keşfetmekte olduğumuz (kimilerinin neşeyle kimilerinin de dehşetle) üzere- Hakikat Bakanlığı* koltuğunun doldurulması geçmişin sürekli, günlük ölçekte, gün doğumundan gün batımma kadar dönüştürülmesidir.

SO - Verdiğin tepkiden, yazdıklarını fazla alelacele okumuş ve senin niyetini yanlış anlamış olabileceğimi, dolayısıyla da görüşlerine ilişkin yanlış sonuçlar çıkarsamış olabileceğimi anlıyorum. O yüzden fikrimi biraz değiştirmeme izin ver; bu yanlış anlamanın, bazı tehlikeleri hem daha açık görmemi hem de daha açıkça adlandırabilmemi sağlamasından dolayı memnunum. Senin bahsettiğin üçayaklı sehpanın dengesizliği günümüzdeki siyasetçilerin bir hayli huzurunu kaçırıyor. Siyasetçilerin gerçekliği etkilemek için ellerindeki olasılıkların yitimine dair ifade ettiklerinin, "siyasetle uğraşan" herkesin programında bir yer bulması gerektiğine inanıyorum. Sözlerini hatırlatmama izin ver: "Bütün bunların altında yatan hükümetin beceriksizliği ya da kötü niyeti değil, iktidar ve siyaset arasındaki ciddi biçimde ilerlemiş ve ilerlemeye de devam eden ayrışma ve bunun sonucunda mevcut siyasi kurumların kronik iktidar

---

* George Orwell'ın *1984* adlı ünlü distopyasındaki bakanlıklardan biri. Hakikat Bakanlığı; eğitim, eğlence, güzel sanatlar ve haberlerden sorumludur. Bir başka deyişle, insanların zihnini kontrol etmek için propaganda ve beyin yıkamaya odaklanır. (ç.n.)

eksikliğinden mustarip olmasıdır. İktidar ve siyasetin yolları birbirinden ayrılırken, hükümete ait vaatlerin yerine getirilmesi olasılığı da azalıyor. Bu durum hükümet karşıtı muhalefet için iyi haber, ancak hükümete dönüşmek üzere olan hükümetler ve muhalefetler için ise meşum bir haber." O zaman belki de siyasetin dilini değiştirmenin ya da daha doğrusu siyasetin dilinin dünyayı lanetlemek yerine asli işlevi olan sorunların çözümüne dönmesinin vakti gelmiştir.

Yönetenlerde ve yönetme isteği duyan kişilerde gördüğümüz şey Hakikat Bakanlığı'nın kişilik bulmuş halleridir. Orwell, alışıldık muhteşem iğneleyiciliğiyle totaliter rejimin arzularını ifşa etti. Bugün bu Orwellci Bakanlık, geçmişteki dersleri unutan bir grup sadık bürokrata sahip ve bu kişiler sadece şimdiyi açıklamakla kalmıyor, baş koydukları davanın bu sefer iyiliğinden de emin bir hâlde geçmişi de kendilerine göre tekrar yaratıyorlar. Saflığımdan ötürü bilgi devriminin, iktidarın bariz manipülasyonlarını ve iktidar tarafından kötüye kullanılmasını ifşa eden kanıtlar sağlayarak bu türden iddiaları frenleyeceğini düşündüm. Durum hiç de böyle olmadı. Medyaya erişimin bu kadar kolay olması, bugün herhangi birinin kitap veya gazete yayımlayabileceği ve ayrıca farklı düşünenleri küçümseyip onlarla alay edebileceği, onları kitlelerin hoşuna gidecek biçimde linç edebileceği anlamına geliyor. Teknolojide yaşanan gelişmeler, işte bu şekilde insanoğlunun aleyhine dönüyor; onu bir modern zaman eşkıyasının ellerinde bir oyuncak hâline getiriyor. Her yerde hazır ve nazır paparazzilerin her şeye burunlarını sokmaları yüzünden hayatları cehenneme dönen günümüz şöhretlerinin durumu buna en iyi örnek. Bu muhabirlerin mahremiyete saygıları olmadığı gibi, tabloid gazetelerin sayfalarına dayattıkları da olaylara ilişkin kendi anlatıları. Onlara karşı herhangi bir savunma mümkün değil; gerçekten umutsuz bir durum.

Ya da belki de –çelişkili bir biçimde– dünyayı çarpıtma alışkanlığımızda bu kadar ileri gitmiş olduğumuz gerçeği bizleri uyandıran bir çağrı olup tetikte olmamızı sağlayabilir mi acaba?

Buna inanmak istiyorum ve senin de bahsettiğin, Milosz ve onun çağdaşı ve arkadaşı olan Jeanne Hersch tarafından çok takdir edilen Stanislaw Vincenz'in mesajı beni buna inanmak konusunda yüreklendiriyor. İlginç bir biçimde, her ikisi de yazarın "özel platonik akademisi" olarak adlandırılan ufacık La Combe'nin büyük etkisi altında kalmıştı. Czeslaw Milosz'a dair etraflıca bir monografi yazmış olan Andrej Franaszek bile Stanislaw Vincenz'in üzerindeki etkisinden kısaca bahseder. Ne yazık ki ikisi arasındaki mektuplaşmalara hâlâ sınırlı erişim var; arşivlerin bizlere açılması için 2022 yılını beklememiz gerekiyor. Vincenz'in Jeanne Hersh'ün ünlü bir sosyolog ve Cenevre'de demografi hocası olan babası Liebman Hersch'in yakın arkadaşı olduğundan bahsetmek için bu fırsatı kullanmakta fayda olabilir. Vincenz, Yahudi temaları arasında Hersch'in insanlığına gerçek bir anıt dikmişti. Şunu yazmıştı: "Ülkemizin iki zıt ucundan gelmiş olsak da, sanki çocukluğumuzdan beri birbirimizi tanıyormuşçasına en başından beri birbirimizi anladık ve arkadaşlık ettik." Sonra da ekliyor: "Hersch'in bir yaşam alanı ve kültürel alan olarak İngiliz Uluslar Topluluğu'na duyduğu aidiyet hissi, sadakat, dayanışma ve dil ortaklığı duygusundan bile daha derine gidiyordu ve kendisini kökleri söz konusu olduğunda Polonya'dan bir Yahudi olduğu ve öyle kalmış olduğu gerçeğinde dışa vuruyordu. Vincenz'in yazdıkları dışında, bu renkli ve göze çarpan karakteri ölümsüzleştiren birkaç kayıt da vardı. Bu anılar umudumun birazını yeniden alevlendiriyor ve bir anlığına da olsa acı verici şimdiki zamanı unutmamı mümkün kılıyor. İçinde yaşadığımız dünyanın niteliğini belirleyenin, bireyler ve onların karakterleriyle seçimlerinin gücü olduğunu hatırlatıyor; siyasetçilerin ya da dünya medyası üzerinde iktidarını kullananların neyin gerçekten önemli olduğuna karar vermediğini, ama bu ruhani devlerin arkalarında müritler ve meraklılar bıraktığını hatırlatıyor. Buna dair düşündüğümde son tahlilde şimdiki zamana dair kötü şeyler söylediğimi ya da retorik sorular sorduğumu düşünmüyorum. Medeniyetimizin en derin katmanlarına –temellerine– ulaşıyorum.

Çünkü bu insanlar ve şükürler olsun ki onların (en azından kısmen) kayıt altına alınmış arkadaşlıkları, son sözün henüz söylenmediğine inanmamızı mümkün kılıyor. Ayrıca yavaş yavaş popüler bilince doğru ilerleyen bağımsız ve otantik düşünmenin doğuş mucizesi hâlâ mümkün.

Giedroyc, Stempowski, Milosz, Hersch ve daha pek çok kişinin Stanislaw Vincenz'in Orta ve Doğu Avrupa'nın kayıp Atlantis'ine ilişkin öykülerini dinlediği ve platonik düşüncenin derinliklerini kavradığı vakitlerde, siyaset tarafından parçalanmış dünya geri dönüşsüz biçimde bölünmüş, rolleri dağıtılmış görünüyordu. Bu esnada gelecek için standartlar geliştirmiş olan bu "Platoncular" grubuydu. Bugün dünya hakkındaki düşüncemizi belirten, bu dünyanın büyüklerinin emirleriyle hazırlanmış gizli haber alma teşkilatının silme eylemleri değil (yine de itiraf etmeliyim ki bu zırvalıklar bazıları için yeni bir kanona dönüştü), "Sokrates'in Savaş Sonrası Yargılanmaları"dır. İzin verirsen Vincenz'in kitabından, benim için günümüz düşüncesinin dünyaya dair fikrinin ne olduğunun gerçek bir göstergesi olan bir fragman alıntılayayım: "Bu sorumluluk yükü bizlere tek gözlü Sikloplar misali mi dayatıldı da toprağa mecbur bizler bakışlarımızı aşağı yönelttik? Yoksa Atinalı adam –yan yolların ve toplulukların tuzağına düşmeden– bir kuş gibi göğe yükselebilsin, ufkun genişliğini içine alabilsin ve Theseusumuz gibi canavarlarla savaşmak için denize doğru yola çıkabilsin diye bizlere bir *uçma hediyesi* olarak mı verildi?" [vurgu SO tarafından eklenmiştir]. Belki de kanatların hışırtısını dinlemek ve yukarıya kaldırılmak, bugünün tek gözlü Sikloplarının üzerimize basıp geçmelerine izin vermekten daha âlâdır. Onlara kabadayı mı yoksa Neo-Nazi mi dediğimizin bir önemi yok. Önemli olan, onların bizim düşünce ve dünya görüşü ufkumuzu sınırlamalarına izin vermemek. Ne de olsa Avrupa'da savaş ertesinde la Combe gibi pek çok yer vardı. Sovyet bloğundaki her ülkede bir umut parıltısı vardı; işin aslına bakacak olursak bu umut parıltıları 1989'da Kadife Devrim'in alevlerine dönüştü. Bu devrimin büyük ölçüde kansız gerçekleşmiş olması, insanlığın hiçbir zaman sönmemiş bu alevleri sayesindedir tam da.

Bugün, yani 2013 yılında, komünist bir okula giderken (çünkü başka türlüsü yoktu) bu "Platoncu" komploya bunu yaptığımın hiç farkında olmaksızın katılmış olduğumu fark ettim. Doğal bir içgüdü beni Stanislaw Ignacy Witkiewicz, –ya da bilindiği ismiyle "Witkacy"– Witold Gombrowicz, Tadeusz Rozewicz, Czeslaw Milosz ve Slawomir Mrozek'in yazılarına itti. Aslında Jan Bloski, bizlere söz konusu bu yazılardaki aşkınlığın izlerini ve çevremizde gördüğümüzden başka bir şeye özlem duymayı öğretti. O zamanlar bile –1970'li yıllarda– burada herhangi bir tapınakta ya da ayinlerde bulduğumdan daha fazla kutsallık duygusu buldum. Bu metinler daha ağırbaşlıydı, gerçeklikle ilişkilenmeleri daha ciddiydi; o zaman bile insanların kilisesi bana Kardinal Stefan Wyszynski ya da Karol Wojtyla'nm ciddiyetle betimlemiş olduğu kiliseden daha büyüleyici görünüyordu. Bunlar eski hikâyeler, ancak hatırlanmaya değerler; çünkü bu hikâyeler, çevremizde olup bitenleri anlamamamız pahasına tümden unutuldu ve inkâr edildi. Ancak güneydeki yakınlarımız –Çekler ve Romenler mesela– kendi ruhani liderlerine sahipti. Örneğin Prag'ta sadık bir takipçi kitlesine sahip, Edmund Husserl'in öğrencisi olan Jan Potoczka ya da Potoczka'nın yolunu açmış olan Constantine Noika ve öğrencileri. Belki de şunu söylemek daha doğru olur: Bir öğretmenin şaşmaz içgüdüsüyle, öğrencilerini 1960'lı yıllardan itibaren Çavuşesku'nun totaliter rejiminin karanlığına dalmış Romanya'nın köylerinde ve kasabalarında arayıp bulan Noika'nın kendisiydi. Gabriel Liicenau, *Diary from Paltinis* adlı kitabında bu konu üzerine istisnai bir incelikle yazdı. Ancak ben polis coplarından daha güçlü olan, en iyi bilinen ve üzerine en çok yazılmış olan insanlık izlerinden bahsediyorum. Her halükârda sen de Çavuşesku'nun *securitate*si* gibi kendi yöntemiyle her şeyi kontrol etmek isteyen Mieczyslaw Moczar'ın cesur çocuklarıyla yaşadığın mücadelelere dair ciltler dolusu yazabilirsin. Onlar sadece kısa bir süreliğine başarılı oldular. Tarih onların denetiminden kaçtı.

* Romanya Sosyalist Cumhuriyeti'nde Nikolay Çavuşesku'nun emrindeki Gizli Polis. (ç.n.)

Bu sefer de aynısı olur mu acaba? Tarih düzene sokulamaz ve bellek, internet eşkıyasının kabadayılık ve ağız kalabalığından farklı bir mantık izler. Belki de daha derindeki bu akıntıya bakmalıyızdır -bizim içinde yaşadığımız zamanların kimliğinin şekil aldığı yer orası değil mi?

ZB - "Tarih düzene sokulamaz ve bellek, internet eşkıyasının kabadayılık ve ağız kalabalığından farklı bir mantık izler." İki önerme ve ikisi de ne kadar doğru.

Bir tane daha: "Siyasetçiler tarafından parçalanan dünyanın geri dönüşsüz biçimde bölündüğü, içerisinde rollerin dağıtılmış olduğu" bir zamanda, "gelecek için standartlar geliştiren bir grup Platoncu'ydu." Bu önerme de doğru.

Sanat tarihinin muhtemelen en iyi dönemi olan avangart yılları (ne yazık ki ortadan kaybolalı uzun zaman oldu), Paris Salonu'nun katı akademik standartları ve onun, normlarından en ufak bir sapmaya yönelik tahammülsüzlüğünün sonucu doğdu. Tam da sanat dünyası geri dönülemez bir biçimde bölünmüş göründüğü için isyan edecek bir şeyler vardı. Bu nedenle Nadar'ın* Parizyen fotoğraf stüdyosunda 1874 yılında ortaya çıkarılan ilk Empresyonist salon ve bunu takiben her sene düzenlenen sergilerin sekizincisi, Fransa'nın başkentinin sanat müessesesini bir deprem gibi salladı. Şoklara alışkın olmayan bu müessesenin duvarları ufalanıp parçalara ayrıldı; çürüme anında değil, ama sismik sallantıların altta yatan kokuşmayı açığa çıkardığı ya da daha doğrusu görünürdeki sterilliğin altında yatan doku ölümünü meydana çıkardığı zaman. Milan Kundera'nın *Saptırılmış Vasiyetler*'de ortaya koyduğu üzere: "Düşünce özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, tavır, şaka, görüş, tehlikeli fikirler, entelektüel kışkırtmalar özgürlüğü genel bir konformizmin dikkatli bakışı altında azalırken, içgüdülerin

* Félix Nadar (1820-1910), Fransız fotoğrafçı, karikatürist, gazeteci, romancı ve balon pilotu Gaspard-Féliz Tournachon'un takma adıdır. Nadar 1874 yılında stüdyosunu bir grup ressama ödünç vererek ilk Empresyonist serginin gerçekleşmesini sağlamıştır. (ç.n.)

özgürlüğü gittikçe artıyor."[9] Herhangi bir konformizmin içgüdüleri hayata döndürdüğünü ekleyeceğim; ancak her konformizm türü dizginleri farklı tür bir içgüdüye veriyor. Bazı içgüdüler, konformizmin konformizmi tarafından serbest bırakılırken, düzen karşıtlığının konformizmi ise tamamen başka içgüdüleri serbest bırakıyor.

Tarihin düz bir çizgi üzerinde ilerlediği ve bu çizginin tarih henüz sonsuz yolculuğuna başlamadan evvel çizilmiş olduğu fikri, her çağın Pangloss* ve Fukuyamalarının beslediği bir yanılsamadır. Tarihin her keskin dönüşünde geçici bir komaya girmeye yazgılı bir yanılsamadır bu; ancak ileride düz bir alan görülür görülmez bu komadan uyanılır. Sohbetimiz için seçtiğimiz bakış açısından bakıldığında, tarih düz bir çizgi üzerinde hareket ediyor gibi değil de bir sarkacın güzergâhını takip ediyor gibidir: Konformizmin konformizmi ile düzen karşıtlığının konformizmi arasında gidip gelir. Ya da duvarların dikilip sonra parçalanması ve sonra tekrar dikilip parçalanması arasında. Duvarların içi sıkışıktır ve havasız bir atmosfer vardır, duvarların yokluğunda ise bizi fırtınadan ve şiddetli yağmurlardan, bir an bir sıcak dalgasından bir sonraki an ise donmaktan koruyacak hiçbir şey yoktur ve herkes düzgün bir şemsiye ve yağmurluk alamaz. Stanislaw Ignacy Witkiewicz ("Witkacy" takma adı altında yazardı), Witold Gombrowicz, Tadeusz Rózewicz, Czeslaw Milosz ve Slawomir Mrozek aynı Stanislaw Vincenz gibi bayat havayı solumaya alışmış ve duvarların içinde "küçük ama onlara ait" yerleriyle (muhtemelen rahat hareket etmek için fazla sıkışık; ama samimi ve tanıdık) barışık –artık duvarların ardındaki hayata özlem duymayan– insanlarla çevriliydi (Sana

---

9. Burada Lehçe çevirisinden alıntılanan: Milan Kundera, *Zdradzone testamenty* (Testaments Betrayed), Çev. Marek Bienczyk, Warsaw PIW, 1996, s. 2122. [*Saptırılmış Vasiyetler*, Çev. Özdemir İnce, Can Yay., İstanbul, 2003.]

* Voltaire'nin *Candide ya da İyimserlik* adlı eserinde Candide'e akıl hocalığı yapan felsefe doktoru. Dr. Pangloss olası dünyaların en iyisi olan dünyamızda her şeyin mutlak bir zorunluluktan ötürü gerçekleştiğini ve her şeyin en iyi şekilde sonuçlandığını öğretir. (ç.n.)

daha önce Stanislaw Ossowski'nin bana ne dediğinden bahsettim mi bilmiyorum. Ossowski ölümünün yakın olduğunu fark ettiğinde, bunun ona verdiği ümitsizlikten bahsederken, Ağustos 1939'un son günlerinde askere çağrılma emrini beklerken Beck'in [zamanın Polonya Dışişleri Bakanı] Alman meslektaşı Ribbentrop'la anlaşmaya vardığını söyledi. Dolayısıyla savaş olmayacaktı ve hayat katlanılmaz olmaya devam edecekti). Ancak kuvvetli rüzgârların, kar fırtınalarının ve şiddetli yağmurların kendileri için neredeyse gündelik deneyimler olduğu, kendi akıllarını ve kısıtlı imkânlarını kullanarak kendilerine bir sığınak inşa etmeye çalışmak göreviyle –çünkü bunu onlar için yapacak biri yoktu– lanetlenmiş insanlarca çevrili bir biçimde yaşlanmak sana ve bana düştü. Bu insanlar onları çetin mücadelelerinden azat edecek duvarlar ve geniş –yüksek pencereli ya da balkonlu– olmasa da tahliye alarmı verme alışkanlığında olmayan bir sığınak arzularlar. Geri gelin duvarlar; günahlarınız affedildi ve unutuldu.

Bu iki tip birbirini anlamakta zorlanır. İçine gömülmüş oldukları varoluş hallerine dair anlayışlarının ne kadar kıt olduğu düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı değildir bu. Kundera yine aynı kitabında şunu merak ediyor (s. 215): "Kim daha büyük bir aptal? Leninizm'in neye yol açacağına ilişkin fikri olmadan Lenin hakkında şiir yazmış olan Mayakovski mi, yoksa Lenin'i yıllar sonranın bakış açısıyla yargılayan ve onu sarmış olan sisi görmeyen bizler mi?" Şunu ekliyorum: Bugün bizleri saran sis kadar yoğun bir sisti bu. Ayak uydurmama, konformizmin zehirlerine karşı bir panzehir; ama özgürlük zehrinin panzehri nedir peki? Çünkü ben özgürlüğün de zehirleri olduğunu itiraf ediyorum; birbirinden çok farklı, eşitsizce dağıtılmış zehirler. Kabarmış dalgalarla köpüren zorlu bir deniz, sağlam bir motoru ve bolca yakıt ikmali olan iyi teçhizatlı biri için eğlence yolunda hoşça karşılanan bir fırsatken, aynı deniz sadece çıplak kaslarına ve küflü kalaslardan bir araya getirdiği sandalına bel bağlamak zorunda olan biri için kâbustur. Değindiğin diğer noktaya gelecek olursak; bilginin eşi benzeri görülmemiş oranda üretimi

ve dağıtımı, "bugün herhangi birinin kitap veya gazete yayımlayabileceği ve ayrıca farklı düşünenleri küçümseyip onlarla alay edebileceği, onları kitlelerin hoşuna gidecek biçimde linç edebileceği" anlamına gelen "medyaya kolay erişimle" ilgili. Bir önceki durumda olduğu gibi kimileri için eğlence anlamına gelen şey bir başkası için üzüntüye dönüşebilir. Bazı insanlar (sayısı yine çok fazla değil) internetten yardım almaksızın yazabilir ve yayın yapabilir; ancak diğer pek çok kişi için internet her şeyden önce hislerini açığa vurmaları, birikmiş öfkeyi dışarı atmaları, aşırı miktardaki zehirli safradan kurtulmaları, konuşmaları ve (inşallah) kendilerini duyurmaları, hatta belki de dinlenebilmeleri için tek şanstır. Kamusal bir meydana –bu kamusal meydan sanal, "gerçek şey"in ikamesi de olsa– gelip o vakte dek bir bilet fiyatına sadece sinema salonunda duyabildikleri şeyi bağırabilirler; ancak "yazanlar ve yayımlayanlar" bunu kendi adlarıyla kamusallaştırmayı dileyecek olsalar hayatta kabul etmezler. Dahası (bu sözümü bir kenara yaz!) bunu sonuçlarını umursamadan yaparlar; birbirinin peşi sıra iftiralar uydururlar; kelimelerin yazılışı, dizilimi, dilbilgisi, hatta meselenin hakikatinin ne olduğuna dair bile endişelenmezler. Her şey tamamen kabul edilir.

Bunları yazarken elime şans eseri –onu aramadığım hâlde– bugünün *Osservatore Romano*'su geçti. Bu sayıda Papa Franciscus'un iftirayla ilgili vaazına dair bir rapor var. Gazeteden alıntılıyorum: "İftira (kara çalma) dünyanın kendisi kadar eskidir ve Eski Ahit'te bile bahsi geçer. Kraliçe Jezebel ve Naboth'un üzüm bağı ya da Susanna ve Yaşlılar bölümlerini hatırlamak yeterlidir. Eğer bir şeyi 'doğru yolla, kutsal yolla' elde etmek işe yaramıyorsa, insanlar yıkıcı olan iftiraya başvurur." Papa şu yorumda bulunuyor: "Bu bizlere hepimizin birer günahkâr olduğunu hatırlatıyor: Her birimiz günahkârız. Ancak iftira bambaşka bir şey; çünkü iftira 'Tanrı'nın yarattığını yok etmeyi hedefler ve kin gütmekten doğar. Ve kine sebebiyet veren kişi de şeytandır.' Yalancılık ve iftira kol kola gider, çünkü ilerleyebilmek için birbirlerine ihtiyaç duyarlar." Papa şunu da ekliyor, "iftiranın

olduğu yerde Şeytan'ın, Şeytan'ın ta kendisinin olduğuna dair şüphe yoktur."[10]

Peki özgürlük, zehirlerinden arındırılabilir mi? Ve eğer özgürlük, zehirleri olmaksızın tahayyül edilebiliyorsa, bunu nasıl başarabiliriz? Vincenz'in metaforlarından ilham alarak şunu söylüyorsun: "Belki de kanatların hışırtısını dinlemek ve yukarıya kaldırılmak, bugünün tek gözlü Sikloplarının üzerimize basıp geçmelerine izin vermekten daha âlâdır." Bu da başka bir retorik soru; bunun daha âlâ olduğunu biliyorsun. Sorumluluk yükünün omuzlarımıza Sikloplar gibi toprağa çakılı kalıp bakışlarımızı kararlılıkla aşağıya yöneltmemiz için değil, kanatlarımızı açmamız ve göğe yükselmemiz için konulduğu konusunda Vincenz'e katılıyorsun. Bu doğru, kesinlikle doğru ancak doğru olan bir diğer şey de bahsi geçen yükün Sikloplarin yarattığı ve çoğaldığı dünyanın kendisi için de sorumluluk içeriyor olması. Bu dünya, Sikloplara ve onların ıstıraplarından sevinç duyarak, bu ıstırapları hevesli bir biçimde kendi çıkarları lehine dönüştürenlere karşı misafirperver; hem de özel platonik akademilere karşı hiç misafirperver olmayan, onların öğretilerine oldukça sağır bir dünya. Hiçbir la Combe –her ne kadar savaştan önce bunlardan birkaç tane olsa da– çökmekte olan totaliter gecenin dünyayı sarıp sarmalamasının önüne geçemedi. Öyle görünüyor ki insanların karanlıktan çıkmaya cüret etmeleri için bu karabasanın dehşet verici son noktasına kadar tadına bakılması gerekiyordu.

Bugün o hınç duydukları sorumluluk yükü altında acı çeken ve sayısı gittikçe artan Sikloplar, onları bu yükten kurtarmayı vaat eden herhangi birinin peşinden gitmeye hazırlar. Öte yandan, onları bu yükü sırtlamaya çağıran Platoncular ise teşhir direğinden (*pillory*) başka bir yer görmüyorlar. Erich Fromm eğer yeterince uzun yaşasaydı, 1930'lardan beri özgürlükten böylesi büyük bir kaçışa tanıklık etmemiş olduğunu fark ettiğinde umutsuzluğa kapılacaktı. Senin kullandığın metafor ile devam edecek

10. www.ncregister.com/blog/edward-pentin/pope-francis-calumny-is-of-the-devil.

olursak: Sanık sandalyesine oturtulan (daha da) sıklıkla özgürlük olurken, Sikloplar ise her gün sayıca artarak hâkim rolüne talipler. Ancak Hannah Arendt'in sözlerini tekrarlayabilirim: Bizim kaderimiz "karanlık çağlar"ın bir başka parçasını daha yaşamak. Arendt, bir araya getirilmiş denemelerinden oluşan *Men in Dark Times*[11] (*Karanlık Dönemlerde İnsanlar*, 1968) adlı kitabında Bertolt Brecht'e[12] olan borcundan bahseder. Brecht, "An Die Nachgeboren" ("Bizden Sonrakilere") adlı şiirinde "karanlık zamanlar" kavramını içinde yaşadığı zamana uyguladı; "karmaşa ve açlığın, katliamlar ve kıyımların ortasında... kötülüğün kol gezdiği ama öfkenin olmadığı zamanlarda." Brecht bu şiirde şunu itiraf ediyordu:

> Benim zamanımda sokaklar bataklığa çıkardı.
> Dilim beni ifşa ederdi katile.
> Elimden fazlası gelmezdi. Ama ben olmasam
> Yönetenler daha güvenle oturacaktı koltuklarında. Öyle umuyordum.

En sonunda bizleri, kendisinden ve bizlerden sonrakileri uyarıyordu:

> Siz, siz ki çıkacaksınız
> Batmakta olduğumuz tufandan
> Düşünün
> Zaaflarımızdan söz ederken
> Bu zaaflara neden olmuş olan
> Karanlık çağı da..[13]

Arendt kendi kitabına yazdığı önsözde, "karanlık zamanlar" ifadesini hangi anlamda kullandığını açıklıyor:

---

11. Hannah Arendt, *Men in Dark Times*, New York: Harcourt Brace & Co., 1983 [1968].
12. Bkz. Arendt, "Bertolt Brecht 1898-1956", *a.g.e.*
13. Bertolt Brecht, "To Posterity", *Selected Poems of Bertolt Brecht* içinde, Çev. H.R. Hays, New York: Groove Press, 1959, s. 173.

> Eğer kamusal alanın işlevi, insanların sözde ve özde, iyisiyle ve kötüsüyle kim olduklarını ve nelere muktedir olduklarını gösterebilecekleri yaratıcı bir alan sunarak insan ilişkilerine ışık tutmaksa, karanlık, işte bu ışıklar bir güven krizi ve "iktidarın görünmezliği", hakikati açığa çıkarmak yerine onu halının altına süpüren kelimeler ve ahlaki ya da eski hakikatleri savunma bahanesiyle hakikati anlamsız bir bayağılığa indirgeyen ahlaki ya da diğer türlü hükümler vasıtasıyla söndürüldüğünde gelir.

Arendt, Heidegger'in "das Licht der Öffentlichkeit verdunkelt alles" ("kamunun ışığı her şeyi örtbas eder") ibaresini onaylayarak alıntılıyor ve bu ibareyi hâlihazırdaki koşulların veciz özeti olarak görüyor. Arendt dolayısıyla şu sonuca varıyor: Karanlık zamanlarda teoriler ve kavramlar aracılığıyla aydınlanmayı ummak yerine, "belli insanların içinde bulundukları şartlardan bağımsız bir biçimde hayatlarında ve işlerinde alevlendirdiği –yaşamak vazifesinin üzerlerine düştüğü zamanlara ışık tutan belirsiz, titrek ve genellikle zayıf ışığa" bakmak yeğdir.

Karanlık zamanlar, başlangıç ve bitişinde zamanın akışından kopmuş, doğası gereği olağanüstü ve istisnai bir olgu olan "felaket" anları değildir. Karanlık zamanlar (Arendt bu zamanlara tarihte sık rastlanıldığını vurguluyor), felaket kehanetiyle ağırlaşmış ya da daha doğrusu felakete gebe, görünürdeki bir belirsiz "normallik" anlamına gelir. Ayrıca deneyim ve deneyime ilişkin resmi hikâye arasındaki yarığın, kamusal olarak teşvik edilen fikirlerin bu deneyimi açığa çıkarmak yerine onu örtbas etmesi, aydınlatmak yerine karartması kadar derin olduğu zamanlar da vardır.

Bu tür zamanlarda –ve bu noktada sana tüm kalbimle katılıyorum– umudumuzu o "belirsiz, titrek, zayıf ışıklar"a bağlamamızın boynumuzun borcu olduğunu ve felaket zamanlarında bu ışıkların tekrar alev alamayacak kadar güçlerini kaybedip sönükleşmemeleri için dikkat etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Daha olumlu zamanlar geldiğinde, en baştan alev almaya hazır olmalılar.

SO - O zaman Hannah Arendt'in Brecht'in dokunaklı şiirini ve felsefi akıl hocası Martin Heidegger'in sözlerini alıntılarken bahsettiği o karanlık zamanlar için bu alevlerin peşine düşelim. Bütün bunlar aklıma kaçınılmaz bir biçimde "mutlu hata" *-felix culpa-* teolojik kavramını ya da halk arasındaki yaygın inanışın belirttiği üzere "ne kadar kötü, o kadar iyi" deyişini getiriyor. Sonuçta Arendt'in, Nazi ideolojisi tarafından baştan çıkarılmaya izin vermiş Heidegger'le olan ilişkisi kesinlikle anlaşılmaz bir şey. Hiç şüphesiz bir gizem olarak kalacak bu.

Ancak yazdıkların arasında ilgimi en çok uyandıran şey, Papa Franciscus'un vaazına verdiğin referans oldu. İnternet denilen mucize, bu vaazın verildiği yeri ve zamanı bulmamı sağladı.[14] Bildiğin üzere Vatikan, Papa'nın her sözünü kaydedip erişilir kılıyor. Dolayısıyla 15 Nisan 2013 tarihli, diğer pek çok kişinin yanı sıra Vatikan'da telekomünikasyon ve internetten sorumlu çalışanlara verilen bu vaazın hepsini okudum. Bu bağlam üzerine konuştuğumuz şeylerle bir şekilde alakalı olmasından ötürü oldukça önemli sanki. Günümüz medyası dünyaya ve kardeşlerimize ilişkin imgeyi nasıl şekillendiriyor? Medya, insan kimliğinin inşa edilmesine nasıl yardımcı oluyor ya da aslında bunu nasıl engelliyor? Franciscus'un sözlerini ilgiyle alıntılıyor olmana şaşırmadım, çünkü bu sözler bizim medyamızdaki durumu da doğru bir biçimde betimliyor –özellikle de iftira ya da karalamadan çekinmeyenleri. Ancak Papa, bence burada bahsedilmeyi hak eden bir cümle daha ekliyor sözlerine. Şöyle diyor: "Bizim çağımızda daha önceki yüzyıllardan daha fazla şehit var: Kinin zulmüne uğrayanlar. Kin tohumlarını eken ise şeytan ve zulmü gerçekleştirenlerdir." Öğretileri günaha ve Şeytan'a karşı uyarıda bulunmaktan imtina etmeyen ve bu açıdan geleneksel Kilise ideolojisiyle benzerlik gösteren bu Papa'ya yönelik temelsiz olmayan sempatinin nereden geldiğini merak ediyorum. Ancak Franciscus'un gerçekliği yorumlama biçi-

14. www.vatican.va/holy_father/francesco/cotidie/2013/it/papa-francesco-cotidie_20130415_calunnia_it.html.

minde, onu kendisinden hemen önce gelen papalardan bile çok farklı kılan belirli bir özellik var. Bence bu özellik Franciscus'un insan kırılganlığı ve günah konusunda sahip olduğu bir tür empati duygusu ve dahası Franciscus kendisini bizlerin üzerinde görmüyor, bizlerle yan yana duruyor. Alıntıladığın vaaz şöyle sonlanıyor: "Günahtan kurtulamayacağız, hepimiz günahkârız. Ancak şunu söyleyebilecek cesaretiniz olmalı: 'Tanrım' ben bir günahkârım, kimi zaman dünya işlerinin peşinden gidiyorum; ancak sana ve senin yoluna itaat etmek istiyorum." Birinci tekil şahsın kullanılması sadece bir üslup değişikliğinden ibaret değil, bu tam anlamıyla farklı bir retorik!

Umarım bunun vesilesiyle "Papa Franciscus" olgusundan kısaca bahsetmemde sorun yoktur. Günümüzde bunu çok sayıda insan yapıyor; o yüzden belki de bizim kimliğe dair tartışmamız bağlamında bu hiç kuşkusuz merak uyandıran olguyu değerlendirmek için bir an duraksamamızda fayda var. Tahayyül edebileceğin üzere, benim için ilginç olan soru, bu Papa'nın Cizvit Tarikatı'nda edindiği nitelikleri ne dereceye kadar koruduğudur. Senin alıntıladığın vaaz da dahil olmak üzere Papa Franciscus'u gözlemlediğimde ve metinlerini okuduğumda, aklıma Cizvitlerin manastırda tekrar tekrar analiz ettiğimiz normatif yazılarından bir kısım geliyor. Söz konusu bu kısım bazı açılardan Cizvit kimliği ile, bir Cizvit'in kim olduğuna dair sorunun yanıtıyla alakalı. Dolayısıyla şöyle diyor metinde: "Bir Cizvit olmak aslında bir günahkâr olduğunu bilmektir; ancak Tanrı tarafından -bir zamanlar Ignatius'a olduğu gibi- İsa Mesih'in yoldaşı olmak için çağrılan bir günahkâr olduğunu bilmek." Günahkâr olmaya dair bu farkındalık ve dolayısıyla zayıf ve kırılgan biri olduğunu bilmek kişiyi başkalarını yargılamaktan alıkoyar. Böylece Franciscus'un aklına gelen soruya geliyoruz: "Ben kim oluyorum da başkalarını yargılıyorum?" Bana öyle geliyor ki bu soruyu sorabilmek bu tür bir farkındalıktan doğuyor. Papa Franciscus da Papa XXIII. John gibi genç bir yaşta Papa seçilmedi. XXIII. John beş yıl süren papalığı boyunca Katolikliğe yeni bir yön verdi. Franciscus 2013 yılının mart ayından ağustosa kadar olan kısa

sürede öğretiye yaptığı değişikliklerden çok, vurguyu belirgin bir biçimde değiştirerek pek çok kişiyi etkiledi. Franciscus'un seçtiği isim bile kendi başına Vatikan standartlarında devrimci bir şey. Bu seçim, ondan hemen önce gelen papalardan ayrıldığının ve yeni bir program sunduğunun ilanıdır. Söz konusu Papa'nın yoksullar Kilisesi ve Assisili Francesco'nun önerdiği reformla bağ kurmak istediği benim için aşikâr. Bildiğimiz üzere Aziz Franciscus hem kelimenin gerçek anlamıyla hem de mecazen Kiliseyi kurtardı –ya da en azından onun mevcudiyetine bir saygınlık kazandırdı. Hıristiyanlık, Aziz Franciscus sayesinde Avrupa'daki saygınlığını tekrar kazandı ve sınırlarının ötesinde bile çekici bir seçenek hâline geldi. Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde de böyle olacak mı?

Franciscus, papalığının ilk birkaç saatinden itibaren gerçekleştirdiği sembolik jestler vasıtasıyla uzun yıllar boyunca cephe hattında bulunanlara dönüyor. Onlara iyi idare ettiklerini, bunu sürdürmeye devam etmelerini söylüyor çünkü bu onun yeni bir şey yaratmasıyla ilgili değil, onun Kilise'nin uygulamalarında değerli gördüğü şeyleri işaret etmesiyle ilgili –aynı kendisinden önce gelen papaların Kilise'nin uygulamaları arasında kendileri için en makul olan yönleri seçmiş olmaları gibi. II. John Paul, Cizvitlerin yoksullarla çalışma pratiğinin Hıristiyanlığın esaslarına, "günahkâr yapılar"dan özgürleşme önermesine yakın olduğu gerçeğine dikkatini yöneltmek yerine, Cizvitlerin Marksizm ve kurtuluş teolojisi mikrobunu kaptığını söyleyen başka danışmanları dinlemeyi seçti. Leh Cizvitler arasında bile Tarikatın Lideri Pedro Aruppa'nın bir Marksist, danışmanlarının da Bolşevik olduğunu düşünenlerin bulunduğunu hatırlıyorum. Aslına bakılacak olursa bu kişiler arasında Marksist düşünce konusunda uzman kişiler de vardı. Örneğin 1956 gibi oldukça erken bir yılda, günümüzde Marksizm hakkındaki geçerliliğini hâlâ koruyan bir kitap yayımlamış olan Fransız Cizvit Jean-Yves Calves gibi. Ancak düşünceye olan aşinalık onun ille de eleştirel olmayan bir biçimde kabul edilmesi anlamına gelmiyor.

Bana öyle geliyor ki Jorge Mario Bergoglio, eğer Katolik Kilisesi'nin Güney Amerika'daki saygınlığını tekrar kazanmasının bir imkânı varsa, bunun gerçekten de sadece yoksullara yakınlaşarak olabileceğine inanıyordu. Ve bu onu şekillendiren deneyimdir. Bu deneyim olmaksızın Bergoglio'nun papa konutları, yaldızlı haçlar ve tören kıyafetlerinden hiç hoşlanmayışını anlamak imkânsızlaşır. Bergoglio, Latin Amerika Kilisesi'ne özgü bir geleneğin –yoksullarla ve yoksullar için yaşama kararının– bir parçasıdır. Bergoglio'nun papalığının ilk saatlerinden itibaren gerçekleştirdiği bütün jestler ve eylemler ancak bu bağlam içinde bir anlam kazanır. Aksi takdirde tüm bunlar bir maskaralığa dönüşür. Bütün bu altın haçların ve yüzüklerin reddedilmesi tabii ki sembolik bir harekettir. Ancak sadece gerçek anlamda Hıristiyan geleneği olan kurtuluş teolojisi geleneği içinde bu semboller bir anlam taşır. Bu gelenek içerisinde, zenginliğin bir başkası pahasına edinildiği açıktır. Toplumsal katmanlaşmanın etik olarak hiçbir anlamı yok değildir. Zenginlik, Hıristiyanlık öğretisinde düpedüz kötüdür. Onu bir şekilde "temizlemezsek", o zaman düpedüz kötüdür işte.

Arjantinli Papa'nın 2013 yılının temmuz ayında Brezilya'ya yaptığı hac yolculuğunun ve onun itibarsızlaşmış ve ötekileştirilmişlere gösterdiği desteğin, Vatikan'ın kurtuluş teolojisi ile olan ilişkisinde yeni bir sayfa açabilecek olmuş olması doğrudur. Bu olabilirdi, ama olmadı. Kurtuluş teolojisine ilişkin eleştiri, CELAM'ın (*Consejo Episcopal Latinoamericano*, Latin Amerika Piskoposları Konseyi) koordinasyon komitesinin 28 Temmuz tarihli toplantısı esnasında yayımlandı. Papa burada, aralarında "toplumsal indirgemeciliği" de saydığı Kilise'nin günahları üzerine konuştu. Bu ifade, sosyal bilimlere ve özellikle de Marksist metodolojiye yüzünü dönmüş kurtuluş teologlarını eleştiren 1980'li yılların Vatikan belgelerinden anahtar bir sözcüktür. Daha da ötesi, Franciscus'a göre "ifşa etmesi en kolay ideolojidir. Belirli anlarda bu ideoloji çok güçlüydü. Sosyal bilimlere dayalı bir yorumla ilişkili bu. Piyasa liberalizminden Marksist yakla-

şımlara kadar çeşitli alanları kapsıyor." Bu nedenle Franciscus öğretiyi değil, vurguyu değiştiriyor. Yoksullardan bahsediyor ancak yapısal dönüşümden ziyade esasen ruhsal dönüşüme dikkat çekiyor. Franciscus, Gustav Gutierrez ya da Leonardo'dan çok II. John Paul ve XVI. Benedikt'i andırıyor. Ancak bu değişim, Polonya koşullarında büyük bir fark yaratabilir; bu farkın devrimci olup olmadığını ise bekleyip göreceğiz. Ama bu sözde "Franciscus jestleri" bugün bu jestlerin nüfuzunu kırmaya çalışan bazı Leh başpiskoposları arasında dehşet ve hatta paniğe yol açıyor. Ama eğer Franciscus Kilise'nin modernite ile sohbet ettiği dili etkilemeyi başarırsa, bu zaten önceki Papalar düşünüldüğünde büyük bir değişiklik olacaktır. Bunun üzerine sıklıkla yazdığın için sen de biliyorsun ki günümüz dünyasındaki medeniyetin genel durumu, her şeyin muazzam bir hız kazanmış olması. İletişim devrimi bunun tek sebebi olmamakla birlikte en önemli sebebidir. Günümüzde Kilise bu değişimleri sürekli olarak sansürlüyor, geciktiriyor fakat II. Vatikan Konsili'nden önce de durum daha farklı değildi. Daha sonra –birkaç yıl içinde– Katolik teologlarca bir tehdit olarak görülen şey, XII. Pius zamanında çok güçlü bir hasım olan Kardinal Ottavian'm başını çektiği aynı teologlar tarafından kabul edildi. Daha önce alaya alınan yeni Fransız teolojisi ve Güney Amerika'nın diğer dinlerle diyalog kurma yönündeki çabaları, bir anda Kilise'nin resmi yüzü oluverdi.

Katolik medyasında senin içinde yaşadığımız zamanlara ilişkin teşhislerini yakın dönemdeki Papaların –özellikle de Franciscus'un– analizleriyle karşılaştıran metinlerin hâlihazırda görünüyor olması benim için çok önemli. *La Citta Nova*'da şunu okudum:

> Papa Franciscus'u dinliyorum ve aynı zamanda büyük âlim Zygmunt Bauman'ı, dünyaca ünlü Leh sosyolog ve yazarı okuyorum. Nasıl olur da böylesi olağandışı bir birliktelik mümkün olur?
> Çünkü hem XVI. Benedikt hem de Papa Franciscus –Franciscus'un Lampedusa adasında "acil durum kültürü" üzerine yaptığı konuş-

maya değinmek yeterli- akla Leh yazarın yazmış olduğu bazı şeyleri getiriyor.[15]

7 Ağustos 2013 tarihli yazısında Tayland'dan yazan muhabir Luigi Butri, bu yazının son kısmında senin tezlerinin bazılarını Aziz Franciscus'un sözleriyle yan yana getiriyor. İkinizin sözleri "akışkan modernite"ye ilişkin tek bir teşhis hâline geliyor. İlginç bir biçimde söz konusu bu teşhis kulağa karamsarca gelmeyip bir iyimserlik kaynağı oluyor:

> Bu, biz Katolikler için, bütün Hıristiyanlar için -ve sadece onlar için de değil- yeni bir zaman: Papa Franciscus, dünyanın gizemini anlamak, sadece ekonomiye ilişkin olmayan bu küresel insani krizden çıkabilmek için dünyaya dönüp ona güvenle bakıyor, onu dikkatle ve inançla dinliyor. Papa, çok yakın bir zamana kadar her türden ilişkinin eksikliğinin çekildiği, insanların -Bauman'ın terminolojisini hatırlayacak olursak- "değer eksikliği" durumunu deneyimlediği bir dünyada herkes için tekrar ışık oldu. Papa Franciscus'un güven dolu sesi, insanlığın varoluşsal çeperlerine ulaşıyor. Bu ses kendinden emin, ama aynı zamanda yumuşak bir ses de; çünkü Hıristiyanlığın esaslarına atıfta bulunuyor ve Tanrı'nın hakikatiyle sevgiye dayanıyor. Papa Franciscus'un bize somut ve elle tutulur bir biçimde gösterdiği sevgi işte bu.

Şunu söylemeliyim ki bu sözleri okurken garip bir tatmin duygusu hissettim; çünkü yıllar önce ben de senin bazı metinlerini II. John Paul'un konuşmalarından alıntılarla karşılaştırarak tamamen aynı şekilde analiz etmiştim. Bu konuşmalar Pultusk'da verilmişti ve pek çok kişinin sinirlerini bozmuştu. Bugün belki de daha sakin bir biçimde ve anlayışla kabul görürler. Kilise'nin kendi içine dönük ve köktendinci yüzünün ne Konsil'de ne de Konsil'den sonra ortadan kaybolmadığını çok iyi biliyoruz; ancak en azından bir süreliğine bu özelliklerin temsilcisi olmayı bıraktı. XXIII. John sadece bir gülümsemeyle ve kollarını açarak Kilise'yi

15. www.cittanuova.it/c/430465/Le_proposte_di_Francesco_alla_societ_liquida.html.

değiştirdi –Kilise içerisinde dünyayla iyimser bir ilişkisi olanlar onu müttefik olarak görür hale geldi. Modernitenin bütününde hâlâ düşmandan başka bir şey göremeyenlerse, böylesi bir kurumda çok önemli bir şey olan papalık desteğini kaybettiler. Ve bu *aggiornamento** dönemi sadece birkaç yıl sürdü çünkü bütün kurum için farklı bir referans noktası vardı. Bu bakımdan Franciscus bir devrime yol açmasa bile, onun senin düşüncenle ilişkilendirilmiş olması gerçeği benim için başlı başına bir değişim habercisi.

Sanırım yakın gelecekte atanacak piskoposların da bu çizgiyi devam ettireceğini hayal etmemde bir sakınca yok. Yeni piskoposların salt birer dalkavuk, XVI. Benedikt'in bile onlara verdiği adla itaatkâr "dalkavuklar" olmayacağına, Assisili Francesco gibi yenilikçi, devrimci olacaklarına inanıyorum. İlkbahar doğaya şiddet uygulamak ve sonra da daha hızlı büyüsünler diye nazikçe çiçeklere bakmak değildir. Yenilikçiler diyor ki: "Evet bu yeni bir büyüme; ancak bu bir kıyamet değil, bu bir Bahar." Son olarak eğer Cizvitlere dönecek olursam, bu Tarikatın bir Aydınlanma düşmanı değil, Aydınlanma'nın müttefiki olduğunu hatırlamakta fayda var. Tarikatın dağılması, neredeyse Cizvitlerin Polonya'daki Aydınlanmaya katkıda bulunmalarını engelledi; ancak tam anlamıyla değil, çünkü Ulusal Eğitim komisyonu büyük oranda eski Cizvitlerden oluşturuldu. Başka nedenler etkili olsa da Cizvitler başka, daha açık bir Katoliklik modeli önerdikleri için parçalandılar. Kulağa bir paradoks gibi geliyor, ama Cizvitler bunu en azından Çarlık Rusyası'nda belli bir ölçüde başardılar. Burada hem yaklaşık yarım yüzyıl boyunca hayatta kaldılar, hem de Rus Ortodoks Kilisesi'ni büyük ölçüde etkilediler. Ancak bu ikincil bir mesele ve bir başka sebep dolayısıyla konuşulması en iyisi. Şimdilik senin Franciscus'u okuyor olman ve Franciscus'un senin fikirlerin ışığında yorumlanıyor olmasının mühim olduğunu belirtmek istiyorum. Bu bir çelişki

* Günümüze uygun hale getirmek, modernleştirmek. *Aggiornamento* terimi, İkinci Vatikan Konsili'nin anahtar kelimelerinden biridir ve hem piskoposlar hem de oturumlara katılan ruhban sınıfı üyeleri tarafından kullanılmıştır. (ç.n.)

mi? Belki de bu durum katı kimlikler peşinde koşanlarla dalga geçen yeninin gelişidir.

ZB - Jorge Mario Bergoglio'nun cazibesini şu şekilde açıklıyorsun: "Bence bu özellik Franciscus'un insan kırılganlığı ve günah konusunda sahip olduğu bir tür empati duygusu ve dahası Franciscus kendisini bizlerin üzerinde görmüyor; bizlerle yan yana duruyor." Eylül 1939'dan hemen önce okumuş olduğum, Emil Ludwig'in İsa'nın bir vaiz olarak ilk deneyimine ilişkin öyküsünü (İsa'nın 1928'te basılan biyografisi *Son of Man: The Story of Jesus*'u [İnsaoğlunun Oğlu: İsa'nın Hikâyesi] kitabında yer alan öyküyü) belleğimin derinliklerinden çekip çıkardın. Ludwig'in hikâyesini kana boğulmuş ve alevlerce sarılmış Polonya'yı katettiğim haftalarca süren yolculuk sırasında kafamda evirip çeviriyordum. İngilizce Vikipedi bizlere Ludwig'in geçip gitmiş zamanları okura ulaşılabilir kıldığını, o zamanları açık bir biçimde canlandırma gibi nadir rastlanan bir yeteneğe sahip olduğunu söylüyor. Ludwig'in, hikâyesinin kahramanına atfettiği yeteneğin aynısı bu. Balıkçıların, zanaatkârların, küçük tüccarların İsa'nın Nasıra'dan gelmiş olduğu haberi üzerine ibadethaneleri doldurmalarını sağlayanın da bu yetenek olduğunu iddia ediyor. İnsanlar ona akın ettiler, çünkü bu Nasıralı onlara başka birtakım zorlu reçeteler, yasaklar ve itaat etmeyenlerle uyuşukları bekleyen bir cehennem azabı teranesi getirmemişti; Müjde'yle gelmişti: Onlara umut getirmişti. Daha iyi bir dünya için umut -henüz Gökyüzüyle sınırlı olan Tanrı'nın Krallığı'nın onu dinleyenlerin hayatları sırasında ve hayatları vasıtasıyla burada, Yeryüzünde elde edilebileceğine dair bir umut. İsa'nın eli kulağındaki gelişini haber verdiği üzere Tanrı'nın Krallığı, yukarıdan inmeyecek, aile evlerinde, zanaatkâr atölyelerinde ve balıkçı teknelerinde filizlenip çiçeklenecekti. Ludwig, bu seyyah İncil vaizinin duyulmak için yeni bir yol bulduğunu fark etmişti. Vaazları bir kamp ateşinin çevresinde yapılan sohbetlere benziyordu. Bu sohbetler esnasında yol arkadaşlarını endişelendiren oldukça dünyevi, sıradan ve gündelik meselelerden

bahsediyorlardı. Senin isabetli deyişini alıntılamak gerekirse, "yeni alametler", Kıyamet'in değil de Bahar'ın başlangıcını müjdeleyen mesajlar getirdi.

Papa Franciscus'un vaazları işte bu türden bir izlenim uyandırıyor insanda. Papa Franciscus, Aziz Franciscus'un öğretilerinin yüzlerce yıl öncesine giden köklü geleneklere dönüyor ve Aziz Franciscus'a da, kendisine seçtiği papalık ismi vasıtasıyla atıfta bulunuyor. Jorge Mario Bergoglio'nun dikkatini öğretiye ilişkin tartışmalara değil, kötülüğün ve insanın sefaletinin dünyevi kökenlerine yoğunlaştırmasını bekliyorum. Senin bahsettiğin tür bir "vurgu değişimi", -son tahlilde bir "gündem değişimi" anlamına geliyor bu- inanıyorum ki dünyamızın tam da acilen talep ettiği şey. Bugün dünyamızda düzgün ve onurlu bir hayat için gerekli fırsatların dağıtılmasındaki sarsıcı adaletsizlikten daha önemli ve acil bir mesele, gittikçe tırmanan toplumsal eşitsizlik ve açgözlülükten daha korkutucu bir tehlike bulunmamaktadır. Gezegenin sakinlerinin en zengin yüzde birlik kısmı, bugün dünya kaynaklarının yüzde kırkını elinde bulunduruyor. En zengin yüzde onluk dilimse, dünyevi zenginliklerin yüzde seksen beşine sahip. Bu sırada piramidin alt kısımlarında bulunanlar, küresel zenginliğin sadece yüzde birlik kısmıyla yetinmek zorunda. Dünyadaki en zengin 1000 kişinin toplam malvarlığı, dünyanın en yoksul iki buçuk milyarının toplam zenginliğinin iki katından daha fazlasına tekabül ediyor. Bu bir istatistik sorunu değil; bu insanlığın geldiği duruma ilişkin bir mesele. Bu sayıların ardında insanın sefaleti, yoksunluk, acı, aşağılanma, onur kırıcı durumlar deryası yatıyor ve bütün bunlar şu ana dek kontrol edilemez bir biçimde sayısı artan insanoğlunu yutup boğuyor. Ludwig Wittgenstein'in gözlemlediği gibi bütün insanlığın acısı tek bir insanın acısından daha büyük olamaz.

Durdurulamaz şekilde artan eşitsizlik skandalını daha da tehditkâr kılan ise gezegenin kaynaklarının sınırlarına hâlihazırda yaklaşıyor olduğumuz gerçeğidir. Ancak yine de çoğu zaman ve çoğu durumda sanki bu kaynaklar sınırsızmış gibi hareket ediyoruz. Son tahlilde bizim tüketim miktarımızı kayıt altına

alan gayrisafi yurtiçi hasılanın sürekli artışının, karşılaştığımız toplumsal felaketler için evrensel bir şifa olduğuna inanıyoruz. Elli yıl önce aynı yanlış varsayımla desteklenmiş bir şekilde, ekmek somununun adilce dağıtılması fikriyle alay edip onu reddettik. Onun yerine gözümüzü bile kırpmadan somunu sonsuz biçimde büyütmeye yönelik siren çağrılarının peşinden gittik. Yanlışa mahal vermesi mümkün olmayan rasyonel piyasaların "görünmez el"inin bu türden bir mucizenin başarılmasını garantileyeceğine inanır olduk.

Bu numara başarılı oldu ve bugün bizlere bu başarının bedelini ödemek düşüyor. Artık somunun olduğundan daha büyük hale getirilmesinin ya da onun farklı bir şekilde dağıtılması meselesinin belirsizce ertelenmesinin imkânsız olduğunun farkına varıyoruz. Yaşadığımız tek ikilem, benimseyeceğimiz hareket şeklinin barışçıl mı yoksa askeri mi olacağı. Güç birliği yap ya da savaş. Bunu ancak bugün kavrıyor oluşumuz büyük bir utanç; çünkü şimdi kaynakların yeniden dağıtımı için yapılacak hamleler çok daha zorlu ve gezegenin pek çok sakini için çok daha acı verici. Oysa kısa süren ama sonuçları açısından uzun soluklu olan Thatcher-Reagan döneminin sömürü ekonomisi, tüketim cümbüşü ve henüz doğmamış nesillerin borca bağlılığından hemen önceki dönemin bu yöndeki gereklilikleri daha farklı olacaktı. Kavradıklarımızı eylem takip etmediği sürece, muhtemel bir reformun bedeli her gün artacak ve baş döndürücü bir hızda artmaya da devam edecek.

Konuyla ilgili bilgi sahibi olmadığım için Papa Franciscus'un Kilise'nin iç çatışmasını çözecek zamanı bulup bulamayacağı konusunda fikir bildiremiyorum. Ancak bu konuda senin otoritene, "içeriden biri"nin deneyimini yılların bilgeliğiyle bir araya getiren geniş ve nadir bulunan bilgine güveniyorum. Papa Franciscus'un Kilise'nin mesajına "itibar" kazandırabilecek olası tek yolu benimsediğinden eminim; ancak tabii ki bu amaca ulaşabilecek mi emin değilim. Papa Franciscus'un Kilise'nin bugünün sürekli değişen ve gittikçe daha dağınık hale gelen dünyasındaki rolünü değiştirme konusunda (hem Kilise'nin

dünyadaki konumunu hem de Kilise'nin ait olduğu dünyanın kaderini belirleyecek türde değişiklikler) gerçek anlamda bir şansı olduğuna inanıyorum. Bu değişim Kiliseyi tarihin tekerinde bir dişli olmaktan çıkarıp onu tarihin lokomotifi hâline getirebilir.

Kilise, artık eskiden olduğu gibi yaşamak istemeyen ya da bunu yapamayan dünyaya kaşlarını çatmak yerine, Papa Franciscus'un önderliğinde gezegenin yıkımdan ve gezegenin sakinlerinin zayiat verilen savaşlardan kurtarılması yolunda biriken engelleri tanıyacak ve ortadan kaldıracak öncü bir insanlık kolu hâline gelebilir. Diğer bütün zorluklar, bu zorluk karşısında önemsizleşiyor. Papa Franciscus kendisini salt bu görevle sınırlandıracak olsa, hiç kimse onun dünya ve dünya sakinlerinin kurtuluşu için vazgeçilmez olan bir zorluğun üstesinden gelme fırsatını kullanmadığını söyleyemez.

En azından benim düşüncelerim bu yönde; umarım rüyalar âleminde değil de gerçekliğin farkında düşüncelerdir bunlar.

SO - Evet, kesinlikle gerçekliğin farkında düşünceler bu yazdıkların. Zenginleşenler ve insanoğluna yakışmayan, gerçek anlamda uçsuz bucaksız yaşam alanlarına yoksulluk içerisinde bırakılanlar arasında her geçen gün büyüyen yarığın gerçekliği sarsıcı. Franciscus'un sembolik hareketleri ve sözlerinin sana Emil Ludwig'in İsa Mesih hakkındaki kitabını gençliğinde nasıl okuduğunu hatırlatması gibi, senin de dünyanın şu anki ürkütücü durumuna ilişkin söylediklerin de bana, Kraków'daki Cizvit Koleji'nin rahmetli papazı John Sieg'in 1970'lerin sonlarında verdiği dersleri hatırlattı. Bu konuya birazdan geri döneceğim. Öncelikle senin anıların üzerine yorum yapmak istiyorum; çünkü bu anılar çeşitli nedenlerden ötürü bana ilginç geldi. İlk olarak, bir süredir İsa Mesih figürünün diğer geleneklerde -özellikle de Musevilikte- nasıl alımlandığına ilişkin tarihle ilgileniyorum. Bu tarihi etraflıca biliyor olmalıyım. Ancak Ludwig'in kitabı bu çalışmalarda sessizce es geçiliyor (dediğin gibi kitap 1928'de yazıldı ve dolayısıyla bu konu üzerine Yahudi bir yazar tarafından yazılan ilk kitaplardan biri olmalıydı). Bunlar-

dan en önemlilerini özetlemek gerekirse: Sholem Asch'in 1938 yılında İbranice yazılan *The Man of Nazareth* [Nasıralı Adam] adlı kitabı, Aaron Kabak'ın 1937 yılında İbranice basılan *The Narrow Path* [Dar Yol] adlı kitabı ve Joseph Klausner'in 1922 tarihli (dolayısıyla Ludwig'in kitabından daha önce yazılmış olan) *Jesus of Nazareth* [Nasıralı İsa] adlı İbranice kitabı. Son yıllarda konuyla ilgili sadece birkaç ayrı kitap basılmakla kalmadı, ayrıca birbiriyle etkileşime giren ve İsa Mesih hakkında istisnai bir güncel tartışma ortaya koyan bir sesler çeşitliliği de duyduk. *Son of Man* istisna olmak üzere, bu kitapların Polonya'da nerdeyse hiç bilinmediğini eklememe bilmem gerek var mı? *A Son of Man* romanı, Berlin'de yayımlanmasının ertesi yılı, Rönesans Yayınevi'nden (reformist, evanjelist bir Hıristiyan olan) Pawel Hulkin-Laskowski'nin çevirisiyle Lehçe'de yayımlandı. "1939 yılının Eylül ayından hemen önce" okuduğunu söylediğin ve içeriğini "kana boğulmuş ve alevlerce sarılmış Polonya'yı katettiğim haftalarca süren yolculuk sırasında kafamda evirip çeviriyordum" dediğin kitap hiç şüphesiz bu. Kitabın içeriğine ve senin üzerindeki etkisine dair söylediklerinin beni etkilediğini söylemeliyim. Bu durum yukarıda bahsi geçen Klausner'ın kitabı bambaşka bir şekilde alımlaması ışığında özellikle ilgi çekici. Klausner'ın 1938'de Yahudi dergisi *Opinion*'da tefrika edilen yanıtı, Kardinal Kakowski'nin müdahalesiyle derginin kapatılmasına neden oldu. Kitap ise yine aynı kardinalin müdahalesi yüzünden hiçbir zaman baskıya girmedi. Bu yüzden Ludwig'in *Son of Man* kitabının Kilise sansüründen kaçabilmiş olmasının nedeni, muhtemelen alt başlığında yer alan "Bir Roman" ibaresiydi. Bu ibare, sansürcülerin dikkatini dağıttı; böylece Nasıralı marangozun hayatının kurgusal bir versiyonunu okuma zevkini tadabildin.

Şimdi ise senin epey meşru olan iddiana dönüyorum: "Bugün dünyamızda düzgün ve onurlu bir hayat için gerekli fırsatların dağıtılmasındaki sarsıcı adaletsizlikten daha önemli ve acil bir mesele, gittikçe tırmanan toplumsal eşitsizlik ve açgözlülükten daha korkutucu bir tehlike bulunmamaktadır." Papaz Sieg biz

genç Cizvit vaizlerine ve diğer Leh ilahiyat öğrencilerine söylemişti bunu; çünkü hem muhteşem bir konuşmacı hem de popüler bir vaizdi.

Ama belki de senin söylediğin şey doğrudur ve zaman Kilise'yi "tarihin tekerinde bir dişli olmaktan çıkarıp onu tarihin lokomotifi hâline getirmek" için uygundur ve "Kilise, artık eskiden olduğu gibi yaşamak istemeyen ya da bunu yapamayan dünyaya kaşlarını çatmak yerine, Papa Franciscus'un önderliğinde gezegenin yıkımdan ve gezegenin sakinlerinin zayiat verilen savaşlardan kurtarılması yolunda biriken engelleri tanıyacak ve ortadan kaldıracak öncü bir insanlık kolu hâline gelebilir." Bu çok hoşuma giderdi. Kısa bir süre önce, Papa XVI. Benedikt'in çağdaşlarına bazı acı gerçekleri hatırlatmaktan kaçınmadığı 2008 yılındaki genelgesi *Spe Salvi* (*Umut Tarafından Kurtarılan*) üzerine yorum yaparken "Dünyanın Katolikliği yine gücendirdiğini" yazmıştım. Papa haklıydı; ama kimi zaman onu dinleyenlerde direnme isteği, hatta muhalefet duygusu, bazen de hınç uyandırıyordu. Franciscus'la durum farklı. Acaba Franciscus ikimizin de arzu ettiği gibi Kilise ve insanlığı beraberce yeni bir yöne itmeyi başarabilecek mi? Şu ana kadarki tek papalık genelgesi *Lumen Fidei* (*İnancın Işığı*) bunun böyle olacağına işaret ediyor. Franciscus, kendisinden önce gelenler için umudun ve sevginin tek kaynağı olan Kilise ve onun geleneği söz konusu olduğunda, Kilise'nin ötesinde de ışık –ve sadece inancın ışığı da değil bu– görüyor gibi görünüyor.

Söz konusu genelge tabii ki kendisinden önce gelenlere, özellikle de genelgeyi yazmaya başlamış kişi olan Papa XVI. Benedikt'e atıfta bulunuyor. Ancak bu genelge yeni bir ruha işaret eden ifadeler içeriyor. Bunlardan bazıları şöyle. İnancın esas niteliği üzerine derinlemesine düşünen Franciscus şöyle diyor: "Tanrı belli bir yerin Tanrısı değildir, hatta belirli kutsal bir zamanla ilişkilendirilen bir Tanrı da değildir; insanın Tanrı'sıdır." Ben "*her* insanın" diye eklerdim. Yuhanna İncili'nin önsözünün iyi bilinen metninin yankıları var burada; ama bu yankılar bildiğim kadarıyla içerisinde yerin (Katolik Kilisesi)

ve zamanın (Hıristiyan ritüeli) benzersizliğini vurgulamanın alışılmış bir şey olduğu sözde "papalık" öğretisinde bulunmuyor. Kişi, burada yine yeni bir şey olmadığını öne sürebilir, çünkü vücut bulma dogması tam olarak Tanrı'nın her insanın içinde yaşaması (*dwelling*) üzerinedir. Öte yandan dogmatik inançlardan Katolikliği sözde "istatistiksel Katolik" (eğer varsa) için deneyimleme yollarına geçiş uzun ve dolambaçlıdır. Bu, pratikte onun kendi benzersizliğine inandığını ve aslına bakılacak olursa bu dogmalara inanmayanları kendi cemaatinden dışladığı anlamına gelir. Papa bu açıdan devrimci nitelikte bir yenilik getiriyor.

Papa'nın Hasidik geleneğe atıfta bulunması etkileyici. Martin Buber, haham Kock'un yapmış olduğu bir putperestlik tanımını alıntıladı. "Bir yüz, saygıyla yüz olmayan bir yüze döndüğünde" putperestlikle uğraşıyoruz demektir. "Tanrı'ya inanmak yerine, insanlar yüzü sabit ve bizim tarafımızdan yaratıldığı için kökenleri bilinen bir tanrıya tapınmayı tercih eder.[16] Yahudi geleneğine yapılan bu göndermenin kalıcı bir arkadaşlık olmaksızın olanaklı olmadığına inanıyorum. Söz konusu bu arkadaşlığın -Kardinal Jorge Bergoglio ve Haham Abraham Skórka arasındaki diyaloğun- kaydını *On Heaven and Earth* [Gökyüzünde ve Yeryüzünde] adlı kitapta buldum.[17] Katolik bir papazın bir hahamla kitap yazması ve üstelik kurdukları diyalogda kendi maneviyatını zenginleştirme yönünde bir fırsat görmüş olması dikkate değer. Bence Haham Skórka –şans eseri o da Polonyalıdır– Papa Franciscus'u dinin yanlış kullanımına (yani putperestliğe) karşı daha duyarlı da kılabilirdi. Yaşayan Tanrı'dan şaşma yönündeki herhangi bir alametin en büyük günah olarak görüldüğü Yahudi İncilinin en temel izleklerinden bir tanesidir bu.

Senin takdir ettiğin Andrzej Stasiuk, yakın zamanda *Tygodnik Powszechny*'de bu konu hakkında yazdı. Stasiuk'un putperestliği

---

16. M. Buber, *Die Erzahlungen der Chassidim*, Zurich: Manesse, 1949, s. 793.
17. *On Heaven and Earth: Pope Francis on Faith, Family, and the Church in the Twenty-first Century*, Çev. Alejandro Bermudez ve Howard Goodman, New York: Image Books, 2013.

ele alış biçimi iğneleyici bir ironi şeklindeydi; ancak bu durum söylediklerini daha az nüfuz edici ya da doğru kılmadı. "Hibernatus" bütün soruların yanıtı olmuş ve olan, böylelikle soru soran kişiyi düşünme ya da inanma ödevlerinden azat eden donmuş ve hareketsiz bir Leh papası figürü tabii ki. Bu putperest tavrın, inancın yadsınması olduğunu söylemekte tereddüt etmiyorum. Stasiuk şöyle yazıyor: "Kilise –şu alt kademe, gündelik Kilise– için komünizmin ilk günlerini aştığı orta zamanları, en iyi zamanlardı. Makul oranda zulmedilen, sessizce tahammül edilen bu dönem, hem muhalefetin hem de uzlaşının bir işaretiydi. Ne gösterişli bir biçimde zengin ne de aşırı biçimde yoksul olan Kilise, sıradan insanlara sıradan hayatlarında yoldaşlık ediyordu." Yazar bu kiliseyi belli ki seviyordu:

> Bu zamanın Leh Kilisesi'nin Evanjelizm'e en yakın olduğu zaman olmadığını kim bilebilir ki? Ne de olsa hiçbir şey muzaffer bir Kilise'den, iktidara erişmeye çalışan, tahtla ittifak kurma çabasında olan, esasında tahta ulaşmaya çalışan bir Kilise'den daha kötü değildir. Sonuçta, Kilise zulme uğramalı; Tanrı'nın gönderildiği o kişiler kadar zulme uğramalı. Eğer hatalıysam beni düzeltin.

Stasiuk'u düzeltmeyeceğim, çünkü ona katılıyorum. Şunları söylediğinde bile ona katılıyorum:

> Evet, komünizm döneminde kilisenin daha iyi olduğuna inanıyorum. Her halükârda daha Hıristiyan'dı. Sahip olduğu tevazu dayatılmış olabilir; ancak bu tevazu kesinlikle kurucusuna çok daha yakındı. Piskoposlar radyoda, gazetelerde, televizyonda görünmezdi. Kendi işlerine bakarlardı ve onları sadece kiliseye kabul töreninde görürdünüz... Benim gençliğimde televizyonda piskoposlar yoktu. Gazetelerde de yoktu. Kilise'nin yüzleri bölge papazları ve onların yardımcılarıydı. Onlar [papaz yardımcıları] ve bizler [inançlılar] nazikçe ve ihtiyatlı bir biçimde zulme uğrardık. Bu bizim bir cemaat gibi hissetmemizi sağlardı. Din söz konusu olduğunda, o zamanlara geri dönmek aleyhine söyleyecek hiçbir şeyim yok. [18]

18. Andrej Stasiuk, "Hibernatus", *Tygodnik Powszechny*, 5 Ağustos 2013.

Benim de olmazdı. Her ne kadar hemen aşikâr olmasa da o günler geri dönüyor gibi görünüyor zaten.

Şimdi bir süreliğine *Lumen Fidei*'ye dönelim. Bana hem öğretinin hem de Papa'nın tavrının özünü anlatıyor gibi görünen uzun bir pasajı hatırlayacağım:

> Sevginin hakikati, şiddetle dayatılan bir hakikat olmadığı için bireyi ezmez. Sevgiden doğan hakikat, kalbe -her insanın kişiliğinin merkezine ulaşabilir. Dolayısıyla inancın mutlak olmadığı, birbirine saygılı bir birlikte var olma pratiğiyle büyüdüğü açıktır. İnanan kişi kibirli değildir; tam tersine hakikat ona tevazu verir; çünkü bizim hakikate sahip olmadığımızı, hakikatin bizlere sahip olduğunu bilir. İnancın kesinliği, tutumların sertleşmesine neden olmak yerine bizleri tanıklık etmemiz ve herkesle diyalog kurmamız yönünde ileriye götürür.

"Herkesle diyalog", Tanrı'nın görevlilerinin dünyaya hitap etmek için pek de kullanmadıkları bir ifade. Ama eğer Katoliklik böyle bir şeyse, o zaman ben de kaydolmaya hazırım.[19]

Bir başka alıntıda da doğayla olan ilişkimize atıfta bulunuyor. Bu alıntıda senin mahvolmuş dünyamız için duyduğun endişenin bir yankısını buluyorum:

> Bizlere Yaradan Tanrı'nın sevgisini gösteren inanç, bunun yanı sıra bizleri doğaya daha fazla saygı duymaya, onu Tanrı'nın yapıtı ve bizlere bakmamız ve korumamız gereken bir sığınak olarak verilmiş bir şey olarak tanımaya götürür. İnanç, salt fayda ve çıkara dayalı olmayan gelişim için örüntüler bulmamıza yardımcı olduğu gibi, yaratmanın hepimizin borçlu olduğu bir kabiliyet olduğunu da kabul eder. İnanç, bizlere adil yönetim biçimleri bulmayı, iktidarın kamu yararına hizmet etmek için Tanrı'dan geldiğini fark etmemizi öğretir.[20]

19. www.vatican.va/lumen-fidei/en/html/#44 (resmi versiyonu biraz daha farklı -karşılaştır no. 34 – ama anlam korunmuş durumda).
20. www.vatican.va/lumen-fidei/en/html/#74 (resmi versiyonu biraz daha farklı -karşılaştır no. 55 -ama anlam korunmuş durumda).

Bu ifadeye katılmamak elde değil. Belki de hakkında yazdığın umutları karşılama potansiyelini gizleyen –Vatikan'ın sözde "ödev" yorumcuları tarafından neredeyse hiç farkına varılmasa da– bu tür ifadelerdir. Örneğin, ben öyle olduklarını düşünüyorum; çünkü Katolik inancının özünü daha iyi anlamak için Hıristiyan olmayan geleneklere (Haham Kock) başvurmak duyulmamış ve emsali olmayan bir yenilik. Batı felsefesi de dahil olmak üzere diğer gelenekler, genellikle hakikatten sapmaya birer örnek olarak alıntılandılar. Buradaysa elimizde bunun tam tersi bir örnek var. Belki de *yeni* gerçekten de gelmek üzeredir.

Ayrıca Başpiskopos Jozef Kowalczyk'in 25 Ağustos 2014'te Czestohowa'da verdiği vaazda Papa Franciscus'un ruhunun yankılarını duyabiliyorum. Bunlardan biri şöyle:

> Atalarımız toplumsal adalet mücadelelerinde, zenginlerin yerleşmesi için en tepede bir kule inşa ederek açlıktan ölenleri en altta bırakmayı amaçlamadı. Böylesi bir durum atalarımızın mücadele amaçlarıyla taban tabana zıttır. Bu durum ele alınması, eleştirilmesi, bilincimizde tartılıp biçilmesi gereken, düzeltilmesi elzem olan toplumsal bir günahtır. İçinde bulunduğumuz kriz durumunda, özellikle de işleri yolunda gidenlere verilen mükâfatlar ve ödüller toplumda kızgınlık ve dehşeti körüklemektedir. Ve bu bir eleştiri değil, bilince yönelik bir meydan okumadır. Gdansk'taki protestoların kalbindeki temel ilkelere, Gdansk anlaşmalarına bir meydan okumadır. O vakitler orada çalışanlar bunu hatırlar; ancak o vakit sesi duyulmamış olan, büyük eylemlerin bir parçasıymış gibi davranmış ve bugün –o zamanlar çok canlı olan ve sözde toplumsal anlaşmalarca kayıt altına alınmış– o idealleri çarpıtan pek çok kişi vardır.

Bu tür sözleri Polonya hiyerarşisinden görmeyeli ya da duymayalı uzun zaman oldu; belki de bir şeyler gerçekten değişiyordur.

Bana öyle geliyor ki Kilise üzerine çok fazla yazdım; ama belki de bunun yapılması gerekiyordu. Ne de olsa bugün Polonya'da kimliğimizi belirleyen şey Katolik Kilisesi ve onun hiyerarşileri. Yakın geçmişte hayranlık duyulacak çok az şey vardı; o yüzden

aynı Andrej Stasiuk'a olduğu gibi bana da gençliğimizin Kilisesi'ni hatırlatan bu alıntıları böyle bir açgözlülükle kavrayıverdim. Belki de gençliğimizin Kilisesi o kadar da uzak değildir?

Ama biz Lehlere Katoliklik prizmasından değil de sadece Leh olmak üzerinden bakmak da değerli olabilir belki. Leh olmak nedir? Geçmişte nasıldı? Üzerinde durmaya değer mi? Sen başlamak ister misin?

ZB - Haham Kock'dan uzun zaman önce (ve Martin Buber'den çok daha önce), orta çağın sonlarında ve Avrupa'yla Afrika arasındaki yakın ilişkilerin şafağında, öncelikle Portekizce'de (*feitico*), sonra Fransızca'da (*faitische*) ve sonra da yavaş yavaş diğer bütün Avrupa dillerinde "fetiş" kavramı (son tahlilde Latince *facticius*'dan türetilmiştir; "yapay", "uydurma" anlamlarına gelir ve onun aracılığıyla *facere* -"yapmak" fiili türetilmiştir) doğdu. Hıristiyan Avrupa'dan yeni gelenler için Afrikalıların kült nesnelerinin aslında yüz olmayan yüzler olduğu aşikârdı (bu şu anlama geliyor: Bu nesneler doğaüstü bir canlının benzeri, metaforu ya da mecaz-ı mürseli değil, ahşaptan ya da kilden, altın ya da bronzdan insan eliyle kabaca biçimlendirilmiş yaratılardı). Ve bir süre sonra, "geri kalmış" kültürlerden getirilen bu tür içgörüler, araçların amaca dönüştüğü çok daha geniş bir olguya ait tekil vakalar olarak anlamlandırılmaya başlandı; benzer bir mantık/prosedür, sayısı gittikçe artan pek çok seküler kültte de tespit edilmeye başlandı. Marx'ın meta fetişizmi teorisinde (yani kişiler arası ilişkilerin metalar arasındaki ilişkilerin ardında saklanması), "fetişizm" kavramı yeni bir anlam kazandı. Bruno Latour ve bence değeri suç teşkil edecek kadar az bilinen Alf Hornborg[21] sayesinde bu kavram daha da önemli hale gelmiştir. Hornborg'un bugünkü amacı, insan ilişkilerini, insanların yarattığı araçları "canlandırma" ya da hatta "tinselleştirme" yoluyla belirsizleştirme gibi yaygın bir eğilimi ifşa etmek. Bu araçlara

21. Bruno Latour, *Sur le culte moderne des dieux faitiches*, Paris: La Découverte, 2009; Alf Hornbog, *Global Ecology and Unequal Exchange: Fetishism in a Zero-Sum World*, Londra: Routledge, 2012.

canlandırma ya da tinselleştirme yoluyla onları yapmış olan insanların becerileri -örneğin irade, karar verme gücü, öznellik gibi- yakıştırılarak sanki "durumları belirleyen", "taleplerde bulunan" ya da olayların gidişatını dikte eden insan çıkarları, amaçları ve son tahlilde insan seçimleri değil de bu araçlarmış gibi davranmak. Senin alıntıladığın pasajda Papa Franciscus'un "Putperestlik" kavramını hangi anlamda kullandığından emin değilim; ancak fetişizm kavramına dahil edilen anlamları da kastettiğini düşünüyorum -sonuçta iki kavram neredeyse birbirinin yerine kullanılabilir. Her ikisi de, fetişist eğilimleri eleştirenlerin onaylamadığı, dine inanmayan bir gururla birlikte gönüllü bir kölelik duruşunun karışımını iletiyor. Ve her ikisi de insan eylemleri ve bu eylemlerin sonuçlarının devredilemez sorumluluğunu silkip atma niyetiyle kendi zeminlerini ifşa ediyor ve eleştiriyor. Franciscus, doğadan bizlerin bakımına emanet edilmiş ortak bir ev, iktidardan ortak iyiliğimizi gözetme amacıyla bizlere tahsis edilmiş bir şey ve inançtan da alınması, tanıklık edilmesi, diyaloğa geçilmesi gereken bir işaret olarak bahsettiğinde aklında olan şey bu sorumluluk yükü/ayrıcalığının ta kendisi. Başpiskopos Jozef Kowalczyk ve Andrej Stasiuk'tan alıntıladığın sözlerde de aynı amaçların yankılarını duyabiliyorum. Senin oldukça doğru bir biçimde fark ettiğin üzere, bunun "Tanrı'nın çalışanlarının dünyaya hitap etme biçimlerinde epey az rastlanır bir şey olmasından" dolayı üzgünüm sadece. Zamanla bu kişilerin sayısının artacağına duyduğum inançla -seninle bu inancı paylaştığımızı düşünüyorum- kendimi avutuyorum.

Ve kişi insan kaderinin diyalektiğinin erdemleri ya da eksiklikleri üzerine ne düşünürse düşünsün, bu diyalektiğin denenmiş ve test edilmiş kurallarından biri niceliğin niteliğe dönüşme eğilimi göstermesidir.

SO - Evet, sanırım Franciscus fetişizm ve onun gerçek Tanrı'yı gözlerden saklayan her şeyin yerine geçmesi üzerine yazdı. Belki de Hasidik geleneğe atıfta bulunmayı, esas kurumun kendisini eleştirmeyi uygun bulmadığı için tercih etmiştir. Ama Papa ve

Kilise kurumları üzerine bu kadar laf yeter. Günün sonunda Katoliklik'ten çok daha fazla şeyle ilgisi olan Leh kimliği üzerine düşünelim. Bu bana her halükârda garip, hatta paradoksal bir karışım gibi görünüyor; ama bu belki de içinde yaşadığım zamanların ve bakış açımı şekillendiren şartların hatasıdır. Bunu elimden geldiğince ayrıntılı bir şekilde açıklayacağım.

Sanırım Leh olduğumu bir lise öğrencisiyken Lvov yakınlarında bulunan Brzuchowice'de yaz kampına gittiğimde öğrendim. 1970'lerin başlarıydı. Herhâlde Polonya'dan gelen otuz kadar izciden ibarettik ve Rusya'nın her yerinden gelmiş olan birkaç bin de öncü vardı. Sırf ülke dışından gelmemiz bile bizi farklı kılıyordu. Polonya'dan gelen biz yeniyetmeler için, ötekiliğe dair ilk deneyimdi bu. Ancak benim için söz konusu bu ötekilik bir gurur değil, utanç kaynağıydı. Onun ötesine geçmek, hatta daha da iyisi onu derhal aşmak istiyordum. Muhtemelen bu nedenle bazı Rus öncüleriyle çabucak arkadaş oldum. Bir keresinde daha Polonya yönelimli arkadaşlarıma Stanislawow adlı Leh kasabasına kadar eşlik etmek yerine, Ruslarla ormana gitmeyi bile tercih ettim; yani o zaman bile baskın grubun arasına katılmayı tercih etmiştim: Göze çarpmamayı, farklı olmamayı istemiştim. Daha sonra bu Lehlik mevzusuyla 1980'li yıllarda İtalya'da tekrar yüz yüze geldim. Bu durum bir şekilde Leh Papa'yla alakalıydı; çünkü orada bir ilahiyat öğrencisi olarak bulunmuştum ve bu yüzden kaçınılmaz bir biçimde Leh Katolikliğinin temsilcisi olarak görülüyordum. Bu beni her nasılsa utandırdı ve bundan kaçmaya çalıştım. Leh Papa tarafından Roma'daki Leh meslektaşlarımla birlikte bana papaz unvanı verilmesine bile istekli değildim (normalde bu durum Polonya çevrelerinde büyük bir ayrıcalık olarak görülür). Onun yerine Napoli'yi ve İtalyan meslektaşlarımı seçtim. Orada kendimi daha rahat, daha evimde gibi hissettim. Daha sonra Polonya'ya döndüm; artık farklı değildim çünkü aynı başkaları gibi ben de çoğunluktan biriydim. Sadece yurtdışına çıktığımda ya da yurtdışından başkaları ziyarete geldiğinde kendimi tanımlamam gerekiyordu. Böylelikle 1980'lerden itibaren Leh Papa ve Leh piskoposlarla geri

dönüşsüz bir biçimde ilişkilenmiş olan bu Lehlik'ten düpedüz utanmaya başladım ve ondan kaçmaya çalıştım. Elimde sadece edebiyat kalmıştı ve onun içinde de Mrozek, Gombrowicz vardı. Beni kimliklendirmesi ve tanımlaması gereken şeye rağmen edebiyat sayesinde kendimle ve Leh kimliğimle tekrar temas kurdum. Belki de Franciscus'un yazılarında bu kadar hevesle başka işaretler aramam bu yüzdendir.

Açıkçası Leh kimliğine dair mantıklı bir şeyler söyleyebilir miyim bilmiyorum. Bana gittikçe yabancılaşan ve beni geri püskürten Kilise kurumu ile bana kendim hakkında konuşabileceğim ve tutarlı bir şekilde düşünebilmem için bir dil veren edebiyat arasında sürekli arada kalıyorum. Kilise hakkında daha fazla şey söylemek istemiyorum (hâlihazırda çok şey söyledim zaten) –edebiyat hakkında da öyle (bunu benden önce başkaları benim yapabileceğimden daha iyi biçimde yaptı). Ama ailem, özellikle de kardeşlerim (yedi kardeşiz biz) hakkında bir şeyler söylemek isterim. Bunun nedeni onların herhangi bir şekilde özel olduklarını düşünmem değil, tam tersine bana oldukça tipik ve temsili görünmeleridir. Bu açıdan günümüzdeki Leh kimliğine ilişkin belki de Kilise'den ya da edebiyattan daha fazla şey söylüyorlar; çünkü aile yoruma açık olmayan, daha kavranabilir ve somut bir şey; üzerine tartışma yapılmayan çıplak bir gerçek. Durum böyle, nokta. En küçük erkek kardeşim İrlandalı bir kadınla evlendi ve yıllardır İrlandalı çocuklarıyla birlikte Dublin'de yaşıyor. Kız kardeşlerimden biri Roma'da yaşıyor ve çalışıyor; İtalya onun için Polonya'dan daha değerli bir yer hâline geldi. Erkek kardeşlerimden biri Almanya'da yaşıyor ve Polonya'ya arada bir geliyor, o kadar. Kız kardeşlerimden biri memleketimizde kaldı ve ailesiyle ve annemizle birlikte yaşıyor. Diğer kız kardeşimse yıllarca dünyayı gezdikten sonra en son Polonya'ya yerleşti. En büyük erkek kardeşim de burada yaşıyor ve çalışıyor. Aslında hiçbir zaman buradan ayrılmak istemedi. İşin aslı şu ki Polonya'da yaşamayı seviyor ve başka bir yerde yaşamayı hayal edemiyor. Sözde "İlk Dayanışma'ya" hevesle katıldı ve sıkıyönetim esnasında eve mektuplar gönderirdi. Annem bu

mektupları abimin hapse girmesi korkusuyla yakardı. Ama ikincisine mesafeli kaldı ve bugünün parti adamları ve siyasetçilerine dair görüşü, onların İlk Dayanışma'dan öncekilerden hiç de iyi olmadığı yönünde. Dolayısıyla kendi hâlinde yaşayıp gidiyor ve emekliliğini bekliyor. Şu an için işi devam ediyor, ama yeni bir yönetim bekleniyor. Yönetim daha önce bir Leh kooperatifiyken daha sonra Çinliler geldi. Şimdi de Türkler havayı kokluyor. İyi ki emekliliğine aylar kaldı.

Peki ya ben? Kilise kurumuyla uzun, başarılı ve artık geri dönülemez bir biçimde sonlandırılmış bir ilişkiden sonra, bir İsrail vatandaşı olan Shoshana ile evlendim. İyi bilindiği üzere, Katolik papazları ve keşişleri cinsellikten uzak durma –yani bekârlık– yemini eder. O yüzden evlilik onları otomatik olarak papazlıktan men eder. Tutucu bir tahminde bulunacak olursak daha önce papaz olup da sonra evlenmiş olan yaklaşık 15000 (evet o kadar çok)[22] kişi var. Benim evliliğim, ailemin yarısının İsrail'de yaşadığı anlamına geliyordu ve baldızım Avustralya'da Perulu bir partnerle yaşıyor. Arkadaşlarımın çoğu dünyanın dört bir yanma dağılmış vaziyette; ama biz eşimle burada –Varşova'da– arkadaşlarımızdan oluşan ufak bir cemaat oluşturmayı başardık. Bu topluluğa şakayla karışık bizim Mokotów Kibutz'umuz diyoruz. Ben bu durumdan memnunum. Küreselleşme soyut bir kavram değil, gündelik bir deneyim. Ben de Salman Rushdie gibi içinde yaşadığım dünyadaki en önemli değerin istediğim şeyi okumak olduğunu düşünüyorum; bunun muhtemel nedeniyse önce komünist okulumda, daha sonra da Kilise kurumlarında, okumaya ayrılan zamanın cimrice dağıtıldığı vakitleri hatırlıyor olmam. Bugün ikisi de artık geçmişte kalan şeyler; iyi bir şey bu. Kısacası dünya benim evim oldu. Gideceğim yerde beni bekleyen bir iş ve arkadaş canlısı insanlar olduğu takdirde, hiç direnmeden dünyanın herhangi bir yerine –aynı çocukken izlediğim çizgi filmlerdeki Benny ve Lenny gibi– gidebilirim.

22. Bu istatistikler, Katolik Kilisesi meselesine özel bir ilgi duyan İspanyol basınında verilmiştir.

Yurtdışma yeterince seyahat ettiğini ileri süren ve doğduğu yerden ayrılma gibi bir niyeti olmayan annem Cecilia da ilginç bir biçimde aynı şeyi düşünüyor. Ancak yüzünde bir gülümsemeyle Avrupa'ya ya da dünyanın diğer bölgelerine gitmesine gerek olmadığını, ikisinin de ona geldiğini söylüyor. Onun ailesi bile Avrupalı oldu ve küreselleşti. Bu bağlamda Polonya'da Leh kimliğine ilişkin olup bitenleri şaşırtıcı -hatta zaman zaman korkutucu- bulduğumu söylediğimde şaşıracağından kuşkuluyum. O her sene yaşanan delilik; yapay II. John Paul kuşağı; Smolensk dini; nefret ilan eden bandanalar ve pankartların vatanseverliği; Leh olma kriterlerini ve normlarını tanımlayan dazlakların Bağımsızlık Günü yürüyüşleri ve komşunu sev ilkesi dışında içerisinde her şeyi görüp, duyup, okuyabileceğin sözde "Katolik medyası." Hac yerleri kin ve dışlanma mekânları hâline geldi. Bütün bunlar, benim kim olduğumu deneyimleme ve algılama şeklimden çok uzak. Ötekine yönelik bu tiksinme ya da kişinin benzersizliğine duyduğu inanç ve bu inançla birlikte sadece futbol stadyumlarında ve internet forumlarında değil, her adımdaki nefret nöbetleri nereden geliyor? Bunu soruyorum, çünkü senin bakış açın bu sorunun yanıtı için uygun. On yıllardır dünyayı gözlemliyorsun. Baktığın açıyı değiştirdiğin zaman bile (ki bu genellikle kendi seçiminle olmadı!), şaşırtıcı biçimde doğru tanılar koymayı başarabildin. Seni övme arzusunda olmadığımı biliyorsun -senin işine yaramaz bu- ancak benim "Leh kimliği" adını verdiğim bu garip olgu hakkında bir sosyoloğun ne diyeceğiyle gerçekten ilgileniyorum. Polonya'da gözlemlenen olgular, dünyanın farklı kısımlarının semptomatik ve tipik bir örneği mi, yoksa bu olgulara dair garip -egzotik ve garip olana oldukça alışkın bir sosyolog için bile sınıflandırmaya meydan okuyan- bir şey mi var? Evet, her birimizin farklı, benzersiz, ortak bir paydaya indirgenemez olduğunu, bir teorinin örnekleri olmadığını biliyorum; ama belki de Leh kimliği sadece boş bir ses ve bu terimin belirlediği semantik alan da boş bir müştereklik değildir. Ya da öyle mi acaba?

ZB - Senin Lehlikle olan ilişkin benimkinden farklıydı. Sen Leh kimliğini boyunun uzunluğu ya da göz rengin gibi bir hediye olarak aldm. Benimkininse kendimi bildim bileli çalıntı olduğundan şüphe edildi. Kimliğim üzerindeki iddiam yasadışı, bana ait olmayan bir şeyin yüzsüzce gasp edilmesi, hak etmediğim bir şey olarak; hatta kötücül entrikalar çevirdiğime ya da kötü bir küresel komploya katıldığıma dair delil olarak görüldü (Sion bilgelerinin ve onların "protokolleri"nin haberi hiç şüphesiz sana ulaşmış olmalı...). Ve hâlâ da böyle. Dediklerim Polonya için geçerli tabii.

Ama yalnızca Polonya için. Leh olmak isteyen ancak Tanrı'nm her günü bu isteği için özür dilemek istemeyen bir Yahudi, Polonya'dan ayrılmalı mı ayrılmamalı meselesi bende merak uyandırdı (bugün şunu eklemem gerekir, söz konusu bu kişinin Polonya'nın milliyetçi basınını, internet forumlarını ve blogları okumayı bırakması gerekir). Benim Leh kimliğimi kazanmam ve bu kimliğe hakkım olduğunu "kanıtlamam" gerekti; ancak kısa bir süre sonra bu cefanın hiçbir zaman bitmeyeceğini ve ölümüme -hatta daha sonrasına- kadar sürdürülmesi gerekeceğini fark ettim.

Bir noktada ısrarlı taleplere yenik düşerek paylaşmaya karar verdiğim bazı itirafları alıntılamama izin ver. İlki, Dr. Joanna Roszak'ın geçen yıl yaptığı röportajda yer alıyordu:

> JR) Paul Celan, memleketi Czerniowce'deki okul günleri esnasında, yaşadığı antisemitizm üzerine kalın bir kitap yazabilecek olduğundan bahsetti. Sizin okul günlerinizde yaşadığınız antisemitizm kaç sayfa olurdu?
>
> ZB) Çok sayfa olmazdı sanırım. İçindekiler çok tekdüze olurdu. Slowacki Caddesi'ndeki ilkokulumda geçirdiğim altı yıl boyunca bir kere bile okulun oyun alanına (beden eğitimi dersleri dışında) gitmedim. Üzerime yağmur gibi yağan darbelerin ve tekmelerin önüne geçemeyen öğretmenlerim, ders aralarının hepsini sınıfta geçirmeme izin verdiler (daha doğrusu ısrarla bunu öğütlediler). Celan'ın yetenekleri bende olmadığı için, söz konusu bu malzeme bir epik için bana fazla yavan geliyor.

JR) Ida Fink, "Julia" adlı öyküsünde iki dünya savaşı arasındaki dönemin Poznán'ını betimledi. "Poznán'da yaşamaya başlamasının ikinci yılında, temizliği ve düzeni için sevdiği şehre beslediği şefkati dramatik biçimde zayıflatan iki olay yaşandı. Büyük oğlu David, okulda sınıf arkadaşları tarafından 'Yahudi'ye vurun, Yahudi'ye vurun' nidalarıyla dövülmüştü. Çocuk o günden itibaren sanki bir yerlerden sürekli bir darbe bekliyormuşçasına kambur bir biçimde yürümeye başladı. Diğer olaysa, Filarmonik'in güzel fuayesinde gerçekleşti ve biçim olarak daha ihtiyatlı olsa da duygusal yoğunluğu aynıydı. Ünlü bir piyanistin resitalinde verilen arada, Julia şu cümlenin alçak sesle söylendiğini duydu: 'Burada bile onlardan kurtulamıyorsun...' Julia, en sevdiği iki Beethoven sonesini dinlemekten vazgeçerek, Filarmoni Salonu'ndan bir daha oraya ayak basmamak üzere ayrıldı." Sizin Poznán'da geçirdiğiniz daha sonraki yıllarda şehre dair böyle kötü bir izlenim hatırlıyor musunuz?

ZB) Cebimde çok az para taşırdım, ama Dabrowki Caddesi'ndeki Tiyatro Köprüsü'ne yakın Wilak'ın kitapçısına uğramayı severdim – en azından almaya paramın yetmeyeceği kitapların ciltlerine bakmadan edemezdim. Ta ki bir gün dükkânın camında "Hıristiyan bir işletme" tabelası ve hemen altında da özenle yazılmış "Wilak'tan satın alın/Leh kardeşinizi destekleyin" çağrısı görünene kadar. Bu, o vakitler artık orada istenmediğime dair aşikâr bir işaretti. Üstelik Bay Wilak'ın Poznán'daki rakipleri arasında tek bir Yahudi kitapçının bile olduğunu sanmıyorum...

Kitaplarımı Slowacki Caddesi'ndeki "Halkın Kütüphaneleri Derneği" tarafından işletilen bir kütüphaneden alıyordum. Ayda 20 groszy gibi düşük bir meblağ istiyorlardı. Okumaya doymayan ve sezgileri kuvvetli bir okur olarak, evde kalmış bir havası olan kütüphanecinin bana özel muamelesinin tadını çıkarırdım. Kütüphaneci bana her zaman okuma konusunda ipuçları veriyor ve kendi inisiyatifiyle yeni gelen okuma materyalleri arasından, daha dişe dokunur olanları benim için genellikle kenara koyuyordu. Ona çok şey borçluyum... Ta ki bir gün dergiliğin en göze çarpan kısmında haftalık "Under Pillory!" (Nazi dergisi "Der Stürmer"in Polonya versiyonu) sayısını görene kadar. Elimdeki kitapları verdim ama yerine başka kitaplar almadım ve kütüphaneciye de beni istemeyenlere kendimi dayatmayacağımı söyledim. Halkın haleti ruhiyesinin gidişatına ilişkin aslında suçlanamayacak olan zavallı kadın mosmor kesildi... Hoşça kal derken bir damla gözyaşı döktüğüne yemin edebilirim.[23]

23. Zymunt Bauman'la kişisel yazışma.

Bir itiraf da benim gibi Mart 1968 göçmeni olan ve şimdilerde *L'Expresso* ve *La Repubblica* için muhabirlik yapan Vlodek Goldkorn'la sohbetimizden. Farklı bir meseleyle alakalı gibi görünebilir; ama senin ve benim biyografilerimin yan yana getirilmesine cuk oturuyor; çünkü çocukluğun seni nasıl Tarikat'a ve Kilise'ye götürdüyse, benim çocukluğum da beni komünizme götürdü ya da en azından ona giden yolu açtı. Vlodek şu soruları açıklamam için beni sıkıştırdı: "Seni komünizme çeken şey neydi? Gelecek vaat eden, zeki ve hırslı bir genci [onun düşüncesi, benim değil!] komünizme çeken neydi? Nasıl komünist oldun? Komünizmden ne umdun, ne bekledin?"

Soruları şu şekilde yanıtladım:

Bunları yanıtlamak kolay değil. Esasında bana üzerinden yetmiş küsur yıl geçtikten sonra komünizme dönmüş olmamın nedenlerini ve –çünkü "nedenler" değildi nedeni ya da sadece bu değildi– seçimlerime yön vermiş olan şeyleri soruyorsun. İkiyüzlü olma riskine girmeden, yol haritamı "belirlemiş" olan bir dizi olayın mantığını yeniden kuramam; çünkü bütün bu olaylara farklı şekilde tepki verebilirdim. En fazla bana bu yolu açmış olabilecek –açmış olabilecek, ama açmak zorunda olmayan!– durumları ve olayları sıralayabilirim. Örneğin, ailemin çocukluğumda katlandığı görece fakirlik; kusursuz bir dürüstlük abidesi olan babamın ailesini doyurmak için patronlarının onu maruz bıraktığı aşağılanmalara katlanmak zorunda kalması; Jezyce sokaklarında yürümeye cüret eden tek Yahudi çocuğa –onun dışında şehrin bu kısmı Yahudilerden azadeydi– üzerine yağmur gibi yağan darbeler ve tekmeler. Bütün bu saydıklarım muhtemelen bu seçimde belli bir rol oynadı; ancak benzer çocukluk deneyimlerine sahip olup buna rağmen hayatta başka yollar takip etmiş çocuklar da vardı. Bu dediğim şey hayatın sonraki aşamaları için de geçerli; özellikle de o vakitler Sovyet Molodeczno olan lisem için. Burada hayatımda ilk defa oyun alanına gitmekten korkmuyordum; çünkü okul arkadaşlarım bana tekme atıp vurmak yerine saygı duyuyordu (hatta sanırım beni seviyorlardı). Ne arkadaşlarım ne de öğretmenlerim beni Filistin'e ya da Madagaskar'a postalama özlemi duyuyordu. Ve şans eseri bu okulda Leh kültürüne olan derin bağlılığımı ve sevgimi –doğal bir küstahlıkla ait olmadığım bir yerde iler-

lemeye çalıştığım bahanesiyle hemen azarlanmaksızın– açık bir biçimde itiraf edebiliyordum. Ve bundan kısa bir süre sonra da Sovyetler Birliği'nde binlerce Leh göçmenin ve sürgünün ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla kurulmuş "Leh Vatanseverler Birliği"nin yayımladığı "Free Poland" [Özgür Polonya] ve "New Horizons" [Yeni Ufuklar] adlı iki dergi vardı. Bu dergilerin içeriklerini tutkuyla yiyip yutuyordum; kendimi neredeyse babasının sırça saray öykülerini dinleyen Cezary Baryka (Stefan Zeromski'nin romanının kahramanı) gibi hissediyordum. Yoksulluk ve nefretten, bir kişinin bir diğerine çektirdiği irili ufaklı aşağılamalardan muaf bir Polonya vizyonu beni büyülemişti. Ah keşke işgalciler defedilebilseydi. Leh Vatanseverler Birliği'nin yardımıyla Sovyetler Birliği'nde oluşturulan Leh Ordusu'na gönüllü olduğum andan itibaren, sanki işler kendi hızıyla gelişir gibi pürüzsüz gitti. Büyük bir çalkantı olmadı; seçimler ya da boylu boyunca düşünmek için zaman kalmıyordu geriye. Her bölüm kendisinden bir önceki bölümü doğal bir biçimde takip ediyordu (ya da "kendinden önce gelen bölümün mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu"). Üsteğmenin yıldızları nasıl teğmeninkileri ve yüzbaşının yıldızları da nasıl üsteğmenin yıldızlarını izliyorsa, öyle. Seçilmiş belirleyiciler ve belirlenmiş seçimlerin bir karışımı olduğu söylenebilir bunun. Sadece şunu tekrarlayabilirim: Böyle bir olaylar, koşullar ve deneyimler silsilesi yaşamış olan sadece ben değildim; ama bu tür olayları ve koşulları yaşamış herkes benim bulunduğum yerde bulmadı kendini. Dahası, kaosun içinde ne zaman düzen bulmaya çalışsam aklıma Kieslowski'nin "The Incident"ı geliyor. Hatırladığın üzere, bu içgörü sahibi filmin üç kahramanı da (ya da tek bir kahramanın üç alternatif kaderi) geleceklerinin radikal bir biçimde birbirinden ayrılışını belirleyen olayın farkında değildi.[24]

Ve daha sonra komünizm söz konusu olduğunda sürekli artan ve gittikçe acılaşan bir hüsran geldi. Çeşitli bağlamlarda anlattığım bir süreç olduğu için burada tekrarlamayacağım. Ayrıca sırça saraylar Polonya'sının büyüleyici vizyonu da zaman içinde istikrarlı bir şekilde dağıldı. "Yoksulluk ve nefretten, bir kişinin diğerine yaşattığı irili ufaklı aşağılanmalar"dan muaf bir Polonya vizyonunun yerini, senin kısa ve öz bir biçimde

24. Zygmunt Bauman'la kişisel yazışma.

belirttiğin üzere "nefret ilan eden bandanalar ve pankartların vatanseverliği; Leh olma kriterlerini ve normlarını tanımlayan dazlakların Bağımsızlık Günü yürüyüşleri ve komşunu sev ilkesi dışında içerisinde her şeyi görüp, duyup, okuyabileceğin sözde 'Katolik medyası'" aldı ya da daha doğrusu bu vizyonu hunharca yerinden etti. Descartes bugünün Polonya'sına bakıp "Cogito"su-nu "Odi ergo sum" (Nefret ediyorum, öyleyse varım") -öyleyse bir Leh'im- şeklinde Polonya'ya uyarlayabilirdi. Leh kültürünün kendinden menkul akıl hocaları/sansürcüleri için ne kadar çok nefret edersen o kadar sahici bir Lehsin. Vatanseverlik üzerinde tekel sahibi olan kendinden menkul ama ünü gittikçe artan kişiler, Lehliği kişinin skandal çıkarmayı başarırken kullandığı pisliğin oranı ve bunun kokusunun yoğunluğuyla ölçüyor. Polonya'yı tanımlayan şeyin -Tanrı'sı sevgi olan bir din- Katoliklik olduğu iddiası gittikçe tatsız bir maskaralığa benziyor.

"Bir sosyoloğun konu hakkında neler diyebileceğini" merak ediyorsun. Yanıt ne yazık ki gerçekleri tespit etmek ve temayülleri fark etmek dışında pek bir şeye tekabül etmiyor. Ancak bir insan olarak sosyoloğun da umutsuzluğa kapılmaya ve üzüntüden ellerini ovuşturmaya hakkı (ve ne yazık ki eğilimi) var.

3
Hic et Nunc

Stanislaw Obirek - Üç parçalı tablomuzun son kısmında, senin ve benim burada ve şimdimizde duralım istiyorum. İnsanların birbiri içine geçmiş kaderlerini -senin ve benimki de dahil olmak üzere- tahayyül etmeye, çözmeye uğraştık. Pek başarılı olamadık. Başkalarının da bu çabalarında başarısız olması bizim için ufak bir teselli. İçinde yaşadığımız zamanda ve yerlerde -ben Varşova'da, sen Leeds'te- duralım. Bu oldukça Budist bir pratik. Geleceğe yönelmemenin ve geçmişi inceleme hususundaki isteksizliğin, kimi zaman sorumluluktan kaçış gibi görüldüğünü biliyorum. Ama acaba gerçekten öyle mi? Belki de içinde yaşadığımız dünyanın sorunları için gözlerimizi dört

açmak ve en ufak ayrıntıyı bile kaçırmadan ana odaklanmak bize bazı yanıtlar sunabilir. Kim bilir belki tam da bu nedenle, bu Doğu bilgeliğinden istifade etmekte ve bu bilgeliği çevremizdeki kişiler tarafından anlaşılabilecek bir dile çevirmeye çalışmakta fayda var.

Bana hiçbir şey değişmiyor gibi görünüyor. Üniversitede çalışmaya devam ediyorum. Tatil bittikten sonra farklı bir üniversitede -Lodz değil de Varşova'da- çalışmaya başlayacağım; ama sorunlar hep aynı. Ders hazırlamak, bütünleme sınavlarını yapmak, fakülte toplantılarını planlamak. Akademik yılın diğer yıllara çok benzer geçeceğini biliyorum ancak diğer taraftan, bu yılın tamamen farklı olacağını da biliyorum. Bunun nedeniyse hiç beklenmedik bir durum: Papa Franciscus'un Cizvit dergisi *La Civilta Cattolica*'ya verdiği röportaj. Otuz sayfayı bile bulmayan bu teklifsiz sohbet, herkesin Katoliklik, Kilise, Tanrı ve hatta Tanrı'nın doğası hakkında konuşmaya başlamasına neden oldu. Ama Franciscus için Cizvit dergisi yeterli değildi. Franciscus, ruhban sınıfı karşıtlığıyla bilinen *La Repubblica* gazetesinin editörüyle söyleşmeye onay verdi; daha da kötüsü eski Katolik Scalfari'ye (Eugenio Scalfari kendisini Katolik olarak yetiştirilmiş bir agnostik olarak tanımlıyor) oldukça düzgün bir röportaj da verdi. Scalfari'nin, Franciscus'un onu muhtemelen dine döndürmeye çalıştığı yorumuna karşılık olarak Papa daha en baştan şunu söyledi: "Din propagandası yapmak düpedüz aptallıktır; bunun bir anlamı yok. Çevremizdeki dünyayı öğrenmek, dinlemek ve keşfetmek zorundasınız. Ben bir görüşme sonrasında, bir görüşmenin daha olmasını istiyorum; çünkü yeni fikirler doğuyor ve yeni ihtiyaçlar keşfediliyor. Buluşmak, dinlemek, düşüncenin alanını genişletmek önemli. Dünya birbirine yaklaşan ve birbirinden ayrılan yollarla dolu. Önemli olan bu yolların bizi İyi'ye götürmesi."[1] Papa'dan gelen mektuba atıfta bulunan *La Repubblica*'nın yazı işleri müdürü,

1. www.repubblica.it/cultural/2013/10/01/news/pope_s_conversation_with_scalfari_english-67643118.

bizlere Franciscus'un bilinç özerktir ve herkes bilincinin sesini izlemelidir diye yazdığını hatırlatıyor. Papa buna itiraz etmiyor, ancak şunu vurguluyor: "Tekrarlıyorum, herkesin kendi İyi ve Kötü anlayışı vardır ve herkes anladığı biçimiyle İyi'yi seçmeli ve Kötü'yle savaşmalıdır. Bu yaklaşım dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmeye yetecektir."[2] Papa'nın *La Civilta Cattolica* için verdiği daha erken tarihli bir demeçte bile, bağlamsal hakikate ve piskopos çevrelerinde genellikle kabul gören zevklerden ayrı düşen estetik zevklere ilişkin rahatsız edici ifadeler bulunuyordu. Papa'nın kendi hataları ve aşikâr günahkârlığına ilişkin skandal niteliğindeki itiraflarından bahsetmiyorum bile.[3]

Bütün bunlar benim için çok ilginç ve gelecek için umut verici. Başka bir deyişle, dünyanın değişmeye başlaması için burada ve şimdide olup biteni okumak, izlemek ve dinlemek yeterli. Bu röportajı mercek altına almak ve ona dair bu kadar devrimci, bu kadar etkileyici olan şeyin tam olarak ne olduğunu belirlemek cezbediyor beni. Bu benim için sanki dünyanın farklı olabileceği geçmişe (ne de olsa geçmişten kaçmak mümkün değil), bütün o hayallere –belki de yanılsamalara– geri dönmek gibi; sanki Kilise ve Cizvit Tarikatı'nın düzenine girerek dünyayı etkileyebilirmişim gibi. Eğer Franciscus bu kurumun otoriter yönetilme biçimleriyle mücadele ettiğim dönemde Papa olmuş olsaydı, belki de hâlâ bu kurumun bir parçası olur muydum? Bu düşünceleri reddediyorum, çünkü bunların aptalca ve naif olduğunu, ayrıca önemli olanın burada ve şimdide olduğunu biliyorum.

Bir başka şey daha. Eylül sonunda Shoshana ile Assisi'ye gittik. Oradakiler zaten Papa Franciscus'un ziyaretine hazırlanıyordu. En sonunda Papa şehre ulaştı. Franciscus'un jesti, Assisi'nin Poverellosu'nun yol gösterici ruhuna duyulan ihtiyaç üzerine vaaz verirken, buna dair pek de bir şey yapmayan öncüllerininki gibi değildi. Bu Papa da vaaz veriyor, ancak söylediği şeyleri

2. *A.g.e.*
3. htpp://americamagazine.org/pope-interview.

kısmen yerine de getiriyor. Bu oldukça iyi bir başlangıç. Papa'nın söyledikleri muhtemelen her Fransiskenin hoşuna gitmedi; ayrıca onun yanında bulunan birtakım piskopos ve kardinalleri de kesinlikle utandırdı. Pek çok kişi benim kendime Hıristiyan deme hakkıma itiraz edecek ve daha net bir tanım isteyecek olsa da bu durumla özdeşleşiyorum. Sanırım Franciscus ne kadar çok doğaçlama yapar ve önceden hazırlanmış metinlerden ne kadar uzak durursa, bu benim için o kadar kolay olacak. Şunu örnek olarak düşünebiliriz: Kilise, "Tanrı'nın olmayan ya da Tanrı için olmayan her eylemden vazgeçmeli; kapıyı açıp herkesle -özellikle de en yoksul, en muhtaç, en uzaktakilerle- tanışmak için dışarı çıkma korkusundan vazgeçmeli ve bunu hiç vakit kaybetmeden yapmalı."[4] Aynen öyle. Bu sözler daha açık bir şekilde tanımlanmayı gerektirse de, anlamı -en azından benim için- oldukça açık. Resmi ve kurumsal Kilise üyeliğini bırakmış biri olarak, Franciscus'un "... bu kurumun (ne kadar önemli ve faydalı olursa olsun) yapıların sağladığı, ancak içinde taşıdığı tek gerçek gücü -Tanrı'nın gücünü- gölgeleyemeyecek olan görünürdeki düzenden vazgeçmeli" ifadesiyle bir alıp verememediğim yok. Bu yüzden Papa'nın kendisi bu türden tavsiyelerde bulunurken bütün bunların nasıl gelişeceğini merak ediyorum. Belki de Katoliklik hem Aziz Franciscus'u hem de Hıristiyanlığı en baştan keşfedecek. Kendini hiç Franciscus'un bu röportajları ve kendiliğinden cevapları ya da Assisi ziyareti gibi umulmadık olaylardan sonra seni kuşatan çatışan düşünceler ve alternatif senaryolarla uğraşırken buluyor musun? Belki de gündelik yaşama ilişkin algımızı gerçek anlamda etkileyen biraz edebiyat, bir film, planlanmamış bir toplantı, kulağa çalınan bir kelime, bir çocukluk hatırasıdır. Kısacası bizim *hic et nunc*'umuz (burada ve şimdimiz) nasıl işliyor?

4. *Gazeta Wyborcza*, 4 Eylül 2013, htpp://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,14719496, Papiez__Kosciol_musi_wyrzec_sie_swiatowosci_proznosci_.html.

Zygmunt Bauman - Ben o zaman Assisi'de değildim ve Franciscus'un kapıları açmak ve herkesle tanışmak için dışarı çıkma sözleri bana ulaşmadı; ancak sohbetin din propagandası değil de anlayışla alakalı olduğunu söyleyen sözleri beni -aynı seni de olduğu gibi- etkiledi. Özellikle de bu sözler agnostik olduğunu itiraf eden ve oldukça etkili bir ruhban sınıfı karşıtlığı güden -düzenli olarak kardinallerin sindirmekte güçlük çektiği köşe yazıları yazan- bir derginin editörüyle yapılan bir sohbette telaffuz edildikleri için. Bu sözler beni etkiledi, çünkü "diyalog" olduğu iddia edilen seri üretim monologlarda bu çok nadir gerçekleşir, o da olursa eğer. Pratik bir yana teoride kabul edilen, adının hakkını veren -insan sanatlarının en zor olanlarından biri, ama dünyanın *hic et nun*'u için hayati önem taşıyan- bir diyalog bir *muhalifle* sohbet etmeye hazır olmayı gerektiriyor: Senin değer verdiğin görüşlere katılan ve aynı görüşlere sahip kişiler değil sadece, nefret ettiğin görüşlere sahip kişilerle de konuşabilmek.

Franciscus'un aklında olan, sahte diyaloğun bu alışıldık biçimleri değil; kendisinin içine girdiği diyaloglar böyle değil ve senelerdir inatla teşvik ettiği diyalog teorisi de böyle değil. Franciscus, esasen 1991 yılında basılmış, daha sonra 2005'te ufak değişikliklerle tekrar yayımlanan bir makalede[5], sahte diyaloğu bir yozlaşma işareti olarak değerlendiriyordu. Bu bağlamda yozlaşma "affedilebilir" olan günahtan farklı olarak "affedilemez" bir şeydir (s. 25). Yozlaşmanın affedilmek bir yana dursun "tedavi edilmesi" gerekir (s. 29).

Jorge Mario Bergoglio'ya göre yozlaşmış bireyin alameti farikası şudur:

> Yozlaşmış birey herhangi bir eleştiriye iyi gözle bakmaz. Onu olumsuz şekilde değerlendirenleri kötüler ve tavırlarına ilişkin herhangi bir şeyi sorgulayabilecek olan her türlü ahlaki otoriteden kurtulmaya çalışır. Başkalarını değersizleştirir ve farklı düşünenleri kötüler.

5. *Corrupción y pecado*, Buenes Aires: Editorial Claretiana, 2005.

> Yozlaşmış bireylerin zulmetme yöntemleri, onlara karşı çıkan herhangi birine bir terör sistemi dayatmaktır; intikamlarını bu bireyleri toplumsal hayattan dışarı atarak alırlar. (s. 11-2)
> Yozlaşmış kişi ne kardeşlik ne de arkadaşlık tanır; bildiği tek şey işbirlikçiliktir. Onun için düşmanı sevmek ya da kadim yasanın altında yatan arkadaş ve düşman arasındaki ayrım hiçbir anlama gelmez. O bunun yerine işbirlikçi ya da düşman kategorisinde işini görür. Örneğin kamusal bir işlevi yerine getiren yozlaşmış bir kişi, her zaman başkalarını da kendi yozluğuna dahil eder. İnsanları kendi seviyesine çeker ve onların bu seçimde suça ortak olduklarını hissetmelerini sağlar. (s. 46)
> Ayrıca "yozlaşmış kişi kendi yozlaşmışlığını görmez." Birinin kötü bir ağız kokusunun olması gibidir bu; ağzı kokan kişi durumun farkına varmaz. Ancak başkaları bunu fark eder ve ona bunu söylemeleri gerekir (s. 27). "Yozlaşmış bir kişinin yargısının temelinde bir yalan bulunur"; "yozlaşmış kişiler kendilerini 'adaletin ölçüsü' olarak görür ve dahası kendi kötülüklerini başkalarına yansıtırlar" (s. 40, 43).

Özetlemek gerekirse, yozlaşmış kişinin davranışlarını niteleyen tek bir duygu vardır: Sevginin zıddı olan nefret. Henryk Elzenberg, sevgiyi "başkasının varlığından duyulan neşe" olarak tanımlamıştı. Yozlaşmış kişi, işbirlikçi olmayanlardan, özellikle de farklı düşünenlerden nefret eder. Barbara Skarga'nın[6] belirttiği üzere nefret eden kişi "başkaları için değerli ve önemli olan şeyde bile ikiyüzlülük, yozlaşma, sahtekârlık dışında bir şey görmez; çünkü onun için insanın doğal durumu böyle görünür." Barbara Skarga, bizlere Bruckner'in "Nefret ediyorum" ifadesinin Lehçe muadilini ("nienawidze") kelimesi kelimesine "görmüyorum" olarak tanımladığını hatırlatıyor. Görmek istemiyorum, çünkü bilmek istemiyorum. Gözlerimi kapıyor, kulaklarımı tıkıyorum. Bilgisayar ekranında benim düşüncemle çatışan bir düşünceye rast geldiğimde hızla "sil" tuşuna basıyorum; ancak bu da pek sık olmuyor, çünkü "bizim" sitelere giriyorum -internette aradığım pencereler değil aynalar çünkü.

---

6. "Against Hatred", *Gazeta Wyborcza*, 18 Eylül 2009.

Kendimin de bir yansıması olduğum bir ayna görüntüsü. *Hic* –dizüstü bilgisayarın, iPad'in ya da iPhone ekranının karşısında– ve *nunc* –ortalama bir çağdaşımızın bu ekranlara bakarak geçirdiği aşağı yukarı yedi saat boyunca–. Dijital zekâdan bir hediye olarak aldığımız böylesi bir *hic et nunc*, bir "konfor bölgesi": İhtilaftan, haklı olmak için gerekli argüman ve kanıtların yoruculuğundan ya da bir tartışmayı kaybetme riskinden muaf bir bölge. Kâfirler, yabancılar ya da düpedüz "ötekilerle" –işbirlikçi olmayanlarla– dolu bir "gerçekliğin" gürültü patırtısından korunmak için oraya çekiliyoruz.

Barbara Skarga durumun şöyle olup olmadığını soruyor:

> İnsan, Levinas ve Tischner'in belirttiği gibi ötekini arzu etmez, aramaz da ondan korkar mı acaba? Bir başkasına açılmak hiç de kolay değil. Bunu yapmak kişinin kendisini eleştirebilmesini ve ötekine dair nesnel ve iyicil bir anlayışının olmasını gerektirir. Korkular, komşunu sev emrinden daha güçlü olmaya meyillidir. Herkesin komşumuz olmasını istemeyiz. Bir yabancıda genellikle bir düşman görürüz.

Barbara sözlerini şöyle sonlandırıyor: "Belki de bu nedenle herkesle, pek çok kişiyle sohbet etmek insan varoluşu için bu kadar önemli. Sohbet ederken temasın ilk iplikleri örülmüş olur. Sadece birbirimizle konuşarak bir başkasının izlediği mantığı, onun dünya görüşünü, niyetlerini ve amaçlarını bilebiliriz."[7]

Ama diğer taraftan muhteşem Georg Simmel, çatışmanın bütünleşme için peşrev niteliğinde olduğunda ısrarcıydı: Bir temas anı, etki anı, kara bir leke dışında önü açık olan manzarayı bu lekeden (başarısızca) kurtarma teşebbüsü ve onu orada barındırma olasılığı.

Bir yabancı, kendisine meydan okunana kadar, her yönden yabancı kalmaya devam eder ve doğası gereği ve sonsuza dek hücre hapsinde kalır. Çatışma, sımsıkı kapalı bir kapıyı tıklatıp gözetleme deliğinin açılmasını ve davetsiz misafirin dikkatli bir

---

7. "Social monad", *Etyka*, 36, 2003, s. 107-13.

biçimde incelenmesini istemek ya da bunda ısrarcı olmaktır. Simmel, ister karşılıklı sevgi ister karşılıklı nefret doğursun, çatışmanın karşılıklı yabancılaşma yabanından bir çıkış noktası olduğunu ileri sürdü. Bu yüzden sevgi ve nefret ikilisinin yerine, sevgi, nefret ve kayıtsızlık (ya da karşılıklı ihmal) üçlüsünü düşünelim.

Gittikçe kalabalıklaşan ve tıklım tıkış olan; Katolik, Lüteriyen ve Ortodoks Kilisesi, Metodist Şapeli, Baptist toplaşma evi, cami, sinagog ve Yehova Şahitleri'nin bir araya gelme yerinin tek ve aynı sokakta (mahalledeki caddede değilse bile, bugün çok daha fazla ziyaret edilen sanal sokakta) yer için itişip kakıştığı bir dünyada *hic et nunc* –birbirini görmezden gelmek iyice olanaksız hale geliyor. Dolayısıyla çatışma olasılığı kontrolsüz bir biçimde artıyor. Bununla birlikte de iletişim kurmak için duyulan acil ihtiyaç ve sevgiye özlem de artıyor.

SO - Evet, bence de. Çeşitliliğin olduğu bir dünyada yaşamak bizleri çoğulculuğu kabul etmek, hatta ondan hoşnut olmak durumunda bırakıyor. İzlenimim tam da bunun gerçekleştiği yönünde. Bir bağlamdan diğerine geçiş, her zaman köklerinden sökülme ve geçmişini unutma eylemleriyle sonuçlanmıyor. Bence bizlerin kafasını bu kadar meşgul eden ve kendisinden bu tür büyük beklentilerimizin olduğu Jorge Bergoglio'yla yaşanan da bu. Papa Franciscus'un düşüncesine ilişkin bilginin derinliğiyle beni şaşırttın, Zygmunt. Ve Vatikan'ın resmi gazetesi *L'Osservatore Romano*'da seninle yapılmış bir röportajı okuduğumda, bu ilginin karşılıklı olduğunu anladım. Senin düşünme biçimin de Vatikan çevrelerinde tanınmaya başlıyor. Senin de Bergoglio'nun düşüncesinin kaynaklarını anlamak istediğini fark ediyorum; bu nedenle az bilinen *Corruption and Sin* [Yozlaşma ve Günah] kitabına uzanıyorsun. Leh gazeteciler bu tür kaynaklara hiç ilgi göstermedikleri için bu yaptığın daha da önemli hale geliyor. Bu gazetecilerin, piskoposların ya da papazların vaazlarını pek yakından takip etmedikleri doğru; ama aslında bu vaazların farkına varmamak mümkün değil, çünkü bunlar Leh medyasında titiz bir şekilde kayıt altına alınıyor. Papa'nın beyanları ve Vistül'ün

Katoliklik versiyonu arasındaki zıtlıktan daha belirgin bir zıtlık bulmak kolay olmayacaktır. Papa Franciscus'ta İsa figürüne ve Yeni Ahit'e referanslar görüyorum; Leh piskoposlarında ise tam da politik polemiklerle ilişkilenen aşırı politikleştirme ve din ideolojisine atıflar var. Onlar güncel siyasi oyunlara karşı mesafe alamıyor ve kendi görüşlerini eleştiremiyorlar ya da kendilerinden farklı olan görüşleri anlama becerisinden yoksunlar.

O yüzden belki de onlara atıfta bulunmak yerine 2010 yılında Kardinal Jorge Bergoglio ve Haham Abraham Skórka'mn beraber yayımladıkları kitabı alıntılarım. Bu kitap, eğer kitaba katkıda bulunanlardan biri üç sene sonra Papa olmasaydı, muhtemelen bu tür bir Hıristiyan-Yahudi diyaloğunun pek çok örneğinden biri olarak kalacaktı. Dolayısıyla Kardinal Jorge M. Bergoglio'nun Katolik Kilisesi'nin başı olarak seçilmesinden sonra basılan kitabın Lehçe nüshası, Leh okurlara "Papa Franciscus ne düşünüyor?" sorusunun yanıtı olarak sunuldu.[8] Bu büyük oranda bir pazarlama taktiği olsa da söz konusu kitapta yer alan bazı düşünceler, Papa'nın daha sonraki beyanlarına arka plan oluşturmaları bakımından hatırlanmaya değer.

İki taraf da giriş metinlerinde kendi diyalog kavramlarını sunuyor. Haham Abraham Skórka, Arjantinli solcu entelektüel Ernesto Sabato'ya atıfta bulunarak kişinin muhatabını tanıması ve anlaması gereksinimini vurguluyor:

> Gerçek diyalog, muhatabımızı tanımayı ve anlamayı, ayrıca düşünen birinin varlığının anlamını tanımlamayı denememiz gerektiğini ima eder. Ernesto Sabato bunu kendi üslubuyla, denemelerini topladığı *Uno y el Universo* [Bir ve Evren] kitabına yazdığı önsözde şöyle belirtiyor: "İnsan bilinmeyen topraklara doğru ilerler, insanları tanımaya çalışır, doğayı sorgular, Tanrı'yı arar; tüm bunların sonucunda kovaladığı hayaletin kendisi olduğunu bulur."[9]

---

8. Jorge Bergoglio ve Abraham Skórka, *On Heaven and Earth: Pope Francis on Faith, Family, and the Church in the Twenty-first Century*, Çev. Alejandro Bermudez ve Howard Goodman, New York: Image Books, 2013.
9. Ernesto Sabato, *Uno y el Universo*, Mexico: Barcelona-Caracas, tarih yok, s. 7; Bergoglio ve Skórka, *On Heaven and Earth*, s. 6.

Sabato'nun düşüncelerinin derlemesi ilginç; çünkü yazar önde gelen bir nükleer fizikçi ve tanınan bir yazar ve denemeci olarak kapalı düşünce sistemlerinin tehlikesini vurguluyor. Sabato kendi kitabı hakkında şöyle yazıyor:

> Bu kitap bir geçiş döneminin kaydı ve bizler sonuç olarak hareketin nitelikleri olan karmaşa ve tutarsızlığa iştirak etmek durumundayız. Bunun, garip bir nedenden ötürü, binlerce başka sistem arasında kendi sistemlerinin sanki Gösteriyi Düzenleyen'le yapılan özel bir anlaşma sonucu, Hakikat'e sahip olduğuna ikna olmuş sistem fanatikleri arasında yaratacağı rahatsızlığı tahayyül edebiliyorum. Benimse bu tür ilişkilerimin olmadığını itiraf etmem gerek.[10]

Tanımları gereği kendi inançlarının yayılması ve sürdürülmesiyle ilgilenen iki kurumsal dinin temsilcisi arasındaki konuşmalar ile ilgilenecek bir entelektüel figür düşünsek, akla ilk gelecek ismin Sabato olmayacağı aşikâr. Bu açıdan teolojide yeni bir olgudur bu ve ilhamını sistemin dışından alır. Haham Skórka için Kardinal Bergoglio ile olan diyalogu kaydetme amacı bir tür çokseslilik, başkalarıyla sahici bir diyaloğa girme çabasıdır. Bu diyalog şunun hakkındadır;

> ... kitap aracılığıyla diyaloğumuzun kişisel tonunu aktarmak, böylece kim olduğunu bilmediğimiz komşumuzla birleşmek, diyaloğu pek çok kişiyle kurulan bir sohbete çevirmek, insan ilişkilerinin bilinmesi ve bizi Tanrı'ya daha yakın kılacak tek yolun bu olduğuna ilişkin derin ve ortak inancımızla -bu tavrın gerektirdiği bütün riskleri göze alarak- kendi ruhlarımızı açığa çıkarmak.[11]

Kitabı baştan sona okumak, bizleri bu somut örneğin iki yazarın da dini geleneklerine dair kendi fikirlerimizi gözden geçirmeye teşvik ettiğinin farkına varmamızı sağlar. Bergoglio için temel mesele bir başkasıyla temas ve anlayış başlatmaktır. Bergoglio buna uygun olarak, İncil'de Hz. Yusuf'un yıllar süren

10. Sabato, *Uno y el Universo*, s. 7.
11. Bergoglio ve Skórka, *On Heaven and Earth*, s. 9.

yanlış anlamadan sonra kardeşlerini tanıması imgesine atıfta bulunur. Onlar ortak bir miras ve kötü deneyimleri unutma isteğiyle birleşmişlerdir. Bergoglio'ya göre bu tür deneyimler sayılıdır; çünkü bizi birleştiren şeyler yerine bizleri birbirimizden ayıran şeylere odaklanmaya eğilimliyiz: "Bazen duvar inşa edenlerle köprü inşa edenlerden daha fazla özdeşleşiriz. Baba, miras, kökler ve memlekete dair hiçbir sarılma, gözyaşı, soru yok. Diyalog yok."[12] Ancak bu diyalog eksikliği kaçınılmaz değildir ve diğer kişiye karşı uygun bir tavır üreterek çaresi bulunabilir. Bunun şimdiye dek bilinmeyen bir dünyaya girmek için tek fırsat olduğunun farkına varmak önemli:

> Diyalog, bir başkasına duyulan saygıdan, bir başkasının söylemeye değer bir şeyleri olduğuna inanmaktan doğar. Onların bakış açıları, görüşleri ve önerileri için kalbimizde bir yer ayırdığımızı gösterir. Diyaloğu niteleyen tavır, içten bir kabullenmedir; *a priori* bir kınama değil. Konuşabilmek için savunma duvarlarını yıkmak, evin kapısını açıp insan iyiliğini sunmak gerekir.[13]

Bu durum farklı bir dünya görüşüne sahip –özellikle de inançlı olmayan ya da agnostik olan– biriyle tanıştığınızda belirginlik kazanır en çok: "İnançlı olmayan biriyle tanıştığımda onunla insan ilişkileri hakkında konuşurum... İnançlı olmayan biriyle din propagandası yapmak için bir ilişkiye girmem; ona saygı duyarım ve kendimi olduğum gibi gösteririm. Birbirimizle yakınlığımız derinleştiği oranda saygı, içtenlik ve arkadaşlık da artar."[14]

Göreceğimiz üzere bu salt retorik bir yaklaşım değildir: Bergoglio Papa iken bile kimsenin dinini değiştirme niyetinde olmadığını temin edecektir. Dahası bu bir teslimiyet tavrı değil, farklı dünya görüşlerinin, aynı yöne bakma olasılığının önüne geçmediğine yönelik bir inançtır. "Bir agnostik ve onun bütün

---

12. *A.g.e.*, s. 11.
13. *A.g.e.*, s. 12.
14. *A.g.e.*, s. 25.

şüpheleriyle bile, beraber yukarı bakıp aşkınlık arayabiliriz. Herkes kendi geleneğine göre dua eder. O zaman sorun nedir?"[15] Doğru, sanki sorun yokmuş gibi görünüyor. Ancak pratikte işler farklı duruyor.

Farklı düşünen kişileri görme yönündeki bu yeni yol benim ilgimi çektiği gibi senin de ilgini çekiyor sanırım. Bu nedenle Vatikan'ın resmi gazetesi *L'Osservatore Romano*'ya verdiğin röportajı görmekten memnuniyet duydum. Franciscus'un yeni Papa olmasına ilişkin sorulan soruya şöyle karşılık veriyordun: "Bergoglio'nun doğrudan insanların kalplerine hitap eder şekilde konuşma becerisi, bana XXIII. John'u anımsatıyor. Şu anki Papa yaptıklarında cesur. Örneğin, aklımda Lampeduza'da küresel dünyanın dışında bırakılmışlar hakkında konuştuğundaki jestleri var."[16] Şunu da ekledin:

> Hâlihazırda senin görüşlerini paylaşan muhatapların seçilmesine dayanmayan; dünyayla, diyaloğun katılımcılarının önceki konumlarını değiştirebilecekleri türde bir çarpışmaya dayanan diyalog, etkili bir diyalogdur. Papa'nın diyalog pratiğine yaptığı vurgu beni şaşırttı. Bu tür yüzleşmelere acilen ihtiyacımız var, çünkü bugün elimizde hazır çözümlerimizin olmadığı bazı çok ciddi sorunları çözmemiz gerekiyor. Örneğin zenginleri, hâlâ yoksulluk içinde yaşayan dünya nüfusunun büyük bir kısmından ayıran uçurum ya da derhal bir son vermemiz gereken gezegenimizin kaynaklarının sınırsız bir biçimde sömürülmesinin. Bu mesele Lehleri ya da Çinlileri ilgilendirdiğinden daha fazla ilgilendirmiyor İtalyanları; bu mesele bütün insanlığı ilgilendiriyor. Ve söz konusu olan geçici bir çözüm değil, yaşama biçimimizin tümüne yönelik köklü bir değişim.

Franciscus'un papalığının gelişimini dikkatle takip edip desteklediğimi itiraf ediyorum. Onun diyaloğunun Polonya'da Tanrı ve Kilise'ye ilişkin tartışmayı etkileyip etkilemeyeceğini merak

---

15. *A.g.e.*, s. 237.
16. Guilo Brotti, "L'illusione di una felicita solubile" (The Illusion of Instant Happiness), Zygmunt Bauman'la söyleşi, *L'Osservatore Romano*, 20 Eylül 2013, s. 5; Gazeta Wyborcza'dan çevrilmiştir, 26-7 Ekim 2013.

ediyorum. Şu ana dek bunun yaşandığını görmedim. Aslına bakacak olursan, Papa Franciscus'un günbegün onlar için daha da büyük bir sorun hâline geldiği bazı fanatik Katolik politika yazarları ve piskoposların çoğu arasında, gittikçe artan bir partizanlık ve rahatsızlık görüyorum. Franciscus'u kendi dünyalarına uydurmaya çalışıyorlar ancak her geçen gün başarısızlıkları artıyor. Bunun hakkında yazıyorum çünkü bu konu beni ilgilendiriyor, ancak farklı dünya görüşlerine sahip insanlarla tanışmak için yeni fırsatlara duyduğun hevesi tamamen paylaşabilmeyi ben de isterim. Benim endişelerim, ötekinin imgesini gittikçe saldırganlaşan bir retoriğe büründüren Polonya hiyerarşisi ve Katolik politika yazarlarına ilişkin değil sadece. Öğrencilerle yaptığım dersler olmasaydı, Vatikan'ın resmi web sitesindeki sansürün farkına varmamış olacaktım. Sansürün varlığının kendisi, tabii ki, yeni bir şey değil; doğrusunu söylemek gerekirse, sansür bu kurumla herhangi bir temasta bulunmuş biri için karşısına çıkmış olması gereken bariz bir pratik. Ancak Vatikan'ın resmi web sitesinde bulduğum şey, Papa Franciscus'un kendisine temas ettiği için emsali olmayan bir durumdu. Franciscus'un bir gazeteciye verdiği röportaj ortadan kayboluvermişti ve sayfada yer alan link birkaç gün önce orada olan metne bağlanmıyordu.

Kasım ayının başlarında Papa'nın kullandığı dile, daha doğrusu onun yeni diyalog biçimine ilişkin bir deneme yazısını bitirdim. Aslında bu yazıya "Diyalog Felsefesinin Yeni Versiyonu" başlığını koydum. Senin de tasavvur edebileceğin gibi Papa'nın *La Repubblica* röportajı değişim lehindeki en parlak argüman olacaktı. Hüzünlü bir düşünmedir aldı beni. Papa Franciscus acaba metinlerinin başına ne geldiğini biliyor muydu? Eğer biliyorsa bunu kabul ediyor mu? Bundan haberi yoksa, o zaman kimin haberi var? Ve birileri neden özellikle bu metni –pek çoğumuz için Katolik Kilisesi'nin farklı düşünenlere, özelliklere ateistlere açıldığının işareti olan bu metni– çıkarmaya karar verdi? Bu soruları yanıtlayabilecek birileri var mı merak ediyorum. Belki de Franciscus'a yazmalıyız. Sonuçta Franciscus'un kendisine gelen mektuplara istekle karşılık verdiği biliniyor. Franciscus'un

önerdiği bu yeni diyalog biçimi -özellikle de Roman Curia'ya ilişkin eleştirel yorumları- herkesin damak tadına hitap etmiyor olabilir mi acaba? Kutsal Makam'ın sözcüsü Cizvit Federico Lombardi'nin açıklaması, akla Cizvit üslubuna ilişkin en kötü çağrışımları getiriyor: "Röportaj genel anlamda muteber, ancak röportaj içerisinde ifade edilen bazı fikirler değil. Bu nedenle bu röportajın Kutsal Makam'ın web sitesinde erişilir olmamasına karar verildi."

Bu bana gerçek ve taktiksel hakikat arasındaki klasik farkı hatırlatıyor. Bilgelik bu ikisi arasındaki farkı ayırt edebilmek olarak tanımlanıyor. Bütün bunlar çok garip ve Vatikan'da durumların iyi yönde değişebileceğine yönelik uyanmış ümitlerin üzerine büyük bir soru işareti koyuyor.

Bu anlamda, tabii ki senin alıntılamış olduğun, tanışma öncesi yaşanan korku üzerine yazan Barbara Skarga'nın endişelerini paylaşıyorum. Ancak hem senin için hem de Barbara Skarga için Georg Simmel'in anladığı şekliyle sohbet ve diyaloğun gerekliliği açıktı. Bu tür bir yüzleşme ruhuna ben de yabancı değilim. İşin aslı, birbiriyle çarpışan taraflar kendileri için önemli olan amaca erişmek için sahici bir arzuyu paylaşırsa, yüzleşme ve tartışma yoluyla daha derin bir anlayış düzeyine ulaşmanın mümkün olduğunu düşünüyorum. Bu noktada aklıma -senin de defalarca alıntıladığın- Richard Sennet'in diyalog üzerine söyledikleri ve yazdıkları geliyor; özellikle de öğrencilerime ders anlatırken. Belirli sorunların çözümünde merasimsiz ve açık bir yaklaşımın önemini göstermiştin. Salt kindarlık ve diğer tarafın yanlışlarına ve hatalarına işaret etme arzusundan ibaret olmadığı sürece, herkesin dayatılan gerçekleri alan bir kişi olarak değil de aynı oranda geçerli birer partner gibi hissettiği bir işbirliğine ihtiyaç var. Bence bu noktayla bugün uğraşmakta olduğumuz en temel soruna değinmiş oluyorum: Hakikat sorunsalı -evet büyük "H" ile "Hakikat."

Çok değerli Barbara Skarga'nın bu mesele üzerine de dile getirecek ilginç bir düşüncesi var. Skarga, Gadamer'e atıfta bulunarak şöyle diyor: "Gadamer, her türlü ifadeyi nesnel ve ta-

rafsız olarak kabul etmeden önce dikkatli olmayı salık vererek bana kendini sevdirdi. Bu tür bir tarafsızlığı sürdürmenin zor olduğunu, hatta imkânsız olduğunu çok iyi biçimde kanıtladı. Ne de olsa her yazar kendini belirli şartların içinde bulur; her yazarın belirli önyargıları vardır."[17] Formüle edilmiş görüşlerde her zaman fark edilebilir olmayan bu bağlamlara ve önyargılara yakından bakmakta fayda var. Hakikat, ideolojik anlaşmazlık içinde sarmalandığında özgürleştirmemekle kalmaz, doğrudan sınırlayıcı bir etkisi olur –çatışmaların kaynağı hâline gelir. Ancak bu ulaşmak istediğimiz bir amaçsa, içimizde bir birlik potansiyeli ortaya çıkarır ve iyilik depolarında yer açar. Bir cemaatte gerçekleşen budur ve cemaatler böyle doğar.

Barbara Skarga'nın dediği gibi: "Bizleri şekillendiren sadece toplumsal ilişkilerdir. Her daim birileriyle beraberiz; birileriyle beraber çalışırız, birileriyle düşünürüz ve hayatlarımızın başından sonuna kadar başkalarına, sadece bireylere de değil, topluma, toplumsal kurumlara, devlete, Kilise'ye bağlı olduğumuzu biliriz."[18] Eğer durum buysa, o zaman Hakikat'in hizmetinde hareket eden dini kurumların temsilcileri bunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu nedenle tehdit olarak değil, tam tersine müttefik olarak görülmeleri gerekir. Ancak onlar da farklı düşünenleri kötüleyip yaftalamamalı, onların dünyasına ilgi duymalılar. Varşova'nın Lazienki Kraliyet Parkı'ndaki Stanislawowski Tiyatrosu'nda hakkında çok dokunaklı bir biçimde konuştuğun Barbara Skarga'yı tekrar alıntılayacak olursam: "Açık bir sohbet, hem hakikati hem de Ben ve Sen arasındaki bağı ortaya çıkarır. Böylelikle cemaatin doğmasına olanak tanır. Aslında bütün hayatımız geçmişle ve ötekiyle –burada, toplumsal etkileşim içinde– bitmek bilmez bir sohbettir. Gadamer'in belirttiği gibi bu sohbet bir insan etkileşimleri ağı yaratır."[19] O zaman bu tür bir sohbete girmek neden bu kadar

17. Barbara Skarga, "Gadamer", *Czlowiek to nie jest piekne zwierze* (*Man is not a Pretty Beast*) içinde, Kraków: Znak, 2007, s. 204.
18. Skarga, "Social Monad", *Man is not a Pretty Beast* içinde, s. 109.
19. Skarga, "Gadamer", s. 208.

zor? Böyle bir sohbet ne de olsa sadece İyi'ye götürebilir kişiyi, değil mi? Açık olmanın ve risk almanın kaçınılmaz bir biçimde felaketle sonuçlanacağına yönelik neden bu kadar çok korku ve endişe var? Varşova'daki sokaklar da dahil olmak üzere, çevremde gördüğüm günden güne artan saldırganlığı kendime böyle açıklıyorum. Değişimin yönünü nasıl tersine çevireceğiz? Sen her zaman alternatiflerin olduğunu tekrarlıyorsun ve en kötü çözümün hiçbir şey yapılamayacağını söylemek olduğunu belirtiyorsun. Buna inanmaya çalışıyorum; ama itiraf etmeliyim ki bunu yapmayı gittikçe daha güç buluyorum. Belki de mesele, benim artık bu türden alternatiflerin varlığını kanıtlayan argümanlar bulamıyor oluşumdur; çünkü her şey daha bile karanlık bir uçuruma doğru kayıp gidiyor gibi görünüyor.

ZB - Papa Franciscus, Jorge Bergoglio gibi sadece diyalog için duyulan ihtiyaca dair vaaz vermiyor, bunu pratiğe de döküyor. Gerçek diyalog -yani birbirinden bariz biçimde farklı düşünceleri olan insanlar arasındaki diyalog- karşılıklı anlayış gayesiyle gerçekleştirilir. Kişilerin karşılıklı birbirini tasvip ettiği, ayakta alkışlanma görüşünün olduğu bir toplumda uygulanan türde bir diyalog değil. Ayrıca bariz bir biçimde bu düstur, ikincisine karşıt olandan da -yani kendi düşüncelerine sarılı monologlar silsilesinden de- esasen farklıdır. "Bariz olarak karşıt" diyorum; çünkü "diyalog olmayan diyaloglar"ın ikisinin de ya da başarısızlığa uğramış diyalogların da ortak noktası, farklılıkla -farklı bir görüş, farklı bir duruş, farklı bir değerler ve öncelikler hiyerarşisiyle- yüzleşmeye karşı bir garanti temin etmeye yönelik bilinçli bir niyettir (bu niyet günümüzün iş ve politika dünyasında yaygındır ve çevrimiçi [*online*] girilen kişiler arası ilişkilerde de gittikçe yaygınlaşmaktadır). Yakın zamanda Miroslaw Konkiel'in[20] Harvard İşletme Okulu Profesörü Rosabeth Moss Kanter'in görüşünü alıntılayarak sonuca vardığı üzere, en çok "kendi klonlarımız"ın bize eşlik etmesini severiz.

20. Miroslaw Konkiel, "Ilu przyjaciól portrzebuje czlowiek?", www.Focus.pl.

Bu eğilim "hem işe alım hem de çalışanların terfi süreçlerinde, ayrıca mahalle heyetinin seçiminde" açığa çıkar. Komitelerimiz, ortaklıklarımız, kurullarımız ve arkadaş gruplarımız "kendi imgelerini tekrar üretir" -yani "iktidar ve ayrıcalığı, sevdiklerine ve kendilerinden biri olarak gördükleri kişilere devrederler." Franciscus'un Papa olduğunda basına verdiği ilk röportajın açık bir biçimde ruhban sınıfı karşıtı olan *La Repubblica*'ya, İtalyan gazeteciliğinin ateist olduğunu saklamayan duayeni Scalfari'nin temsil ettiği bir yayın organına vermesi çok anlamlı bir karardı.

Tabii ki Papa Franciscus'un hakkında vaaz verdiği ve kendisinin her gün uyguladığı bu sanatı elde etmek kolay değil ve bunu her gün uygulamak daha da zor. Ve bu durum çok daha baştan çıkarıcı (güvenli) alternatifine nazaran hiç de o kadar çekici görünmüyor. Sonuçta adının hakkını veren bir diyaloğa girdiğimizde, yenilmeyi, kendi hakikatimizin (inancımızın) yanlış olduğunun kanıtlanmasını, karşı tarafın bizden daha haklı olduğunun ortaya çıkması risklerini göze alırız. Bu endişelerin derinleşme ve kendilerini tekrar üretme eğilimi vardır; çünkü görüşleri ve düşünme biçimleri bizden farklı ne kadar az insanla tanışırsak, kendi konumumuzun esaslarını savunma konusunda (bağırmak ya da kulaklarımızı *a priori* olarak karşıtımız olarak gördüğümüz birinin argümanlarına tıkamak yerine) o kadar kırılgan hale geliriz ve bir tartışmada mağlup olmaktan korkmak için daha fazla neden ortaya çıkar. Farklılıktan katı bir şekilde izole olmak, bizim fikirlerimize daha fazla geçerlilik kazandırmayacaktır; ama yine de savunduğumuz argümanlara yönelik kendimize olan güvenimizi ve güvende olma duygumuzu (sahici olmasa da) güçlendirecektir. Dolayısıyla güç argümanı, argümanın gücünden daha akıl çelicidir.

Ama baştan çıkarılmamıza izin vermeyin! Diyalogdan geri çekilmek ve düzgün bir hayat için insan reçetelerinin çeşitliliği ve çokluğuyla yüzleşmekten kaçınmak bizlere (hiç şüphesiz geçici bir süreliğine) iç rahatlığı verebilir; ancak bu durum gezegeni yok olmayla tehdit eden ve gezegenin sakinlerinin hayatlarını zehirleyen sorunlardan hiçbirini çözmeyecektir. Barındırdığı

bütün riskler ve tuzaklarla birlikte diyaloğa rıza vermek, kişinin özel hayatını zorlaştırabilir; ancak bunu kabul etmemek birlikte bir hayat sürmek için iyiye alamet değildir. Geri dönülmez bir biçimde çok kültürlü ve çok merkezli bir dünyada insanlığın geleceği için diyaloğa rıza göstermek bir ölüm kalım meselesidir.

Edgar Allan Poe'nun "Girdaba İniş" öyküsünün kahramanı denizci, girdabın derinliklerine çekildiği esnada küre şeklindeki yuvarlak nesnelerin, batan gemiden geriye kalmış bir enkaz gibi suyun derinliklerine çekilmek yerine azgın girdap tarafından yukarıya doğru, yükselen dalgaların yüzeyine itildiklerini fark etti. Bu nedenle güverte civarında yuvarlanan en yakın fıçının üzerine atladı ve tayfanın geri kalanı sular tarafından yutulurken o kurtuldu. Zamanımızın ferasetli âlimlerinden Norbert Elias, Poe'nun ölümsüzleştirdiği bu macerayı, doğa güçlerinin merhametine bırakılan birine ilişkin bir alegori ve bununla birlikte kişinin kendisini görünürde kaçınılmaz olan bir yıkımdan kurtarmasının bir yolu olarak gördü. Diğer pek çok şeyin yanı sıra, bir Mozart methiyesinin de yazarı olan Elias, bu methiyede sadece kendisinden güç alan ve kendi iki ayağı üzerinde duran modern sanatçının öncüsü ve prototipi olarak övdü Mozart'ı. Tamamen "bireyselleşmiş" toplumumuzun ruhuna uygun bir şekilde çağdaşlarımıza tavsiye edilen şey, kendilerini öyküdeki denizci ve onun bahtsız arkadaşları gibi bir girdabın ağzında bulduklarında denizcinin izinden gitmeleridir.

Sinoplu Diyojen'in zamanından beri bir fıçıda ev kurmak, dünyadan kendini yalıtmanın ve kendi rahatına odaklanmanın somut örneği olarak görüldü. Ayrıca bu durum, komşuların ve yoldan geçenlerin görüşlerine ve onların birlikte yaşamanın doğru kurallarına ilişkin fikirlerine yönelik bir kayıtsızlıkla beraber, işbirliği yapma değerlerine yönelik de ironik bir küçümseme barındırır (Diyojen'in doğduğu kasabanın sakinleri kendilerini İskender'in ilerleyen ordularına karşı koruyabilmek için görev duygusuyla kale duvarları dikip kılıçlarını keskinleştirdiklerinde, Diyojen de boş durmamak ve aynı zamanda hemşerilerinin nafile telaşına dudak bükmek adına –söylendiğine göre– fıçısını

sokakta ileri geri yuvarlamaya başladı. Ancak akıl hocası Aristoteles tarafından kendisine felsefecilere saygı duyması gerektiği aşılanmış olan muzaffer İskender, Diyojen'in en büyük isteğini yerine getirme sözü verdiğinde, Diyojen İskender'in kenara çekilmesini ve gün ışığını engellememesini istedi). Fıçı, doğası gereği tek kişinin yaşaması için uygun bir sığınaktır. İçinde iki kişiye yetecek kadar yer yoktur. Bir fıçıda sığınak arayan kişi, muhtaç durumdaki yoldaşlarına yardım sunmak için koşturmayacaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse, derdi olan bir yoldaş, ona bakmak ve yardım etmek şöyle dursun kişinin kendi kurtuluşuna destek değil köstek olacaktır.

İnsafına bırakıldığımız tabiat güçleri, çağdaşlarımızla birlikte -bizim iznimizi istemeden- hayatta kalma ve düzgün bir hayat sürme şansımızla oynayan piyasalardır. Bize bir sığınak ve kurtuluş aracı olarak sunulan fıçı, bu dertten mustarip ve sığınak arayan kardeşlerimizin kıt -çok kıt- olan ürünler ve o ürünlere sahip olduğumuzda deneyimlemeyi umduğumuz tatmin duygusu için verdiğimiz savaşta birer davetsiz misafir, rakip, muhalif ve düşman olarak muamele görmesidir. Bizler mallar piyasasındaki mallarız. Eğer üreticiler toplumu dayanışmanın okulu ve fabrikasıysa, bizim tüketici toplumumuz da bencillik ve başkalarından şüphelenme, ayrıca "herkes kendi bacağından asılır ve altta kalanın canı çıksın" ilkesinin yönlendirdiği evrensel rekabetin okulu ve fabrikasıdır. Rekabet, bir tarafın kazancının diğerinin kaybı olduğu bir oyun: Kazanan her şeyi alır ve kaybeden de diğerinin gizlilikle ele geçirdiği her şeyi kaybeder. Böyle bir dünyada, senin dediğin gibi köprüler yerine duvarlar inşa etmeye daha meyilliyiz. Ve inşa ettiğimiz duvarları mühürleyip köprübaşları için hiçbir aralık bırakmıyoruz. Rekabetten ve bizim ölümümüzü bekleyerek sinsi sinsi dolaşan rakiplerden kurtulmayı beceriksizce hayal ediyoruz. Bu esnada kendimizi, kendi sesimiz de dahil olmak üzere duyduğumuz tek sesin bir diğerinin yankısı olduğu "yankı odaları"na ya da sadece kendi yüzümüzü ve onun hoşnutsuzluklarını gördüğümüz aynalı salonlara kilitliyoruz. Bunlar nafile çabalar, ancak çabanın

beyhudeliği, denemekten vazgeçmek için nadiren bir neden teşkil eder ve entrikacı kötülerden korunmak için gösterdiğimiz çabalar bağlamında, beyhudelik çabanın anlamsızlığının değil, geçerliliğinin bir kanıtı olarak görülür. Beyhudelik, vazgeçmek yerine daha çok gayret sarf etme arzusunu körükler. Ne de olsa sonuç alamamak, komplocuların maharetine, kurnazlığına, acımasızlığına ve gaddarlığına yönelik daha fazla kanıt sağlıyor.

SO - Waldemar Kuligowski'nin yazdıkları ne kadar da doğru. Kendimde bile evsizlere, kötü kokanlara karşı o iğrenme tepkilerini görüyorum. Bu duygulardan utanıyorum; ama onları fark ediyorum –özellikle de kendilerini Varşova'nın kalabalık otobüsleri ya da tramvaylarında bulduklarında. O an orada olmamalarını tercih ederdim.

Bu onların kötülüğünü istiyorum anlamına gelmiyor. Doğrusu onların da benim gibi olmalarını isterim –normal: Temiz, çalışan, ödevlerine, onları bekleyen görevlere koşuşturan kişiler olmalarını. Seneler önce Kraków'da eski bir okul arkadaşımla karşılaştım. Daha doğrusu yardım istemek için bana geldi. Evsizdi. Ona yardım etmeye çalıştım, ama onun pozisyonunda benim olabileceğimi düşünmekten alıkoyamadım kendimi. Hayata benden çok daha iyi başlamıştı. Yetenekliydi, zengin bir aileden geliyordu, dil dersleri almıştı. Daha sonra üniversitede tanıştık. Mükemmel bir öğrenciydi, geleceği parlaktı. Polonya'dan ayrıldı; ancak işler onun için iyi gitmedi. Kırık bir omurgayla geri döndü. Ne olduğunu hiçbir zaman tam olarak anlayamadım; ama gerçek şuydu ki kendisini zor –aslında trajik– bir durumun içinde bulmuştu. Zor bir şey, ama değişimle başa çıkabilmek gerek. Yıllardır bu insanlar üzerine yazıyorsun. Onlar için duyduğun empati ve anlayış oldukça fazla. Dünyayı, onları suçladığından daha fazla suçluyorsun. Bu duyguları ben de paylaşıyorum. Ayrıca dünyanın düşmanca ve zalim bir yer hâline geldiği izlenimindeyim; bazen bunun beni de aynı şekilde etkilediğini düşünüyorum. Arkadaşım Janusz, pek çok örnekten sadece biri. Ona sonra ne olduğunu bilmiyorum. Planladığı gibi

onu evlatlıktan reddetmiş olan ailesinin evine dönüp, onların güvenini tekrar kazanabildi mi acaba? Ona yardım edememiş olduğum gerçeğinin bilincindeyim; belki de ona yardım etmeyi denemedim bile. Kendimle, kendi hayatımla çok meşguldüm. Ancak hâlâ Janusz'u yarı yolda bıraktım hissiyle yaşıyorum.

Kültürel bir devrimi teşvik ediyorsun; bu devrimin faydalarını ya da benim ve başka pek çok kişinin kendilerini içinde buldukları ümitsizliğe yakın durumu aşmak için gerçek bir fırsat görüyorsun. Zygmunt, bu sefer çağrın iki nedenden ötürü verimli bir toprağa düştü. Bunlardan biri Müslüman dünyasıyla sözde "Batı" arasındaki başka bir çatışma riskini ciddi oranda azaltan bir anlaşmanın İran'la imzalanmış olması. Son yirmi yıldır iki tarafın da kılıçlarını keskinleştirip güç gösterisinde bulunmayı tek çözüm olarak gördüğü düşünülürse, bu azımsanmayacak bir başarı. İlkiyle pek alakası olmayan ikinci nedense iki kitaptan müteşekkil: Wieslaw Mysliwski'nin *The Last Deal* [Son Anlaşma] adlı kitabı ve Karol Modzelewski'nin, başlığını sevilen şair Wlodzimierz Majakowski'nin şiirinden alan otobiyografik romanı: *We'll Ruin the Jade of the Past: Confessions of a Battered Rider* [Geçmişin Yaşlı Atını Mahvedeceğiz: Hırpalanmış Bir Sürücünün İtirafları]. Bir siyasetbilimci olmadığım için İranlılarla varılan anlaşmanın niteliğini değerlendirmeye çalışmayacağım; bu işi bilenlere bırakıyorum. Sadece, İsrail Başbakanı Netanyahu'nun anlaşma imzalandıktan saatler sonra dünyayla paylaşmayı başardığı pek akıllıca olmayan –hatta tamamen aptalca– olan yorumunu kaydedeceğim. Netanyahu için söz konusu anlaşma tarihi bir hata mahiyetinde. Peki, öyle olsun. Belki de Netanyahu tarihe bu çok da akıllıca olmayan yorumun yazarı olarak geçecek. Ancak sonuçta büyük siyaset önemli ve dünyayı değiştirenler de kitaplar değil. Önemli olan bizlere ne olduğu, bu dış olayların bizlerin dünya görüşünü ve bizleri nasıl şekillendirdiğidir; çünkü sadece korkularımızın gözlenmesi ve kendi ürettiğimiz çarelerle sınırlı herhangi bir çözüm hiç şüphesiz yanıltıcıdır. "Bir fıçıda sığınak arayan kişi, muhtaç durumdaki yoldaşlarına yardım sunmak için koştur-

mayacaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse, derdi olan bir yoldaş, ona bakmak ve yardım etmek şöyle dursun, kişinin kendi kurtuluşuna destek değil köstek olacaktır" derken ne kadar da haklısın. Evet, tek başına kurtuluş peşinde koşmak zor.

Yakın zamanda bize bu gerçeği hatırlatan, yerli reformcularımızı neoliberal düzenden aldıkları koşulsuz keyif için azarlayan Andrzej Walicki oldu. Walicki çok doğru bir biçimde, kendi kendini düzenleyen piyasaya olan inancın sadece rekabeti yoğunlaştırdığını, (sosyalizmin sağladığı sosyal konutlardan feragat ederek) kurunun yanında yaşı yakmakla kalmayıp, toplumun tümünü piyasanın köpekbalıklarının insafına bıraktığını ortaya koydu. Böylelikle toplumsal düzen için müşterek ve üzerinde hemfikir olunan bir çare ümidini de kati bir biçimde gömmüş oldu. Ancak Walicki'nin şunları yazarken beslediği ümidi paylaşıyorum: "Yine de bize bağlı olan birkaç şey var; bu birkaç şey merkez sol siyasetçilerin neoliberal öğretiye mesafe almasıyla değişebilir, o yüzden bu fırsatlardan azami oranda istifade etmeliyiz."[21]

Bu açıdan, senin, alternatiflerin bulunmayıp yaratıldığı yönündeki inancını paylaşıyorum. Bu yüzden alternatifleri özlemle beklemek yeterli değil; burada ve şimdi *-hic et nunc-* onları mümkün kılmalıyız. Alternatiflerin varlığına inandığım gibi kendi hayatımla da tanıklık edebilirim ki, inanç ete kemiğe bürünebilir. Ayrıca bu tavrın uygulanabilirliği ve geçerliliğine yönelik çürütülemez bir kanıtım var.

Doğru, böylesi bir iddiayı kanıtlamak ne kolay ne de basit bir iş. Ayrıca bu iş bir risk de taşıyor ya da düpedüz kendimize ve başkalarına verdiğimiz ıstırap ve acıya dönüşüyor. Bunlar kaçınması güç şeyler; doğrusunu söylemek gerekirse, yüzleşme ve tartışmadan kaçınma çabaları katışıksız bir korkaklıktır ve insanlığımızın niteliğine tanıklık eden şeyin tanınmamasıdır. Bu noktada, senin aldatıcı olmayan, tam da farklılık ve yüzleşmeden sakınmayan gerçek bir diyaloğun niteliklerine ilişkin düşünce-

21. Andrzej Walicki, "Neoliberalna kontrrewolucja" (Neoliberal counterrevolution), *Gazeta Wyborcza*, 29 Kasım 2013.

lerine atıfta bulunacağım. 1976 yılında Leh dili çalışmalarımı (ya da daha doğrusu tiyatro çalışmalarımı) yarıda bırakıp Cizvit Tarikatı'na girme kararı aldığımda, annem Cecilia utanmış ve ümitsizlik gözyaşlarını tutamamıştı. Bu karar onun için kötü bir inançla müsemma bir tarikatın duvarları ardında, oğlunun geri dönüşü olmayan bir şekilde kaybına tekabül ediyordu. Annemin korkuları, ona Cizvitlerin aslında üyelerini acizleştiren bir mafya olduğu, gizli kurallarla yönetildiği ve bu temel kuralların birbirini ispiyonlamak ve diğer üyeleri üst kademedekilere gammazlamak olduğu konularında ikna eden bir mahalle papazı tarafından harlanmıştı. Özel mülkiyetin tamamen yasak olması ya da kişisel kararların alınması olasılığının bile yasak olması, doğal olarak bu hikâyeleri daha da ilginç kılmıştı. Bu arada, bu mevzu Kilise bünyesindeki iç farklılıklar ve vurgulara ilişkin ilginç bir kaynak; ancak şu an için beni ilgilendirmiyor. Önemli olan annemin yıllar sonra benim kararımla uzlaşması ve hatta bu kararı mantıklı olarak kabul etmiş olması gerçeğiydi. Ve aradan otuz yıl geçtikten sonra, 2005 yılında Cizvit Tarikatı'ndan ayrılmaya karar verdiğimde, annem ayrılma nedenlerimi anlayamamış, belki de anlamak istememişti. Kısacası, annem ayrılma kararımı hiçbir suretle onaylamamıştı ve hatta fikrimi değiştirmem için elinden geleni yapmıştı.

Yıllar süren sakin bir düşünme süreci ve onun fikir ayrılığına duyduğum saygının tanınmasından sonra, annem bunun benim hayatım ve benim meselem olduğu sonucuna vardı; öyleyse benim kararlarımı neden yanlış bulsundu ki? Annemle tekrar arkadaşız ve birbirimizin farklı –hatta tamamen zıt– seçimlerine saygı duyuyoruz. Ana oğul ilişkimizi kurtaran şeyin haysiyet ve kişinin kendisi olması için duyulan temel saygı olduğuna inanıyorum. Zor bir dönemden geçen diğer ilişkiler için de aynı şeyin geçerli olduğunu düşünüyorum. Bir başkasına duyulan saygı, kişinin rutin bakış açısına bağlılığının önüne geçebiliyorsa, hayat hem daha katlanılabilir hem de muhteşem bir biçimde şaşırtıcı hale geliyor.

Bir gün Modzelewski'nin anılarına geri dönebilirim, çünkü bu anılar bana çoğunluk arasında hiç destek bulamamış, ama tarihin sınavını geçmiş bu türden seçimlerin bir kaydı gibi görünüyor.[22] Hemen vurgulamak istiyorum ki söz konusu otobiyografi hem benzersizliği hem de anıların anlatılma biçimiyle takdire şayan. Ve bu durumda maharet, en talihli özellikle, Modzelewski'nin ileri sürdüğü görüşlerine duyduğu soylu inançla harmanlanmış. Bunun değişiyor olması ve yeni şartlara uyum sağlaması mühim değil. Aslında, bu müstesna bağdaştırmada sürekli bir biçimde ve gözlerimizin önünde gerçekleşmekte olan kültürel bir devrimin ana hatlarını görüyorum. Tek olumsuz tarafı görünürlük yoksunluğu. Bu olumlu anlamda mahcup bir saklanma. Belki de minnettar pek çok okurun yolu bu nedenle *Confessions of a Battered Rider*'a çıkıyor. Kitabı aheste aheste okuyorum –çabucak bitmesini istemiyorum. Bu kitap bende derin yankılar uyandırıyor ama zihnimde onu toparlamak için zamana ihtiyacım var. Mysliwski'nin son kitabı hakkında birkaç şey yazmak istiyorum; çünkü bu kitap benim *hic et nunc*'umun bir tür yorumu hâline geldi. O yüzden de sanki kitap yazılırken özellikle ben akılda tutulmuşum gibi hissediyorum. Belki de yanılıyorum; ama bu romanı okuma şeklimde "yalnız olmadığımı" da hissediyorum. Kitabın ikinci kısmında şu itiraf karşıma çıktı:

> Zoraki yaşadım. Şeylerin düzeninin bir parçası olma duygusu olmaksızın. Fragmanlar, parçalar, kırıntılar hâlinde; anda, rastgele, olaydan olaya, sanki med cezir tarafından örselenmişçesine yaşadım. Çoğu zaman sanki biri hayat kitabımın sayfalarının çoğunu yırtmış izlenimine kapıldım; çünkü sayfalar boştu ya da bana değil de başka birinin hayatına aittiler.[23]

---

22. Karol Modzelewski, *Zajezdzimy kobyle historii. Wyznania poobijanego jezdzca* (*We'll Ruin the Jade of the Past: Confessions of a Battered Rider*), Warsaw: iskry, 2013.
23. Wieslaw Mysliwski, *Ostatnie rozdanie* (*The Last Deal*) (Kraków: Znak, 2013) s. 304.

Belki de yaşadığım özdeşleşme duygusu, son cümleyi okumam üzerine okuduklarımın hem kendim hem de artık var olmayan dünyama dair olduğu izlenimine kapılmış olmam gerçeğiyle ilgiliydi.

Ancak böyle bir okumanın dünyaya tabii ki nesnel yaklaşmadığının farkındayım. İçerisinde çok fazla yansıtma, hatta çocuksu tanımlamalar var. Ama Mysliwski'nin daha önceki kitaplarını böylesi yoğun bir otobiyografik filtreyle okumamıştım hiç. Bunu neden sadece şimdi, *The Last Deal*'i okurken yaşadığımı merak ediyorum. Bu roman neden bu kadar bana ait ve benim hakkımda? Bu soruyu sorarken bile bir yanıtı olmadığını biliyorum. Belki yanıtı bulmak ve duymak bile istemiyorum. Kendimi sadece kelimelerin büyüsüne bırakıyorum ve kelimelerin beni sürüklediği bu baştan çıkarılma durumunun ve fevkalade hipnozun tadını çıkarıyorum. Uyanmak istemiyorum. Tam tersine beni uykumdan uyandıran kötü bir rüya diliyorum, çünkü bu hipnotik rüyanın beni tam da kaybolan bir dünyaya götürmediği, ama burada ve şimdide içine dalmış olduğum gerçekliğe bir anahtar verdiği izlenimindeyim. Anlayamıyorum bunu.

Mysliwski, bu anlayış yoksunluğu ve kendini kaybolmuş hissetme duygusunda yalnız olmadığımı, hepimizin aslında aynı olduğunu, ama bunu ille de biliyor olmadığımızı fark etmemi sağladı. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, hepimiz gittikçe daha çok sallanan aynı botun içindeyiz. Aramızdan sadece bazıları bir amacımız olmaksızın süzüldüğümüzün ve gerçekte bizleri hiçbir limanın beklemediğinin farkında. Ama hakkında konuşamayacağımız anlamına gelmiyor bu. O yüzden belki de kendi kabarık, dağılmak üzere olan not defterimize (bu öyle bir defter ki bu romanı yazmanın bahanesi oldu) bakıp onu toparlamaya çalışmakta fayda var. İlle de "a" harfiyle başlamaya gerek yok, çünkü nereden başladığımızın hiçbir önemi yok. Aslına bakarsak, şansa ve kaosa teslim olmak daha iyi, çünkü düzen, yazarın bizleri daha romanın ilk paragraflarında uyardığı gibi aldatıcı olabilir: "Eğer üzerine düşünecek olursak 'düzen' kelimesi, içine her şeyi alabilecek kadar geniş ve muğlak.

Dahası sonsuza kadar genişleyecek bir kapasitesi var, böylelikle dünyayı düzenleme amacı anlamına da gelebilir. Ve böyle bir düzen de insanlarda kaygı yaratır." Aynen öyle. Düzenin çok fazlasının kötü, insanda güvensizlik ve tedirginlik uyandıran çağrışımları var. Düzen fikri, son birkaç yüzyıldır çok fazla sayıda disiplin yanlısı insanı mutlu etmeye çalıştı ve bunun sonucu bizler için iyi olmadı. Ancak düzene ihtiyacımız var ve dengesiz dünyamıza biraz düzen getirme arzusu kötü bir şekilde sonlanmak zorunda değil. Tam tersine, bazen bu durum yeni bir dönemin başlangıcıdır. Çatışan hakikatleri uzlaştırmak için yollar öneren bütün karizmatik reformcular hep böyle olmadı mı? Onlar da içinde yaşadıkları zamanları ateşli kelimelere ve aynı oranda şaşırtıcı jestlere kaydetti. Büyükelçi'nin önerisi, bu uzun ütopik girişimler silsilesine uyuyor gibi görünüyor. Büyükelçi, Wieslaw Mysliwski'nin romanının en esrarengiz karakterlerinden biri.

Doğru, bu karakter gizemli bir hastalıktan mustarip ve dünyayı (ya da dünyaları) iyileştirmeye yönelik kavramları hezeyanlı bir mani yoluyla aktarılıyor. Okurda merak uyandıran da bu bağlam. Romanda bir terzi dükkânının çalışanları üzerinde derin etki yaratan bir hikâyeyi hatırlatmama izin ver:

> Gösteri tüyler ürperticiydi. Herkes bu bir hastalık atağı mı acaba diye merak ediyordu. Daha önce projelerinde hiçbir zaman ötedeki dünyaya uzanmamıştı. Dünyanın tamire ihtiyacı olduğunu öne sürdüğünde bazen mantıklı konuşuyor gibi görünürdü; çünkü zamanı savaştan savaşa saymaya devam edemeyiz, hele de savaşlar durmak bilmezken, herhangi bir zamanda bir yerlerde savaş devam ederken, insanlar birbirini öldürür ve katlederken, üstelik açlıktan, açlık ve hastalıktan ölenler varken. Ebedi bir barış olacak, ne dersiniz beyefendiler? Solucanların bulunduğu en alttan başlamayın, Tanrı'nın bulunduğu en yukarıdan başlayın. Gelin iki dünyayı da birleştirelim, neden iki taneler ki? Bir düşünün beyefendiler, ne kadar çok yer kazanırdık. Hiç kimsenin bir başkasını bertaraf etmesine gerek kalmazdı. Ne çok nehir, dağ, ova, yayla, deniz, okyanus. Ne çok hammadde, orman, balık, kuş, hayvan. Böyle muazzam bir enginlik-

> te her şey ne kadar da ucuz olurdu. Bizim bu dünyamız insanların acı çekmemesi için çok küçük. Ve eğer bir şeyler yapmayı denemezsen daha bile küçülecek. Birin içinde iki ve böylelikle herkes için yer olacak.[24]

Evet, ütopik bir vizyon bu; hasta bir hayal gücünün ürünü. Ama öyle mi acaba? Belki de sabotaj ve toplumsal barışın yıkımıyla suçlanan bu geleceğin diplomatı, gerçekte saçma sapan çatışmalar ve süregiden savaşlarla yıpranmış hummalı insanlığımızın sorunlarını çözmek için gereken yolu gösteriyordu. Bu insanlık kendine güven duymayı bıraktı; kimseye inanmıyoruz. Sadece siyasetçiler ya da dini liderler de değil; kendimize de inanmıyoruz. Aslında tüm kitaptaki tek yapıcı ipucu bu. Diğerlerinin üzerinde daha da büyük soru işaretleri var ve en büyük soru işareti de sevgide. Ancak arkadaşlığı, inancı, sanatı ve sevgiyi denemek zorundayız. *The Last Deal*, Mary'nin karşılıksız aşkına dair muhteşem bir şiir değil mi? Mary'nin mektupları romanın ana ekseni değil mi? Bu mektuplar bir gençlik aşkının mı yoksa belki de güvenilmez bir aşığa duyulan zehirli ve hayali bir bağımlılığın mı kaydı? Ya mektupları alan kişi? Bu kişi mektupları okuyup onları beklese de hiçbirine karşılık vermiyor. Eğer mektuplardan biri eline yeterince hızlı bir biçimde geçmezse söyleniyor ama o mektupları yazan kişi hakkında bir şeyler öğrenmek için hiçbir şey yapmıyor –kendimize bile anlaşılmaz ve değişken olduğumuz için bir şeyleri kesin olarak öğrenmenin esprisi nedir? "Gerçekte her birimiz bir başkasının kurgusuyuz; bizler olduğumuz kişiler değiliz, bizler sadece kendimizin birer temsiliyiz. Dahası sürekli değişen, şu ya da bu koşula, olaylara, zamanlamaya, teamüllere, hatta kendi hesaplamamıza bile dayalı olan bir temsil bu. Kalıcı herhangi bir biçimde kavranabilir değiliz."[25] O yüzden sevilen kişiden gelen mektuplar bile tamamen hayal gücü ve onları alan kişi için bakıp kendi gerçek –ya da sahte– benliğini bulması için bir ayna olabilir.

24. *A.g.e.*, s. 358.
25. *A.g.e.*, s. 23.

Ama bu durum bazen farklı olabilir. İnşaat müdürü, bir kerelik vizyoner heykeltıraş Joachim Steiner için, yaşama isteğini belirleyen şey sevgidir. Steiner inançlarını tamamen sarhoş bir hâldeyken sunsa da, bu durum onun "sevmelisin" iddiasında bulunmasına engel değil; çünkü bu sanattan bile daha önemli, daha muteber. Ancak Steiner'ın hayatı bu inancın geçerliliğini onaylar görünmüyor. Belki de tarih mani oldu buna: savaş, toplama kampı, sistemdeki köklü değişiklikler. Kamp amirini bile kandıran bu geleceği parlak heykeltıraşın, kendini kırsaldaki bir okulun inşaat alanında nasıl bulmuş olduğunu anlamak zor.

Sevgi bu kadar sorunluysa, o zaman görünürde insan ilişkilerinin en değişmez öğesi olan arkadaşlıktan ne haber? Daha yakından bakınca, arkadaşlar bile onlara bağlanmış umudu boşa çıkarır:

> Ya da arkadaşları ele alalım. Kuşkusuz onlardan çok yok bizde. Dahası zamanla sayıları da azalıyor; nadiren yenileri olur ve bulması zordur, çünkü arkadaşlık uzun bir olgunlaşma süresi gerektiren bir meyve. En uzun soluklu arkadaşlıklar genellikle gençlikte, insanlara hâlâ pürneşe bir güvenle açıldığımız dönemde başlar. Güvensizlik daha sonra, bizleri gerçek arkadaşlığın sonsuzluk sınavını geçmesi gerektiğine inandırmak için gelir.[26]

Bizler kimleriz peki? Arkadaş adayları mıyız? Bizleri geçiciliğin sınırlarının ötesine geçen bu duygu için mücadele etmeye nitelikli kılan nedir? Konulan teşhis pek de yüreklendirici değil: "Hepimiz meteorlar gibi sönmüş, birbiriyle çarpışan ve birbirine bağlanmayan tanecikler yığınıyız; sönmüş umutlar ve hayaller, rengi atmış arzular, heba olmuş hisler, hakikat taklidi yapan yalanlar, yalan taklidi yapan hakikatler: Her biri ortak bir eksen etrafında dönmekten bile aciz."[27] Başka bir deyişle, arkadaşlık bile sorunlu ve güvenilmez görünüyor. Belki içimizdeki bir şeydir. Bizlere bir kalıcılık ve istikrar duygusu veren, kimliğimizin

26. *A.g.e.*, s. 21.
27. *A.g.e.*, s. 29.

merkezinde ve kalbindeki bir şeydir. Bellek olabilir mi acaba? Böylece soru sorulmuş oluyor ve cevap aynı oranda sorunlu:

> Birileri, peki ya bellek diye soracak. Bellek bizim benliklerimizin koruyucusu değil mi? Bellek bize biz olduğumuz, başkası olmadığımız hissini vermez mi? Bellek bizi tam kılmaz mı, bizleri damgalamaz mı? Ben belleğe güvenmeyi salık vermezdim; çünkü bellek hayal gücümüzün insafındadır ve bu yüzden de bizim hakikatimize dair güvenilir bir kaynak olamaz. Doğrusunu söylemek gerekirse, olduğumuz kişiyi hayal gücümüze borçluyuz. Ve hayal gücü hiçbir zaman bellekle el ele gitmez; hayal gücü hakikat ve delilik arasında ayrım yapmaz.[28]

Ancak biliyoruz ki bellek de hayal gücü de onlara en çok ihtiyaç duyduğumuz anda yarı yolda bırakır bizi; kendisini, geçmişte yakın bir bağlantısının olduğu mahvolmuş bir mutfakta bulan kahramanımıza savaştan sonra olduğu gibi. Ama "hiçbir üzüntü, kızgınlık hissetmedim; tek hissettiğim sanki o mutfakta daha önce hiç bulunmamış olduğumdu." Diğer bir ifadeyle, ne bellek ne de hayal gücü geçmişi kurtarabilir. Dahası, aşina olduğumuz kelimeler bile "beklenmedik bir biçimde başkasına sokularak"[29]bize ihanet edebilir. Büyükelçi'nin ütopik vizyonunda iki dünyayı birbirine bağlama olasılığı ortaya çıktığı için belki de Tanrı'da umut vardır. Maria, son mektuplarından birinde şöyle yazıyor: "Geriye bir tek Tanrı kaldı benim için. En azından Tanrı'yı bir şeyler için suçlamıyorum –özellikle de var olup olmadığını bilmediğim için."[30] Kulağa çok da ikna edici gelmiyor, özellikle de Maria'nın bu mektuptan sonra hayatını sonlandırdığı düşünülürse.

Benzer bir biçimde, bahsi geçen inşaat müdürü, akademiyi bırakmış ve kendisini terzi dükkânında Hıristiyan inancına kapamış genç bir ressamı, kendi safına çekmeye çalışıyor. Bütün bu sahne doğrudan Dostoyevski'den çıkma bir atmosfer canlandırıyor; sanki Tanrı hakkında anlamlı bir biçimde ko-

28. *A.g.e.*, s. 24.
29. *A.g.e.*, s. 157.
30. *A.g.e.*, s. 310.

nuşmak sadece sarhoşluk ya da aşırı umutsuzluk durumlarında mümkünmüş gibi (belki de durum böyledir?). İnanç bu sefer gençliğin bir özelliği gibi görünüyor: "Gençliğini inkâr etme. Zaman geçtikçe bir şeylere inanmayı daha güç bulacaksın. Ta ki kendini yapayalnız bulup yanlış yola gitmekten, tamamen kaybolmaktan kaçınmak için yolu soracağın hiç kimse kalmayana dek. Kime sorabilirsin? Tanrı'ya mı? Ama onu nerede aramak lazım? Tanrı bütün inançları terk etti. Neden diye soracaksın. İnsanoğlu onu yüzüstü bıraktı."[31] Öyleyse Tanrı bile sorunlu. O zaman geriye ne kalıyor? Yanıtı sanki yine Dostoyevski veriyor gibi, ama güzelliğin özel bir adı var: "Kim bilir belki de ölümünden sonra kişiyi bulabileceğimiz yer sadece müziktir. Bellek değil, müzik. Belki de müzik yaşayanların ve ölülerin paylaştığı bir dünyadır hatta."[32]

O zaman geriye ne kalıyor? Hayatları kırık ve kurulan hayalleriyle yarıda kalmış görünen kahramanların başarısız biyografilerine rağmen, Wieslaw Mysliwski'nin olumlayıcı bir hayat hikâyesi anlattığını ileri süreceğim. Mysliwski, kaçınılmaz sıyrıklara, çatlaklara ve gözyaşlarına işaret ederek hayatın böyle olduğunu ve başka bir hayat da olmayacağını söylüyor gibidir gerçekten. Geriye kalan tek şey, bizim orada olana sadık olmamızdır. Ama bu hayat başkalarmınkilere dolanmış durumdadır; aynı derecede kayıp ve yaralı başka ruhlara. Ana karakterin hayatı aynı bu şekilde annesininkine dolanmış durumda; bu durum bana güçlü bir biçimde kendi ana oğul ilişkimizde annemle yaşadığımız zorlukları hatırlattı. Ama sonuçta kurtuluş var ve tabii ki iyileşme ve uyum da.

Bizi dünyanın karmaşasından kurtaracak olan bu olabilir mi? Kendi burada ve şimdimi bugün böyle algılıyorum. Biraz fazla mı oldu acaba? Çünkü kadim filozofun kıskançlıkla koruduğu fıçısının tersine, bizler başkalarına görünüyor ve onların başkalığını kutluyoruz. Ayrıca hatalarımızdan öğreniyoruz; yine

31. *A.g.e.*, s. 379.
32. *A.g.e.*, s. 405.

de bu durum hatalarımızı, hayatın zenginlikleri arasına dahil etmekten alıkoymuyor bizi.

ZB - *Palomar,** Italo Calvino'nun son romanıydı. Tartışmaya açık olsa da romancılar arasındaki en iyi filozoflardan ve filozoflar arasındaki en iyi romancılardan biri olan Calvino, *Palomar*'ı ölümünden iki yıl önce yayımlamayı başardı. Gustave Flaubert ise *Bilir Bilmezler*** adlı kitabını kendi ölümünden önce yayımlayamadı; daha uzun yaşasaydı da kitabı yayımlayabileceğine dair herhangi bir emare yok elimizde. Yarıda kalmış bu kitap, Flaubert'in ölümünden sonra basıldı. Her iki yazar da son eserlerinde, senin daha önce Wieslaw Mysliwski'nin *The Last Deal*'de üstlendiğini söylediğin o imkânsız görevle uğraştı. Her biri farklı yollar kullanmış olsalar da üç yazar da aynı şeyin peşindeydi: kaostaki düzen, şanstaki kesinlik, olasılıktaki gereklilik, doğaçlamadaki niyet, rastgele çabadaki amaç, dört bir yana dağılmış fragmanlar yığınındaki bağıntı. "Hayatın bütününü kapsamak." Mysliwski yıllarca süren titiz araştırmasının sonuçlarını kaydederken şu ikazı yapıyor, "Yine de bunun olası olup olmadığına, çok az ortak noktası olan bu olaylar toplamının -defterimdeki bütün bu adlar, soyadları, adresler, telefon numaraları gibi- iremize teslim olmaya istekli olup olmayacağına dair şüpheler kaplıyor zihnimi." Mysliwski, diğer her şeyi etrafında örebilmek için bir öz -en önemli öncü temayı- arıyor ve bu öz geri kalan her şeyi, onun beyhude yere aradığı anlamla dolduracak. Şöyle soruyor Mysliwski: "Herhangi bir hayat, onun içinde en önemli olan şeyin sınırlarına sığdırılabilir mi?" Bir sonraki cümledeyse bu amacın başarısına ilişkin umudu terk ediyor hemen. Hayatı "hiyerarşiler bağlamında, yani en önemli, önemli, daha az önemli ve önemsiz şeklinde"[33] sınıflandırmanın mümkün olduğunu düşünmüyor. Wittgenstein'ın Churchill ailesinin birkaç kuşağının yer aldığı bir grup fotoğrafı hakkındaki düşüncelerine benziyor bu; fotoğraftaki kişilerden her birinin açık bir biçimde aileden

* *Palomar*, Çev. Rekin Teksoy, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
** *Bilir Bilmezler*, Çev. Tahsin Yücel, Can Yay., İstanbul, 2000.
33. *A.g.e.*, s. 7.

olduğu saptanabilir; ama hepsinin paylaştığı tek bir özellik bile bulamazsınız.

Mysliwski şunu ekliyor: "Doğasını bildiğim belleğe de güvenemem."[34] *Bilir Bilmezler* için alfabe ya da *Palomar* için sayılar dizisi, kapsanmamış olanı ve kapsanamaz olanı kapsama ve dayanılmaz ve inatçı bir biçimde anlayışımızdan kaçıvereni anlama çabasındayken sıkıca tutmaya zorlandığımız son zerrelerdir. Diğer bir deyişle, elimizde bir sentez yerine bir envanter mi var? Özetlemek yerine sayıyor muyuz? Nokta koymak yerine sonsuza dek bitmeden kalacak bir cümle mi var?

Hayatlarının gidişatını kontrolleri altına alamamışlar için "empati ve anlayışımın çok olduğunu" söyleyerek övüyorsun beni. "Dünyayı, onları suçladığından daha fazla suçluyorsun. Bu duyguları ben de paylaşıyorum. Ayrıca dünyanın düşmanca ve zalim bir yer hâline geldiği izlenimindeyim; bazen bunun beni de aynı şekilde etkilediğini düşünüyorum." Ve daha sonra Mysliwski'yi alıntılayarak şöyle diyorsun: "Gerçekte her birimiz bir başkasının kurgusuyuz; bizler olduğumuz kişiler değiliz, bizler sadece kendimizin birer temsiliyiz. Dahası sürekli değişen; şu ya da bu koşula, olaylara, zamanlamaya, teamüllere, hatta kendi hesaplamamıza bile dayalı olan bir temsil. Kalıcı herhangi bir biçimde kavranabilir değiliz." Ve sonra da şu: "Hepimiz meteorlar gibi sönmüş, birbiriyle çarpışan ve birbirine bağlanmayan tanecikler yığınıyız; sönmüş umutlar ve hayaller, rengi atmış arzular, heba olmuş hisler, hakikat taklidi yapan yalanlar, yalan taklidi yapan hakikatler: Her biri ortak bir eksen etrafında dönmekten bile aciz." Sonra da ölü ümitleri ve arzuları mezarlarından çıkarma işlemini gerçekleştiriyoruz; elimizden geldiğince –hatta becerilerimizin ötesinde– ölüm sonrasına bir mantık vermeye, kaotik olayları neden sonuç cümleleri silsilesi hâlinde düzgünce düzenlemeye çalışıyoruz; ancak şunu görüyoruz ki ormanın derinliklerine gittikçe ağaçlar daha da sıklaşıyor ve patikalar azalıyor. Ve içimizde, parçalanmışlığıyla nam salmış –senin de

34. *A.g.e.*, s. 6, 33-4.

Mysliwski'nin sözlerinin ardından belirttiğin üzere "pek çok sayfasının koparılmış olduğu"- belleğe geriye dönüp baktığımızda, oluşturduğumuz öykünün, sadece çok sayıda basitleştirme pahasına okunurluk kazanabileceğine dair bir korku baş gösteriyor. Yaşananları bellekten canlandırma sihri, hayal gücünün sihirli değneği olmadan yapılamaz. Ancak yine de senin *The Last Deal*'i alıntılayarak haklı bir biçimde söylediğin gibi: "Hayal gücü hiçbir zaman bellekle el ele gitmez; hayal gücü hakikat ve delilik arasında ayrım yapmaz." Dolayısıyla acaba mantık hayal gücünün okunurluğu için en iyi reçete midir sorusu çıkıyor ortaya. Ve insan mantığın, hayatın haritalarını çizmekte herhangi bir işe yarayıp yaramadığını soruyor.

Kişisel bellek hakkında söylediklerim, "tarih" olarak bilinen kolektif bellek için de geçerli. İkisi de mantıkla ihtilaf hâlinde; ikisi de eksik sayfalarla dolu; ikisi de hayal gücünün yapışkanı olmadan okunabilir bir hikâye oluşturamıyor. Öyleyse geçmişle ilgili hikâyelerimizi nitelikleri şaibeli iki malzemeden bir araya getirmeliyiz. Bunları bir araya getirmek, içkin kusurlarından arındırmayacak onları; bilakis bu kusurlar pek çok ve çeşitli hale gelecek. Ancak bellek ve hayal gücünü bir araya getirmek, şu an tartışmakta olduğumuz şeyi -kişisel ve kolektif *hic et nunc*'umuzu- anlamanın tek yolu. Anlayışa giden yol biyografi ve tarihin karışımından geçiyor. İnsanoğlu tarafından şu ana dek başka bir yol icat edilmedi (Kant'a göre bu insanoğluna o kadar eğri bir ahşap parçasından şekil verildi ki, bir daha hiçbir zaman düz hale getirilemeyecek). Senin hayat yolunda, "tarih" sohbetlerimize fragmanlar hâlinde dağılmış bir biçimde genellikle -muhtemelen çoğu zaman- Kilise ve Kilise'nin "iç farklılıkları ve gerilimleri" olarak ortaya çıkıyor. Benimkinde ise kendi farklılıkları ve gerilimleriyle beraber komünizm şeklinde gösteriyor kendini. Bu yüzden Komünizmle başlayacağım; biraz önce hem kişisel hem de kolektif belleğin yolları üzerindeki tümseklere dair neler dediğimi aklında tut.

Komünizm kendiliğinden ortaya çıkmadı; gökyüzünden yere düşmedi ya da cehennemin derinliklerinden sürünerek

çıkmadı. Ne bir sonradan görme ne de kendiliğinden üremenin sonucuydu komünizm. Uzun lafın kısası, komünizm tarihte bir duraklama ya da bir "U dönüşü" değildi; tarihin devamlılığı -ve daha da ötesi bu açıdan oldukça doğrudan bir süreçti.

Başladığı yerin tarihteki ilk özelliği şöyle: 1755'te Lizbon'un yıkımının yarattığı şokun bir sonucu olarak, Avrupa kültür çevrelerinde şeylerin düzeninde insanın yeri/rolüne ilişkin algıda yaşanan dönüm noktasıyla ilgili yıllardır bolca kalem oynattım. İlahi yaratının bütünlüğünü koruyan av alanı bekçisi rolünün yerini, kendi çabaları olmaksızın düzenin kaosu fethedemeyeceğine, uyumun şekilsiz bir çamurun yerine geçemeyeceğine inanan bahçıvanın alması; kısacası, "dünyanın yeni bir yönetim tarafından devralınması": Akıl ve onun uygulayıcı kolu olan Teknikle donatılmış insanın yönetimi. Bu karar "romantik bir ütopya" değildi; aklın öncülüğündeki ilerleme dinine geçenler için düşünceli ve oldukça mantıklı bir karardı. Böyle bir kararın zemini, bir buçuk yüzyıl önce İkinci (modern) Geliş'in kayda değer bir manifestosu olan *Novum Organum** adlı eserinde Francis Bacon tarafından hazırlanmıştı. Bacon akıl için, "Doğayı düzenlemek için onu tanımalısın" diyordu ve bunun teknoloji tarafından hayata geçirilen pratik sonuçlarına ilişkin de "Bilgi Güçtür" diyordu. Komünizm Diderot, Voltaire, Helvetius ve Condercet'in meşru çocuğu ve Bacon'ın da meşru torunuydu.

İkinci özelliğe gelirsek: Komünizm ayrıca milenyum beklentilerinin -Mesih'in gelişi- eli kulağındaki hayata geçirilişinin bir başka beyanıydı. Troçki kendisini Yahudi Mesih gibi hissetmiş olabilir ama İkinci Geliş vaadini yerine getiren Greko-Roman İsa gibi de hissetmiş olabilirdi. Tanrı'nın Yeryüzündeki Krallığı'na (ya da Bin Yıllık Krallık veyahut sınıfsız bir topluma) ilişkin milenyum vizyonları, tek bir tema üzerine çeşitlemelerdi. Kudüs virüsü kapmış bir dünya görüşünün kendisini içerisine kazıdığı çerçeve, milenyumda da dikkat çekici derecede aynı kaldı; değişen şey onun çerçevelediği resimler ve onları boyamakta kul-

* *Novum Organum*, Çev. Sema Önal Akkaş, Say Yay., 2012.

lanılan boyalardı. Komünizm hem Prometeus hem de Mesih'in -bunların Aydınlanma dönemindeki cisimleşmelerinin- meşru oğullarıydı. Tarihin devamlılığı süreksizliklerle noktalanmıştır. Ve meselenin kalbine gitmek gerekirse: Süreksizlik, sürekliliğin tezahürünün bir kipidir.

Ancak belirtilmesi gereken bir üçüncü özellik daha var: İktidar elde etme, darbe sahneleme, seçimleri tahrif etme ya da görmezden gelme, topyekûn denetim kazanma tekniği olarak komünizm. Bu özellik, görünürde yukarıda bahsi geçen iki özelliğin zıddı. Zıt kelimesini kullandım, çünkü "ya-ya da" ifadesiyle ayrılması gereken şey komünizmde "ve-ve" pratiğiyle karşılandı.

Çünkü Lenin'in ultra modern bir bilimsel zeminde inşa etmeye karar verdiği embriyonik hayaller ve hatta yerel pratikler, hem Mesih inancında hem de Prometeusçulukta hâlihazırda uzun bir süredir vardı. Gebelik ciddi bir biçimde süresini aşmıştı, sabırsızca ama boş yere etkili ve uygun donanıma sahip bir ebe bekliyordu; bu beklenen ebeyi de Lenin'in kişiliğinde buldu (gerçi sadece o da değil, pek çok rakip vardı!). Lenin kısa yollardan müteşekkil doğrudan bir yol icat etti (ya da onu yeniden keşfetti). Gerçek komünizmin bütün günahları işte bunun doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucuydu. Bacon'un öğütlediği üzere Lenin'in şeylerin doğasını (daha doğrusu insan şeylerinin doğasını, yani Bronz Çağ yasalarıyla tarihini) "bilmesi" gerekiyordu ve bu nedenle de onu düzenlemeye yetkili gördü kendini. Kapitalistlerin pis işlerini bitirip köylüleri proleterlere döndürmelerini beklemek mi? Neden bekleyelim ki? Tarihsel olarak kirletilmiş Augeas'ın ahırlarını* temizleme işini kendimiz de yapabiliriz ve bunu hakkını daha çok vererek yaparız; en önemlisi de kapitalistlerin yapabileceğinden daha hızlı yaparız. Peki ya ahırları ellerini kirletmeden temizleyemeyecek olman gerçeğine ne demeli? Bilimsel sosyalizmi anlayan bizlerin, ütopyacılardan

* Kral Ellis'in oğlu Augeas, ülkesinin en büyük ahırlarına ve en geniş sürülerine sahiptir. Augeas, bu ahırları hiç temizletmemiştir. Kral Eurystheus, bu ahırları hiç yardım almadan temizleme işini, yerine getirmesi gereken beşinci görev olarak Herkül'e verir. (ç.n.)

ayrıldığı noktalardan biri bizlerin bunun farkında olmamız ve tarihsel gerekliliği hafife almamamız. Tarihin gerekliliklerini, kollarımızı kavuşturup onları gözlemlemek için değil, tarihi mahmuzlamak ve gerektiğinde onu kırbaçla eyleme sevk etmek için öğrendik. İnsanlar sosyalizme hazır olana kadar neden bekleyelim ki? İnsanları (en azından Augeas'ın ahırlarını temizleme gibi ağır bir görevden sağ salim kurtulanları) doğrudan, bilenler tarafından son hızda inşa edilmiş (en azından salyangoz hızındaki tarih düşünüldüğünde) kullanıma-hazır-sosyalizme bırakacağız. Bilinç belirleyen varoluş da işin gerisini getirecek. Rosa Luxemburg, bu kestirme yollar stratejisi yüzünden (yarım yüzyıl sonra Mao'nun Büyük İleri Atılımı'nda tekrar doğacaktı) Lenin'le yumruk yumruğa geldi. Ve Rosa'nın gelecek tahminleri onların görmezden gelinmesi sonucu ortaya çıkan bir zararlar dökümüne döndüğünde, Albert Camus Lenin'in önceliklerini farklı bir şekilde nitelendirdi: Camus, görevi suiistimalin insanlık tarihi kadar uzun bir tarihi olduğunu not düşerek, bu pratiği iyinin ve diğer yüce ideallerin uğruna uygulanan bir yirminci yüzyıl icadı olarak gördü. Bu yüzyıl, "cehenneme giden yol iyi niyet taşlarıyla döşenmiştir" kadim halk deyişinin bilgeliğini, sarsıcı bir ölçekte kanıtladı.

İşte komünizm ve faşizm arasındaki fark burada yatıyor. Bu farkın üzeri, genellikle ikisini de ortak bir totaliterlik çuvalına atma eyleminde kapatılıyor ya da bu fark tamamen reddediliyor. Nazi/faşist sisteminin soysuzlukları arasında eksik olan bir karakteristik özellik vardı: İkiyüzlülük. Komünizmse bununla yaşıyordu. Sanıyorum ki –her ne kadar bunu kanıtlayamasam (ya da aksini de ispat edemesem de)– komünist macerayı başlatanlar söylediklerine inanıyordu. Peki ya sonra? Kalben özlenen muhteşem Leh oyun yazarı Slawomir Mrozek'in draması *Tango*'da kapsamlı bir biçimde teker teker anlattığı üzere, genç yeğeni Arthur'la (boğucu bir bataklıkta boğulan Arthur, bataklığın kokusundan şikâyet eden, ama yine de onun üzerinde kürek çekmeye razı ailesine karşı isyan etmiştir) beraber "eleştirel bir biçimde felsefi düşünen" ama ümitsizce aylak olan Eugene

Amca, iktidarın, sadece iktidarın insanlığı içerisine batmış olduğu bataklıktan çekip çıkarmaya muktedir olduğu ("Sadece iktidar mümkündür!... Sadece iktidar hiçlikten yaratılabilir. Başka hiçbir şey değilse, iktidar")[35] fikrine rastladıktan sonra, sahne haydut tipli bir karakter olan Eddie'nin girişi için hazırdır artık. Eddie, onların sözlerini ete kemiğe büründürmeye çok daha uygundur, çünkü fikrin ortaya çıktığı zaman hangi amaca hizmet etmesi gerektiğini tamamen unutmuştur (ya da daha doğrusu bu amacı hiç duymamıştır). Hatırlayacağın üzere, Mrozek'in komünizm tarihi üzerine olan eseri, fikri hayata geçirilmesi esnasında yaratan birine uygun şekilde Arthur'un korkunç ölümüyle sonlanır. Öbür yanda kendi düzenini tesis etmiş Eddie, "La Cumparsita" melodilerine uyarak şefkatli bir sarılmayla Eugene'le dans etmektedir.

Her ne kadar meseleyi çok basitleştirecek olacaksak da Nazizm'in komünizmin hummalı bir biçimde erişmeye çalıştığı noktadan başladığı söylenebilir. Durum ne olursa olsun, Nazilerin belirttikleri amaç ve bu amaca ulaşmak için kullandıkları yöntemler arasında bir çelişki olduğu söylenemez.

Faşizm daha ilk andan itibaren "Başka hiçbir şey değilse, iktidar" düsturuna inandı. Ve ilk andan son ana kadar bu inancına sadık kaldı.

"Tarih" için şimdilik bu kadar. Şimdi biyografi vakti. Aradan yetmiş beş yıl geçtikten sonra, komünistlere katılma nedenlerimi "rasyonelleştirmem" gerekiyor; ancak beni oraya götüren seçimlerime rehberlik etmiş olan Mantık değildi, en azından sadece o değildi. Tekrarlamama izin ver: Niyetim olmayan bir ikiyüzlülük riskine girmeden, beni seçtiğimden daha farklı bir yöne itebilecek olan bir olaylar dizisinin mantığını tekrar inşa edemem. Sadece yolumu açmış olabilecek –açmış olabilecek, ama açmış olması gerekmeyen!– şartları ve olayları sıralayabilirim. Ve bir şey daha: Polonya'daki günlük gazete *Gazeta Wyborcza*'nın editörleri tam da bu konudaki röportajıma benim iznim olmak-

---

35. http://forum.liceum36.pl/pomoce/lektury/tango_mrozek.htm.

sızın "Baştan Çıkarılmama İzin Verdim" başlığını vermişler. Ancak ben böyle demezdim. Komünizme katılırken kendimi "baştan çıkarılmış" hissetmiyordum. Bu benim seçimimdi ve bunun bütün sorumluluğunu üstleniyorum. Eğer durum buysa beni böyle bir seçime götüren şeyi ve beni caydırabilecek ama caydırmamış olan diğer düşüncelerin niye bunu yapamadığını kendime açıklamalıyım. Bu tarih-biyografi karışımındaki tarihsel temalardan birine bir anlığına dönmeme izin ver. Bu tür olgulardan birinin adı şiddet: Nazizm'in teori ve pratiğinin özünü tanımlayan, ama komünizme de hiçbir şekilde yabancı olmayan şiddet.

İtalyan bir gazeteci olan Wlodek Goldknorn, benimle "yaratıcı yıkım" kılığında görünen "şiddetin albenisi"ne ilişkin şüphelerini paylaştı. "Şiddetin albenisi"nin köklerinin, şiddetin büyüsüne kapılmaktan çok daha geniş bir olgu olan "yeni bir başlangıcın baştan çıkarıcılığı"nda yattığına inanıyorum. Çizgiyi çekmek, olay örgüsünü kaybetmiş ve çıkmaz bir sokakta yalpalayan bir bölümü kapatıp en baştan, tekrar başlama arzusu. O hâlde özetlemek gerekirse tüm bunların kaçınılmaz sonucu neydi? Öncelikle, Nietzsche'nin "bütün değerlerin tekrar değerlendirilmesi"[36] çağrısının gerçekleşmesinin önünde duran her şeyin kaldırılması. Eğer yeni bir şey inşa etmek istiyorsan, inşaat alanını temizlemen şart. Vinçleri, buldozerlerin yardımı olmadan kuramazsın; önce kazıcılarla başlaman gerek, kaldıraçlarla değil. Komünizmin "çelişkileri ve gerilimleri"yle trajik bir biçimde ve beyhude yere mücadele eden geniş bir Sovyet yazarlar grubu arasındaki en dahi yazar olan Andrey Platonov'un kısa romanı *The Foundation Pit*, içerisinde temeller olduğu bilinen –ama bu temellerin neyin temelleri olduğunu hiç öğrenmediğimiz– devasa bir çukurun kazılmasıyla başlar ve biter.

Yeni bir başlangıcın büyüsü, eski düzene duyulan tiksintiden doğar. Ve şunu da not et, eylem için uyarı işareti birincisi değil ikincisidir. Yeni bir başlangıç bir çizim tahtasındaki taslaktan

36. Zygmunt Bauman'la kişisel yazışma.

ibarettir; neredeyse ölü bir başkanın korkunçluğu ve pis kokusu ise çok gerçektir. Hannah Arendt, 1914 yılında Avrupa'yı kasıp kavuran seferberlik dalgaları için Tanrı'ya teşekkür ederek dizlerinin üzerine çökenlerin, sadece Hitler ve ona benzer diğer kaybedenler olmadığını hatırlatır.

Ernst Jünger, çürümüş ve yarı canlı bütün yaşayan maddeyi, jelatinle korunan nerdeyse cesetleşmiş bir kültürle birlikte süpürüp atacak olan "çelik fırtınası"nı nerdeyse putperestçe bir coşkunlukla karşıladı. Thomas Mann eli kulağındaki savaşın "büyük bir temizlik"i hayata geçirmesini umdu; "askeri başarı değil, savaşın kendisi şair için ilham kaynağıdır", diye ekledi. Hannah Hafkesbrink de buna inanıyor; Hannah Arendt, Hafkesbrink'in "Unknown Germany" adlı eserinden "çöp kültürü"nün görüntüsü karşısında öğüren ve "Barbarlar, İskitler, Zenciler ve Kızılderililer"e onu çamura atıp ezmelerini söyleyen şairlerin arasında da benzer bir halet-i ruhiyenin çeşitli örneklerini veriyor. Bu noktadan sonra Arendt, okuru bu gerçekleri sırf bir "nihilizm patlaması" olarak görüp önemsemekten vazgeçmemeleri ve "burjuva standartları ve ideolojisi ile dolu bir topluma yönelik tiksinme ve iğrenme duygularının ne kadar temel"[37] olduğunu göz ardı etmemeleri hususunda uyarıyor.

Eylemi harlayan ve tetikleyen "yeni bir insan" hayalinden ziyade "bunun devam edemeyeceği" yönündeki inançtı. Bu noktada, "amaç hiçbir şey, eylem her şeydir" diyen Edward Bernstein ile Klee-Benjamin'in "Tarihin Meleği" nispeten farklı nedenlerle de olsa şapkalarını çıkarıyor ve bu esnada el ele tutuşmayı sürdürüyorlar. Başının arkasında gözlerin yok ve eğer gözlerinde esen bir rüzgârla geriye doğru çekiliyorsan, gerisini tahayyül edebilirsin. Ve hepimiz tahayyül edebiliriz, ama genellikle çok geç olduğunda. Olay gerçekleştikten sonra bilgeleşmek, Lehlere özgü bir özellik değil ya da bu bilgeliğin,

---

37. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Londra: Andre Deutsch, 1973, s. 328. [Totalitarizmin Kaynakları, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1996]

bir sonraki tiksinti atağından ve onun getireceği zarardan önce un ufak olması yönündeki içkin temayül de.

Yeni bir düzenin inşası ille de şiddet gerektirir mi? "Güç yoluyla çözüme" ön ayak olanlar ve onu uygulayanların durumlarını ve güçlüklerini bu şekilde algıladıklarından kuşkuluyum. Bu onlar için hep böyle oldu ve böyle olacak: İkilem değil de, eski düzenin kendi iradesiyle teslim olmayacağına dair kaçınılmaz bir sonuç. İşin aslı, eski düzenin ataleti ve bunamış acizliği, onun zor yoluyla dışarı süpürülmesini gerekli kılacak; bu nedenle de şiddetten kaçınılamaz. Bunu izleyen şey, insanoğlunun zalimliğe eğilimi/isteği üzerine yapılmış titiz araştırmalar (Stanley Milgram'ı, Philip Zimbardo'yu ya da Christopher Browning'i hatırla) tarafından şüphe götürmez bir biçimde kanıtlandığı üzere şaşırtıcı biçimde monoton. Bu "gerekliliğe" (ister kişinin kendi teşhisinden ister başkalarının düzeninden doğsun) tepkiler, çan şeklindeki "Gauss eğrisi" etrafında toplanır: Hiçbir koşul altında kötü eylemlere kalkışmayacak olan küçük bir grup insan ve kana susamış eğilimlerini açığa vurmak için herhangi bir fırsatın üzerine atlayacak olan, otoritenin dikte ettiği ve kalabalığın takip ettiği herhangi bir yere pek direniş göstermeden gitmekten mutlu, geniş bir çoğunluk tarafından ayrılan bir başka küçük grup. Bu yaygın (psikolojik olmaktan ziyade toplumsal olarak koşullanmış) eğilim karşısında, hasedin, kinin, sapkınlığın ve diğer içkin kötülüklerin failinin aranması söz konusu olduğunda, bunların ameliyat masasında kesilip incelenmesi, dillere destan kılı kırk yarma ya da bir hastalığın semiyolojisini ararken salt bir kızarıklık üzerine yoğunlaşmak gibi görünüyor.

Yeni bir düzenin inşa edilmesi ille de şiddet gerektirir mi? Durumun böyle olduğundan şüpheliyim. Buna yemin etmeyecek olsam da bence eğer Bolşevikler, kendi yerel dünyalarındaki yenilenmenin ağırkanlı hızından, krizden, topyekûn bir çaresizlik ve beceriksizliğin boğucu atmosferinden yorulmuş olan Batılı radikalleri ve idealistleri kendilerine çektiyse, bunun nedeni zalimliğin tezahürleri değil, diğerleri kanepelerinde oturup kendileri için üzülüyorken onların kolları sıvayıp bir şeyler yapma

konusunda gösterdikleri enerji, kararlılık ve isteklilikti̇r. Sovyet deneyiminin manyetik gücü, kapitalist dünyadaki evrensel ekonomik çöküşün yakın olduğu bir arka planda, Stalin'in muhteşem biçimde renkli beş yıllık planlarını sunmasıyla çok yukarılara sıçradı. Bolşevikler, çaresiz Batılı entelektüellerin gözünde her şeyden evvel bir eylem partisiydi. Bunu bizzat yaptığım incelemelerden hatırlıyorum ve biliyorum: 1930'lu yıllarda –"eylem"in kültleştirildiği yıllarda– her siyasi inançtan insan "Eylem Kiliseleri"ne doluştu; ancak Bolşevikler ve onlardan kısa bir süre sonra faşistler en ön sıralara, hatta platforma ya da kürsüye oturarak Kilise'deki düzeni ya da duaların içeriğini dikte etmeye başladılar. Genel anlamda "toplumsal gelişme" denilebilecek meseleyle meşgul olan, sayısı gittikçe artan insanlar için, gerçekçi tek seçim –etkili olacağı vaadini veren tek seçim– "komünist" olarak bilinen bu Bolşeviklerle "faşist" olarak bilinenler arasındaydı. Her iki taraf da sözleri eyleme dönüştürme simyasının çekimine kapılmıştı; diğer herkesinse eğer vaatlerin eksikliğiyle değilse bile çabalarının beyhudeliğiyle cesaretleri kırılmıştı. Bolşevikler görmüş geçirmiş odunculara benziyordu ve herkesin bildiği üzere ağaçlar kesildiğinde odun yongaları havada uçuşur. Ya da Bolşevikler dört dörtlük aşçılardı ve herkesin bildiği üzere yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız. Belki de Bolşevikler birinci sınıf bir toplumsal hastalık doktoruydular ve çok iyi bildiğimiz üzere hastalıklı bir organizmayı iyileştirmek için bozuk dokuların kesilip atılması gerekir. Bütün bu çağrışım yüklü metaforlar, şiddetin geçerli kılınması için bolca kullanılıyordu. Ve bu metaforlar hâlâ zaman zaman kullanılıyor; örneğin yakın zamanda demokratik Avrupa'nın Yunanistan ya da İspanya'nın talihsizliklerine verdiği tepkiler bu türden. Thatcher'ın popülerleştirdiği daha yumuşak bir versiyon ise şöyle: "Hap, acı olmasaydı işe yaramazdı." Yani güneşin altında yeni bir şey yok.

William Pitt Jr, 1783 yılında zaten "gereklilik, insan özgürlüğünün her ihlali için bir savunmadır. Bu zorbaların argümanı, kölelerin inancıdır"[38] diyordu.

38. Konuşma, Avam Kamarası, 18 Kasım 1783.

Ve son olarak: Bolşevikler neden bu kadar alışılmadık bir biçimde şiddete başvurmaya hevesliydiler? Bunun için Troçki'nin –bazı yorumculara göre Troçki'nin ilham kaynakları buraya dayandırılabilir– Balkanlar'da geçirdiği zamandan daha önemli nedenler olmalı. Bolşeviklerin en başından beri, yöntemlerinde aşırı seçici olmayan muhaliflerle uğraşmak zorunda kaldıklarını not edelim. Bolşevikler, yeni yüzyılın başlangıcında Rusya'da "kişisel terör"ü icat etmediler; şu bir gerçek ki Lenin, çeşit çeşit Rus devrimcisi arasında bunun en ateşli ve kararlı karşıtlarından biriydi. Petrograd'daki (St. Petersburg) devrimden kısa bir süre sonra başlayan ve yaklaşık dört yıl süren Rus iç savaşı esnasında, rakipler hareket hâlindeki cephenin her iki tarafında da zalimlik yarışma girdiler ve yasalara uymak her iki taraf için de eşit derecede yabancı bir kavramdı. Ancak bütün bunlar, en fazla silahlı muhaliflere yönelik silahlı çatışmaya girmeyi ve onların istisnai bir biçimde acımasız ve vicdansızca muamele görmesini açıklar. Bundan ayrı bir sorunsa, ülkedeki hükümetin bir teknik olarak terör ve göz korkutmayı kullanması ve bunların doğrudan dış tehdidin ortadan kalkmasından sonra bile uzun bir süre boyunca ve gittikçe artan bir yoğunlukta uygulanmaya devam etmesidir. Bu tür bir zalimlik sorununa kafa yoran tarihçilerin, sosyologların, psikologların tartışmadaki tüm tarafların kabul edebileceği bir sonuca varmaları uzun zaman alacak. Hakkında en küçük bir kuşku olmayan tek bir şey var: Bolşevik hükümetinin insan hayatı için aşağılama, yasayı ve kategorik sorumluluğu hiçe sayma ve kişisel özgürlüklere dayatılan kısıtlama ile eş anlamlı hale gelmesi için pek çok koşulun kesişmesi gerekiyordu.

Dikkatini yine kısmen tarihi bir roman, kısmen felsefi bir deneme olan Akunin-Chkhartishvili'nin yazdığı ve geçen sene [2013] Rusya'da yayımlanan kitaba çekmek istiyorum. Bu kitapta, bu konuya dair şimdiye dek ifade edilmiş pek çok görüşün yankısını bulacaksın. Kendisi de bir Bolşevik sempatizanı olan yazar, dikkatini olayların gidişatından sorumlu gördüğü iki etkene veriyor en çok. Bunlardan birisi şu: Bolşevik devrimi gerçekleştiğinde, geniş ve büyük oranda yayılmış Çarlık Rusyası'nın

nüfusunu bütünleştiren toplumsal doku zaten çürümenin çok ileri bir safhasındaydı ve Petrograd'daki yeni otoriteler "ellerinde silah olan" biçimsiz bir kitleyle karşı karşıyaydılar. Bu kitle, "Silahları ellerinde cepheden kaçıp kişisel meselelerini halletmek ve genellikle birbiriyle çelişen adalet fikirlerini hayata geçirmek için memleketlerine dönenlerdi." Bu şartlarda görüşleri özgürce ifade etmenin engellenmesinin alternatifi Rusya'da bilinmeyen ve hiç uygulanmamış bir kurum olan demokrasi değil, Vahşi Batı'ya benzeyen, ama bizlerin Hollywood westernlerinden aşina olduğumuz dünyadan çok daha vahşi bir anarşi, *bellum omnium contra omner** ve yumruk yasasıydı.

Diğer etken ya da daha doğrusu bu etkenin vücut bulduğu pek çok örnekten biri de Akunin'in romanındaki bir karakter, Pankrat idi. Yeraltından dosdoğru Cheka'nın (Cheka, bu arada "Acil durum" ya da "Olağanüstü" Komisyon için kullanılan kısaltmaydı) başlarından biri olarak atanan Pankrat adındaki karakter, astlarından birini (tabii ki yargılama olmaksızın) romanın bir başka karakteri olan ve Pankrat'ın tutukladığı Anton'a ait bir kamerayı çalmak suçundan vurularak öldürülme cezasına çarptırır. "Onu kilere götürün ve vurun. Emri hazırlayın ve diğer herkese ders olması için emrin kopyalarını bütün bölgelere dağıtın."[39] Hırsızlığın mağduru olan Anton, hırsız için araya girerek Pankrat'tan gerçekte önemsiz bir suç olan bu eylem için af diler. Pankrat'ın karşılığı şu olur: "Biz Cheka üyeleri korku saçıyoruz, çünkü bunu yapmamız gerek. Bizim ellerimiz dirseklerimize, hatta omuzlarımıza kadar düşman kanıyla bulanmış olmalı. Ama bokla değil! Düşman kanı yıkanabilir, çünkü bizim kanımız kendi damarlarımızda özgürce akıyor. Ama bok sonsuza kadar kalacaktır. Bu bir kamera çalmakla başlar."[40] Gözaltından salınan Anton'un sarf ettiği bu sözler, okurda derin bir etki bırakır ve gereklilik nedeniyle kana bulanmış ellerin saflığına ilişkin bir endişenin ifadesidir; Pankrat'ın sözleri bariz bir biçimde gözünü

* (Lat.) Herkesin herkese karşı savaşı. (ç.n.)

39. Akunin [Chkhartishvili], *Aristonomia*, Moscow, Zakharov, 2012, s. 206.

40. *A.g.e.*, s. 207.

korkutmuştur. Birkaç yıl sonra Dinyeper Nehri'nin kıyılarında Pankrat ile tekrar karşılaşırız. Pankrat bu sefer, cephe hattından çekilmelerinden sonra Budyonny'nin 1. Süvari Ordusu'nun morali iyice bozuk, gemi azıya almış, ahlaksız ve tamamen kontrol edilemez askerlerinin kıyımlarını, tecavüzlerini, yağmalamalarını ve lakaytlığını gemlemekten sorumlu Kurmay Heyeti'nin sorumlu kişisi rolündedir. Pankrat yine "herkese ders olsun" diye rastgele seçilen her onuncu askerin vurulması emrini verir.[41] Anton, bu sefer silah arkadaşının toplu infazla öldürülmemesini istediğinde, Pankrat infazın gerçekleşmesi karşısında içinin kan ağladığını, ama ordu üzerindeki denetimin tekrar sağlanması gerektiğini söyler; çünkü Wrangel'in Kırım'dan böylesi bir güruh ordudan sorumluyken kovalanamayacağım belirtir. Savaş alanında geçirdiği birkaç yıldan sonra daha deneyimli hale gelen Anton, "bu yöntemle onlara hiçbir şey öğretemeyeceksin" karşılığını verir. İktidarda geçirdiği birkaç yıldan sonra yönetme sanatında daha bilgili hale gelmiş olan Pankrat da buna karşılık şöyle der: "Onlara öğreteceğiz, onlara öğreteceğiz... Bataklıktan kil yapacağız; ondan tuğlalar pişireceğiz ve o tuğlalarla da Yeni bir Dünya inşa edeceğiz." Anton, Pankrat için "insanları kil gibi görüyor" diye düşünür ve en sonunda yanılsamalarından kurtulmuş bir şekilde "Pankrat'ın Yeni Dünyası ortaçağların karanlığıdır"[42] der. Akunin-Chkhartishvili, Shakespeare'in ardından bu delilikte bir yöntem var,* diye tekrarlıyor gibidir. Ve burada hiçbir yöntemin çürütemediği acımasız ve amansız bir mantık da vardır.

Bahsettiğin ilerleme fikrine dair birkaç şey söylemek istiyorum. Yakın zamanda okuduklarım arasından John Gray'in *The Silence of Animals* adlı kitabını tavsiye ediyorum. Doğru bir biçimde belirttiğin üzere, ilerleme mitini reddettiğimiz zaman

---

41. *A.g.e.*, s. 539.
42. *A.g.e.*, s. 540.
* *Hamlet* göndermesi. *Hamlet*'te Polonius tarafından Hamlet'e söylenir: "Though this be madness, yet there is method in't." Kişinin görünürde açıklanamaz olan davranışının ardında genellikle bir plan olduğu anlamına gelir. (ç.n.)

büyük bir risk alırız. Bu risk, ilerlemede ısrarcı olduğumuzda aldığımız riskten daha mı büyüktür yoksa daha mı azdır? Ve bu iki riski ve onların tehditlerini tartacak ve karşılaştıracak ölçütlerimiz nerede? Üstelik bu tür ölçütleri bulabilmiş olsaydık bile, tehditler zaten gerçekleştikten sonra riski onların üzerine atardık.

Ve son olarak Wlodek Goldkorn'un da sormuş olduğu kişisel bir soru: "Genç bir Leh entelektüel için, Komünistlerin kullandığı şiddet büyüleyici bir şey miydi yoksa sadece 'tarihsel bir gereklilik' miydi?" Ve bir soru daha: "'Tarihsel gerçeklikten' ya da şiddetin albenisinden ne zaman şüphe duymaya başladınız?"[43] O zaman öncelikle şu cevabı verdim: Göğsünde Berlin ve Kolobrzeg'in alınmalarında oynadığı rol için verilmiş bir Cesaret Nişanı'yla Mayıs 1945'te, henüz cepheden ve askeri hastaneden dönmekte olan asker üniforması içinde 19 yaşındaki yarı eğitimli bir zıpır oğlanı "genç bir entelektüel" olarak adlandırmak güç. Dolayısıyla o zamanki tavrımı "tipik" ya da "genç entelektüeller" arasında yaygın bir şey olarak görmek benim için güç. İkinci olarak, Pomeneria Duvarı Saldırısı ya da Kolobrzeg'teki sokak savaşlarında birkaç ay geçirdikten sonra, "şiddet" fikri benim için muhtemelen cephede hiç barut kokusu koklamamış ya da askeri bir sahra hastanesinde yatmamış bugünün okuru için olduğundan çok daha farklı bir anlam ifade ediyordu. Üçüncü olarak, cepheden dönmekte olduğum vakit "şiddet" kavramı, yargılanmaksızın kıyımlar ve infazlar gerçekleştiren, trenleri durdurup soyan ve herhangi bir bahaneyle yolcularını öldüren ve toprak sahiplerinin mülklerinin bölünmesinden toprak kabul ettikleri ya da onların tehditlerine ve şantajlarına teslim olmaları gerektiğinde ayak sürdükleri için köylüleri vuran silahlı adamlarla bağdaştırılıyordu. Bir iki yıl boyunca Polonya'da bir tür iç savaş yaşandı; insanlar savaşta hep olduğu gibi öldüler. Hayatını kaybeden Lehlerin çoğunluğu kimin ellerinde yok olup gitmişti?! Bugün bile tahminler tartışmalı. Bu yılları yaşamanın nasıl bir his olduğu, Marcin Zaremba'nın bir araya getirdiği

43. Zygmunt Bauman'la kişisel yazışma.

özenli *Great Terror* [*Büyük Terör*] çalışmasından öğrenilebilir. Ancak o zaman olduğu gibi bugün de olan biteni anlamak ve yapılanları affetmek zor.

O zamanlar olup biteni "tarihsel gereklilik" bağlamında düşündüğümü hatırlamıyorum. Bu kâbusun yakın zamanda sona ermesini hayal ettiğimi hatırlıyorum. O zamanlar da şimdi olduğu gibi "genç entelektüeller"in -tam anlamıyla entelektüel olmayanların ve hiç entelektüel olmayanların- öğrenebilmesini, çalışabilmesini, sevebilmesini hayal ettim. "Normal bir hayat" hayal ettim; artık "normal" ne anlama geliyorsa. Ve şiddetin bir yönetim biçimi olarak kullanımına ilişkin düşündüklerimi, "On the Need for a Sociology of the Party" ya da "Treatise on Bureaucracy" çalışmalarımda (*Polish Monthly* dergisinde) oldukça erken bir dönemde kamuyla paylaştım. Ne yazık ki her iki çalışma da sansür yüzünden, yazıldıklarından daha ılımlı bir tonda yayımlandılar.

Günün sonunda "Zygmunt Bauman" denen bu eğri kalas parçasını düzeltmek için bütün yapabileceğim bu. Ve çabalarımın yeterli olmuş olduğunu düşünmüyorum. Bu kalas parçası hâlâ eğri büğrü. Ve diğer eğri büğrü ağaç parçaları gibi o da muhtemelen hiçbir zaman düzelmeyecek.

SO - Ve böylece Wieslaw Mysliwski yaratıcı yolunun sonunda, *The Last Deal* adlı romanında, muhteşem selefleri Gustave Flaubert ve Italo Calvino'nun deneyimlediği bellek mücadelelerine atıfta bulundu. Bunu nadiren vurgulamış olsa da bu yazarlarla hısımlığından muhtemelen hoşnut kalırdı. Her halükârda küçük bir teselli bu; çünkü onların her biri -ve bizler de- akla yakın herhangi bir düzenden kaçar gibi görünen biyografilerimizin sökük ipliklerinin kâbusuyla baş başa bırakıldık. Bunu senin de zor bulduğunu biliyorum, Zygmunt. Tekrar tekrar yolunu tarif etme ve uzun, renkli ve çalkantılı hayatının yol gösterici çizgisini tanımlama çabalarına dönüyorsun ve daha önce bahsi geçen "felsefe yapan yazarlar"dan farklı olmayan bir şekilde onları bir araya getiremiyorsun. Ve bu oyunda ortaya konanlar

hiç de önemsiz değil: Amaç bütün bunların içinde bir anlam bulmak. *Gazeta Wyborcza*'nın sana atfettiği "baştan çıkarılma" meselesine duyduğun tiksinti beni özellikle etkiledi. Senin de dediğin gibi: "Bu benim seçimimdi ve bunun bütün sorumluluğunu üstleniyorum. Eğer durum buysa beni böyle bir seçime götüren şeyi ve beni caydırabilecek ama caydırmamış olan diğer düşüncelerin bunu niye yapamadığını kendime açıklamalıyım." Büyüleyici bulduğum şey anlamaya yönelik bu çaba; çünkü pek çok gözlemci, yorumcu, hatta tarihçi ve siyasetbilimci için komünizmi seçmeyi salt bir "baştan çıkarılma" ya da körlük dışında açıklamanın yolu yok. Bu tür bir düşünme biçiminin örtük varsayımı, aklı başında herhangi birinin gönüllü bir biçimde böylesi canice bir ideolojiyi seçmeyeceği inancı. Bu inanç, özellikle de karşısında bir alternatifin olmadığı Polonya'daki "sağ kanat" gazetecilikte dillendiriliyor; sadece anavatan için duyulan sınır tanımaz bir sevgi ve beşikten itibaren aşılanan vatansever değerlerin seçilmesi var. Bu demagog yöntemlerinin etkileri sadece sokaklarda değil, akademik ders kürsülerinde bile hissedilebilir. Bunun, geçmişi ve geçmişin bağlamını anlamayı zorlaştırdığını itiraf ediyorum. Bu açıdan senin hikâyen çok kıymetli ve diyalog olasılığının bile önünü açıyor; her ne kadar bu diyalog çok okumuş ve çok görmüş, ancak bu sözcükler ve görüntüleri bu olaylara katılmış kişilerle yüzleşmek için kullanacak vakti olamamış pek çok arkadaşımın benzerleriyle olsa da. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğim. Bu esnada kendimle ilgili bir şey söylemek istiyorum. Benim Cizvit Tarikatı'yla olan maceram, bir bakıma bana senin bugünün medyasıyla yaşadıklarını hatırlatıyor. Bu konuda ben de senin gibi bir başkasının hesabına yaşamanın iyi olmadığı konusunda iyice ikna olmuş durumdayım. Kendi seçimlerimiz için her zaman sorumluluk almalıyız. Bu her zaman kolay değil ve her zaman da kendimiz yüzünden değil. Bazen yakın aile, arkadaşlar, medya ya da yıllardır ilişkili olduğumuz bir kurum gibi başkaları tarafından da engellenebiliriz. En azından benim durumumda böyle oldu. Kiliseyle görülmemiş hesabımdan bile bahsedebilirim. Bu du-

rumun insanlar tarafından bilindiğini sanmıyorum, o yüzden bilinmesinde fayda var. Her eski papaz –dikkatli bir tahminde bulunacak olursak yirminci yüzyılın eşiğinde dünyada 150.000 kadar vardı– *reductio ad statüm laicalem* denen, yani ruhban sınıfına girmeden önceki hale dönüş için resmi bir talepte bulunma prosedürünü başlatabilir. Kulağa gizemli geldiğinin farkındayım; ama bu prosedürün bir nevi evlilik tasfiyesine benzediğini söylemiş olayım sadece. Bu durumdan yararlanmak, bunu resmi bir biçimde yapmak istedim. Eyaletin Papalık Mahkemesi'nden bana otuz soruluk bir anket geldi. Bu sorular bana Tarikat'tan neden ayrıldığımı ve papazlıktan niye vazgeçtiğimi soruyordu. Anketi doldurdum, gönderdim ve kısa bir süre sonra bir mesaj aldım. Üstelik mesaj, Kraków'daki Cizvit İdare'sinde sekreter olarak çalışmakta olan genç bir meslektaşımdan geliyordu. Bu mesajda, anket sorularına verdiğim yanıtların yetersiz ve hem Cizvit Tarikatı'na hem de Papa'ya karşı doğrudan hakaret içerdiği söyleniyordu. Eğer Kilise'yle gerçekten uzlaşmak istiyorsam, küstahlık değil iyi niyet göstermeliymişim. Vicdanımın sesini dinleyerek verdiğim yanıtlar, Kilise'ye, onun liderine ve hatta Papa'ya karşı bile saygıda kusur eder bulunmuştu. Kısacası bu kurum –bu bağlamda Cizvit Tarikatı– benim gibi gönüllü ve istekli bir biçimde hayatının otuz yılını feda etmiş ve şimdi de gönüllü bir biçimde ondan ayrılma talebinde bulunan biriyle bir anlaşma içine girmek istemiyor. Bana salık verilen şey, olgun olmadığım, sorumsuzca davrandığım, hiç şüphesiz beni de etkilemiş olan ve dolayısıyla benim de akıl sağlığımın tam yerinde olmadığını gösteren bir akıl hastalığının ailede bulunduğunu itiraf etmekti. Hepsi benim hatam; başa çıkamıyordum, belki de depresyondaydım ve psikiyatrik desteğe ihtiyacım vardı. Koşulların bir kurbanıydım ve bu durum da beni artık papazlık için uygun olmaktan çıkarıyordu. Başka bir deyişle, dini üstlerim bana açıkça kendi sorumlu kararımı sorgulamam gerektiğini belirttiler. Buna olur diyemezdim. Çok öfkelendim ve onlara geri yazarak açıkça benden özeleştiri ve doğru olmayan şeyleri itiraf etmemi beklediklerini söyledim. Bütün prosedürden

vazgeçtim. O yüzden bugün bile hâlâ yasal olarak konumum netleştirilmiş değil. Ancak o konuda vicdanım rahat. Tamamen masum olduğumu, Tarikat'la olan ilişkimin sadece kurumun hatası yüzünden parçalandığını söylemiyorum. Söylediğim tek şey, söz konusu ilişkinin Cizvitlere dair beklentilerimi karşılamaz hale gelmiş olması. Yollarımızı dostça ayırabileceğimizi düşünmüştüm. Olmadı. Pek çok dindar Katolik için ben bir hain ve dinden dönen biriyim. Skandal kaynağı; Kilise ve din hakkında alenen konuştuğum için beni kötülüyorlar. Benim bir hain olarak bu hakka sahip olmadığıma inanıyorlar. Kilise hiyerarşisi, Kilise hayatına katılma noktasında durumu ben ve diğer binlerce eski papaz için kolaylaştırmıyor. Kilise'nin bizlere hiçbir ihtiyacı yok; işin aslı bizim varlığımızı zararlı buluyor. Omuz silkip geçebilirim. Aslında pratikte yaptığım tam da bu. Kilise'den ayrıldığım andan itibaren kurumsal Katoliklikle nerdeyse hiçbir temasım olmadı. Bu beni mutlu etmiyor. Katolikliğin olumlu değerlerini kabul ediyorum –özellikle de benim geldiğim çevreye benzer yerler için. Polonya kırsalında ve küçük kasaba çevresinde, Kilise genellikle tek referans noktasıdır. Şu zamanda Kilise eleştiriliyor mu yoksa övülüyor mu benim için önemsiz. Önemli olan, aralarında ailem de olmak üzere Lehlerin çoğunluğunun bu kurum olmaksızın bir hayat tahayyül edemiyor olması. Bu bağlamda, benim kaderim acınacak bir şey ve keşiş durumundan geri çekilme ya da papazlıktan istifa edebilecek pek çok potansiyel aday için de ciddi bir uyarı: Siz de böyle bir toplumsal dışlanmayla karşılaşacaksınız, o yüzden denemeyin bile!

Şimdi senin hikâyene geri dönüyorum. Bu hikâye, komünizmle olmasa da uzun yıllar boyunca yeni ve daha iyi bir dünya için hayallerimin cisimleşmiş hâli olan Katoliklikle hesaplaşmam konusunda kışkırtıyor beni. Hemen itiraf etmem gerekiyor ki yazmaya başlamak benim için kolay değil. Beklemem, sindirmem ve senin yazdıklarının yoğunluğunun azalmasına izin vermem gerek. Ama yine de bizim istediğimiz şey bu. Şu anki hayatlarımızı, onu bir şekilde bir araya getirmek, içindeki yön

verici çizgiyi yakalayabilmek için bir bütün hâlinde görmeye çalışıyoruz. Dediğin gibi farklı referans noktalarımız var. Bir anekdot ya da belki de neşeli bir besteyle başlayayım. Dünya Fuarı'nın İspanya'nın Sevilla şehrinde sahnelendiği 1992 yılıydı. Sergiye ben de Kraków'daki Cizvitlerin temsilcisi olarak davet edilmiştim. Davet karşısında tabii ki çok mutlu olmuştum... Ama mutluluğum bundan ibaret kalacaktı. General Franco'nun rejiminin 1975 yılında sona ermiş olmasına rağmen, İspanyol bürokratlar Polonya'yı düşman bir komünist ülke olarak hatırlıyordu (kayıtlara geçmesi için söylüyorum, bu durum Polonya'daki siyasi sistemin değişmesinden üç yıl sonraydı) ve bu ülkenin temsilcilerinin ülkeye istedikleri gibi girip çıkmalarına izin verilmemeliydi. Bu kabahatli ülkeden gelenlerin detaylı bir analizine ihtiyaç vardı İspanyollar'a göre. Onlara Almanya'da yaşayan bir Cizvit olduğumu ve İspanya'ya birkaç günlüğüne, İspanyol Cizvitlerle daha yakın kardeşlik bağları tesis etmek için gelmek istediğimi ne kadar anlatsam da fayda etmedi. Onların gözünde sadece Polonyalı bir komünisttim. Bu nedenle Sevilla'ya olan ziyaretimi, şartların daha uygun olduğu başka bir zamana ertelemek durumunda kaldım.

Şimdi daha ciddi meselelere gelelim. Komünizmin soykütüğü hakkında yazdın. Komünizmin şeceresi aslında dolambaçsız; hatta tutarlı ve mantıklı. Şartların uygun olduğu her yerde kök saldı. Bunun tarihin amansız bir makinesinin eylemi olmadığına katılıyorum; ama bahsi geçen olasılıkları kimilerinin hoşuna gidecek kimilerini dehşete düşürecek şekilde gündelik hayata sokan unsur küçük parçaların birikmesiydi. Bu durumdan hoşnut olanlar en az aynı durumdan dehşete düşenler kadar çoktular, belki de daha fazla. Sadece çatışan fikirlerin sonuçları bekleniyordu. Ancak insanlar kendilerini çoğu durumda edilgen gözlemci pozisyonuna ve bir kahramana tapınmakla sınırladı. Tarihin aktörleri kazandığında (Rusya ve Çin'de olduğu gibi), hevesliler çemberi büyüdü; başarısızlığa uğradıklarındaysa bu çember hızlı bir biçimde daraldı (İspanya'da ve kısa bir süre sonra Şili'de olduğu gibi). Rusya ve kendilerini Rusya'nın etki-

sinin yörüngesinde bulan ülkeler istisna değillerdi; tam tersine genel eğilimin göstergesiydiler. Akunin-Chkhartishvili'nin son romanı *Aristonomia*'dan alıntıladığın korkunç tasvir, Çinlilerin, Korelilerin, İspanyolların, Şililerin ve kendilerini tarihin mengenesine yakın bulan başka pek çok ulusun anılarını da içine alacak şekilde genişletilebilir. Bence dramatik seçimlerine rağmen yine de en kötüsünden kurtuldun. Gerçekleşmekte olan dönüşümlerin teorik olarak meşrulaştırılma çabası, gerçekliğin etkin bir biçimde şekillendirilmesi ve onun gidişatında doğrudan bir etki sahibi olmakla pek de aynı şey değil. Her halükârda, teorinin olasılıklarının kısıtlı olduğunun çok hızlı farkına vardın ve Leszek Kolakowski ve Bronislaw Baczko gibi çağdaşlarınla birlikte gerçekte son sözü kimin söylediğini ve aslında safsatanın sadece hoş karşılanmakla kalmadığını, ayrıca 1950'lerden beri titiz bir şekilde karneye bağlanmış olduğunu da keşfettiniz. Ve kim dayatılan yoldan sapmaya kalkışsa, çok zaman geçmeden hadleri bildirilirdi. Bu noktada aklıma Karol Modzelewski'nin daha önce bahsi geçen öyküsü geliyor. Bu öykü, yaşadığı sıkıntılı süreçle Modzelewski'nin yareni olan Jacek Kuron'ın öyküsüyle tamamlanmalı.

Ancak uzak geçmişe geri dönmek istemiyorum. Benim de salt bir gözlemci olarak değil, hem bir hak sahibi hem de bir mağdur olarak iştirak ettiğim daha yakın zamanları hatırlamak uygun olacaktır. 1980'lerin sonlarında Polonya'daki siyasi sistemde yaşanan değişiklik var aklımda. Galiplerin, çok hızlı bir biçimde, tek seferlik zalimlerden zor yoluyla susturulmuş kurbanlara dönüşüp bozguna uğramışlara nasıl da zulmetmeye başladıklarını hatırlıyorum. Ve eski komünistler en sonunda yerlerinden indirilip tarihin çöp kutusuna atıldıklarında, tarihi yazma ve yorumlama konusundaki tek doğru yolu bilen yeni diktatörler, yeni düşmanlar –yeterince radikal olmadıklarını kanıtlamış olan dünün müttefiklerini– bulmak için çevrelerine bakınmaya başladı. Onlar hain, korkak, kötü bir davadaki işbirlikçiler olarak selamlandı. Gazeteci ve tarihçiler bu yeni cadı avına hevesli

bir biçimde katıldılar; yardımsever bir biçimde vatana ihanete uygun "kanıtlar" sağladılar ve güruhun beklentilerine uygun bir şekilde nefret gösterileri düzenlediler. Karol Modzelewski bu tavırları *We'll Ruin the Jade of the Past: Confessions a Battered Rider* adlı kitabında büyük özenle inceledi; o nedenle romandan en azından Modzelewski'nin bu tetkik ve onun psikolojik kaynaklarına dair konuştuğu bir fragmanı hatırlamama izin ver. Daha önce bahsettiğim üzere bu olgudan etkilenmiştim; çünkü bir üniversite çalışanı olarak yakın tetkike maruz kalmış ve onun kötücül çehresine bakmıştım. Kişisel olarak Ulusal Tarihi Hatırlama Enstitüsü'nün devasa koridorlarını ve "yanılmaz bilgi" birikimlerini eşelemek beni hiçbir zaman cezbetmedi; ancak gün ışığına çıkabilecek keşifleri düşününce titreyenleri de anlıyorum. Öyle görünüyor ki kimse deliksiz uyuyamıyor, çünkü yorulmak bilmeyen "hakikatin hizmetindeki hizmet" her zaman bir şeyler bulabilir ve onların gizli ajanlarının kaydettiği meseleyle hiçbir alakanız olmadığını ne kadar açıklasanız da hiçbir şey değişmez. Haksız yere suçlananların listesi uzun ve insani trajedilerin listesi daha da uzun. Her halükârda, bana öyle görünüyor ki Modzelewski, bu tetkik tutkusunda var olan dini bir damara, özellikle de birkaç dini gelenekte bilinen, kişinin vicdanını inceleme pratiğine işaret etmekte haklı.

Ancak bu damar bir kez kamusal alanda olduğunda, özgürleştirici değil yıkıcı bir potansiyel ortaya çıkarır:

> Vicdanının bir incelemesini yapmalısın ki bu aşırı derecede nahoş bir deneyimdir ya da suçluluk hissinin ağırlığını daha kötü birine atmalısın. Yine de pek çoğu benden daha kötüydü: Parti yönetim üyesi, gezgin gazeteci, özellikle de muhbir -düzenbaz, kalleş, görünürde bizden biri; ama aslında düşman tarafının gözü ve kulağı. O bulunmalı, teşhir edilmeli ve böylelikle seni kendi utancından arındırmalı. Tetkik etme, soruşturma ediminde kendi kendine şeytan çıkarma gibi bir taraf var, sanki kötüyü kendi içimizden kovuyormuşuz gibi. Foyası ortaya çıkan muhbiri hep beraber kovalayalım. İlk taşı atanın günahı olmayacak. İncil'deki gibi, sadece tam tersi.

Yani elimizde İncil metinlerindeki düzenin tersine döndürülmüş hâli var: İnsani saygınlığın/haysiyetin tekrar elde edilmesine yardımcı olan tanık, kamu davasından Aziz John (John 8) İncili'ndeki fahişeyi taşlama girişimindeki sahnede olduğu gibi mahcup bir biçimde geri çekilen biri değil, bile isteye ilk taşı atan kişidir. Ancak hikâye burada bitmiyor; çünkü bu mesele gerçekte iddia edilen ya da gerçek olan suçu kanıtlanan talihsiz kişinin yıkımıyla ilgili değildir sadece (suçlayan kişi için bu önemsizdir). Burada söz konusu olan şey, kişinin benliğinin arındırılması ve suçlayanlar topluluğuna nihai katılımı gerçekleştirme arzusudur. Modzelewski, argümanını şöyle sonlandırıyor:

> Son olarak, tetkik ateşi evrensel bir kuşkuyu harlar; bu da yurttaşların geçmişi ve şimdisinin tam teşekküllü bir şekilde denetlenmesine rıza yaratır. Ve yayılmış kuşku (sadece tetkik bağlamında da değil) ve her yere nüfuz eden denetime rıza, bir polis devletinin gelişmesini sağlayan muhteşem besinlerdir. Bunun embriyoları hayatlarımızda mevcuttur ve sadece utanç nedeni değil, yakın zamanda tekrar kazanılmış özgürlüğümüzün kaderi için endişe kaynağıdır da.[44]

Bu nüfuz edici ve çok doğru bir teşhis. Gözlerimizin hemen önünde gerçekleşmekte olan geçmişin hayaletlerini kovma pratiğinin, aynı derecede acı verici sonuçlarıyla Kilise'nin pratiklerine bu kadar yakın olması zavallı bir teselli. Kilise'nin durumunda, mesele gerçek inancı ihlal etmiş ve ona saygısızlık etmiş, dolayısıyla da sert bir cezayı hak eden herhangi bir çeşit suçlu ya da günahkâr (bölücü, tanrıtanımaz, dinden dönmüş kişi, imansız) bulmaktı. Bildiğimiz üzere, ebedi mutluluk için en iyi hazırlık olan ateşin arındırıcı faydalarını kullanmaktan çekinmediler (ne de olsa günahkâr kişinin son anda nedamet getireceği ve ölmekte olan ruhuyla gerçek inancı tanıyıp kabul edeceğinden kuşkuları yoktu). Bu tür durumlarda Yeryüzüne verilen kayda değer ikincil zarara gelecek olursak, bunun için de yapılanların sadece günahkârın iyiliği için olduğu söylenebilirdi.

---

44. Modzelewski, *Zajezdzimy kobyle historii. Wyznania poobijanego jezdzca* (*We'll Ruin the Jade of the Past: Confessions of a Battered Rider*).

Öyleyse komünizmin şeceresini eğer senin yaptığın gibi Lizbon'un 1755 tarihindeki depremde yaşadığı korkunç yıkımın şokuyla ve çok daha önceye giden, sadece insan maharetine tabi, Francis Bacon'un 1620'de yayımlanan *Novum Organum* adlı eserinde gözler önüne serilmiş yeni bir din manifestosuyla ilişkilendirecek olursak, o zaman yine etkili bir biçimde modern köktendinciliği on altıncı yüzyıl Avrupası'ndaki din savaşlarıyla ilişkilendirebiliriz. Dini inançların zor kullanarak düzenlenmesi fikri ilk o zaman ortaya çıktı. Eğer senin doğru bir biçimde söylediğin gibi "Komünizm; Diderot, Voltaire, Helvetius ve Condercet'nin meşru çocuğu, Bacon'ın da meşru torunu" ise, o zaman köktendinciliğin de Protestan kiliselerinin büyük başpapazları olan Martin Luther, Ulrich Zwingli ya da John Calvin'in dini fanatizminden olduğu kadar, Loyolalı Ignatius öncülüğündeki Katolik inançlarının sıkı savunucularından ve Trento Konsili belgelerinden doğduğu da söylenebilir. 1555 tarihli Augsburg barış anlaşması, bir süreliğine de olsa Avrupa'daki din savaşlarına son veren *cuis regio eius religio** formülünü önermiş olsa da gerçekte kapıyı seküler iktidarın suiistimaline açmıştır ve bundan sonra vicdan ikilemlerinin hiçbir kısıtlamaya tabi olmayan hakemi olmuştur. Amerikalı Cizvit John O'Malley[45], farklı Hıristiyan mezhepleri arasındaki yüzleşmenin kökenlerine ilişkin son derece renkli hikâyeler kaydetmiştir. O'Malley, bu olaylardaki belli başlı oyunculara karşı nesnel ve adil olmaya çalışır; ancak O'Malley'i okuyunca edinilen izlenim bellidir: Tanrı'ya pek de inanmayan insan, dininin kaderini kendi ellerine alır. Bu durum Francis Bacon'ın ciddiyetle dillendirdiği savlarına benzemiyor mu sence de? O'Malley, düşünüp taşınmalarının sonunda, Trento Konsili'ne doğrudan müdahil olmuş olanların son mücadele aylarını ve Papa ile Katolik hükümdarların sahne arkasında yapıp ettiklerini betimlerken modernitenin eşiğindeki Katolikliğin inceliklerine dair çok şey söylemiştir. Papalık ve

* (Lat.) İktidar kimin elindeyse, onun dini geçerlidir. (ç.n.)
45. John W. O'Malley, *Trent: What Happened at the Council*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.

seküler hükümet arasındaki tartışmaların hararetinde, Trento Konsili sonrası dönemdeki Katolikliğin zayıflıkları ve güçlü tarafları saptanabilir. Ve o vakit yayımlanan hükümlerin ön önemlileri arasında piskoposların seçimine yönelik kriterleri ve fakir çocuklar için papaz okullarının kurulmasını tartışanlar bulunuyordu.

Papaz okullarının kurulması, etki alanı geniş sonuçları dolayısıyla özellikle önemliydi. Büyük oranda Cizvitlerin komutasında olan yeni kurulmuş tarikatlara emanet edilmiş ilahiyat eğitimi sayesinde, Katolik ruhban sınıfı çağdaş Avrupa'nın pek çok bölgesini (Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu da dahil olmak üzere) yeniden Katolikliğe döndürmede, ayrıca Kilise için sözde "misyonerlik alanları" elde etmede önemli bir rol oynayacaktı. Ama 4 Aralık 1563 tarihinde sona eren Trento Konsülü, hiç kimseyi tatmin etmemişti. Konsil'in eksikliklerinin özellikle farkında olan Konsül'ün baş mimarı Kardinal Giovanni Morone'du; Morone katılımcılara "bizler insanız, melek değiliz" hatırlatmasını yapmıştı. Konsilin oturumlarının "Alman toprağında" yapılmasını isteyen imparator tarafından tanımlandığı kadarıyla, konsülün esas amacı olan Lüteriyenlerle uzlaşmanın başarılmasının imkânsız olduğu anlaşıldı. Bunun başlıca iki nedeni vardı. Bir kere, tartışma için önerilen metinler bağlamdan yoksun, kuru teolojik çalışmalardan ibaretti. Üstelik skolastik bir üslupla yazılmışlardı. Bu durum da bir üniversite dersi sahnesinden tamamen farklı şartlarda üretilmiş olan, Martin Luther'in, Calvin'in ve diğerlerinin polemikçi yazıları gibi metinleri anlaşılmaz kılıyordu.

İkinci nedense, yukarıda bahsi geçen nedenle yakından ilişkili olarak skolastik düşüncenin tipik bir özelliği olan kronik bir tarih duygusu yoksunluğudur. Kısacası, reformcuların ve Papa'nın saray teologlarının beklentilerinin birbirinden ayrılmasının başlıca sebeplerinden biri hümanizm üzerine yeterince ev ödevi yapılmamış olmasıydı. Buna bir de papalık devletinin Avrupa'nın o dönemdeki diğer hükümdarlıklarıyla olan son derece karmaşık ilişkilerini de ekleyecek olursak, Genel Kon-

sül'ün düzenlenebilmesi ve yirminci yüzyılın ortasına kadar neredeyse hiç değişmeden ayakta kalmış olan Katolik Kilisesi'ni sağlamlaştırmak gibi son derece önemli bir görevi başarmış olması şaşılacak şeydir. Ancak Katolikliğin bu "başarı" için ödediği bedel yüksekti. Bu inanç günbegün "grubu elde tutma iktidarı" ile özdeşleştiriliyordu ve polemikçi teolojisi de başkalarıyla iletişim kurma olasılığını fiilen dışarıda bırakıyordu. Bu şekilde inşa edilmiş bir teolojik projenin esas kurbanları en zayıf olanlardı -1658 yılında yeni Katolik Polonya'dan kovulan Brethren Birliği üyeleri gibi. İlginç bir şekilde, dine dayalı şiddet eylemleri hiçbir zaman din adına gerçekleştirilmiyordu; bunun için genellikle başka nedenler bulunuyordu. Brethren Birliği üyelerinin durumunda en önemli suçlama, üyelerin devletin çıkarlarına ihanet ederek İsveçli -şu işe bakın ki İsveçliler Protestan'dı (böylelikle uygun bir kovuşturma bahanesi rahatlıkla oluşturulabildi)- saldırganlarla bir anlaşma içine girmiş olmalarıydı. İsveçlilerle zayıf Brethren Birliği'nden çok daha fazla düşüp kalkan güçlü Radziviller ve diğer nüfuzlu kimselere hiçbir zarar gelmedi. Oysa Brethren Birliği, siyasi nüfuz sahibi kişilerden hiçbir koruma görmedi; bu durum muhtemelen on yedinci yüzyıl Avrupası'nın en mükemmel öğretmeni olan masum Jan Amos Komenski'nin başına gelenlere benziyordu. Komenski'nin tek suçu bir Katolik değil de Çek Brethren Birliği'nin lideri olmasıydı. Bu gerçek, Komenski'nin 1658 yılında Polonya'dan sürgün edilmesi için yeterince iyi bir nedendi. Ve Vikipedi bile "Komenski, Polonya'nın İsveç tarafından işgalinin hazırlıklarında Çek Brethren Birliği'nin başında yer almıştır" diyorsa demek ki böyle olmalı bu ve ne kadar çok tarihsel araştırma yapılırsa yapılsın bu "gerçek" değişemez.[46]

İnsan seçimlerinin karmaşıklığı ve belirli kararların bağlamı önemli değil; önemli olan ithamın tam olarak nasıl kelimelere

46. Karşılaştır, "1655'teki Kuzey Savaşları sırasında, Komenski Protestan İsveç tarafına desteğini açıkladı; bu nedenle 1956 yılında Leh partizanlar tarafından evi, elyazmaları ve okulun matbaa makinesi yakıldı", http://en.wikipedia.org/wiki/John_Amos_Comenius.

döküldüğü, sonrasında tarihi kabul etmek kolay. Arada Poznán'daki çocukluğuna ve babanın talihsizliklerine değindin ve bunun senin hayattaki seçimlerin üzerindeki etkisinin ne olabilmiş olduğunu merak ediyorsun; ancak hiçbir şeyi sorgusuz sualsiz kabul etmiyorsun: "Örneğin, ailemin çocukluğumda katlandığı görece fakirlik; kusursuz bir dürüstlük abidesi olan babamın ailesini doyurmak için patronlarının onu maruz bıraktığı aşağılanmalara katlanmak zorunda kalması; Jezyce sokaklarında yürümeye cüret eden tek Yahudi çocuğa –onun dışında şehrin bu kısmı Yahudilerden azadeydi– üzerine yağmur gibi yağan darbeler ve tekmeler. Bütün bu saydıklarım muhtemelen bu seçimde belli bir rol oynadı; ancak benzer çocukluk deneyimlerine sahip olup buna rağmen hayatta başka yollar takip etmiş çocuklar da vardı." Ve sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kendini ailenle birlikte Doğu'nun uzak yerlerinde buldun ki aslında bu hayatta kalmak için tek şansındı: "Bu dediğim şey hayatın sonraki aşamaları için de geçerli; özellikle de o vakitler Sovyet Molodeczno olan lisem için. Burada hayatımda ilk defa oyun alanına gitmekten korkmuyordum; çünkü okul arkadaşlarım bana tekme atıp vurmak yerine saygı duyuyordu (hatta sanırım beni seviyorlardı). Ne arkadaşlarım ne de öğretmenlerim beni Filistin'e ya da Madagaskar'a postalama özlemi duyuyordu. Ve şans eseri bu okulda Leh kültürüne olan derin bağlılığımı ve sevgimi –doğal bir küstahlıkla ait olmadığım bir yerde ilerlemeye çalıştığım bahanesiyle hemen azarlanmaksızın– açık bir biçimde itiraf edebiliyordum." Ben de yargılamıyorum; basit bir gerçeği ifade ediyorum. Hayatının aldığı yön bu. Bu deneyimleri uzun vadede olanlar bağlamında düşünmek zor; bunların arasında Hıristiyanların uzun süreli Antisemitizmi ve ötekini dışlama ihtiyacı da var. Bu yoksulluk ve o darbeler yoktan var olmadı. Dikkate şayan Fransız tarihçi Jules Isaac'in ifade ettiği gibi, yüzlerce yıldır "kinin öğretilmesi"nin bir sonucuydu bunlar. Ve benim çok değerli ve çok erken kaybettiğimiz arkadaşım Stanislaw Musial, bu öğretinin dilin kendisinde bile fark edilebilir olan Leh niteliğine dikkat çekti. Ne de olsa Leh bir Katolik

için "Yahudi" demek yeterli değildi; hemen "Küçük Yahudi" ya da "Uyuz" demek gerekliydi. Bunlar senin yaşıtlarının Katolik evlerinde sık sık duyduğu türden yakıştırmalardı; dolayısıyla sen onların önüne çıktığında söz konusu bu darbeleri indirmeleri çok daha kolaydı. Ve sende ve senin gibilerde Leh kültürüne duyulan ilgi sadece şüphe uyandırıyordu.

Kısacası, seçimin beni şaşırtmıyor; senin yerinde olsaydım ben de aynı seçimi yapardım. Yoksulların safına katılan, emeklerini ırgat olarak kiralayan ve savaştan sonra daha çok ya da daha az hevesle yeni bir sistem kuran, kırsalda yoksul bir çocukluk geçirmek zorunda kalmış pek çok yaşıtımın ve aslında daha yaşlı meslektaşlarımın yaptığı gibi. Onlar daha talihsizdi; çünkü Polonya kırsalında bir öğrenme geleneği yoktu. Alfabenin büyüsünü keşfetmek için bir fırsatın ortaya çıkması ancak savaştan sonraydı. Bugün savaş sonrası yılların, pek çoğu köylü-ırgatlara dönmüş olan Leh köylülerinin bütün safları için gerçek bir sıçrama olması hakkında konuşma konusunda büyük bir gönülsüzlük var. Bugün herkes Sarmat kökenleri olduğunu kanıtlamak istiyor, aristokrat soykütükleri uyduruyor ve daha az itibarlı aile ağaçlarını utançla saklıyor. Kilise –özellikle de alçak ve yüksek rütbeli ruhban sınıfı üyeleri– de bu tarihi yalana iştirak ediyor: Ayaktakımından gelmiş olduklarını unutarak kendileri ve başkaları için abartılı şecereler üretiyorlar. Yazık. Böyle olmasaydı konuşmak ve Papa Franciscus'u çok daha istekli bir biçimde kabul etmek bizim için çok daha kolay olurdu. Bunları yazıyorum ve yazarken Narol'dan çıkma, Cizvit Tarikatı'nda daha iyi bir dünya için kurduğu çocukluk ve gençlik hayallerinin gerçekleşmesi ihtimalini görmüş o delikanlı hakkında, kendim hakkında düşünüyorum. Senin anıların bana kendi anılarımı anımsatıyor. Şansölye Helmut Kohl gibi "geç doğmanın lütfu" beni dramatik seçimler yapmaktan kurtardı diyebilirim. Yakın zamanda *Gazete Wyborcza*'dan bir muhabir bana genç halime ne söyleyeceğimi sordu. Bu röportaj çocukluk anılarımı canlandırdı ve beni hayatımda yaptığım seçimler üzerinde düşünmeye zorladı. Ona, sosyologların alt sınıf ya da marjinal

olarak adlandırmaya meyilli oldukları bir çevreden geldiğimi söyledim. Özellikle de günümüzde Polonya'nın sözde "Devlet Tarım Çiftlikleri" sonrası bölgelerinin kötü çağrışımları var. Bu bölgeler aslında sefalet ve çaresizlikle eşanlamlı. Çocukluğumda böyle değildi; ama yine de uzun bir süre boyunca yaşıtlarıma bu bölgeden geldiğimi söylemeye dilim varmadı. Polonya Halk Cumhuriyeti'nde bile kötü çağrışımları vardı bu bölgelerin.

Annem bile kendi ailesiyle bunu yaşadı. Annem de babam da Devlet Tarım Çiftliği için çalışıyordu. Babam kaynakçıydı, annem de satış elemanı. Hem anne hem baba tarafımdan köylü köklerim var. Babam birinci nesil bir köylü-ırgattı; annemse o zamanlar bilindiği üzere toprak sahibi zengin bir çiftçi aileden geliyordu ve kardeşlerinin arasında yaşça en büyük olan o olduğu için aile servetini o miras alacaktı. Ama bu gerçekleşmedi; çünkü anne ve babama göre, annem "pagierus" (Devlet Tarım Çiftliği sakinleri için kullanılan küçültücü bir kelime) biriyle evlenerek uygunsuz bir evlilik yapmıştı. Annemin anne ve babası bizleri nadiren görmeye gelirdi ve biz çocuklara bile annemin babamı seçerek verebileceği en iyi kararı vermemiş olduğunu açık bir biçimde belirtmişlerdi. Ama biz Devlet Tarım Çiftliği'nde yaşadığımız için kendimizi dışlanmış hissetmiyorduk. İşin aslı benim için çok eğlenceliydi. En sevdiğimiz çocuk programlarını izleyebileceğimiz ortak bir odamız ve muhteşem bir kütüphanemiz vardı. Bu sayede sadece Zenon Kosidowski'nin epey popüler kitaplarını okumakla kalmadım, ayrıca İncil hikâyelerini ve Evanjelistlerin öykülerini de okuyabildim. Kütüphanemizde ayrıca *İlyada* ve *Odysseus* başta olmak üzere dünya edebiyatının klasik eserleri de vardı. Ayrıca deri kapaklı Marx, Engels, Lenin ve Stalin ciltlerini okumayı da seviyordum. Lenin ve Stalin okumalarımdan, editörlerin kaydettiği, devrimin liderlerinin konuşmalarını takip eden beğeniyi hatırlıyorum. Marks ve Engels benim için fazla zordu; en azından o vakitler okuduklarımdan pek bir şey hatırlamıyorum. Hiç şüphesiz kütüphaneci, bu muhteşem ciltleri bana verirken şaşırıyordu ve kesinlikle hiç kimse bana bunları okumamı söylememişti; ço-

cukça bir meraktı sadece bu. Bu okumalar sayesinde İncil eleştirisini ve İncil'deki imgelemin ve Hıristiyan mesajın mantıksal bir çerçevede yorumlanmasını öğrenmiştim. Ayrıca bu kitapları okumanın beni hiçbir şekilde kiliseye ve din derslerine gitmekten alıkoymadığını da hatırlıyorum. Evet, kilisemize yaptığım uzun ve yalnız yürüyüşleri seviyordum. Hatırlayabildiğim kadarıyla kardeşlerimden hiçbiri benim edebi tutkumu ya da dini şevkimi paylaşmıyordu. Bu duygularım lise yıllarına kadar devam etti ve sanırım o zaman, tohumları daha önce saçılmış dini kuşkuculuk bende tekrar göründü. Her halükârda, ben ve birkaç kardeşim (yedi kardeştik) ailede lise diploması olan ilk kişilerdik. Annem neredeyse liseye gitmiş olacak olsa da, dedem bunun anlamsız bir zaman kaybı olduğunu düşünmüş ve annemin eğitimini desteklememişti. Annem hem kendi parasını kazanmak hem de maaşının bir kısmını eve getirmek zorundaydı. Doğruyu söylemek gerekirse, annemin alelacele evlenip evden ayrılma kararı almış olmasına şaşırmıyorum. İşte bu yaşanmışlıklarla, üniversite öğrenimim için Kraków'daki Jagiellonian Üniversitesi'ne geldim. O zamanlar züppece bir seçim olduğu düşünülen Tiyatro Çalışmaları'nı seçtim. Açıkçası bu seçimi neden yaptım bilmiyorum. Belki de tiyatroya olan ilgim ve katışıksız merakım yüzünden böyle bir yola girmiştim. Bugünse içimdeki bir sesi takip ettiğimi söyleyebiliyorum. O dönem çok okudum, insanlarla tiyatroya gittim, ilginç karakterlerle tanıştım. Ve ilk yılın sonunda, arkadaşlarımı ve ailemi şaşırtarak Kraków Zaczek'te kaldığım öğrenci yerimi Star Wies'teki Cizvit çıraklığımla takas ettim. Kulağa çelişkili gelse de bu benim tiyatroya duyduğum ilginin de bir sonucuydu. Öğrenimim esnasında Cizvit tiyatrosunu, Cizvitleri, dini keşfettim -bunlar o zamanlar benim bilmediğim alanlardı. Bugün bunun estetik bir karar olduğunu da düşünüyorum. Bir yerlerde on altıncı ve on yedinci yüzyılda Cizvitlerin eğitimlerini büyük oranda tiyatroya dayandırdıklarını okudum. Polonya-Litvanya Milletler Birliği'nde otuz küsur kolej ve benzer sayıda tiyatro vardı. Dini propagandanın en etkili yoluydu bu. Benim

ilgimi çeken şey o zamanlar tiyatronun çok önemli olmasıydı. Şimdiyse –yani 1970'lerde– ne Cizvitler ne de tiyatroları vardı. Üniversitedeyken, benden daha yaşlı meslektaşlarım Andrej Jamroz ve Andrej Zon'un idare ettiği bir tiyatrodaydım. Jamroz için tiyatro ve Kilise benzer kurumlardı. Meslektaşlarım, keşişlerin son bin yıldır bir tiyatro gösterisi olarak ekmek ve şarap ayinini nasıl deneyimlediklerini görmek için Tyniec'teki Benedikt manastırına gitmemizi önerdiler. Manastıra gittim ve önce Benedikt rahipleriyle arkadaş oldum, daha sonra da sanat tarihi, felsefe üzerine kitaplar yazan, entelektüel Cizvitlerle. Tarikat, bana Polonya Halk Cumhuriyeti'nin sıradan gerçekliğine karşı ilginç bir alternatif gibi göründü. Eğer Jacek Kuron ya da Karol Modzelewski ile daha önce tanışmış olsaydım, seçimim muhtemelen farklı olurdu. Ancak o vakit ikisi de hapistelerdi ya da belki sadece geçici bir süre için özgür kalmışlardı; o yüzden gençler üzerinde hiçbir etkileri yoktu. Üstelik Kraków'da değillerdi. Evet, Jam Wolenski ya da Stanislaw Lem'le karşılaşmış olabilirdim; ama onlarla çok daha sonra karşılaştım. Bu kişilerin Tarikat'tan ayrılma kararı almamda bir miktar etkileri olduğu olasılığını göz ardı etmiyorum. Pek çok kişi için bunun bir utanç nedeni olduğundan zaten bahsettim. Hayattaki seçimlerimde belli bir tutarlılık görüyorum. 1970'li yıllarda Cizvitler beni nasıl Tarikat'a katılabilecek ölçüde etkiledilerse, daha sonra dinin bütün kurumsal biçimlerinden topyekûn kopma kararı almama da neden oldular. Bu kararda belirleyici olan sanırım 2000 yılında Kardinal Ratzinger tarafından geliştirilen ve yayımlanan, Papa II. Paul'un tasdik ettiği *Dominus Jesus* tebliğiydi. Bu belge Polonya'da hevesle kabul edildi; sonunda bizim de tutunacak bir şeylerimiz vardı. Belgenin ayrıca Leh Cizvitler arasında da destekçileri vardı. Belgeyi eleştiren bir ben vardım ve sorunlar da işte burada başladı. Bu metin, Katolik Kilisesi'nde gelişmekte olan açıklık ve çoğulculuk söylemini kapatıyor, hatta kınıyor, kurtuluşun sadece Katolik Kilisesi'nde ve İsa Mesih'le mümkün olduğunu söylüyordu. Bu benim için bir şoktu. İnançlar arası ve inançsızlarla bir diyaloğa derin bir şekilde

müdahildim. Eğer belleğim beni yanıltmıyorsa, seninle de bu vakit tanıştık. Metinlerin beni çok memnun ediyordu ve 2002 yılında yayımladığımız *What Unites Us? Dialogue with Non-believers* [Bizi Birleştiren Nedir? İnanmayanlarla Diyalog] kitabına Leszek Kolakowski'nin yazdığı önsöz "İnanç İyidir, İnançsızlık İyidir" metninden çok zevk aldım. Ne yazık ki zaman bu tür yayınlar için uygun değildi. Dini çoğulculuk teolojisini iştahla okudum. Leh Kilisesi'nde bunun hakkında sohbet edebileceğim kimseyi bulamadım. Evet, yurtdışına çıktığımda durum değişti. Ancak geri dönüşler gittikçe zorlaşıyordu. İşte o vakitler Kilise'yle yolumu ayırmaya başladım. Bu süreç beş yılımı aldı. Kırk yaşın üzerindeydim ve bunun kaygan bir zemin olduğunu fark ettim. İnançlarımın daha da büyük bir kısmından vazgeçmek durumunda kalacaktım. Ayrıca daha önce bahsettiğim, 2004 yılında hayatını kaybeden Stanislaw Musial'i de düşünüyordum. Onu genellikle, Yahudilerle diyaloğa girdiği ve Kilise'yi Antisemitizmi için eleştirdiği için kendi yuvasını kirletmekle itham eden piskoposlara karşı korudum (birkaç sene boyunca Musial'in dini olarak üstü konumundaydım). Stanislaw, kendisini Kilise'nin ihanetine uğramış hissediyordu; ancak bunu açıkça dile getirecek gücü yoktu. Bunun nedeni belki de Kilise'ye daha henüz bir yeniyetmeyken girmiş olmasıydı. Kilise onun için her şeydi; ben Kilise'den önceki dünyayı tanıyor ve Kilise'den sonraki dünyayı da tahayyül edebiliyordum. Değişim için bir olasılık gördüğünüzde onu er geç kullanırsınız. 1965 yılında İtalyan yazar Ignazio Silone'nin yayımlamış olduğu bir kitabı, *Uscita di Sicurezza*'yı (*Acil Çıkış*) hatırlıyorum. Bu kitabı Napoli'deki çalışmalarım sırasında okudum; üstelik daha sonra bu yazarın bulabildiğim her kitabını okudum. Kitabın etkisinin yirmi yıl sonra, hayatımda yeni bir karar almayı düşünürken içimde hâlâ yankılanacağını bilemezdim. Silone'nin komünizmden ayrılmak için kendi acil çıkışına ihtiyacı vardı; ben de aynı ihtiyacı gittikçe köktendinci hale gelmekte olduğunu hissettiğim Leh Katolikliği'nden ayrılmak için duydum. Leh Katolikliği, 1970'li yılların ortasında Tyniec'teki Benedikt rahiplerine ve

Kraków'daki Cizvitlere yaklaştığımda çok ilgimi çekmiş olan diriliğini kaybediyor. Zamanın verdiği bakış açısıyla, insanın asgari düzgünlüğün gerekliliklerini artık yerine getirmeyen bir şeyi terk edecek cesareti olması gerektiğini düşünüyorum. Bir başkasıyla girilen ilişki de dahil olmak üzere, eğer bir ilişkide kalmak kendi görüşünü sunma olanağı olmaksızın sürekli bir aşağılanma anlamına geliyorsa, o zaman bu ayrılmak için yeterli ve gerekli bir koşuldur. Eğer sırf huzuru ya da yanlış bir sadakati korumak uğruna kalırsanız, o zaman kendi ölüm fermanınızı imzalamış olursunuz. Kaybedersiniz, hayatınız bir başarısızlık olur. Şeytan'ı takip etmek başarı ve belirli bir mutluluk anlamına mı gelir? Yakın zamanda Platon'un *Sokrates'in Savunması* metnini öğrencilerimle dikkatli bir biçimde okudum. Kültürümüzdeki önemli –belki de en önemli– metinlerden biri bu. Bu metinle özdeşleşiyorum.

Benim mektuplarımı tasnif ve kayıp sayfalarımı yeniden inşa edişim böyle görünüyor. Aynı gerçeklerin, aynı seçimlerin farklı –belki de benim onları yeniden kurgulama biçimimden tamamen farklı bir şekilde yorumlanabileceğinin tabii ki farkındayım. Ancak senin anıların ve anlama çabaların sayesinde, mozaiğin parçalarını bir araya getirmek için kendi eksik ve bölük pörçük çabamı üstlendiğim için memnunum. Bu çaba, takdir edilen yazarlarla karşılaştırılabilmem için değil; ancak eğer yazma eylemi şimdimizi hatırlatıyor ve onu yaratma işini yerine getiriyorsa ve bu yaratı da yaşamımıza ve geleceğe daha cesurca bakmamıza yardımcı oluyorsa, o zaman su götürmez kusurlarına rağmen belki de denemeye değerdir.

ZB - "Bir başkasının hesabına yaşamak iyi değil" diyorsun ve ben de alkışlıyorum. Sen de benim gibi "kendi seçimlerin için her zaman sorumluluk almalısın" ifadesine –kararların için sorumluluk aldığında yıldırımların üzerine yağacak olması gerçeğine rağmen– ikna olmuşsun. Senin durumunda yıldırımlar, kararının ardındaki nedenler olarak kendi eylemlerini değil de dini üstlerinin eylemlerini görmen gerçeğine katlanamayan dini

üstlerinin sadaklarından fırlatılan yıldırım oklarıydı; yani seni yıllar önce onlara götüren beklentileri boşa çıkarmış olmalarıydı. "[Eyalet Papalık Mahkemesi'nin anketinin sorularına] vicdanımın sesini dinleyerek verdiğim yanıtlar Kilise'ye, onun liderine ve hatta Papa'ya karşı bile saygıda kusur eder bulunmuştu" diye yazıyorsun. "Bana salık verilen şey, olgun olmadığım, sorumsuzca davrandığım, hiç şüphesiz beni de etkilemiş olan ve dolayısıyla benim de akıl sağlığımın tam yerinde olmadığını gösteren bir akıl hastalığının ailede bulunduğunu itiraf etmekti. Hepsi benim hatam; başa çıkamıyordum, belki de depresyondaydım ve psikiyatrik desteğe ihtiyacım vardı. Koşulların bir kurbanıydım ve bu durum da beni artık papazlık için uygun olmaktan çıkarıyordu. Başka bir deyişle, dini üstlerim bana açıkça kendi sorumlu kararımı sorgulamam gerektiğini belirttiler. Buna olur diyemezdim. Çok öfkelenmiştim ve onlara geri yazarak açıkça benden özeleştiri ve doğru olmayan şeyleri itiraf etmemi beklediklerini söyledim. Bütün prosedürden vazgeçtim." Sevgili Staszek, üstlerinin bakış açısından görüldüğünde, suçunu ikiye katlamış ya da daha doğru ifade etmek gerekirse onun karesini almıştın. Ne de olsa bir muhalifin kendi günahkârlığı ve kötülüğü yüzünden yolunu kaybettiğini itiraf etmesi, sadece otoritesini sorguladığın o kişilerin sorgulanamaz otoritesini onaylar. Her dönemin ve mezhebin engizisyon memurları, bu türden bir itiraf yapılana dek işkencelerini sürdürdü. Tanrıtanımaz kişinin öyle veya böyle üzerinde yanmak zorunda bırakıldığı kazık, onun günahının kefareti ve ruhunun kurtuluşu için amaçlanmamıştı; bu sadece seni suçlayanların kendinden menkul koruyucuları oldukları ebedi ve inkâr edilemez Hakikatin bir başka şekilde onaylanmasıydı.

Yarım yüzyıl önce beni boyundurukla teşhir eden, dışlanmaya maruz bırakan ve onun suç işleyen saflarını bırakıp ihanet ettiğim –ve kendimi küçük düşürmek, dizlerimin üzerine çökmek, kötücül amaçlarımı itiraf etmek ve af dilemek yerine ona meydan okuduğum– için bana bir lanetli muamelesi yapan kurum artık yok ve yıldırım oklarını artık üzerime yağdıramaz. Değişiklik

olsun diye bunu başka güçler yapıyor şimdi; onun yerine gelip yerleşmiş ve kendilerini onun boş bıraktığı ofislere konumlandırmak isteyen güçler bunlar –erdem ve kötülük arasındaki çizgiler de burada çekiliyor işte. Şimdi benden "olgun olmadığımı, sorumsuzca davrandığımı, hiç şüphesiz beni de etkilemiş olan ve dolayısıyla benim de akıl sağlığımın tam yerinde olmadığını gösteren bir akıl hastalığının ailede bulunduğunu itiraf etmemi" isteyenler onlar. Ya da daha da iyisi yarım yüzyıldan daha da eski olan geleneklere uzanarak, şeytanın hizmetine girdiğimi ve ona neşeyle hizmet ettiğimi itiraf etmemi istiyorlar. Tarikat'ın dağılmasından sonra beni ona karşı çıktığım ve oradan ayrıldığım için değil de oraya girmekle onu tasvip ettiğim için kınıyorlar. Şeytani davranışlarımı ve böylelikle şeytanla olan arkadaşlığımı itiraf etmem, dağılmış düzenin şeytani kökenini onaylayacaktı ve vekaleten onu devralanların azizliğini de... Senin durumunun benden farklı olduğu yer burası. Gerçi iki durumda da bizi yargılayanlar ilhamlarını, şüpheci ve muhaliflerden, alçaklıkları ve eylemleriyle niyetlerinin şeytani kaynaklarına dair zorla itiraf koparak gerçek inancı sağlamlaştıran kadim engizisyon stratejisinden alır.

Senin gibi benim de seçimim için sorumluluktan vazgeçmeye niyetim yok. Bunu yarım yüzyıl önce de yapmadım, şimdi de yapmayacağım. Bu sorumluluktan vazgeçmek tahayyül edilebilecek en kötü ihanet olurdu: Vicdana ihanet. Modzelewski'nin "vicdanı incelemek son derece nahoş bir süreçtir" sözlerini onaylayarak alıntılıyorsun; ancak seçimlerin için sorumluluğunu "çevrendeki başkaları"na ya da "dış koşullar"a veyahut "yukarıdan yapılan baskılar"a kaydırmak, vicdanın kabul edebileceği bir bahane değil. Vicdan, yargıçların en acımasızıdır. Vicdan, zalimler ne kadar güçlü ve acımasız olurlarsa olsunlar baskı altındakilerin bu baskıya direnebileceğini ve hiçbir "dış koşul"un –toplama kampları ve Sovyet çalışma kamplarındaki kadar ağır olan şartların bile– bunlara maruz kalan kişileri bir seçim yapma olasılığından tamamen mahrum edemeyeceğini bilir. Bir seçim yapma şansım vardı ve bu

seçimle kol kola yürümek söz konusu seçim için devredilemez bir sorumluluktur.

Geçen gün, tamamen şans eseri, "Salted Notion"[47] bloğunun yazarının kaleme almış olduğu isabetli bir inceleme yazısına denk geldim. Söz konusu yazı, orijinal kurgusu günümüz Amerika'sı için uyarlanan ve Amerika'ya aktarılan *The Adventures of Sherlock Holmes* [Sherlock Holmes'un Maceraları] üzerineydi.[48] Orada şunu buldum: "Watson, kural kitaplarının tehlikesini temsil eden baş figür olarak, ahlaki bir yaşam sürmenin basit bir girişim, dünyanın da siyah ve beyaz olduğu yanılsamasını dizinin izleyicilerine sunuyor. Grilere hoş geldiniz." Ve blog yazarı daha sonra şu yorumu yapıyor:

> Ahlaki sistemler; araçlar, bahçeler, ilişkiler, inançlar, anılar, rüyalar gibidir. Hepsi de sürekli bakım ister. Kolay yanıtlar yoktur ve zor yanıtlar bile olmayabilir. Esas ahlaki yiğitlik ihtiyatlı olmakta. Sisifosçu bir durum; ama Camus saçmalığındaki "Ben iyi değilim, sen iyi değilsin, ama bunda sorun yok", anlamında değil. Daha çok "*cosmic po-po*'nun[49] canı cehenneme, bizler her halükârda deneyeceğiz; çünkü daha azını yapmak her şeyi daha da kötüleştirir", anlamında.

Ve yine: "Hiçbir zaman yeterince iyi değilsin... Her zaman daha fazla uğraşabilir, daha iyi olabilirsin. Eğer için rahatsa, fazla ağırdan alıyorsun demektir." Bunu kendim daha iyi ifade edemezdim.

En koyu siyahın ve en parlak beyazın yerine, grinin pek çok tonu. Bir gri lekeyi ya da diğerini oluşturan siyahla beyazın oranını bulmak için vicdanımızın insafındayız. Sinir bozucu ve iç karartıcı biçimde karışık sonuçlara rağmen, birini diğerinden ayırt etmek için çabalarımıza devam etmek, bir başka deyişle tetikte kalmak için ("gerçek ahlaki metanetin temeli") vicdanımı-

---

47. http://saltednotion.workdpress.com/2013/12/13/postmodern-heroism-in-elementary/#more-361.
48. "Elementary"; premiére on CBS channel, 27 Eylül 2012.
49. Amerikan argosunda "cosmic po-po" çifte anlama sahiptir: Ya "kozmik polis" ya da "kozmik öfke, rahatsızlık, hakaret" anlamına gelir.

zın bulguları bizi ağır adımlarla ilerletir ve teşvik eder. İç huzura varmak başarının kanıtı değildir, kolaya kaçmaktır. Ne kadar didinmiş olursan ol, daha fazla didinebilirdin. Hiçbir zaman çabalarını azaltacak ya da ihtiyatını gevşetecek kadar iyi değilsin. Ve bir kez *Homo eligens* türüne atandıktan sonra, vicdanımın etik kılavuzum olması iyi bir şey, çünkü seçimlerimde hepimizin yaptığı gibi falanca bilgenin (kendi kendini tayin etmiş ya da başkaları tarafından böyle olduğuna inanılan) öğretisini takip ediyor olsam da son tahlilde öğretmenlerimin seçimini dikte eden yine vicdanımdır. Bazılarını dinler, bazılarının çağrılarını duymazdan gelirim. Vicdan, bir kılavuz olarak amaca ulaşmayı garanti etmez; ama beni bu amaca doğru cesaretlendiren ve acele ettiren en güvenilir koçtur. Ve en önemlisi de, vicdan bitiş çizgisini çekip yarı yolda madalya dağıtmayacaktır. Vicdan, her zaman daha iyisi için çabalayabileceğin konusunda ısrar edecektir. Sadece bu nedenden ötürü bile "ben iyiyim, iyi bir adamım ben" diye düşünmekte yanlış bir şey var. Roma piskoposu seçildikten sonra kendisine "Siz kimsiniz?" diye sorulması üzerine, Bergoglio "ben bir günahkârım" cevabını vermişti.

Özgüven, özellikle de eleştiriye kulak asmayan ve şüpheye karşı silahlanmış sarsılmaz bir güven, tamamen gelişmiş ahlaki bir benlik için uygun değildir. Bu ahlaki körlüğe yol açar. Birkaç ay önce, Leonidas Donskis –fevkalade keskin bir zekâsı olan Litvanyalı felsefeci– ve ben bu konu hakkındaki düşünce alışverişimizin kayıtlarını yayımladık. Burada kendimi tekrarlamak istemediğim için seni bu kayıtlara yönlendiriyorum. Konuştuğumuz şeyler arasında, ahlaki benliğin kaderinin, bir belirsizlik durumu içinde kalması olduğu gerçeği ve sorunların muğlaklığıyla bu sorunların çözümlerinin müphemliğinin ahlaki benliğin büyümesi ve gelişmesi için en verimli toprağı oluşturması vardı (Samuel Butler'ın 1872 gibi erken bir tarihte, o günden bu yana hâlâ etkileyiciliğini koruyan hicvi *Erewhon*'da belirttiği üzere "hayat, yetersiz öncüllerden yeterli sonuçlar çıkarma sanatıdır").

Mektubunun sonlarına doğru, haklı olarak kültürümüzün en önemli metinlerinden biri olarak gördüğün *Sokrates'in Savun-*

ması'ndan bahsediyorsun. Platon'un bu metninin içeriğindeki birkaç şeyin miadı biraz dolmuş gibi görünebilir ve bu metnin cümleleri arasında ilerlemeye çalışan öğrencilerin muhtemelen senden pek çok açıklama talep ettiler; ancak meselenin özü, kulağa sanki günümüz yaşantısından koparılmış kadar aşina geliyor. Sokrates'i suçlayan Antynos ve Meletos'un ruhları hâlâ aramızda dolanıyor. İki figür de muhtelif –ve söylenmesi gerekiyor ki yetkin– torunlarıyla övünebilir. Platon'un, Sokrates'in ağzından dillendirdiği şikâyet, bu torunlar için de uzak geçmişteki akıl hocaları için olduğu gibi geçerlidir: "Onları buraya, mahkeme önüne getiremez, mantıkla ikna edemezsiniz; onlarla gölgelerle savaşır gibi savaşmalı, kendini korumalı, iddiaları çürütmelisin ve yine de karşılığında hiçbir yanıt alamazsın." Aynı şey Sokrates'in vardığı dokunaklı sonuç için de geçerli:

> Argümanlarım yeterli olmadığı için kaybetmiyorum; kaybetmemin nedeni yeterince utanmaz ve küstah olmamam ya da sizlerin işitmek istediği, sizlerin en çok işitmek istediği şeyleri söyleyecek isteğimin olmaması: Ah başkalarından duymaya alıştığınız üzere ağlayıp sızlansaydım, kendimi rezil edip haysiyetime yakışmayacak şeyler söyleseydim keşke.

Ve sana Sokrates'in savunmasında yaptığı konuşmanın nasıl bittiğini hatırlatmama izin ver: "Şimdi ayrılık vakti geldi; ben ölüme sen ise hayata. Hangimiz daha iyi şeylerin olduğu yere gidiyor, kimse kesin olarak bilmiyor –belki Tanrı dışında."[50]

SO - "Bir kez *Homo eligens* türüne atandığımda, ahlaki kılavuzum olarak vicdanım var" diyorsun Zygmunt ve bu noktada senin savunma konuşmasının dokunaklı son sözlerini alıntıladığın Sokrates'le buluşuyoruz; yani iyi dostlar arasındayız. Halk bilgeliğinin dediği gibi: "İt ürür kervan yürür." Bana öyle geliyor ki bu deyişte, bazı seçimlerimize eşlik eden kaçınılmaz

50. www.faculty.umb.edu/adam_beresford/courses/phil_100_11/reading_apology_ of_socrates.pdf.

itiş kakış üzerinde çok durmama saiki var. İlginç bir şekilde, eğer günün sonunda haklı olduğumuz ortaya çıkarsa, en yüksek sesle bağıranların bazıları kararlarımızın hayranı oluverirler. Senin hikâyen, sıkıntı ve hınçlarımı omuzlarımdan atmamı sağladı; çünkü kendimi güvende hissettim, beni anlayacağını biliyordum. Aldatılmış ve kandırılmış olma hissine yabancı olmadığını biliyorum. Senin dediğin gibi, bazı insanların seni eleştirme nedeni komünizmi seçmen ve benim durumumda da Tarikat'tan ayrılmam olsa da, iki durumda da aynı mekanizma işliyor: Özerk ve tamamen bağımsız kararlar alma hakkının yadsınması. Dolayısıyla, kaderlerimiz –zaman onları ayırsa da– burada yine bir şekilde iç içe geçiyorlar. Kendi adıma, birikmiş ampirik kanıt söz konusu ilk seçimin geçerliliğini yadsıdığı vakit bile, seçilmiş hayat ya da öğrenme yolunda kalmayı, bu seçime bir ihanet ve bu seçimin terk edilmesine eşdeğer görüyorum.

Bu oldukça bariz –hatta belki de bayağı. Thomas Kuhn, bilimde paradigma değişimlerini analiz ederken bunun üzerine sıklıkla ve ikna edici bir biçimde yazdı. Bilişin toplumsal doğası üzerine düşünen, bu türden gözlemleri yapan ilk kişi olan Kuhn bunu yaparken, Polonyalı âlim Ludwik Fleck'in çok daha az bilinen bulgularına dayandı. Ancak yakın zamanda, bunların çoğunun insan için açık ve net olmaktan uzak olduğunu fark ettim. Burada, bunun farkına varmamı sağlayan bir örnek vereceğim. Biraz talihsiz bir şekilde kendimi, Polonya'daki siyasi ve ekonomik geçiş döneminde önemli bir siyasetçi olarak da bilinen tanındık bir iktisatçıyla bir anlaşmazlık içinde buldum. Anlaşmazlığın menzili gerçekte önemsiz ve aslında oldukça da alakasızdı. Ancak tartışma o kadar harlanmış ve tartışmanın katılımcıları pozisyonlarından o kadar eminlerdi ki, bu uzlaşmazlıklarının ardında yatan nedenlere daha yakından bakmaya karar verdim. Bütün bu gürültü patırtıyı başlatan, burada daha önce ismi geçen Karol Modzelewski'nin bir kitabını –özellikle 1989-93 yılları arasında Polonya'daki siyasi ve iktisadi geçiş dönemi üzerine yazılmış bölümlerden birini– tartıştığımız bir radyo programıydı. Modzelewski, tutarlı bir sosyalist ve yaşanan

olayların aktif bir katılımcısı olarak, devlet varlıklarının özelleştirilmesinde kullanılan yöntemlere dair eleştirel görüşünü ifade etti. Bu görüşünü, karşılaştırmalı iktisattan argümanlar kullanarak ve bu değişimlerin ideolojik destekçilerinden biri olan Amerikalı iktisatçı Jeffrey Sachs'ı ve özellikle de onun neoliberal ideolojiden radikal bir biçimde ayrılışını alıntılayarak destekledi. Modzelewski'nin dediklerine katılmakla kalmadım; ayrıca bu neoliberalizm savunucularının hâlâ azalmamasına duyduğum inanmazlığı ifade ettim. İşsizler ve hayatı raydan çıkmışların saflarını şişiren, gemi azıya almış kapitalizmin sadece iyi durumda olmakla kalmayıp, bu değişikliklere karşı duyulan sevinci paylaşmayanlara nefret kustuğunu da ekledim. Bu dönüşümün dramatik bedellerinin altını çizme yönündeki herhangi bir çaba, elim bir saflık ve gizli Marksist sempatilere sahip olma suçlamalarıyla karşı karşıya kalıyor. Onları mantıkla ikna etmeye çalışmanın bir yolu yok.

Bu beni derinden şaşırtıyor; çünkü gemi azıya almış kapitalizmin mağdurları, sayıca ondan fayda görenlerden çok daha fazla. Franciscus ve onun Marksist analize yakın duran pozisyonu sayesinde devletin koruyucu işlevini iade etme sürecine müdahil olabilecek Polonya'daki Katolik Kilisesi ise, buz gibi sessizliğini koruyor ya da şu an burada bahsetmek istemediğim oldukça garip sorunlarla oyalıyor kendisini. Gerçek şu ki Vistül'deki burada ve şimdim, pişmanlıklardan ya da başkalarının söyledikleri ve yazdıklarına dair bir endişeden azade değil. Belki de uyuşmazlığımın kaynağı, egzotik ve hayalperest ilgilerimdir. Ben daha çok günümüzde tarihi İsa figürünün nasıl yorumlandığı ve bu yorumun Hıristiyan-Yahudi diyaloğu için ne gibi sonuçları olduğuyla ilgileniyorum. Genel olaraksa diğer dinlerle –inanmayanları söylememe bile gerek yok– iletişim kurma olasılığıyla ilgileniyorum. İşin doğrusu, bu inanç ve inançsızlık buluşması zihnimi sürekli meşgul ediyor. Bu esnada, iktisat bilimi de ilgimi çekiyor.

Bir iktisatçı değilim; ancak iktisat bilimi, özellikle de iktisatçıların gündelik hayatlarımız üzerindeki etkisi ilgimi çok çekiyor.

Bu nedenle, yaptıkları analizlerin, en azından bir kısmını takip etmeye çalışıyorum. Sana bunu hatırlatmama gerek yok -bu senin için epey açık ve net. *Küreselleşme** (1998) kitabında bile, daha iyi olanaklar peşinde koşmanın sonuçlarını ve hiçbir yerde istenmeyen, sayıları günbegün artan mülksüzler saflarının vahim kaderini vurguladın. Bu özgül ideolojinin yan etkilerini betimlediğin diğer kitaplarını alıntılamayacağım; ama birkaç sene önce yayımlanan ve tam olarak bu sorunlarla uğraştığın *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Eşitlik*** kitabından bahsetmeliyim. Üstelik bu ideolojinin başlıca elebaşları bile onun zayıflıklarını ve hatta yıkıcı tarafını ifşa edeli uzun zaman oldu. Bu yüzden bunun Polonya'da neden bu kadar kalıcı olduğunu anlayamıyorum -belki o kadar da gizemli değildir; çünkü bu ideolojinin esas yazarları (en azından bazıları) eylemlerinin meyvelerinin tadını çıkarıyor ve dönüşümün yararlı etkilerini idrak edemeyip üstüne üstlük onun bir de doğrudan mağdurları olan kişilerin durumuna karşı gittikçe vurdumduymaz hale geliyor. Genel durumu anlama çabalarına, kişinin kendi deneyimlerini eklemesi bilimsel ya da nesnel değil belki; ancak ben bu değişiklikleri kendi ailemin, arkadaşlarımın, tanıdıklarımın bakış açısından gözlemliyorum. Okuma alışkanlığım dışında, elli yedi yıllık bir hayat deneyimine sahibim. Büyük ve yoksul bir aileden geliyorum. O yüzden söz konusu dönüşüm beni ve ailemi etkiledi; yoksulluk ben ve ailem için salt teorik bir sorun değil. Doğrusunu istersen, tüm dünya bir tür çözülme sürecinden geçiyor ve bunu görmemek için kör olmak lazım. Bu başarısızlık, hiç şüphesiz soylu amaçlarını makul bir biçimde aktarmak konusunda enerji ve kararlılıkları tükenmiş reformculara atfedilemez sadece. Onlar reformlarının, kendi çıkarları ötesinde hiçbir şey anlamayan işçilerin talepleriyle engellenmesini göze alamayacaklarını söylediler (bu reformları ilk etapta mümkün kılanların bu akılsız işçiler olduğunu her

---

* *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yıldız, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999.

** *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Eşitlik*, Çev. F. Doruk Ergin, Say Yay., İstanbul, 2013.

nasılsa unuttular). Bence bugün Polonya'da gençliğin gittikçe daha fazla bir kısmının faşist ideolojilere teslim olmasının ve toplumsal kaygı ve eskiden beri süregiden şikâyetlerle beslenen sözde Katolik radyo istasyonu Radyo Mary'de nifak tohumları ekmelerinin nedeni bu. Son olarak, yaptıklarından hiçbir zaman sorumlu tutulmayan ve kinayeler ve yarı gerçeklerle beslenen daha da kibirli bir ruhban sınıfımız var. Güya aileyi ve mevcut toplumsal düzeni, özellikle de Tanrı'nın insanoğlu için mutluluk planını mahveden feminizm ve toplumsal cinsiyet teorisinin kriminal doğasına ilişkin garip teorileri mümkün kılan da bu. Ayrıca kiliseyle ilgili yaşanan istismarlarda gösterilen yargı müsamahası da buradan ortaya çıkıyor. Ve bu sadece Kilise ve Leh toplumunda öfkeyi daha da çok kışkırtan, kamusal alanda dinin mevcudiyetiyle alakalı değil. Son zamanlar, uydurma her hipotez için kanıt bulmaya hazır sahte tarihçilerin ve çabalarına değeceklerini düşündüklerinde görüşlerini utanmazca değiştiren sahte siyasetçilerin sayısındaki artışa tanıklık etti. Bunun yaşanmakta olan değişikliklerin karmaşıklığını anlayamayan "tek değişkenli bir hipotez" olduğu itirazıyla karşılaştım. Ancak benim bakış açımdan, görmekte olduğumuz şey devletin adım adım yıkılmasıdır. Pek çok kişi için bunun karamsarlık ve Polonya'nın son yıllarda yaptığı atılımın takdir edilmemesi olarak göründüğünü biliyorum. Başkalarının saygı duyduğum başka türlü hayat deneyimleri olduğunu da biliyorum; ancak kendi deneyimimin de anlaşılmasını istiyorum. Demagoji suçlamalarını haksız buluyorum.

Gerçekliğin bu yönüne ilişkin *Political Criticism*[51] web sitesinde etkileyici biçimde konuşmuş olan Ewa Letowska'nın kişiliğinde, bu sezgimin doğrulandığını gördüm ve Letowska'yı bir müttefik olarak gördüm. Letowska sadece tanınan bir avukat değil, ayrıca 1989 yılından beri bir vatandaş hakları Ombudsmanı ve Yüksek İdari Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi hâkimi. Dolayısıyla belirli bir kişinin –özellikle de bu kişi kamusal

51. Krytka Polityczna, www.krytyapoliycyzna.pl/.

alanda çalışıyorsa– kararlarına ve seçimlerine ne kadar çok şeyin bağlı olduğunun pek çok kişiden daha fazla farkında. Neoliberalizmin yükselişinin yasal sonuçlarını yorumlayan Letowska, bu ideolojinin güçlüleri ne kadar desteklediğini gösteriyor. Polonya'daki mevcut siyasi sistemin zayıflığını doğru biçimde teşhis eden, özellikle çarpıcı olan bazı ifadelerini hatırlıyorum. Letowska'ya göre:

> Polonya'daki neoliberal ideolojide, piyasa ve paranın rolünü ifşa eden belli bir kaynaşma var ve bu ideoloji şunu diyor: Kendi başınasınız, pek çok alanı ticarileştireceğiz, hepimiz yasanın önünde eşitiz; ancak somut değil resmi bir eşitlikten bahsediyoruz sadece. Bir taraftan bir anda yetkilendirildik, diğer taraftan ise çok güçlü bir ideolojik baskı altındayız. Bu şekilde modern bir devletin hukukuyla hiçbir alakası olmayan bir sistem yaratıyoruz.[52]

Özellikle dehşet verici olan ise bu felsefenin hukukun işleyiş biçimine uygulanması:

> Sürekli olarak mahkemelere erişim için istenen usul şartlarını sıkılaştırıyoruz; diğer taraftan ise insanlara yasal yardım sunmuyoruz. Bu yine güçlülerin lehinde işleyen bir tarafgirlik; çünkü daha akıllı, daha etkili, daha zengin, öyle veya böyle daha güçlü olan bununla başa çıkabilecek. Daha fakir, daha güçsüz, daha az deneyimli ve güçlüler kadar örgütlü olamayanlar ise bununla başa çıkamayacak. Şu ilkeye uygun biçimde davranıyoruz: Ben güçsüzüm, daha da güçsüz olacağım; ben fakirim, daha da fakir olacağım; ben güçlüyüm, hukuk benim gücümü koruyacak, hukuk gücüme güç bile katacak. Ancak hukukun rolü bu değildir. Bu esnada bizler hukukun işleyiş biçimine tahammül ediyoruz; ben bu durumu korkunç buluyorum. Suç hukukundaki reformlara yönelik mevcut çabalar, bunu o kadar canlı bir biçimde gözler önüne seriyor ki alarm zillerini çalmaya başlamalıyız.[53]

---

52. http://m.krytyapolityczna.pl/artykuly/opinie/20131221/letowska-w-polsce-prawo-sluzy-tylko-silnym.
53. *A.g.e.*

Tamamen katılıyorum; alarm zillerini çalmalı ve güçlüyü destekleyerek zayıfı göz ardı eden neoliberal ideolojinin taleplerine karşı çıkmalıyız.

Ancak medeniyetin bedeli, zayıfın tarafını tutma becerisi ve isteğidir; çünkü dünyayı değiştirmenin ve onun hastalığını iyileştirmenin tek yolu budur. Tek Tanrı'lı üç dinin de temelinde bu yatıyordu; bu dinler ezilenlerin ve haklarından mahrum edilenlerin tarafını tutma ihtiyacından ortaya çıktı. Bugüne kadar bu dinler, tam da zayıfların durumuna ilişkin duyarlı olmayı öğrettikleri için insanlığın gururunun meşru bir nedenidir. İster Mısır'da yardım çağrısında bulunan Yahudiler, ister Hıristiyanlıkta eşitlik elde etme fırsatı gören güçlü Roma İmparatorluğu'nun fakir ve haklarından mahrum edilmiş vatandaşları ya da hatta ister Hz. Muhammed'e Allah katından bildirilen, Arap Yarımadası'nın çöllerine dağılmış kabileleri tek inançta birleştiren tek Tanrı'ya inanç olsun. Bu medenileştirme çekirdeği Marksist felsefede de vardı; yirminci yüzyılın başlarında sadece Rusya'da böylesi umutlar uyandırmamış ve Papa Franciscus'un başarılı bir öğrencisi olduğu kurtuluş teolojisinde de mevcut olmasının nedeni bu. Nasıl oluyor da Katolik Polonya bu dersi unutmuş görünüyor?

Söz konusu neoliberalleşmenin başka ülkelerde de gerçekleşiyor gibi görünmesi tabii ki bir teselli değil. Daha önce bahsi geçen Jeffrey Sachs gibi iktisatçıların geliştirdiği en iyi pratiklere ulaşmayı deneseydik çok daha mutlu olurdum. Jeffrey Sachs'ın son kitaplarından biri olan *The Price of Civilization* [Medeniyetin Bedeli], serbest piyasanın hatalı varsayımlarına dair bir bölüm de içeriyor ve burada sadece Sachs serbest piyasayla hiçbir ilişiği olmayan çözümler önermekle kalmıyor, aynı zamanda açık bir biçimde okuruna alternatif çözümler de sunuyor. Sachs, her halükârda yalnız değil. Mesela, benim için sosyalist görüşler açısından bir tutarlılık ve azim örneği olan Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve tabii ki senin çalışmalarının tetiklediği, küresel ölçekte gerçekleştirilmesi gereken değişikliklere dair yeni gelişmeleri merakla gözlemliyor ve bekliyorum. Ancak senin

çok iyi bildiğin üzere, bu değişiklikler her zaman iyi karşılanmıyor. Bugüne kadar hem kendi başarılarıyla övünen hem de bu başarılar için methiye düzen pek çok kişi bulan reformcuların hevesini anlayabiliyorum, sonuçta değişimlerin faydasını ilk gören kişiler onlardı; ancak yirmi yıl sonrasının bakış açısından tahmin etmesi kolay olan toplumsal bedellere yönelik körlüğü kabul edebilmemin bir yolu yok. Bu durum benim için sadece hazin bir tablodan ibaret.

Ancak üzüntüye razı gelmek ve gözyaşı dökmek istemiyorum; çünkü bir kusurun farkına varmanın onun üstesinden gelmeye başlamak olduğunu biliyorum. "Modernleştirilmiş" Sherlock Holmes'ın sözlerini gerçekten sevdim. Gerçek ahlakın, sürekli "bakım" ve tetikte olmayı gerektirdiğine katılıyorum. Ancak o zaman hepimiz için tehlike arz eden bir rutinden kaçabiliriz. Ancak senin Leonidas Donskis ile çok doğru bir biçimde tartıştığın ahlaki körlüğün tehlikelerinin farkına varmak için gerekli olan berrak görüşü ve dikkati nerede bulacağız? Geleneğin hazinesi bunun için yeterli mi? Muhtemelen değil, çünkü çok sayıda bilge kişi insanlığı düpedüz ölüme götürmeye meyilli yolların izinden gidiyor. Aydınlanmanın peşine orada düşmek için *Ahlaki Körlük* kitabını yanımdan eksik etmiyorum. Kitabını, Polonya gibi, bir grup coşkulu kişinin tutkusundan doğmuş olan İsrail'de okuyacağım. İsrailliler "devletleri"nin diasporaya dağılmış düzinelerce kuşağın ümitlerini karşılayacağına inandılar. Ancak genç devlet, kısa süre içinde gençlik tarafından zayıflatılmak bir yana dursun daha da güçlü kılınan eski hastalıklara teslim oldu. Komşundaki ufacık bir lekeyi fark etmenin kendindeki büyük bir kusuru fark etmekten daha kolay olduğunu biliyorum. Ama deneyeceğim. Belki de *–hic et nunc–* karşılıklı gözlerimizi açmamız için bir olasılık görmeyi başaracağım. "Ahlaki benliğin kaderinin, bir belirsizlik durumu içinde kalması olduğu gerçeği ve sorunların muğlaklığıyla bu sorunların çözümlerinin müphemliğinin ahlaki benliğin büyümesi ve gelişmesi için en verimli toprağı oluşturması"ndan bahsettiğine göre sanırım doğru yoldayım. Fakat bundan emin olamam; işin doğrusu epey şüpheye kapılıyorum.

ZB - Senin gibi ben de bir iktisatçı değilim ve iktisatçıların sadece ve sadece kendilerinin bildiklerini ileri sürdükleri bir konu hakkında bağımsız ve kendinden emin bir görüşüm olduğuna dair rol yapmak düşüncesi tüylerimi ürpertiyor. İktisatçıların tartışmalarına karışmak hususundaki gönülsüzlüğüm, tanınan iktisatçıların yazdıklarını, onların konularına ilişkin anlayışımı derinleştirmek için kullanma çabalarıma koşut olarak yoğunlaştı. Kısa sürede fark ettim ki tanınan bir iktisatçının her iddiası ya da değerlendirmesi için (tahminden bahsetmiyorum bile) görüşleri aynı oranda güvenilir kabul edilen ve diğerlerinin görüşlerinin yanlış olduğuna yemin billah edecek en az birkaç tane başka iktisatçı daha var. Bu nedenle iktisatçıları güvenilir kılavuzlar olarak görmek güç. Uzun lafın kısası, iktisatçıların sunduğu derslerin, iktisat alanında bir berraklıktan ziyade zihinlerde kafa karışıklığı yaratma olasılığı çok daha yüksektir.

Kişinin kendi sınırlarının farkında olması ve bildiği şeye bağlı kalması çok daha akıllıca. Ve tesadüfe bakın ki benim bildiklerim şu ya da bu iktisat numarasından biri değil, ama bu numaraların, tanımları gereği çıkarlarına hizmet etmeleri gereken insanların durumu ve refahı için barındırdığı sonuçlar. İktisatçıların yazdıklarını okurken ilk etapta aradığım bilgi türü de bu.

Ne yazık ki bu tür bir bilgiye pek sık rastlamıyorum ve kesinlikle hoşuma gidecek ya da yararlı bulacağımdan çok daha nadir olarak karşıma çıkıyorlar. İktisatçıların "iktisadi kalkınma" üzerine düşünürken ve yazarken, söz konusu bu sonuçları gerçekte hesaba katmadıkları izlenimindeyim. Pek çoğunun çalışması GSYİH'yi artırmaya yönelik bir öneriyle başlıyor (her on yazının dokuzunda bundan bahsetmeksizin yapıyorlar bunu -kendinden münferit bir gerçek olarak) ve çoğu da bu önermenin ne kadar iyi bir şekilde gerçekleştirildiğiyle sonuçlandırıyor yazısını.

Bu arka planı düşündüğümde, artık hayatta olmayan Tadeusz Kowalik'in yazılarını en parlak, ama ne yazık ki nadir istisnalardan biri olarak görüyorum. Şu ana dek, Kowalik'in *From Solidarity to Sellout: The Restoration of Capitalism in Poland*

[Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu][54] çalışması dışında, Doğu Avrupa'daki "dönüşüm"ü daha esaslı bir şekilde ele alan, daha derin ve kapsamlı bir araştırmaya dayanan ya da insan hayatının ayrıntılarına daha duyarlı yaklaşan bir çalışmaya rastlamadım.

"Gerçekte mevcut olan sosyalizm"in planlı ve merkezi olarak yönetilen ekonomisinin, günümüzde büyük oranda "iktisadi kalkınma yolunda tarihsel olarak başarısız" görüldüğü tespitinde bulunan Kowalik şunu ekliyor: "Böyle genel bir sonuç, bütün hikâyeyi anlatmıyor." Aslında, bu yüzyılın başında ve kapitalizmin Polonya'ya tekrar gelmesinden en az on yıl sonra, "şu soruyu soran bir anket yapıldı: 'Hayat komünist Polonya'da mı daha kolaydı yoksa şimdi mi daha kolay?' Yanıtlayanların yüzde elliden fazlası eski düzeni tercih ediyordu ve sadece yüzde onluk bir dilim mevcut sistemden yanaydı (Diagnoza, 2003); yanıtlayanların üçte ikisinden daha fazlası Polonya'da 1989 yılından sonra tesis edilen sistemin hayatları üzerinde olumsuz etkileri olduğuna hükmediyor." Benzer eğilimler, komünizm sonrası dönemi yaşayan ülkelerin hepsinde gözlemlenebilir. Geçtiğimiz yirmi beş yıl içerisinde Lehlerin hayatında, bu çelişkili ruh durumu ve görüş değişikliklerini açıklayabilecek ne yaşandı?

Senin ileri sürdüğün üzere, "gerçekte mevcut sosyalizm"in yerini alan toplumsal sistemdeki bir hayat deneyimi, kurallarına ilişkin bu okumayı teşvik etti: "Ben güçsüzüm, daha da güçsüz olacağım; ben fakirim, daha da fakir olacağım; ben güçlüyüm, hukuk benim gücümü koruyacak, hukuk gücüme güç bile katacak." Zengin daha da zenginleşiyor, fakir daha da fakirleşiyor ve hukuk ağırlıklı olarak, kendilerine bakabilen zenginleri kendilerine bakacak olanakları bulunmayan fakirlere bakma gerekliliğinden azat ediyor. Fakirler, zenginlerin kemerleri genişlesin diye kendi kemerlerini sıkıyor. Çalışanlar, patronları onların emekleriyle daha da zenginleşebilsinler ve

54. Tadeusz Kowalik, *From Solidarity to Sellout: The Restoration of Capitalism in Poland*, Çev. Eliza Lewandowska, New York: Monthly Review Press, 2011.

aynı zamanda yönettikleri şirketlerdeki hissedarların cepleri dolsun diye işe alınıyorlar. Eğer çalışanlar bu şartlardan birini ya da diğerini yeterince karşılayamazsa, onları sokağa atmadan önce tereddüde mahal verecek hiçbir neden söz konusu değil. Ancak senin haklı olarak söylediğin gibi "medeniyetin bedeli, zayıfın tarafını tutma becerisi ve isteğidir; çünkü dünyayı değiştirmenin ve onun hastalığını iyileştirmenin tek yolu budur." Eğer haklıysan -ki öylesin- o zaman haklı bir biçimde medeniyetten beklentilerimiz hakkında endişelenebiliriz.

Jeffrey Sachs'm mektubunu onaylayarak alıntılıyorsun. Bu mektup, Sachs'ın Şam yollarına düşen Saul'unkine benzer bir aydınlanma yaşamasından sonra yazıldı. Saul, Şam'a ahlaki körlük ve duyarsızlıktan mustarip bir dünyada zayıfların kaderi için sesini yükseltmeye cesaret eden O'nu kınamak için gitti. Aziz Paul'u bu aydınlanma için övüyoruz; şimdi taraf değiştirmiş olan Sachs'ı da övmeliyiz. Ancak Sachs gözleri açılmadan evvel, şu an yanlışlığını ve ölümcül toplumsal sonuçlarını ifşa ettiği bahsi geçen aynı "serbest piyasa" yanılgısının meraklısı ve militan bir destekçisiydi. İlham kaynağı ve otoritesi olarak onun adına hareket etti; bu da sonuç olarak Kowalik'in yazdığı üzere şuna yol açtı: "İlkel sermaye birikimine benzeyen yeni, kapitalist toplumsal yapının yaratılmasında şok terapisi bir araç oldu;" hastanın duygularını ve zihinsel durumlarını hiç umursamayan bir "terapi." Bu terapi, canlı bir biçimde, şişesinden kazara salman cinin zalim muzipliklerine ya da Goethe'nin baladındaki (cahil) büyücünün çırağının macerasına benziyordu... Goethe'nin hikâyesi ya da Dukas'nın bu hikâyeye dayandırdığı senfonik şiirinde en azından hızlıca mutlu sona ulaşılıyordu; Lehlerin çoğu benzer bir maceranın sonuçlarıyla halen her gün uğraşıyor, ancak Varşova'da ya da çevresinde yürüyüşünden dönen usta büyücünün bir büyü yapacağına ya da çıldırmış süpürgelerin yıkıcı işlerini yarıda kesivereceğine dair bir alamet yok. İnsan seçiminin tarihsel bir gereklilik olduğunu varsayarsak, görüşlerini ifade eden ve günlük gazetelerin ilk sayfalarında, radyoda ve televizyon ekranlarında alıntılanan-

lar, *ad nauseam** biçimde bir başka sihirli formülü tekrarlıyor: "Başka bir alternatif yok." Herhangi bir istihdam şansından ya da yemek masasında bir sandalyeden mahrum bırakılan ihtiyaç dışı kişilerin üretilmesinin karşısına koyacak bir alternatif yok. Yeterince şanslı olanlara, patronlarının "emek piyasası" olarak boy gösteren manasız kaprislerinin insafında işe erişim olanağı (bir süreliğine, ancak ne kadar uzun?) atıvermenin başka alternatifi yok ya da başka insanların ev sermayelerini yakıp yıkmakla meşgul –adına "küreselleşme" denen sürecin– zincirlerinden kurtulmuş ve dolayısıyla yersiz yurtsuz sermayelerinin gemi azıya almış gezginliklerine alternatif yok.

Ama bir alternatif var. Gerçeklik daha farklı olabilir. Ve başka seçimler yapmış ve aksi rüzgârlar ve fırtınalara rağmen bu seçimlerin yanı başında inatla ve başarılı bir biçimde durabilmiş toplumlarda gerçeklik çok farklı. Örneğin, Kowalik'in üzerine yazmış olduğu İsveç ekonomisi var:

> İsveç ekonomisi, uluslararası pazarın dayattığı sıkı verimlilik kuralları ve şartlarında işliyor. Dolayısıyla bu ekonomi içerisinde, sürekli olarak verimsiz olan işletmeler ya da sektörlere yönelik paternalizme yer yok. Fakat neredeyse bütün gemi yapım endüstrisini (yakın zamana kadar dünyadaki en modern endüstrilerden biri olarak görülüyordu) kapatmak gibi devasa yeniden yapılandırma programları bile işçi sendikalarının hâlihazırdaki gücüne rağmen sakin şartlar altında gerçekleşiyor. Başarının sırrı, İsveçlilerin aktif istihdam politikası dedikleri şeyde yatıyor. İşsizlik ödeneklerine para ayırmak yerine, öncelikle işten çıkarılmak üzere olan herkes için iş olanakları kollanıyor. Kapatılan tersanelerdeki işçilerden hiçbiri kendi başının çaresine baksın diye bırakılmadı. İsveç'te ekonomik radikallik toplumsal dayanışmayla birlikte var oluyor. Çatışma durumlarını çözme felsefesi ise Thatchercılıkla çelişiyor.[55]

Ancak insan seçimlerini, alternatiflerin olmadığını söyleyerek savuşturma yanılgısını kanıtlayan salt İsveçlilerin sahip olduğu refah değil:

---

* (Lat.) Bıktırıncaya kadar. (ç.n.)

55. www.przeglad-tygodnik.pl/pl/artykul/wrogie-panstwo-opiekuncze.

Bugün bile pek çok ülkede, piyasa ve maaş düzeylerine müdahale eden gelişmiş bir toplumsal güvenlik, müterakki vergi* ve toplumsal transfer sistemi var. Leh sosyologların ve istatikçilerinin araştırmalarının, büyük oranda gelir ve ücret arasındaki eşitliği etkili bir biçimde sağlamanın olanaksızlığına ilişkin hatalı bir inanca dayanıyor olması üzücü. Ancak bu aslında mümkün ve hatta bilgiye dayalı ekonomilerde (bu yüzyılın ilk yıllarında en başlarda gelen ülkeler sırayla şöyleydi: Finlandiya, İsveç ve Danimarka) üst düzey pozisyonları beraberinde getiriyor. [56]

Kowalik retorik bir soru soruyor: "Bu ülkeler Leszek Balcerowicz ya da Washington Mutabakatı'nın buyruklarını dinleyerek herhangi bir 'mucize' yaratabilirler miydi?"[57]

Devrimler, toplumsal eşitsizliğin temel ihtiyaç malları değildir; ancak mayın tarlaları öyledir. Mayın tarlaları rastgele dağıtılmış patlayıcılarla doludur: Kişi bunlardan bazılarının bir noktada patlayacağından emin olabilir, ancak hangilerinin ne zaman patlayacağını kesin bir biçimde söyleyemez. Odaklı ve amaca yönelik olan toplumsal devrimlerin yerini belirlemek ve zaman içinde onları etkisiz hale getirmek için -gerçi mayın tarlası tipi patlamalar için değil- bir şeyler yapılabilir. Bir ordunun askerlerinin döşediği mayınlar söz konusu olduğunda, başka bir ordudan askerleri, mayınları kazmaları ve etkisiz hale getirmeleri için gönderebilirsiniz. Eğer tehlikeli addedilebilecek bir iş varsa, işte bu onlardan biri. Eski askerlik bilgeliğinin bizlere hatırlattığı üzere: "İstihkâm eri yalnızca bir kere hata yapar." Ancak toplumsal eşitsizliğin döşediği mayınlar söz konusu olduğunda böyle bir çare bile -ne kadar güvenilmez olursa olsun- mevcut değildir: Mayınları döşeme ve onları kazıp çıkarma eylemlerinin aynı ordu tarafından yapılması gerekir. Bu durum ne eski mayınlara yenilerinin eklenmesinin önüne geçer ne de tekrar tekrar bu mayınların üzerine basılmasını engeller. Mayın

* Gelir vergisine tabi matrah yükseldikçe vergi oranının da arttığı vergileme türü. (ç.n.)

56. *A.g.e.*

57. *A.g.e.*

döşemek ve onların patlamalarına kurban gitmek aynı pakette geliyor. Henry Ford, çalışanlarının ücretlerini iki katma çıkarıp o günlerin en yaygın iş yapma pratiklerine meydan okumuştu. Gazeteciler kendisine bu ani kararının ardındaki amacının ne olduğunu sorduklarında, Ford zekice bu kararı çalışanlarının sattığı arabaları alabilmesini sağlamak için yaptığını söyler. Ama kararı aslında çok daha gerçekçi ve mantıklı bir değerlendirmeye dayanıyordu: Çalıştırdığı işçiler geçinebilmek için ona bağımlıyken, Ford da çalıştırdığı işçilere -yerelde erişilebilir olan emeğe bağımlıydı. Taşıma bandının çalışmaya devam etmesi ve kendi refahıyla gücü için kullanabileceği tek operatörler bu işçilerdi. Bağımlılık çift taraflıydı. Ford, bu tür bir zenginliği ve gücü, hantallığı ve bir yere sabitliği dolayısıyla, hâlihazırda evcilleştirilmiş ve disiplin altına alınmış emek gücünü, rakiplerinin daha iyi teklifleriyle baştan çıkarılması yerine fabrikanın içinde tutmak dışında pek bir seçeneğe sahip değildi. Henry Ford Sr, bir yüzyıl sonraki torunlarının aksine, en nihai "güvencesizlik silahı"ndan mahrumdu: Malvarlığını başka yerlere -ne kadar acımasızca olursa olsun her türlü fabrika rejiminde, ne kadar sefilce olursa olsun herhangi bir ücret karşılığında gıklarını çıkarmadan çalışmaya razı insanlarla kaynayan yerlere- taşıma seçeneği. Ford'un sermayesi de aynı emek gücü gibi "sabitti:" Ağır ve hantal makinelere gömülüydü ve fabrika duvarlarının içindeydi. Bağımlılığın bu nedenlerden dolayı karşılıklı olduğu ve iki tarafın da bu nedenle uzun -çok uzun- bir süre boyunca birlikte kalmaya yazgılı olduğu, her iki tarafın da çok iyi bildiği kamusal bir sırdı.

Böylesine uzun ömür biçilen bir karşılıklı bağımlılıkla yüz yüze gelen iki taraf da er ya da geç ayrıntıları tartışmak, müzakere etmek ve bir *modus vivendi*yi -kendi manevra özgürlüklerine yönelik kaçınılmaz sınırları gönüllü bir biçimde kabul etmeyi ve çıkarlar çatışmasındaki taraflardan birinin zorlanabileceği ve zorlanması gereken mesafeyi de içeren bir tür beraber var olma durumunu- gözetmenin kendi çıkarları lehine olduğu sonucuna varmak durumunda kalacaktı. Henry Ford'a ve onun gittikçe

artan hayranlarının, takipçilerinin ve taklitçilerinin saflarına açık olan tek alternatif, zoraki tünedikleri dalın kesilmesine denk düşer. Bu kişiler söz konusu bu dala çalışanlarının çalışma tezgâhlarına bağlı oldukları gibi bağlanmışlardır ve buradan daha rahat ve çekici yerlere hareket edemezler. Karşılıklı bağımlılığın koyduğu sınırları aşmak, kendi zenginleşmelerinin kaynaklarının yok edilmesi ya da zenginliklerinin serpildiği ve gelecekte de yıldan yıla -belki de ebediyen- büyümeyi umduğu toprağın veriminin hızlı bir biçimde istismar edilmesidir. Uzun lafın kısası, sermayenin atlatabileceği eşitsizliğin sınırları vardı. Çatışmanın her iki tarafının da eşitsizliğin kontrolden çıkmasını engelleme yönünde menfaati vardı.

Bir başka deyişle toplumsal eşitsizliğin "doğal" sınırları vardı: Karl Marx'ın "proletaryanın mutlak yoksullaştırılması" kehanetinin kendi kendini çürütür hale gelmesindeki ve (yanıltıcı olsa da genellikle "refah devleti" ya da "*état providence*" olarak adlandırılan) sosyal devletin takdim edilmesindeki temel neden. Emeği, istihdam için sürekli bir hazırda tutma ve potansiyel işverenlerine çekici gelecek biçimde bulundurma meselesini halleden bir devlet: "sağın ve solun ötesinde" partizan olmayan bir meseleye dönüşür bu mesele. Ayrıca devletin, kapitalist düzeni, kapitalistlerin hastalıklı tahminlerinin, dizginlenemeyen bir biçimde kâr peşinde koşma açgözlülüklerinin intihara meyilli sonuçlarına karşı korumak için de nedenleri vardı. Bu sebepler doğrultusunda asgari ücret ya da çalışma gün ve haftası için zaman sınırlamaları yürürlüğe sokuldu; işçi sendikalarıyla işçilerin kendilerini korumak için sahip olduğu diğer silahlara yasal koruma sunuldu. Ve zenginlerle fakirler arasındaki genişleyen farkın durdurulması ya da hatta azaltılması için gerekli nedenler bunlardı. Eşitsizliğin hayatta kalabilmek için kendi sınırlarını çizme sanatını icat etmesi gerekiyordu. Ve icat etti de; hatta gelişigüzel bir biçimde de olsa bir yüzyılı aşkın bir süre bunu uyguladı da.

Gerçi bahsettiğimiz kapitalizme ihtimam gösteren devlet artık aynı devlet değil. Pek çok ülke (tekrarlıyorum, sadece İs-

kandinavya ile sınırlı olmayan birçok istisna söz konusu olmak üzere) kapsamlı bir deregülasyon politikası uyguluyor: Finans piyasalarının ve emek piyasalarının aynı anda deregüle edilmesinden bahsediyorum. Tek bir "özgürleştirme" kategorisi altında sınıflandırılan, birbirine paralel ama özgürleştirilmiş sermayelerin varlığını eşi benzeri görülmemiş düzeylere çıkararak ve pazarlık yapma gücünün büyük kısmının emek tarafını mahrum bırakarak, "özgürleştirdikleri" kişiler için karşıt etkiler barındıran iki süreç. Menneius Agrippa'nın Eski Roma'daki ayaktakımım hastalıklı sonuçlarına dair uyardığı bu karşılıklı bağımlılığın tek taraflı biçimde kırılması, günümüzde artık asilzadeler ve onların inisiyatifiyle olsa da gerçekleşmiş oldu. Bizim devrimiz, şartların şu an daha iyi göründüğü yerlere gitmekte özgür olan seçkinlerin büyük ayrılışı ve ayrılırken de "yerel halkı", *glebae adscripti*'yi ("yere bağlı olanları") kendi hallerine bıraktıkları bir devir. Tüm pratik niyetler ve amaçlar için dokunulmaz olan bu kişiler, daha varlıklı olanlar, konakladıkları herhangi bir yerin refahına katkıda bulunmaya duydukları ilgiyi kaybediyor. Ve "yerliler"in onları, yarım yamalak konaklama yerlerini kalıcı yuvaları yapmalarına ikna etmek için yapabilecekleri çok az şey var.

Bu şartlar sürdüğü ve –eğer kendi mantığına terk edilirse– şiddetlendiği müddetçe, fakirlerin ve zayıfların sayısı artarken, onların fakirlik ve zayıflığından inanılmaz servetler elde edenlerin sayısı azalacak, böylece nüfusun gittikçe artan bir kısmını, varoluşun küçük düşürücü, haysiyet baltalayıcı ve kötürümleştirici belirsizliğinin insafına terk edecek.

Toplumsal yapılar, insan seçimlerini belirlemez; ancak bu seçimlerin olabilirliğini belirler. Bu yapılar bir zamanlar dayanışma ve karşılıklı özen ve desteğin arzu edilebilirliğini ve cazibesini teşvik etmişti; şimdiyse karşılıklı kuşku, haset ve rekabeti teşvik ediyor.

Bu sabah *Gazeta Wyborcza*, Papa Franciscus'un Noel arifesindeki toplu ayinde verdiği vaazı haber yaptı. Franciscus şöyle diyor: "Eğer Tanrı'yı ve komşumuzu seversek, o zaman ışık içinde

yürürüz; ancak eğer kalbimiz kapalıysa, eğer gurur, yalancılık, kişisel çıkar galebe çalıyorsa, o zaman karanlık biz ve çevremiz üzerine çöker." Franciscus, ayrıca Havari Aziz Yuhanna'nın sözlerini de anımsadı: "Kardeşinden nefret eden kişi karanlıkta yaşar ve karanlıkta eyleme geçer; bu kişi gittiği yeri bilmez, çünkü karanlık onun gözlerini kör etmiştir."[58] Bir okur (Leh bir okur tabii ki) bu bilgiye aşağıdaki yorumu iliştirdi: "Papa Franciscus, İsa'nın dünyaya insanları karanlıktan özgürleştirmek için geldiğini söyledi. Bizlere gururumuzu, yalancılığımızı ve kendi çıkarlarımız ve kinimizin peşinden gitme ayartısını yenmemiz için çağrıda bulundu."

İnanılmaz! Papa olarak bir Katolik seçtiklerinden eminler mi acaba?

58. www.rmf24.pl/raport-boze-narodzenie/najnowsze-fakty/news-pierwsza-pasterka-papieza-franciszka-w-watykanie,nId,1080615.

Sonsöz Yerine

Stanislaw Obirek - Papa Franciscus'un bir Leh gazetesinin web sitesinde yayımlanan sözlerine ilişkin hayretini dile getiren yorumcunun sözleri beni şaşırtmıyor. Böyle bir şey ne ilk defa ne de son defa gerçekleşiyor. Bu Papa, on yıllardır başka bir dile alışmış olan Leh Katolikleri belli ki şaşırtıyor. Ve bunun nedeni sadece Leh ruhban sınıfının hâlâ devam eden haçlı seferi değil. Vistül'deki Katolik medyası, dinleyicilerini gerçekliğin Manişeist bir vizyonuna alıştırdı ve bu durum bizleri ışık ve karanlık alanlarının nerelerde bulunduklarına dair hiçbir şüphede bırakmıyor tabii ki.

Ancak benim için en mühim olan şey, senin sürekli olarak Franciscus'a atıfta bulunman –onda bir ruh ve hissiyat benzerliği bulman. Bu benzerliğin benim için önemli olduğunu itiraf

etmeliyim -bu benzerlikte en yüreklendirici umut kaynaklarından birini buluyorum. Ve içinde bulunduğumuz anı anlama çabalarımız bu nedenle beklenmedik bir şekilde geçmişe dair yeni bakış açıları ortaya çıkardı. Paradoksal bir soru sorabiliriz: Geçmişin geleceği nedir? Papa Franciscus'un yeni sesi sayesinde *hic et nunc* üzerindeki tefekkürümüz dini geleneğimiz de dahil olmak üzere mirasımıza daha farklı bakmamızı sağlamıyor mu?

Bunun nedeni, kamusal alanda işlerliğinin mevcut yöntemi hakkındaki eleştirel soruların (genelde benim formüle ettiğim) başka olasılıklara da (bu tür alternatifler dinin işleyişinde de mevcuttur!) işaret edebilecek olması.

Bu sorular, hâlihazırdaki durumun Tadeusz Kowalik tarafından oldukça derinlemesine analiz edilmesini sağladı. Bu analizlerin, halen ezici bir çoğunlukla neoliberal ideolojinin "tek doğru" yorumu olduğuna inanan Lehlerin bilincine nüfuz edememiş olması üzücü. Bu zihin durumunun kendisi, apayrı bir tefekkür konusu olmalı -üstelik sadece ekonomik bir bakış açısından da değil. Bu analizlerin Franciscus'un Noel düşünceleriyle yan yana koyulması, onları yeni ve hatta Kowalik için bile beklenmedik -dini, hatta evanjelik- bir bağlama yerleştirdi. Katolikliğin onun için muhtemelen yaygın bir Marksist analiz dışında her şeyle alakalı olduğu dindar bir Katoliğin öfkesinin altında yatan sebep belki de bu evanjelik bağlamdır. Dolayısıyla Arjantinli Papa'ya karşı bu minvalde ithamlar var: Papa'nın fazla Marksist olması ve yeterince Papa olmaması gibi. Jorge Bergoglio bile Marksist ideolojinin görüşlerini paylaşmasa bile pek çok düzgün ve dürüst Marksist tanıdığını tekrarlayarak buna katılıyor gibi görünüyor. Bence bu itiraz altüst edilerek Tadeusz Kowalik gibi düzgün bir Marksist'i düşünme eyleminde pek çok evanjelik unsur bulunduğu söylenebilir. Bu yan yana getirme durumu ne kadar paradoksal görünürse görünsün, Kowalik'in herhangi bir ideolojik kısıtlamadan muaf dürüst ve ekonomik analizinin, eski komünist bloğu ülkelerine takdim edilen neoliberal ve serbest piyasa ekonomilerinin dramatik sonuçlarıyla karşılaştırıldığında kendi gücünü açığa vurmuş

olduğuna inanıyorum. Şok terapi, güya miskin sosyalist ekonomiye deva olmadığı gibi şoke etmeye de devam ediyor ve bu şok durumunun devamlılığı, daha da geniş alanlara ulaştığı anlamına geliyor. Kıyıda köşede, dışlanan bir çoğunluk pahasına servetlerine servet katan şanslıların günbegün ufalan gruplarına tanıklık ediyoruz. Ve artık kapitalist ekonomiye iştirak etme fırsatından mahrum bırakılan proletarya ve köylü sınıfıyla değil, safları her türden toplumsal grupla her geçen gün büyüyen ve hâlâ talihini etkileyebileceği ve iyileştirebileceği yanılsamasını sürdüren "prekarya" ile uğraşıyoruz (bunu senin verdiğin örneklerden -özellikle de İsveç örneğinden- biliyoruz). Bu mesele üzerine pek çok kez yazdın; o yüzden kendimi, örneğin bu meseleyi Leonidas Donskis'le tartıştığın *Ahlaki Körlük*'teki ilişkili pasajlarla sınırlayacağım. Bu karşılaştırmalar ve yan yana getirmeler her halükârda bize garip görünüyor, çünkü bizler inananlarla inanmayanları karşı karşıya koymaya alışmışız. Bu durum -sana hatırlatmama izin ver- bu yüzyılın başında *What Unites Us? Dialogue With Non-believers* kitabımız üzerinde çalışırken bile pek faydalı bir çaba gibi görünmemişti bize. Günümüzde bu şüpheler büyük oranda başkaları tarafından da paylaşılıyor ve belki de bu şüpheleri en iyi biçimde dile getiren, 1994 yılında basılmış "After Theism" [Deizmden Sonra] adlı ünlü bir makalenin yazarı, aynı zamanda Felemenk teolog Hans Adriaanses'in öğrencisi Hent de Vries oldu: "Deizm sonrası terimi ve olgusu, çağdaş din çalışmalarının sonunun geldiğini ilan etmek şöyle dursun, klasik teoloji ve modern din çalışmalarının hayal edebileceğinden çok daha zorlu bir görevin -ve aslında disiplinler arası bir incelemenin- entelektüel zorluğunu ifade ediyor gibi görünüyor."[1]

İnananlar ve inanmayanlar arasındaki eski karşıtlığın, modası geçmiş olmaktan ziyade doğrudan zararlı görüldüğü pek çok

1. Hent de Vries, "Philosophy and the Task of Contemporary Comparative Religious Studies", *Post-Theism: Reframing the Judeo-Christian Tradition* içinde, (der.) Henri A. Krop, Arie L. Molendjik ve Hent de Vries, Leuven: Peeters Publishers, 2002, s. 550.

yayınla sonuçlanan bu öneriler ortaya konulduğundan beri uzun zaman geçti.[2] Ortak deneyimimiz esnasında senin de benzer bir görüşün olduğunu hatırlıyorum -"inanan ve inanmayanları birleştiren şeyin ne olduğu" üzerine kafa yoruyordun. O zamanlar bu bağlardan pek çoğunu bulduk ve belli bir tatmin duygusuyla ortak gelişme için daha da fazla alan olduğunu keşfettik. Bu yüzden bu sözde umutsuz teşhiste durmak istemiyorum; çünkü ben de aynı senin gibi, Zygmunt, bir alternatif olduğuna inanıyorum. Tarihin bize öğrettiği üzere, kimi zaman gerçeklik hâline gelen vizyonun dönüştürücü gücüne inanıyorum. Ben de böyle bir vizyonu paylaşmak isterim -benim de bir hayalim var! Bunu şimdi, bizim burada ve şimdimizin sonunda, onu gerçeğe dönüştürmenin ve gündelik hayatlarımıza dahil etmenin zamanı geldiğine inanarak söylemek faydalı olabilir. Irkçı önyargıdan mustarip bir Amerika'da siyah bir papazın hem düşünme biçimini hem de 1960'lardaki Amerikan yasalarını değiştirebileceği gibi, bugünün vizyonerleri de alternatif düşüncelerini daha açık bir biçimde ifade edebilir, etmelidir de ve salt siyasetçileri değil yasa koyucuları da etkilemelidirler; çünkü eğer bugün değilse, ne zaman? Bizler olmayacaksak kim? Bunu yapabilmek için tarihe "Bir Hayalim Var" sloganıyla geçen Martin Luther King'in 1963'teki konuşmasıyla başlayarak en iyi pratiklere atıfta bulunmalıyız. Bu konuşma sadece birkaç dakika sürmüş olsa da Amerika tarihindeki en önemli konuşmalardan biri olarak kabul edilir. 28 Ağustos 1963'te Washington'a yapılan ünlü yürüyüşte, yüz binlerce kişilik bir dinleyici kitlesi önünde okunan bu kısa metinde King, usta bir biçimde İncil geleneği, Amerikan anayasası ve Mahatma Gandi'nin felsefesi (bunaltıcı şartlar altında bile şiddetin kabul edilmemesi) gibi her biri dışlanmış ve aşağılanmışlara haysiyetlerini iade etmeye hizmet eden birbirinden farklı unsurları bir araya getirebilmeyi başardı.

2. Örnek olarak *Religion: Beyond a Concept*, (der.) Hent de Vries, New York: Fordham University Press, 2008'i hatırlamak yeterlidir. Altı ciltten ilki olan bu kitap, din çalışmalarına ve belki de dinin kendisine ilişkin kavrayışımıza bakışımızı kesinlikle kökten değiştirecektir.

Bu olağanüstü konuşmadan bazı parçalar aşağıda. İlk olarak, adaletsizlik duygusunun, adaleti iade etme sürecinde şiddete yol açmaması gerekliliği üzerine olan kısım:

> Ancak adalet sarayına götüren sıcak eşiğin üzerinde duran halkıma bir şey söylemek zorundayım: Meşru yerimizi kazanma sürecinde, haksız davranışların suçunu çekmemeliyiz. Gelin özgürlüğe olan susuzluğumuzu öfke ve kinin kupasından içerek gidermeye çalışmayalım. Mücadelemizi sonsuza dek haysiyet ve disiplinin yüksek nezdinde gerçekleştirmek zorundayız. Yaratıcı protestomuzun fiziksel şiddete dönüşerek yozlaşmasına izin vermemeliyiz. Tekrar ve tekrar, fiziksel güce ruh gücüyle karşılık vermenin heybetli yüksekliklerine çıkmalıyız.[3]

Ve herkesin eşit olduğu inancından gelen, yeni bir geleceğe dair büyük hayaller uyandıran bu manevi güç duygusu:

> Bir gün bu ülkenin ayağa kalkıp inancının gerçek anlamını yaşayacağına dair bir hayalim var: "Bizler bu gerçekleri kendinden münferit görüyor –herkesin eşit yaratıldığına inanıyoruz." Bir gün Georgia'nın kırmızı tepelerinde eski kölelerin oğullarıyla eski köle sahiplerinin oğullarının kardeşlik sofrasında hep beraber oturabileceğine dair bir hayalim var.[4]

Bu sözler, gerçekliğin eşitlik hayaline ironik bir yorum sunduğu bir zamanda sarf edildi belki; ama yine de sarf edildiler. Bu sözler ayrıca politikaları belirleyenlere, siyasetçilere, herhangi bir şeyi değiştirmek zorunda kalacakları akıllarına gelmeyen kimselere hitap ediyordu:

> Bir gün korkunç ırkçılarıyla, dudaklarından "müdahale" ve "etkisiz hale getirme" lafları damlayan valisiyle Alabama'da, bir gün tam orada Alabama'da, küçük siyah oğlanlar ve kızlarla küçük beyaz oğlanlar ve kızların kardeş olarak el ele tutuşabileceklerine dair bir hayalim var. Bugün bir hayalim var! Bir gün her vadinin yüceltileceği, her

3. www.archives.gov/press/exhibits/dream-speech.pdf, s. 3.
4. *A.g.e.*

tepeyle dağın alçaltılacağı, engebeli yerlerin ovaya dönüşeceği ve eğri yerlerin düz hale getirileceğine dair bir hayalim var. "Ve Tanrı'nın haşmetinin ortaya çıkacağı ve bütün canlıların onu beraberce göreceğine dair" bir hayalim var.

Ve işte gerçekleşen Martin Luther'in bu hayali. 1960'lı yılların hayalleri yalnızca Amerika'yı değiştirmedi. Öğrenci ayaklanmaları dalgası, sadece Batı dünyasındaki üniversitelerin hayatını sonsuza dek değiştirmekle kalmadı. Pek çok entelektüel figür, öğrencilerin yanında kendi yerlerini keşfetti. Mesela Michel de Certau; de Certau, aynı Fransız Devrimi zamanında olduğu gibi sokağın "prise de parole"u, yani sözün kontrolünü ele geçirdiğine karar verdi. Söz, temel performatif işlevini keşfetti: Konuşmak gerçekliği etkilemek demekti. Bu zamanları kendi deneyiminden biliyorsun, Zygmunt.

Bu benim için ilham verici bir hikâye. Herkesin bu öğrenci ayaklanmasından hoşlanmadığını biliyorum; bugün bile o günleri birer travmatik anı olarak yaşayan insanlar var. Bu insanlar söz konusu bu anıları hem kendi hatıralarından hem de tamamen tarihin sayfalarından silmeyi tercih ederlerdi. Bu bir değişim, hatta sürekli bir değişim. Senin kitapların sayesinde sadece günlük kelime dağarcığımıza girmekle kalmayıp kendimize ve dünyaya ilişkin algımızı da geri dönüşsüz bir biçimde etkileyen bir akışkanlık; çünkü akışkanlık hem rahatsız edici bir istikrarsızlık hem de -belki de her şeyden evvel- hayatlarımızın usandırıcı yüklerini değiştirme becerisi. Dünya, akışkanlık ve değişebilirlik sayesinde farklı, daha iyi bir hale geliyor. Köktendinciler son sözü söylemiyor; tam tersine, onların delice ve canice nöbetleri çöküşlerinin ve unutulmaya yüz tutulmalarının işareti. Değişimin yönünü belirleyen şey, mezhepçilik ve ayrımlar değil, diyalog ve üzerinde bulunulan ortak zeminin keşfedilmesi. Bunu, çeşitli Hıristiyan mezheplerinin hızla genişleyen ekümenik hareketinde ve aynı oranda verimli inançlar arası diyalogda görüyorum. Bunun sadece bir hüsnükuruntu olmadığını biliyorum. Aslında dünyanın farklı köşelerinde

ortaya çıkmakta olan girişimler, bizim "İkinci Eksen Çağı"nda yaşadığımıza inanmamı sağlıyor. Dolayısıyla, insan anlayışını küresel ölçekte keşfediyoruz. Gözlerimi farklılığa kapadığımdan değil. Bunun üzerine çok kalem oynattık; ama farklılık belirleyici değil. Farklılığı daha iyi bir anlayış düzeyi için bir arka plan olarak görüyorum. Son olarak, kitabımızla doğrudan ilişkisi olan bir şey söylemek istiyorum. Bu kitap, senin başkalarıyla işbirliği yaparak yazdığın uzun bir kitaplar dizisine ait. Bunu hem sohbet etmeye istekli bir düşünürün sevilesi bir özelliği, hem de bu sohbetler vasıtasıyla kendi düşünce sistemini yaratan birine dair bir işaret olarak görüyorum. Belki de bu yolla sistemden hiç hoşlanmayışım açıkça beyan ettiğini söylemeliyim; çünkü bu kitaplar, devamlılıkları bir yana katılımcılarının nasıl biteceğini öngöremediği sohbetlerden doğuyor. Ve bence bu sohbetlerin çekiciliği ve değeri de burada yatıyor. Ne de olsa medeniyetimizin entelektüel macerası bu şekilde –Sokrates'in sohbeti ve bizlere bırakılmış emin olunacak tek şeyin hiçbir şey bilmediğimizin bilgisi olduğu inancıyla– başladı. Kitaplarım beraber yazdığın bu yazarları adlarıyla anmak istiyorum. Bu kişiler rastgele değildi; büyük oranda senin görüşlerini paylaşıyorlardı ancak muhtemelen onlar da –sanırım birinci çoğul şahıs kullanabilirim– bizim gibi doğrulayıcı bir şey arıyorlardı; ama biz argümanlarımızdan tam anlamıyla emin olmayarak biraz didiştik de. Kendi adıma sadece şunu söyleyebilirim. Sohbetlerimiz sayesinde din üzerine araştırma yapanların en son bulgularıyla temas kurdum –beklenmedik bir keşif yaptım; örneğin daha önce bahsi geçen Hent de Vries ve onun uluslararası takımı. Ama benzer düşünceleri, sekülerizmi teşvik etmekten vazgeçen ve herkes için en iyi çözümün çoğulculuğu kabul etmek olduğunu anlayan Peter L. Berger'de de buluyorum. Berger de dindar insanların sekülerizm destekçilerine söyleyecek önemli şeyleri olabileceği sonucuna varan Jürgen Habermas gibi düşünüyor ya da arkadaşlarından sosyoloji ve teolojinin birbirini tamamlayan alanlar olduklarını ve birbirlerini dışlamak zorunda olmadıklarını gördüğü için yeni bir sosyo-teoloji kavramı öneren Mark Juergensmeyer'in

düşüncelerinde olduğu gibi. Bu listeye devam edebilir ve her isim için geniş bir bibliyografya verebilirim. Sohbetlerimiz, bunun sadece teori olmadığının, en gerçek anlamıyla bir pratik olduğunun farkına varmamı sağladı: Gözlerimin hemen önünde gerçekleşmekte olan dine dair çalışmalardaki değişimlerin bir tasviri. Bu Hans Gadamer'in doğru bir biçimde ufuk çizgilerinin -sadece entelektüel alanda da değil, hayatın basitliği içinde de– erimesi olarak tanımladığı şey değil mi? Bu düşünceyi, beraber kimliğin bulmacalarını ve tuzaklarını tartıştığınız Benedetto Vecchi'nin, düşüncelerinin bağlamını anlattığın Roman Kubicki ve Anna Zeidler-Janiszewska'nm, beraber senin sosyolojik çalışmalarının gizlerini iki kez analiz ettiğiniz Keith Tester'ın, devlet krizini teşhis ettiğiniz Carla Bordoni'nin, kontrolümüzden kaçan ama aslında bize sadece bir anlığına ödünç verilmiş zamana dair konuştuğumuz Citalali Rovirosa-Madrazo'nun, beraber bizi sürekli izleyen Büyük Birader'in vizyonunun ne noktaya kadar gündelik ihtiyacımız hâline geldiğini gösterdiğin David Lyon'un ve son olarak geri dönülmez bir biçimde yitmiş masumiyet ya da daha doğrusu zamanımızın ahlaki körlüğüne dair beraber kafa yorduğunuz Leonidas Donskin'in paylaştığını düşünüyorum. *Hic et nunc*'umuzu aydınlatan ve geleceğe güvenle bakmamıza olanak tanıyan şey geçmişimiz; çünkü sadece sohbet ederek birbirimizle ilgili bu kadar çok şey öğrendiysek, belki de konuşmak yararlı ve gereklidir.

Ve özellikle de birbirimizden farklı olduğumuzda ya da belki de sadece farklı olduğumuzu düşündüğümüzde, bu yanılsama ancak onunla ciddiyetle boy ölçüştüğümüzde dağılır.

Dizin

E

F

G

H

P

R

S-Ş

Zygmunt Bauman ve Stanislaw Obirek, dünyaya ve kendilerine dair bu sohbetlerinde parçalanmış, bireyselleşmiş bir toplumun sakinlerinin yüz yüze kaldığı sorulara, sorunlara ve karşılaşmalara kendi kişisel tarihlerinden devşirdikleri bilgelik ve deneyimle, üstelik bu karşılaşmaların nasıl dönüştürücü olabileceğinin ipuçlarını da vererek bakıyor. Yola farklı yerlerden çıksalar da –belki de aslında tam da bu nedenle- ikisinin de rotasını çizen, sorularına ve cevaplarına ışık tutan hep aynı kaygı: Sahici bir diyalog kurabilmenin yollarını ararken, bu diyalogu halihazırda, *burada ve şimdi*, kendi sohbetlerinde hayata geçirebilmek.

Bauman ve Obirek'e göre, dolaşımda olan kelimelerin her geçen gün bir boş gösterene dönüştüğü, dijital çağın bireyi türlü ekranlar karşısında kelimelere boğarak ve her gün, her an bu birbiri üzerine yığılan sesler korosuna katılmaya çağırarak "konfor adacıkları" oluşturduğu günlerde yaşıyoruz.

Bauman ve Obirek, bu kitabın içeriğini oluşturan nehir sohbetlerinde iyi ve kötüyü nasıl tanımladığımızı, seçimlerimizin sorumluluğuyla nasıl yaşadığımız ve yüzleştiğimizi, insan haysiyetini/saygınlığını hangi değerleri gözeterek tanımlayabileceğimizi, arkadaşlık, bellek, vicdan gibi meselelerde pusulamızı hangi yöne çevireceğimizi gerek dünyaya gerekse kendilerine bakarak sorguluyorlar. Bu sorgulama serisi sırasında kendilerini salt biyografik arka planlarından beklenecek şekilde birer teolog ve sosyolog olarak konumlandırmaktansa, birbirlerine yönelttikleri sorulara ve takdim ettikleri öğretilerden alıntıladıkları anekdot ve argümanlara odaklanıyor, okurlarını da bu sohbet ve sorgulamaların birer tanığı kılıyorlar.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-247-8

20 ₺